

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
JURIDISKĀ FAKULTĀTE

PROMOCIJAS DARBS

TIESĪBU NORMU EFEKTIVITĀTES
PROBLEMĀTIKA UN AKTUALITĀTE
XX un XXI gadsimta TIESĪBU SOCIOLOĢIJĀ

Juridiskās zinātnes
doktora studiju programmas
doktorante Dace Šulmane
(st. apliec. numurs Dokt06119)

Promocijas darba vadītājs:
Prof., Dr.iur., Dr.h.c. Romāns Apsītis

Rīga 2012

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā «Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē».

SATURA RĀDĪTĀJS

IEVADS	7
Promocijas darba temata aktualitāte.....	7
Pētījuma mērķi un uzdevumi.....	8
Pētījuma novitātes teorētiskajā un praktiskajā aspektā	9
Izpētes metodes	11
Promocijas darba zinātniskā aprobācija	12
Avotu un literatūras apskats un analīze.....	16
Darba struktūras un izklāsta apraksts	21
1 TIESĪBU NORMU EFEKTIVITĀTES LOMA TIESĪBU TEORIJĀ	24
1.1 Efektivitāte divu nozīmīgāko tiesību pieeju skatījumā	28
1.2 Efektivitātes loma dabiskajās tiesībās – vēsturiskā attīstība.....	29
1.2.1 Tiesību ideja.....	32
1.2.2 Procesuālās dabiskās tiesības	33
1.3 Tiesību pozitīvisma pieeja tiesību efektivitātes problēmai	37
1.3.1 Tiesību pozitīvisms un instrumentālisms	39
1.3.2 Leģisprudence – likumdošanas teorija.....	46
1.4 Socioloģiskā pieeja mūsdienu tiesību pētniecībā.....	54
2 TIESĪBU NORMU EFEKTIVITĀTES KĀ TIESĪBU SOCIOLOĢIJAS PAMATKATEGORIJAS ZINĀTNISKĀ ATTĪSTĪBA	63
2.1 Krievijas tiesību socioloģija XIX – XXI gadsimtā. Efektivitātes problemātika.....	64
2.1.1 Tiesību socioloģijas ietekme uz padomju tiesībām to izveides procesā (XX gs. 20. – 30. gadi).....	67
2.1.2 Padomju tiesības bez tiesību socioloģijas (XX gs. 40. – 50. gadi)	67
2.1.3 Tiesību efektivitātes pētījumu patoss Padomju Savienībā (XX gs. 60. – 80. gadi).....	68

2.1.4	Tiesību normu efektivitātes temats mūsdienu Krievijas tiesību socioloģijā	72
2.2	Latvijas zinātnieku devums tiesību socioloģijā un tiesību efektivitātes analīzē	75
2.2.1	Latvieši tiesību socioloģijā – zinātniskas teorijas un prakse (XX gs. 20. – 30. gadi).....	76
2.2.2	Latviešu izcelsmes zinātnieku darbība padomju tiesību socioloģijā (XX gs. 50. – 80. gadi)	82
2.2.3	Mūsdienu tiesību socioloģija Latvijā (kopš XX gs. 90. gadiem).....	84
2.3	Francijas tiesību efektivitātes teorijas	89
2.3.1	Sociologi tiesību pētniecībā (XIX gs beigas – XX gs sākums)	90
2.3.2	Empīriskie pētījumi – Francijas tiesību socioloģijas pamats (XX gadsimta vidus)	93
2.3.3	Daudzveidība mūsdienu Francijas tiesību socioloģijā	96
2.4	Vācijas tiesību socioloģija normu efektivitātes problemātikas pētniecībā	99
2.4.1	Trīs tiesību socioloģijas koncepcijas Vācijā XX gadsimta sākumā.....	99
2.4.2	Nacisma periods: socioloģiskās pieejas tiesībām neatzišana.....	102
2.4.3	Tiesību efektivitāte – politiska un zinātniska aktualitāte (kopš XX gadsimta 60.gadiem)	103
3	TIESĪBU NORMU NOVĒRTĒŠANA	109
3.1	Pirmslikumdošanas novērtēšana (ex ante)	117
3.2	Monitorings	122
3.3	Pēclikumdošanas novērtēšana (ex post).....	123
3.4	Eksperimentālie likumi	125
3.5	Novērtēšanas kritēriji	127
3.5.1	Efektivitāte - atbilstība	131
3.5.2	Iedarbīgums - mērķa sasniegšana.....	136

3.5.3	Lietderīgums - ekonomiskā (resursu) atdeve	138
3.6	Ārvalstu pieredze tiesību normu novērtēšanā	142
3.6.1	Francija.....	143
3.6.2	Šveice	146
3.6.3	Vācija	147
3.6.4	Krievija.....	148
4	TIESĪBU NORMU IETEKMES IZPAUSMES UN TIESĪBU LOMAS TRANSFORMĀCIJA EIROPAS VALSTĪS	151
4.1	Tiesību normu efektu daudzveidība	153
4.1.1	Paredzēti un neparedzēti efekti	157
4.1.2	Vēlami un nevēlami efekti	158
4.1.3	Konkrēti un simboliski efekti.....	159
4.1.4	Tieši un netieši efekti	162
4.1.5	Nekavējoši un novēloti efekti.....	163
4.1.6	Priekšlaicīgi jeb ar atpakaļejošu spēku radušies efekti	165
4.1.7	Redzami un latentī efekti	166
4.1.8	Uzlabojoši un izkropļoti efekti.....	167
4.2	Likumpaklausības un normu neievērošanas apstākļi	169
4.3	Tiesiskais nihilisms	172
4.4	Sankcijas kā juridiskās normas efektivitātes garanta neviennozīmība	178
4.5	„Likumu plūdu” fenomens	182
4.6	Likumdevēja un citu „tiesību sistēmas spēlētāju” konkurence	190
5	EFEKTIVITĀTE KĀ VISPĀRĒJAIS TIESĪBU PRINCIPS	195
5.1	Efektivitātes principa atzīšana Eiropā – teorētiskie un praktiskie aspekti	196
5.2	Efektivitātes nozīme Eiropā – effet utile.....	201
5.3	Efektivitātes principa saistība ar citiem vispārējiem tiesību principiem.....	205

5.3.1	Tiesiskās drošības princips.....	208
5.3.2	Proporcionalitātes princips un samērīguma princips	210
5.4	Efektivitāte – starptautisko tiesību princips	213
5.5	Tiesību efektivitātes principa atzīšana Latvijā	218
	Kopsavilkums	222
	Anotācija latviešu valodā.....	227
	Anotācija angļu valodā	228
	Anotācija vācu valodā	229
	Izmantotās literatūras, normatīvo aktu un juridiskās prakses saraksts	230

IEVADS

Promocijas darba temata aktualitāte

XX gadsimta Rietumvalstu tiesību zinātnē arvien nozīmīgāku lomu ieņem tiesību socioloģija. Neskatoties uz minēto tendenču aktualitāti arī Latvijā, pagaidām mūsu valstī tā ir viena no visvājāk attīstītajām tiesību zinātnes apakšnozarēm. Zinātniskas diskusijas par Latvijas normatīvo tiesību aktu ieviešanu dzīvē un mūsdienu izaicinājumiem likumdevējam, atšķirībā no daudzām Eiropas valstīm, ir mazattīstītas. Praksē tiesību normu novērtēšana, kas atbilst tiesību socioloģijā izvirzītiem kritērijiem, tiek veikta reti.

Diskusija par tiesību normu efektivitātes problemātiku Latvijas tiesību teorijā ir minimāla. Salīdzinoši maz uzmanības tam veltīts Latvijas tiesību doktrīnā – latviešu valodā izdotajā juridiskajā literatūrā publicēti vien atsevišķi raksti un trūkst detalizēta izvērtējuma, izmantojot vēsturiskās un salīdzinošās metodes.

Tiesību normu efektivitātes jēdziena daudznozīmība, piemērošanas subjektivitāte, kā arī precīzas un loģiski skaidras definīcijas trūkums ir tikai atsevišķi minēto terminu raksturojošie problemātiskie elementi. Attīstoties Eiropas Savienībai, pēdējo desmit gadu laikā strauji pieaugusi interese par tiesību regulējošās lomas saglabāšanas iespējām, par tiesību normu novērtēšanu, kā arī par tā dēvēto „likumu plūdu” radīto negatīvo seku mazināšanu. Lai kvalitatīvi un līdzvērtīgi varētu iesaistīties diskusijās par Eiropas tiesību zinātnē aktuāliem tematiem, piemēram „tiesību funkciju transformācija Eiropas valstīs”, Latvijā nepieciešams attīstīt zinātnisko pētniecību, kas konkrētas problēmas analīzi balsta nevis uz vienas, bet vairāku valstu pieredzi.

Pētījuma mērķi un uzdevumi

Darba galvenais mērķis ir *pierādīt tiesību normu efektivitātes pētniecības konceptuālo novitāti, aktualitāti un nepieciešamību Latvijā. Darba mērķis ir arī veicināt tiesību socioloģijas attīstību Latvijā, papildinot zinātniskās diskusijas par tiesību normu novērtēšanu un efektivitāti ar pasaulē atzītu mūsdienu tiesību sociologu atziņām.*

Noteiktā mērķa sasniegšanai autore ir izvirzījusi vairākus uzdevumus:

- 1) aplūkot un zinātniski analizēt XX gadsimta Rietumu tiesību teorijas un tiesību filosofijas pakāpenisko transformāciju tiesību socioloģiskās izpratnes virzienā. Lai pilnvērtīgi pētītu tiesību efektivitātes problemātiku, sākotnēji ir nepieciešams noskaidrot, vai pozitīvo tiesību skola ir noteicošā, attīstot zinātniskās diskusijas par tiesību normu ieviešanu sabiedrībā, kā arī par likumdevēja regulējošo lomu normu noteikšanā un izpildes kontrolē. Darbā tiek meklēta atbilde uz jautājumu, vai mūsdienu dabisko tiesību teorijas dod ieguldījumu un atbalsta tiesību socioloģisko pētniecību;
- 2) raksturot tiesību normu efektivitātes pētniecības vēsturisko attīstību Latvijā un ārvalstīs, atsevišķi izceļot būtiskākos pētījumus un atziņas, kas mūsdienās veido tiesību socioloģijas attīstības pēctecību minētā jautājuma zinātniskai pētniecībai. Minētā uzdevuma ietvaros autore pēta, vai tiesību socioloģija (un konkrēti – tiesību normu efektivitātes pētniecība) aplūkotajās valstīs ir attīstījusies pakāpeniski jeb viļņveidīgi. Tiek noskaidrots un pamatots, kādi faktori ietekmējuši minētos procesus;
- 3) izstrādāt vispusīgu tiesību normu novērtēšanas teorijas un prakses apskatu, raksturojot līdz šim veikto tiesību normu un tiesību institūtu novērtēšanas kvalitāti Latvijā un ārvalstīs. Minētā uzdevuma izpildei autore atsevišķi pēta tiesību normu novērtēšanas metodes (pirmslikumdošanas, pēclikumdošanas novērtēšana, monitorings), kā arī uzsver trīs kritēriju (atbilstība, iedarbīgums, lietderīgums) nošķiršanas nepieciešamību, kā arī pilnveido Latvijā līdz šim pastāvošās tiesību normu efektivitātes jēdziena izpratni;
- 4) konstatēt būtiskākās tiesību sistēmas transformācijas tendences, kas cieši saistītas ar tiesību normu efektivitāti Eiropas valstīs XXI gadsimta sākumā. Tiek analizēts, vai un kā mūsdienu tiesību zinātnieki saista likumu normu neefektivitātes problēmu ar tādiem fenomeniem kā tā dēvētie „likumu plūdi” un tiesiskais nihilisms. Minētais uzdevums

iekļauj tādu būtisku jautājumu padziļinātu apskatu kā sabiedrības attieksmes pret likumu ņemšana vērā tiesu darbā, kā arī likumdevēja varas un izpildvaras nozīme un transformācija tiesību normu efektivitātes uzlabošanā valstī;

- 5) analizējot tiesību doktrīnā pastāvošās atziņas un tiesu spriedumus, darba uzdevums ir noskaidrot, vai Eiropā pastāv vispārējas tendences nostiprināt un attīstīt tiesību efektivitāti kā vispārējo tiesību principu. Ja atbilde ir pozitīva, tad uzdevums ir analizēt un konstatēt, kādās tiesību nozarēs šis princips darbojas un ir attīstījies visizteiktāk.

Darba ietvaros autore centīsies pierādīt hipotēzi, ka tiesību normu efektivitātes novērtēšana ir neatņemama mūsdienu demokrātisko valstu likumdošanas procesa sastāvdaļa, jo likumdevēja uzdevums ir ne tikai noteikt normatīvo regulējumu, bet arī sekot, lai tas atbilst sabiedrības un valsts attīstības interesēm, par ko liecina efektivitātes kā vispārējā tiesību principa pakāpeniska atzīšana.

Termins „likums” darbā tiek lietots visplašākajā nozīmē, aptverot visa veida valsts līmeņa normatīvo regulējumu. Lai raksturotu kopējo kontekstu valsts līmeņa normatīvā regulējuma jomā, termins „likumdevējs” darbā tāpat tiek lietots visplašākajā šā vārda nozīmē, iekļaujot arī Latvijas Republikas Ministru Kabineta darbību ārējo normatīvo aktu izdošanā. Savukārt nepieciešamības gadījumā, ja analizēts konkrētā likumdevēja veikums, tad terminoloģija tikusi precizēta, izmantojot terminus „parlaments”, „Saeima” u.c.

Definētā mērķa un no tā izrietošo zinātnisko uzdevumu izpilde, izmantojot teorētiskas un praktiskas pētniecības metodes, darba noslēgumā nodrošina pamatotu secinājumu, vērtējumu un priekšlikumu izvirzīšanu.

Pētījuma novitātes teorētiskajā un praktiskajā aspektā

Darba teorētiskā vērtība un novitāte izpaužas, veicinot un pilnveidojot teorētisko pamatu tiesību normu efektivitātes pētniecībai Latvijā. Promocijas darba novitāti galvenokārt nosaka šādi aspekti: pētījums raksturo tiesību normu efektivitāti kontekstā ar minētā jēdziena konceptualizācijas procesa iezīmēm mūsdienu tiesību doktrīnā, kā arī sniedz tā iztirzājumu funkcionālā skatījumā, vēršot uzmanību uz tiesību funkciju teorētiskiem apsvērumiem.

Promocijas darba centrālais termins ir „efektivitāte”. Jēdzienu „tiesību normu efektivitāte” un tā analīzi latviešu valodā var apskatīt no atšķirīgiem skatupunktiem. Pirmkārt, ņemot vērā to, ka darbā plaši tiek apskatīts tiesību efektivitātes jautājums kā vispārējs valsts

regulējuma iedarbības pētniecības aspekts. Pamatā darbā tiek piemērota un izmantota minētā jēdziena plašākā izpratne: efektivitāte kā „kvalitatīvs rādītājs, kas atspoguļo, vai konkrētas valsts noteiktā tiesību norma tiek piemērota sabiedrības tiesiskajās attiecībās un vai tās realizācijas gaitā tiek sasniegts likumdevēja iecerētais normas mērķis”.¹

Otrkārt, veicot konkrētu tiesību normu īstenošanas novērtēšanu dzīvē, tiesību socioloģijā iespējams izdalīt trīs pamatkritērijus (atbilstība, iedarbīgums, lietderīgums), kas novērtētājam sniedz pilnīgu priekšstatu par normas kvalitāti un piemērotību konkrētas sociālas, politiskas vai ekonomiskas problēmas risināšanai ar valsts regulējuma palīdzību. Latvijas tiesību zinātnē līdz šim minēto kritēriju terminoloģisks un saturisks skaidrojums ir mazpazīstams un neatzīts. Tieši pirmais kritērijs (atbilstība) vistiešāk atbilst vārda „efektivitāte” šaurākajai nozīmei. Tādēļ viena no darba novītātēm ir minētā jēdziena plašākās un šaurākās nozīmes izcelšana un nošķiršana, ieviešot skaidrību pareizai Eiropas tiesību sociologu darbu analīzei par minēto jautājumu izpratni Latvijā. Papildus minētajam pētījums ietver izvērstu informatīvo materiālu par tiesību socioloģijas pamatkoncepta „tiesību normu efektivitāte” attīstības vēsturi Latvijā un ārvalstīs. Darbs aizsāks un veicinās zinātnisku diskusiju par pastāvošās tiesību normu efektivitātes novērtēšanas praksi Latvijā, kā arī rosinās to pārvērtēt Eiropas salīdzinājumā. Interesanti, ka viens no jaunākajiem Latvijā iznākušajiem zinātnisko rakstu krājumiem juridiskajā zinātnē² ir cieši saistīts ar promocijas darba tematu, un uzskatāms, ka tas ir vēl viens apliecinājums darbā apskatāmā jautājuma aktualitātei mūsdienu tiesiskajā domā.

Tiesību socioloģijas zinātnisko diskusiju Latvijā būtiski papildinās ar efektivitāti saistīto tiesisko parādību sabiedrībā skaidrojumi (piemēram, „Mateja efekts”), kā arī tā dēvēto „likumu plūdu” cēloņu un seku analīze, kā arī tiesību efektivitātes kā vispārējā tiesību principa atzīšanas tēze. Īpašu uzmanību autore pievēršusi jaunam un Latvijā praktiski nepazīstamam tiesību teorijas virzienam „leģisprudencei”, kas Eiropā radis plašu atsaucību un piesaista jaunu tiesību zinātnieku interesi. Izveidotais teorētiskais modelis ļaus tiesību sociologiem, sociologiem un politologiem veikt tiesību normu novērtēšanu, izmantojot jaunāko teoriju atziņas Eiropā. Vislielākā uzmanība darbā pievērsta mūsdienu (no XX gadsimta vidus) tiesību teorijām un aktuālajām diskusijām.

Autores izdarītie secinājumi un izteiktie priekšlikumi par tiesību normu efektivitāti vislielāko vērtību iegūst praktiskā aspektā, dodot iespēju likumdevēja un izpildvaras pārstāvjiem

¹ Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 25.lpp.

² International Scientific Conference. The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space, October 4-5, 2012. Collection of research papers. (Ed.chair. Rozenfelds J.) Riga: University of Latvia, 2012.

ievieš zinātniski pamatotu tiesību normu novērtēšanas prasību. Praktiskajā aspektā darba novitāte izpaužas ievērojama apjoma tiesību socioloģijas teorijas izvērtēšanā un secinājumos, kas turpmāk veicinās kvalitatīvu un noderīgu tiesību normu ietekmes novērtēšanu.

Darba praktiskā vērtība palielināsies, ja Latvijas augstskolās studiju priekšmetā „Tiesību socioloģija” tiks padziļināti apskatīta tēma „tiesību efektivitāte”, balstoties uz darbā veikto analīzi. Autores darbā izteiktie priekšlikumi par normu novērtēšanu valsts sektorā nav tieši praktiski īstenojami, ja minēto mērķu īstenošanai nav pietiekamu ekspertu un finanšu līdzekļu resursu. Tādējādi darba praktiskā nozīme veiksmīgi īstenosies konkrētu tiesību normu vai institūtu efektivitātes novērtēšanas projektu veidā, pakāpeniski ieviešot kvalitatīvu normu novērtēšanu arī valsts pārvaldē.

Novitāte teorētiskajā aspektā izpaužas autores secinājumos, kas izteikti, pamatojoties uz veikto analīzi un salīdzinājumiem. Tēzes, kas tiek izvirzītas aizstāvēšanai un kurās ietverta novitāte teorētiskajā un praktiskajā aspektā, ir secīgi norādītas šā darba noslēgumā.

Izpētes metodes

Darbā izvirzīto uzdevumu sasniegšana ir balstīta uz zinātnisko pētniecības metožu atbilstošu atlasīšanu un piemērošanu. Pētījuma ietvaros ir izmantotas šādas pamata zinātniskās pētniecības metodes:

- **analītiskā metode.** Tā tiek izmantota, galvenokārt, tiesību doktrīnā atrodamo atziņu un teoriju, kā arī ārvalstu un nacionālo normatīvo tiesību aktu pētniecībā. Analītiskā metode dod iespēju identificēt būtiskākos problēmjautājumus konkrēto avotu saturā, kā arī vērst uzmanību uz to novitāti, atbilstībām vai nepilnībām;
- **salīdzinošā metode.** Salīdzinošā metode ir izmantota, galvenokārt, lai rastu kopsakarības un attīstības pazīmes Latvijas un ārvalstu tiesībzinātnieku atziņās par tiesību efektivitāti, kā arī ārvalstu pieredzes tiesību normu novērtēšanā analīzē. Tikai salīdzinošā metode spēj vispusīgi ilustrēt vēsturiski veidojušos tiesību socioloģijas attīstību Eiropā un pasaulē, kur viens no pamatjautājumiem jau kopš XX gadsimta vidus ir bijusi tieši tiesību normu mērķtiecība, efektivitāte un valdības lēmumu racionalitāte. Salīdzinošā metode tiek izmantota, lai konstatētu pretrunīgus tiesību sociologu izteiktos viedokļus un novērtētu to zinātnisko vērtību un dzīvotspēju ilgtermiņā;

- **vēsturiskā metode.** Ar šīs metodes palīdzību tiek analizēta tiesību efektivitātes jēdziena attīstība un nozīme dabisko tiesību skolas un pozitīvo tiesību skolas vēsturiskās attīstības kontekstā. Vēsturiskās metodes pielietošana dod iespēju noskaidrot efektivitātes un tam radniecīgo terminu (neefektivitāte, likumu impotence, lietderība, iedarbība) rašanos un ģenēzi tiesību socioloģijā. Darba ietvaros vēsturiskā pētniecības metode ir izmantota ārvalstu tiesību teorijas atziņu (īpaši padomju tiesību) un ārvalstu pieredzes tiesību normu novērtēšanā analīzei. Vēsturiskā metode ir izšķirošā, kas dod skaidrojumus daudzu tiesību normu neefektivitātes cēloņu analīzei Latvijā un citās bijušajās postpadomju valstīs;
- **socioloģiskā metode.** Darbā īpaša uzmanība pievērsta sabiedrības pārstāvju (sabiedrības interešu grupu, pilsoniskās sabiedrības, nevalstiskā sektora, lobiju u.c.) aktivitātes līmenim, reaģējot uz tiesību normu konkrētu redakciju pieņemšanu, izpratnes par likuma normām attīstīšanu, kā arī piemērošanu. Atsevišķas darba apakšnodaļas balstās uz socioloģisko metožu izmantošanu jaunā, tiesību zinātnes aspektā, meklējot tos faktorus, kas tieši ietekmē tiesību normu ieviešanu dzīvē;
- **aprakstošā metode.** Šī metode nodrošina izklāsta satura pēctecību un loģisku saskaņotību. Aprakstošā metode ļauj darbu uztvert secīgi, kā arī izsekot secinājumu rašanās argumentācijas ķēdei. Aprakstošās metodes izmantošana darbā nodrošina to, ka lasītāji (pārsvārā, tiesību zinātnieki, politologi, sociologi) tiek konspektīvi iepazīstināti ar attiecīgo darbā izmantoto tiesību zinātnieku biogrāfiskiem datiem, izmantoto darbu tekstu oriģinālvalodā, kā arī ar atsevišķu darbā analizēto problēmjautājumu aktualitātes un nozīmes novērtēšanu.

Promocijas darba zinātniskā aprobācija

Publicētie zinātniskie raksti

1) latviešu valodā

1. *Trīs tiesnešu arhetipi mūsdienu tiesību filosofijā.* Grām.: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 260. – 266.lpp. ISBN 978-9984-45-354-5.

2. *Legisprudence – jēdziens un problemātika tiesību sociologa skatījumā*. Daugavpils Universitātes Starptautiskās Zinātniskās konferences "Valsts un tiesību aktuālās problēmas" referātu izdevums, 2011, 35. – 39. lpp. ISBN 978-9984-14-543-3.
 3. *Tiesību normu efektivitāte padomju tiesību socioloģijā*. Elektr. grām.: Oļehnovičs D., Zuģicka I. (sast.) Daugavpils Universitātes 53.starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. Proceedings of the 53rd International Scientific Conference of Daugavpils University. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2012. ISBN 978-9984-14-563-1 Pieejams: http://dukonference.lv/public/proceedings_of_conf/53konf/tiesibas/Sulmane.pdf.
 4. *Tiesiskuma koncepcijas mūsdienu Eiropā*. LU 70. konferences rakstu krājums „Inovāciju juridiskais nodrošinājums”. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 310. – 320.lpp. ISBN 978-9984-45-542-6.
 5. *Tiesību normu efektivitātes jēdziena problemātika mūsdienu tiesību socioloģijā*. Juridiskās zinātnes aktuālās problēmas. Rakstu krājums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2012, 281 – 296. lpp. ISBN 978-9934-0-2032-2.
 6. *Tiesību normu novērtēšana: teorija un Eiropas valstu pieredze*. Juridiskās zinātnes teorētiskie un praktiskie problēmjaudājumi. Juridiskās zinātnes doktorantu un zinātniskā grāda pretendentu III zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 221 – 228.lpp. ISBN 978-9984-45-583-9.
- 2) *angļu valodā*
7. *Legislative Inflation” – An Analysis Of The Phenomenon In Contemporary Legal Discourse*. In: Baltic Journal of Law & Politics. Volume 4, Number 2, 2011, pp. 78-101. Pieejams: <http://versita.metapress.com/content/q4l620r18123/?p=8da28e7c7ea045ddabac7eedcdd48e53&pi=0>.
 8. *Versatility of Effects of Legal Provisions*. In: The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. International Scientific Conference. 4-5 October, 2012, pp. 436 – 447. ISBN 978 -9984-45-564-8.
 9. *The power to Legitimate as a Guarantee of Effectiveness – Developmental Expression of the Idea*. In: Possessio ac iura in re. The History of the Real Law. Ed. Mikula M., Peksa W., Stolarski K. Krakow: Wydawnictwo Univwersytetu Jagiellonskiego, 2012, pp. 195 – 200. ISBN 978-83-233-3328-9.

10. *Judge as a Guarantee of Rule of Law: Evolution of the Idea in Legal Philosophy*.
 Вибрані роботу учасників міжнародного науково - практичного форуму
 "Принцип верховенства права і права людини", Київ, 13. – 15.05.2011, pp. 36 –
 42. ISBN 978-966-8875-72-4.
11. *The principle of effectiveness – guarantee of Rule of Law in Europe?* “European
 Integration and Baltic Sea Region: Diversity and Perspectives”. Konferencēs krājums.
 Rīga: The University of Latvia Press, 2011, pp.234-243. ISBN 978-9984-45-398-9.
- 3) *krievu valodā*
12. *Законодательная власть в регулировании экономических процессов и
 общественных отношений (тенденции Европейского Союза на примере
 Латвии)*. Grām.: Государство в меняющемся мире. Материалы VI
 Международной школы-практикума молодых ученых-юристов (Москва, 26-28
 мая 2011 г.) Москва: Институт законодательства и сравнительного
 правоведения при правительстве Российской Федерации, 2012, с. 205 – 211.
 ISBN 978-5-98209-125-3.

Dalība zinātniskajās konferencēs

1) Starptautiskās konferencēs vai kongresī

1. 2012. gada 19. – 21. oktobris, Starptautiskās Socioloģijas asociācijas (ISA) Tiesību socioloģijas pētniecības komitejas (RCSL) 50. gadu jubilejas konference, Varšavas Universitāte. Nolasīts zinātniskais referāts ar nosaukumu ”Achievements and Challenges for Sociology of Law in Latvia (since 1990ies)”.
2. 2012. gada 4. – 6. oktobris, Latvijas Universitātes organizētā konference ”The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. Dalība ar stenda referātu ”Versatility of Effects of Legal Provisions”.
3. 2012. gada 22. – 28. aprīlis, Lundas Universitātes konference ”The Normative Anatomy of Society Relations between Norms and Law in the 21st Century”. Nolasīts zinātniskais referāts ar nosaukumu ”Legal Empowerment Arguments in Judicial Process in Latvia”.

4. 2011. gada 13. - 15. aprīlis, Daugavpils Universitātes (DU) un DU Jauno zinātnieku asociācijas 53. starptautiskā zinātniskā konference. Nolasīts zinātniskais referāts ar nosaukumu „Tiesību normu efektivitāte padomju tiesību socioloģijā”.
5. 2011. gada 6.- 8. maijs, Jagiellonian University (Krakova) Konference „POSSESSIO AC IURA IN RE -HISTORY OF THE REAL LAW”. Nolasīts zinātniskais referāts ar nosaukumu “The power to legitimate as a guarantee of effectiveness – developmental expression of the idea”.
6. 2011. gada 9. -10. maijs, Gdaņskas Universitātes institūta organizētais zinātniskais forums “Workshop on Unintended Consequences – The 75th Jubilee of a Sociological Idea”. Nolasīts zinātniskais referāts ar nosaukumu ”Legislative inflation as a result of ”social control””.
7. 2011. gada 13. -15. maijs, National University of Kyiv-Mohyla Academy (Kijeva) organizētā konference “Third international academic and practice forum ”The rule of law and human rights””. Nolasīts zinātniskais referāts ar nosaukumu ”Judge as a Guarantee of Rule of Law: Evolution of the Idea in Legal Philosophy”.
8. 2011. gada 24. -29. maijs, Krievijas Federācijas valdības Likumdošanas un salīdzinošo tiesību institūta organizētais VI Starptautiskais jauno zinātnieku juristu praktikums - skola „Valsts mainīgajā pasaulē” (VI Международная школа-практикум молодых ученых-юристов «Государство в меняющемся мире») Maskava – Krievija. Nolasīts zinātniskais referāts ar nosaukumu „Роль и эффективность законодательной власти в регулировании экономических процессов и общественных отношений (тенденции Европейского Союза на примере Латвии)”.
9. 2011. gada 26.- 27. septembris, LU organizētā starptautiskā konference ”European Integration and Baltic Sea Region: Diversity and Perspectives”. Nolasīts zinātniskais referāts ar nosaukumu ”The principle of effectiveness – guarantee of Rule of Law in Europe?”
10. 2011. gada 18. – 20. novembris, jauno zinātnieku III ikgadējā konference Frankfurtē, Gētes univeristātē „The dynamics of normative orders - persistence, motion, rupture ‘The Formation of Normative Orders’”. Nolasīts zinātniskais referāts ar nosaukumu ”Variety of Legal Opposition: Contemporary Tendencies Focus Latvia”.

11. 2010. gada 26. -27. novembris, Daugavpils Universitātes Starptautiskā Zinātniskā konference „Valsts un tiesību aktuālās problēmas”. Nolasīts zinātniskais referāts ar nosaukumu „Leģisprudence – jēdziens un problemātika tiesību sociologa skatījumā”.
- 2) *Vietējās konferences*
12. 2012. gada 9. februāris. Latvijas Universitātes 70. konferences Tiesību teorijas un vēstures sekcija. Nolasīts zinātniskais referāts ar nosaukumu: „Tiesību normu īstenošana - tiesiskuma kodols”.
13. 2011. gada 17. jūnijs, II Latvijas Universitātes Juridiskās zinātnes doktorantu zinātniskā konference. Nolasīts zinātniskais referāts ar nosaukumu „Tiesību normu efektivitātes teorijas XX gadsimtā – salīdzinošā pieeja (Francija, Vācija un Padomju Savienība)”.
14. 2011. gada 4. februāris, Latvijas Universitātes 69. konferences Tiesību teorijas un vēstures sekcija "Judikatūras ietekme uz tiesību zinātnes attīstību". Nolasīts zinātniskais referāts ar nosaukumu: „Trīs tiesnešu arhetipi mūsdienu tiesību filosofijā”.
15. 2010. gada 11. jūnijs, I Latvijas Universitātes Juridiskās zinātnes doktorantu zinātniskā konference. Nolasīts zinātniskais referāts ar nosaukumu: „Tiesību normu efektivitātes jēdziena problemātika mūsdienu tiesību socioloģijā”.

Avotu un literatūras apskats un analīze

Promocijas darba izstrādei avoti un literatūra izvēlēta, balsoties uz promocijas darba mērķi un ar to saistītiem uzdevumiem. Avotu un literatūras atlase veikta, pēc iespējas izvēloties oriģinālos datu ieguves avotus, kas tapuši laika periodā no XIX gadsimta beigām līdz 2012. gadam.

Izmantots plašs ārvalstu un Latvijas juridiskās literatūras (t.sk., zinātnisko pētījumu materiāli, promocijas darbi, publikācijas Latvijas un ārzemju specializētajos izdevumos, kā arī augstskolu lekciju materiāli), politikas dokumentu, kā arī normatīvo aktu klāsts. Kopumā jāatzīst, ka svešvalodās (darbā izmantojot literatūru angļu, krievu, franču, vācu un itāļu valodā) ir pieejams plašs zinātniskās literatūras klāsts par promocijas darbā pētīto problēmu, tomēr tā iepazīšana un apkopošana nav iespējama vienas valsts ietvaros.

Literatūras atlase īstenota Latvijas Universitātes, Rīgas Juridiskās augstskolas, Latvijas Nacionālās bibliotēkas un Misiņa bibliotēkas pieejamo resursu ietvaros. Būtiskākais zinātniskās literatūras apjoms apgūts Sorbonnas Universitātes juridisko zinātņu bibliotēkā Parīzē, Francijā (bibliothèque Cujas de l'université Panthéon-Sorbonne Paris I). Konkrētu ārvalstu tiesību socioloģijas literatūru autore pētījusi, veicot zinātniskā darba vizītes Lundas Universitātes bibliotēkā (Lunda, Zviedrija), Starptautiskā Tiesību socioloģijas institūta bibliotēkā (Onati, Spānija) un Krievijas Prezidenta valdības Likumdošanas institūta bibliotēkā (Maskava, Krievija).

Kopā ir izmantoti 464 avoti, no tiem 384 ir literatūras avoti, 25 – normatīvi tiesību akti, 41 juridiskās prakses materiāls, kā arī 14 likumdošanas sagatavošanas un novērtēšanas prakses, zinātniskā darba dokumenti.

Avoti

Darbā avoti izmantoti, galvenokārt, lai ar piemēriem ilustrētu konkrētu teorētisku jautājumu atspoguļojumu Latvijas un ārvalstu likumdošanas jomā. Visplašāk avoti izmantoti darba nodaļā, kurā tiek analizēta tiesību normu novērtēšanas prakse konkrētās valstīs, kā arī raksturojot efektivitātes kā vispārējā tiesību principa atzīšanu mūsdienu Eiropas tiesību doktrīnā un tiesu praksē. Ņemot vērā pētījuma pievēršanos tiesību socioloģijā izmantotā termina „tiesību normu efektivitāte” analīzei, darba izstrādei izmantotie avoti ir iedalāmi divās daļās:

- 1) primārie avoti – tiesību avoti, kas ataino vēsturiski noteiktā laikā spēkā esošas starptautisko un nacionālo tiesību normas un liecina par tiesību normu efektivitātes un praktiskās piemērošanas nozīmi. Pētījumā izmantoti vairāku veidu tiesību avoti: starptautisko tiesību avoti, Eiropas tiesību avoti un nacionālo valstu tiesību avoti (piemēram, Latvijas, Francijas, Vācijas, Krievijas). Ņemot vērā to, ka pētījumā aptvertais laika periods ir plašs – viss XX gadsimts, darbā izmantoti gan spēkā esošie tiesību avoti, gan arī tādi tiesību avoti, kas savu spēku jau zaudējuši, tomēr ir būtiski attiecībā uz analizējamo jautājumu loku;
- 2) sekundārie avoti – dažādu valstu tiesību izstrādes un piemērošanas dokumenti, kas ļauj iegūt pilnvērtīgu priekšstatu par tiesību avotu pieņemšanas un interpretācijas procesiem. Promocijas darbā izmantoti, galvenokārt, divu veidu sekundārie avoti: tiesību izstrādes dokumenti un tiesību piemērošanas dokumenti. Piemēram, izmantoti dokumenti, kas saistīti ar diskusijām par

tiesību normu novērtēšanas nepieciešamības iekļaušanu normatīvajos aktos, t.sk., valstu konstitūcijās Eiropā.

Literatūra

Kopumā, ņemot vērā darba teorētisko ievirzi, pētījums būtiski balstīts uz tiesību doktrīnā paustajām atziņām. Darbā izmantotā literatūra ir iedalāma vairākās tematiskās daļās: 1) tiesību teorijas, vēstures un filosofijas literatūra, 2) vispārējā tiesību socioloģijas literatūra, 3) tiesību normu efektivitātes izpēti speciālā literatūra. Katra no tām skar noteiktus pētījuma tēmas aspektus un sekmē promocijas darba izpēti uzdevumu izpildi. Minētās izmantoto avotu un literatūras daļas ir konkrētāk apskatītas tālākajā izklāstā.

1) Tiesību teorijas, vēstures un filosofijas literatūra

Ņemot vērā promocijas darba starpdisciplināro virzienu, tā 1.nodaļa veltīta tiem teorētiskajiem jautājumiem, kas būtiski skar pētāmo tēmu. Teorētisko jautājumu analīzes pamatā ir pieņēmums, ka jēdziena „tiesību normu efektivitāte” ieviešana un lietojums tiesībās ir skatāms kā pakāpenisks konceptualizācijas process, arvien uzskatāmāk parādoties Rietumvalstu juridiskajā literatūrā (konkrētāk, to tiesību zinātnieku darbos, kuri tiesību jautājumu skatījuši nevis abstrakti, bet ņemot vērā arī politiskos, sociālos un ekonomiskos aspektus). Tiesību zinātnēs ir plašs literatūras klāsts, kas veltīts šā pētīja kontekstā nozīmīgiem, tiesības kopumā raksturojošiem teorētiskiem aspektiem. Pētījuma īstenošanai atlasīta un analizēta juridiskā literatūra, kas spilgti raksturo tiesību sistēmas strukturēto, funkcionālo un mērķtiecīgo raksturu (var minēt Pola Amseleka (*Paul Amselek*), GinteraTēbnera (*Gunther Teubner*) un Ostina Sarata (*Austin Sarat*) darbus).

Kā nozīmīgākie autori minēto jautājumu analīzē minami, piemēram, Hanss Kelzens (*Hans Kelsen*), Ronalds Dvorkins (*Ronald Dworkin*), Herberts Harts (*Herbert Lionel Adolphus Hart*), Deniss Loids (*Dennis Lloyd*) un Luks Vintgenss (*Luc Wintgens*). Īpaši atzīmējams Latvijas tiesību zinātnieku, piem., Lotāra Šulca un Daigas Rezevskas atziņas, kas būtiski bagātinājušas darba teorētisko daļu.

Tiesību normu efektivitātes jautājums tiesību zinātnieku darbos šajos gadījumos skatīts tikai kā daļa no plašākām juridiskām diskusijām par valsts izdotu normatīvo aktu lommu mūsdienu

demokrātiskā valstī un likumu kā sabiedrības kontroles instrumenta nozīmi. Teorētiskā literatūra kopumā darba gaitā izmantota kā refleksiju rosinošs avots tai analīzei, kas skar konkrētus promocijas darbā apskatāmos jautājumus (piemēram, tiesību instrumentālisma koncepcijas attīstības problēmas, simbolisko likumu pieņemšanas faktiskie un ideoloģiskie aspekti u.c.). Katrs no minētajiem teorētiskajiem jautājumiem ir atsevišķa pētījuma vērts, taču šajā darbā tie skarti vienīgi starpdisciplinārā aspekta raksturošanai, izceļot atsevišķus teorētiskos secinājumus, kam ir nozīme tālākajā darba izklāstā un argumentācijā.

Ņemot vērā, ka darba uzdevumi ir vērsti uz konkrētas analīzes īstenošanu, teorētisko jautājumu polemikas ieskicētas vien tajos aspektos, kas ir nozīmīgi darba praktiskajiem secinājumiem. Pētījumā izmantota juridiskā literatūra, kas skar tiesības kā sociāla fenomena raksturojumu mūsdienās, kā arī tiesību reformu procesam nozīmīgus jautājumus. Argumentācijas skaidrībai konkrētā zinātniskā literatūra analizēta atsevišķās apakšnodaļās, kas veltītas dabisko tiesību un pozitīvo tiesību idejas attīstībai, kā arī leģisprudences un tiesību socioloģiskās pieejas galveno nostāju raksturojumam XX gadsimtā.

2) Vispārējā tiesību socioloģijas literatūra

Neskatoties uz tiesību sociologu vidū vispārzināmu faktu, ka „ja nebūtu efektivitātes jautājuma, tad nebūtu tiesību socioloģijas”,³ konkrētās apakšnozares zinātniskajā literatūrā nav daudz teorētiska rakstura iztirzājumu, kas būtu tiešā veidā veltīti tiesību normu efektivitātei. Tomēr teju ikviens atzīts tiesību sociologs savās monogrāfijās konkrētāk vai netieši ir skāris minēto jautājumu gan no teorētiskā aspekta, gan analizējot empīriskus pētījumus tiesību socioloģijas jomā. Kopumā jāatzīst, ka tiesību socioloģijas problēmjautājumiem veltītās literatūras apojums pastāvīgi pieaug, piedāvājot jaunus skatījumus.

Lai nodrošinātu vispaptverošu tēmas apskatu, pētījuma pamatā ir pasaulē atzītu tiesību sociologu un tiesību zinātnieku darbi. Ņemot vērā darba aktualitātes specifiku, promocijas darbā galvenā uzmanība veltīta tiesību sociologiem, kuri sevi pieskaita Romāņu- ģermāņu tiesību lokam (konkrētāk, kontinentālās Eiropas tiesību sistēmas ietvaros). Nozīmīga loma ir konkrētu valstu tiesību zinātniekiem, kuru darbi izmantoti lai raksturotu apakšnozares attīstību ne tikai savā valstī, bet kuri, autoresprāt, snieguši būtisku ieguldījumu tiesību normu efektivitātes jautājuma izpētes attīstībai kopumā. Īpaši atzīmējama plašā tiesību socioloģijas literatūras

³ Plaši atzītā tiesību socioloģijas profesora (Itālija) Vinčenco Ferari (*Vincenzo Ferrari*) atziņa diskusijā ar darba autori Lundas Universitātē (Zviedrija) 2012. gada 25. aprīlī. Autores arhīva materiāli.

analīze kopš XX gadsimta vidus. Liels uzsvars likts uz Latvijā iepriekš neanalizētu, bet Eiropas tiesību socioloģijā nozīmīgu autoru darbiem, kas ļauj vispusīgi novērtēt tiesību efektivitātes problemātikas lielo nozīmi mūsdienu tiesību teorijā.

Darbā plaši izmantoti ievērojamu Francijas tiesību sociologu, piemēram, Žana Karbonjē (*Jean Carbonnier*), Fransuā Osta (*François Ost*), Žaka Komaija (*Jacques Comaille*), Henrija Levī-Brila (*Henri Lévy-Bruhl*) un Georgija Gurviča (*Georges Gurvitch*) zinātniskie darbi.

Mūsdienu tiesību socioloģijā būtisku lomu ieņēmuši Šveices, Nīderlandes un Beļģijas tiesību zinātnieki, kuri Eiropas līmenī sekmējuši tiesiskās domas socioloģisko attīstību: Lucijs Maders (*Luzius Mader*), Koens van Aekens (*Koen van Aeken*) un Kristofs Minks (*Christophe Mincke*) ir daži no minēto valstu autoriem, kuru atziņas analizētas promocijas darbā. Īpašu ievērību Eiropā guvuši Anglijas tiesību sociologi Rodžers Koterels (*Rodger Cotterell*) un Reza Banakars (*Reza Banakar*), kuru monogrāfijas un raksti izmantoti promocijas darba aktualitātes un problemātikas izklāstā.

No Latvijas tiesību zinātniekiem šajā aspektā izceļami prof. Sanita Osipova un Andrejs Vilks, kuru devums Latvijas tiesību socioloģijas attīstībai mūsdienu Latvijā ir nenoliedzams. Prof. Osipovas grāmata „Ievads tiesību socioloģijā” šajā promocijas darbā ir galvenais izmantotais literatūras avots latviešu valodā.

3) tiesību normu efektivitātes izpētes speciālā literatūra

Tiesību efektivitātes jautājuma Eiropā analīzei un definēšanai darbā ir izmantoti literatūras avoti jau no XX gadsimta sākumposma. Darbā plaši izmantoti ārvalstu zinātnieku darbi, īpaši ņemot vērā tiesību socioloģijas attīstību atsevišķās valstīs. Eiropā visplašāk tiesību normu efektivitātes problemātika pētīta Francijā, Vācijā, Itālijā, Šveicē un Beļģijā, kas arī noteica izmantotās zinātniskās literatūras atlasī. Darba vēsturisko aktualitāti būtiski paaugstina bagāts Krievijas un padomju tiesību socioloģijas teoriju apskats.

Konkrēti uzmanība pievērsta diviem analīzes tēmu lokiem: 1) tiesību normu efektivitātes jēdziena izpratne un 2) tiesību normu efektivitātes empīriskās pētniecības pieredze.

Interesants ir fakts, ka vienīgā apjomīgā monogrāfija, kas veltīta promocijas darba tēmai, ir padomju periodā iznākusi „Tiesību normu efektivitāte”,⁴ kas Krievijā vēl joprojām tiek plaši

⁴ Кудрявцев В. Н. Никитинский В. И., Самошенко И. С., Глазырин В. В. Эффективность правовых норм. Москва: Юридическая литература, 1980.

citēta. Rietumu tiesību socioloģijā minētā problemātika ir plaši analizēta vispārējai tiesību socioloģijas tēmai veltītajās monogrāfijās, izdalot atsevišķas nodaļas vai, visbiežāk, rakstos specializētajos juridiskās zinātnes žurnālos (*Likums un Tiesības, Jurista vārds, Law and Society Review, Legisprudence, Statute Law, Revue L'Année sociologique, Archives de philosophie du droit et de sociologie juridique, Revue de la recherche juridique, Droit et Société, Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie, Советское социдарство и право (vēlāk- Государство и право), Журнал российского права u.c.*)

Kopš XX gadsimta beigām tiesību efektivitātes problēmas pētniecības pamatizveidotāju lokā ir Žans Karbonjē (*Jean Carbonnier*), Pēters Nolls (*Peter Noll*), Manfrēds Rēbinders (*Manfred Rehbinder*) un Līsa Ūsitalo (*Liisa Uusitalo*), kuru darbi plaši un detalizēti analizēti promocijas darbā.

Autore ne vien apkopojusi nozīmīgākās tiesību sociologu diskusijas par tiesību efektivitātes problemātiku, bet arī analizējusi par klasiskiem kļuvušos pirmos apjomīgos pētījumus par minēto problemātiku (piemēram, ASV⁵ un Francijā).

Tā kā tiesību normu efektivitātes jautājumi Latvijā ir tikuši skatīti fragmentāri, kā arī tiesību efektivitātes jēdziens Latvijā nav analizēts plašos pētnieciskos darbos, autorei visai ierobežotā apjomā ir iespējams zinātniski polemizēt ar citiem autoriem par Latvijas pieredzi tiesību normu novērtēšanā un efektivitātes jautājuma analīzē. Darbā ir izmantoti Valentijas Liholajas, Aigara Strupiša, Jura Rudevskas, kā arī citu Latvijas tiesību zinātnieku un tiesību teorijas speciālistu publicētie darbi, kuros skarta tiesību normu efektivitātes problemātiku. Latvijas tiesību zinātnieku darbi tiesību socioloģijas jomā izmantoti ne tikai attiecīgās apakšnodaļas (par tiesību socioloģijas attīstību Latvijā) izstrādē, bet kalpojuši par analīzes un diskusiju avotu visa promocijas darba izstrādes gaitā.

Darba struktūras un izklāsta apraksts

Darbs ir strukturēts piecās nodaļās. kas katra, atkarībā no saturiskās nepieciešamības, ir iedalīta apakšnodaļās. Atbilstoši promocijas darba mērķiem un atkarībā no saturiskās

⁵ Allport F.H. The J-Curve Hypothesis of Conforming Behavior. *Journal of Social Psychology*, 1934, Vol.5, pp.141-183.

nepieciešamības tā struktūrā ietvertas apakšnodaļas, kurās atsevišķi apskatīti minēto problēmu padziļinātas izpētes aspekti. Kopumā promocijas darbā ir *vienpadsmit* apakšnodaļas.

Pirmā nodaļa „Tiesību normu efektivitātes loma tiesību teorijā” ir veltīta pētījuma teorētisko jautājumu apskatam, pievēršoties tiesību attīstības tendencēm, kas liecina par arvien lielāku socioloģisko aspektu nozīmi tiesību teorijā. Koncentrējoties uz vienu tiesību aspektu, tikušas padziļināti pētītas divas nozīmīgākās tiesību skolas (dabisko tiesību skola un tiesību pozitīvisms), kuru ietvaros meklēta atbilde uz jautājumu, kā tiesību normu efektivitātes jautājums ir skatīts plaši pazīstamu tiesību zinātnieku darbos. Raksturojot instrumentālisma un racionālisma ideju izpausmes tiesībās, autore meklējusi paralēles ar tiesību efektivitātes problemātiku mūsdienu tiesību izpratnē. Atsevišķa apakšnodaļa veltīta leģisprudences kā jauna tiesību izpētes virziena Eiropā attīstības un galveno tēžu raksturojumam un analīzei.

Otrā nodaļa „Tiesību normu efektivitātes kā tiesību socioloģijas pamatkategorijas zinātniskā attīstība” izstrādāta, galvenokārt, izmantojot vēsturisko un salīdzinošo metodi tiesību socioloģijas attīstības analīzei XX gadsimta laikā dažādās valstīs (Krievija, Latvija, Francija, Latvija). Apkopojot tādējādi iegūtās atziņas, ir pamats izdarīt secinājumus par vēsturiskā un politiskā konteksta lomu tiesību efektivitātes nozīmes izpratnē un valstiskā atzīšanā ne tikai vienas valsts ietvaros, bet globālā kontekstā.

Nodaļas izklāsts ļauj noskaidrot, cik lielā mērā Latvijā var tikt pārņemtas mūsdienu Rietumu tiesību sociologu atziņas par tiesību efektivitāti. Nozīmīgs nodaļas ietvaros veiktās pētniecības devums ir spēja pamatot, vai padomju tiesību zinātnieku teorijas tiesību efektivitātes pētniecībā ir aktuālas un piemērojamas arī mūsdienu demokrātijā. Analizējot vadošo padomju tiesību zinātnieku darbus, tiek secināts, vai tiesību socioloģijā ir atspēkojama valdošā noraidošā attieksme pret padomju tiesību zinātni un padomju tiesību izpratni.

Trešā nodaļa „Tiesību normu novērtēšana” uzskatāma par promocijas darba temata izklāsta kodolu. Tajā vispusīgi apkopota mūsdienu tiesību normu novērtēšanas teorija, iekļaujot gan novērtēšanas iedalījumu pēc metodes (pirmslikumdošanas *ex ante* novērtēšana, pēclikumdošanas *ex post* novērtēšana, monitorings), gan pēc kritērijiem (atbilstība, iedarbīgums, lietderīgums). Nodaļā tiek piedāvāts tiesību normu novērtēšanā izmantoto terminu skaidrojums un definīcijas, kā arī tiek salīdzināta daudzu valstu pieredze tiesību normu novērtēšanā. Nodaļā izcelti tie problēmjautājumi, kas daudzās Eiropas valstīs tiek uzskatīti par galvenajiem šķēršļiem efektīvas tiesību normu ieviešanas un sabiedrības pārvaldības īstenošanā.

Veicot pēdējos gados veikto tiesību normu novērtēšanas pētījumu analīzi, autore apskata to aktualitāti mūsdienu tiesību socioloģijas aspektā. Ilustrējot Latvijas situāciju tiesību normu efektivitātes novērtēšanas negatīvo un pozitīvo praksi, autore rod pamatu secinājumiem par nepieciešamo darbību kopumu Latvijas normatīvo aktu efektivitātes uzlabošanai. Spēkā esošā normatīvā regulējuma un citu piemēru analīze ļauj izprast tiesību normu novērtēšanas priekšrocības.

Ceturrtā nodaļa „Tiesību normu ietekmes izpausmes un tiesību lomas transformācija Eiropas valstīs” izveidota kā koncentrēts to problēmjaudājumu apskats, kuru kontekstā visbiežāk parādās jautājums par tiesību normu efektivitāti. Lai kvalitatīvi varētu veikt empīriskus pētījumus minētajā jomā, pirmkārt, ir nepieciešams apzināt un klasificēt iespējamus likumu efektus un to izpausmes. Šāda pieeja ļauj identificēt konkrētās tiesību normas iedarbību laikā, apmērā un ietekmes atbilstībā valsts mērķiem. Izmantojot un papildinot Eiropas tiesību sociologu klasifikāciju, tiek veikts konspektīvs apskats par likumdevēja pieņemto normatīvo aktu efektu daudzveidību un to līdzšinējo identificēšanu tiesību doktrīnā. Iegūtie rezultāti dod iespēju izdarīt secinājumus par to, cik aktīvs, ieinteresēts un kompetents ir Latvijas likumdevējs pieņemto tiesību normu efektu plānošanā un analīzē. Autore noskaidro, cik lielā mērā Latvijā atspoguļojas mūsdienu Eiropas Savienības valstu tiesību sistēmu attīstības tendences, piemēram, likumdevēja regulējošās lomas mazināšanās, tiesneša lomas transformācija, „likumu plūdu” fenomens, tiesiskais nihilisms, kā arī policejiskā, uz sankciju īstenošanu vērsta regulējuma pāreja uz juridiski mazāk saistošu normu, programmu un vadlīniju ieviešanu sabiedrībā.

Piektā nodaļa „Efektivitāte kā vispārējais tiesību princips” skata Eiropas tiesību zinātnē samērā jaunā vispārējā tiesību principa problemātiku. Autore pēta, vai tiesību efektivitāte var tikt neapšaubāmi atzīta par jaunu vispārējo principu, kā arī šāda principa esamības atzīšanas priekšnosacījumus. Nodaļā padziļināti apskatītas tiesību efektivitātes principa attīstības galvenās tendences nacionālā līmenī, Eiropas Savienības līmenī, kā arī starptautisko tiesību jomā. Papildus minētajam efektivitātes kā tiesību principa analīze ļauj izdarīt secinājumus par proporcionalitātes principa, subsidiaritātes principa un tiesiskās drošības principa izpratnes transformāciju mūsdienās. Saistot iepriekšminētos principus ar efektivitātes kritēriju, tiek rasts jauns papildījums šo principu izpratnē, kas iezīmē jaunas tendences tiesu darbā, kā arī tiesību doktrīnā.

Darba noslēgumā ir pētījuma ietvaros izdarīto secinājumu, priekšlikumu un atziņu kopsavilkums.

Promocijas darba kopējais apjoms ir 265 lappuses.

1 TIESĪBU NORMU EFEKTIVITĀTES LOMA TIESĪBU TEORIJĀ

Eiropas tiesisko domu, īpaši kopš XX gadsimta vidus, ir būtiski mainījuši ne tikai vēsturiski politiskie notikumi, bet arī pašas sabiedrības attieksmes maiņa pret valsts (likumdevēja un izpildvaras) lomu. Tas vienlaikus ir radījis nepieciešamību pamatot un analizēt, kāpēc un kā likumdevēja izdotie likumi tiek īstenoti sabiedrībā un kas ir mainījies pēdējās desmitgadēs. Eiropas universitāšu juristiem vēl joprojām ir problēmas apzināties tiesību, politikas un sabiedrības kopīgo iezīmju kopumu, kas varētu kalpot arī kā vienotu pētījumu objekts. Kā precīzi novērojis franču zinātnieks Andrē Žans Arno (*André-Jean Arnaud*), „kontinentālajiem franču juristiem - bet to varētu attiecināt uz visiem romāņu-kanoniskās tradīcijas pārstāvjiem, ideja, ka juridiskā sistēma varētu nozīmēt ko citu, kā tikai spēkā esošo tiesību normu apkopojumus konkrētā suverēnā teritorijā, vēl nav īsti iegūlies prātos”.⁶ Šāds apgalvojums nav nepārprotami pieņemams, jo, neskatoties uz stiprajām tiesību formālisma tendencēm, Eiropas tiesību vēsture liecina par to, ka tiesību normu efektivitātes jautājums nav bijis svešs jau pirms vairākiem tūkstošiem gadu. Neskatoties uz to, ka tiesību socioloģija un tās ietvaros pētāmā tiesību normu efektivitātes problēma ir uzskatāma par jaunu un novatorisku tiesību zinātnes virzienu, tās izcelsme tomēr saistāma jau ar Senās Romas laikmetu.

Piemēram, ievērojamais Atēnu valstsvīrs un likumdevējs Solons (638-558 pr.Kr.) uzskatāms par likumu piemērošanas pētniecības aizsācēju, jo viņš pats esot pametis pilsētu, lai no malas skatītos, kā tiek īstenoti likumi un kāda ir to nozīme sabiedrībā.⁷

Savukārt, pētot XVII gadsimta Eiropas vēstures avotus, franču profesors Alans Desrajā (*Alain Desrayard*) pētījumā par Francijas likumu efektivitāti kā karaļa suverenitātes izpausmi, konstatēja, ka bijis pašsaprotami, ka suverēns (karalis) neiejaucās paražu tiesībās - *régles coutumieres*.⁸ Tomēr karaļi nebija vienaldzīgi pret viņu likumdošanas efektivitāti. Piemēram,

⁶ Arnaud A.-J., Guibentif P. (dir) Niklas Luhmann, observateur du droit. Paris: L.G.D.J., 1993, p. 149.

⁷ Eglītis V. Ievads Konstitūcijas teorijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 152.lpp.

⁸ Desrayard A. Étude exploratoire sur l'effectivité des lois et la souveraineté du roi en droit privé (France XIIIème-XVIII ème siècles). Cuadernos de historia del derecho, 1994, Vol.1. Pieejams: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=905922> [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā];

1720.gada prasība ierobežot dimantu, pērļu un dārgakmeņu valkāšanu, tika atzīta par neefektīvu.⁹ XVIII gadsimta beigās franču zinātnieki atzina, ka daudziem likumiem, ko karalis izdevis, „neviens vairs nepievērš uzmanību”.¹⁰

Mūsdienās karaļa vietā bieži vien ir likumdevējs. Rakstītā tiesību norma dzīvē nespēj garantēt to, ko tā nozīmē, uzrakstīta „melns uz balta”. Juridiskais teksts tikai piemērošanas laikā ļauj ieraudzīt tos dažādos aspektus, kā tas var tikt izmantots, piemērots un, iespējams, sagrozīts. Attiecībā uz šo svarīgo publiskās politikas teorijas problēmu rodas fundamentāls jautājums par to, ko tad mēs domājam ar tiesībām.¹¹

Mūsdienu tiesību zinātnē tiek piedāvātas vairākas koncepcijas, kuru ietvaros var mēģināt rast atbildi uz minēto jautājumu.

Tiesību teorijā pastāv divas valdošās tiesību normas izpratnes:

1) mūsdienu dabisko tiesību izpratnes ietvaros tiesību normu skatīs kā objektīvu vienību, neatkarīgi no tā, vai to var atrast vienā teikumā vai arī to atradīs sistēmas ietvaros;

2) ekspresīvā izpratne, kas balstās uz juridiskā pozitīvisma izpratni, tiesību normu definēs tikai kā rakstiski izteiktu valsts varas pavēli.

Šajā darbā tiek argumentēts viedoklis, ka mūsdienās pastāv trešā – socioloģiskā pieeja tiesību izpratnei, un tās pamatjautājums ir par tiesību ietekmi, to efektivitāti. Līdzīgu nostāju paudis Latvijā plaši pazīstamais vācu tiesību zinātnieks Manfrēds Rēbinders (*Manfred Rehbinder*) piedāvā jurisprudences teorētisko studiju trīs virzienu iedalījumu: „tiesības tiek pētītas kā tiesību normas, kā vērtību nesējas un kā juridiskā pieredze, ko uzkrāj sabiedrība”.¹² Plašāku redzējumu jau XX gadsimta sākumā sniedza ievērojamais vācu tiesību zinātnieks G. Jellineks, norādot, ka valstij ir „divas puses”: „socioloģiskā” un „juridiskā”.¹³

Ievērojamie franču tiesību zinātnieki Pols Amseleks (*Paul Amselek*) un Antuāns Žemods (*Antoine Jeammaud*) uzskata tiesības kā darbības modeli un piedāvā balstīties uz tiesību

⁹ Skatīt sīkāk: Déclaration du 4 février 1720 (Isambert, XXI, p, 176). Dans: Desrayaud A. Étude exploratoire sur l'effectivité des lois et la souveraineté du Roi en Droit Privé (France XIIIème-XVIIIème siècles). Cuadernos de historia del derecho, 1994, Vol.1, p. 147.

¹⁰ Guyot J.N. Répertoire universel et raisonné de jurisprudence, tome 5, v° Désuétude (article de Dareau), p. 558. Citēts pēc: Desrayaud A. Étude exploratoire sur l'effectivité des lois et la souveraineté du Roi en Droit Privé (France XIIIème-XVIIIème siècles). Cuadernos de historia del derecho, (1), 1994, p.147.

¹¹ Bechillon de D. Qu'est-ce qu'une règle de droit? Paris: Ed. O. Jacob, 1997, p.16.

¹² Rehbinder M. Rechtssoziologie 4. Auflage. Munchen: C.H. Beck, 2000, S.220. Citēts pēc: Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: TNA, 19.lpp.

¹³ Jellinek G. Allgemeine Staatslehre. 3rd edn. Berlin: Verlag von O. Häring, 1914, S. 174-183.

funkcijas koncepciju, mazinot akcentu uz objekta vai formas analīzi (fenomenoloģiskais skatījums).¹⁴

Savukārt, tiesību imperatīvistu vīzijas koncepcija paredz, ka normāli tiesības būtu jārespektē to pastāvēšanas dēļ. Ja tiesības (imperatīvie noteikumi) tiek neatbilstoši īstenotas, tad tika izdarīti secinājumi par „traumatizējošiem trūkumiem” juridiskajā sistēmā.¹⁵

Socioloģiskais skatījums ir devis jaunu impulsu tiesību teorijas papildināšanai un attīstīšanai tiesību socioloģijas virzienā. Piemēram, jau XX gadsimta 80. gados zinātnieku Pjēru Ležendru (*Pierre Legendre, 1930*) nodarbināja nevis jautājums un problemātika, kas skar tiesību normu organizatorisko uzbūvi, bet gan cita aksioma: normas ieviešana un atbildes uz jautājumiem, kādēļ tieši tāda norma ir pieņemta.¹⁶ Tātad apgalvojums, ka juridiski uzrakstītais funkcionē pats par sevi, neņemot vērā citus aspektus, kā tikai likuma teksts, arvien biežāk tika pakļauts kritikai.

Franču zinātnieks Žans Godemē (*Jean Gaudemet*), pētot un pamatojot jautājumu, kā socioloģija iekļaujas jurisprudences zinātnē, iezīmējis trīs jomas:¹⁷

- 1) doktrīnā, kur tiek pētīts likums. Lai gan varētu likties, ka pozitīvisma doktrīnai nav svarīgi skatīt socioloģisko skatījumu, tomēr pat H. Kelzens atzīmējis, ka juridiskais normatīvisms pilnībā nenoliedz socioloģiju. Tādēļ arī doktrīnai socioloģija dod izpratni par vidi, kurā juridiskā norma ir tikusi pieņemta. Jebkuras doktrīnas pamatā ir nepieciešama kaut minimāla socioloģijas informācija. Doktrīna un teorija, kas izstrādāta, izolējoties no „likumu dzīves”, ir lemta neveiksmei;
- 2) likumdevējam, kurš formulē likumu. Likumam jātiek ieviestam sabiedrībā. Likumdevējam arī nepieciešams zināt sabiedrības, kas gaida likumu, vajadzības un cerības. „Starp citu, likums nedrīkst kļūt par šo vajadzību un tendenču vergu”.¹⁸ Likumdevējs var vēlēties pastāvošās tendences veicināt, koriģēt vai likt šķēršļus to attīstībai ar likumu palīdzību;

¹⁴ Jeammaud A. Normes juridiques et action. Notes sur le rôle du droit dans la régulation sociale. Dans: Miaille M. (ed), La régulation entre droit et politique. Paris: L'Harmattan, 1995, p. 92-95. Skat. arī: Mincke C. Effets, effectivité, efficacité et efficacité du droit: le pôle réaliste de la validité. Revue interdisciplinaire d' études juridiques, 1998. nr.40, p.127.

¹⁵ Lascoumes P., „effectivité”. Dans: Dictionnaire encyclopédique de théorie et de sociologie du droit. Sous la direction de André-Jean Arnaud, et de J.-G. Belley [et al.]. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1993, p.219.

¹⁶ Legendre P. Ce que nous appelons le droit. Le Débat, Nr.74, mars- avril 1993, p.107.

¹⁷ Promocijas darba attiecīgajās apakšnodalās padziļināti apskatīta katra no Ž. Godemē minētajām jomām.

¹⁸ Gaudemet J. Sociologie historique du droit. Paris: Presses Universitaires de France, 2000, p.85.

3) tiesnesim, tāpat kā likumdevējam, ir jāpārzina valsts un sabiedrības vajadzības, stiprās un vājās puses, kā arī attīstības tendences. Tiesnešu darbā būtiski izšķiroša ir robeža, kad faktus drīkst pretnostatīt pret likumu. Ja fakti (socioloģiskais skatījums) uz to norāda, var tikt izcelta problēma par nepieciešamību grozīt likumu. „Bet, pārspīlējot šo iespēju, vai tas nozīmētu, ka, ja 51 % sabiedrības būs zagļi, tad zagšana vairs nebūs pārkāpums?”¹⁹ Ar šo retorisko jautājumu autors brīdina tiesību sociologus un teorētiķus par socioloģiskā skatījuma ierobežojumiem un nepieciešamību šo robežu stingri kontrolēt.

Turpmākajās apakšnodaļās tiks apskatīta dabisko tiesību un tiesību pozitīvisma pieeju nostāja pret tiesību praktiskās novērtēšanas nepieciešamību, kā arī tiks izklāstīta salīdzinoši jaunākā – socioloģiskā pieeja – tiesībām, kuras ietvaros tiek uzsvērtā *law in action* nozīme.

¹⁹ Gaudemet J. *Sociologie historique du droit*. Paris: Presses Universitaires de France, 2000, p.86.

1.1 Efektivitāte divu nozīmīgāko tiesību pieeju skatījumā

Rietumu tiesību lokā var izdalīt divas nozīmīgākās tiesību izpratnes pamatgrupas jeb doktrīnas. Pirmā atklāj pārļaicīgu tiesību būtības esenci (ideālistiskais variants), taču pastāv otra pieeja: skatīt tiesības no pastāvošās realitātes redzesloka (empīriskais variants). Ideju vēstures kontekstā atklājas fundamentāli atšķirīgas pieejas tiesību izpratnei, atklājot dabisko tiesību un pozitīvo tiesību novirzienus. Pretēji ideālistu teorijām, pozitīvistu, pirmkārt, interesējas par pozitivitātes priekšnosacījumiem, meklējot normas juridiskumu un spēkā esamību. Vēsturiski interese par efektivitātes konceptu ir parādījusies pārsvarā pozitīvistu darbos. Skatoties hronoloģiski, ir iespējams veikt šādu rezumējumu: pēc ilga laika perioda, ko iezīmēja dabiskās tiesības, pozitīvo tiesību skola ir kļuvusi par dominējošo, vēlāk jau pieņemot socioloģijas idejas.

Pirmajā periodā, kas sakrīt ar dabisko tiesību dominējošo lomu (tās ietekme caur Katoļu baznīcu un kanoniskajām tiesībām veidojusi mūsdienu kontinentālās Eiropas tiesību sistēmu pamatus), efektivitāte nebija juridiskas normas identificēšanas un definēšanas kritērijs. Otrajā periodā, ko iezīmē pozitīvistu jaunais redzējums (Jauno laiku liberālisma un pozitīvisma teoriju uzplaukums), juristi tiesību normu studijās pārsvarā akcentē rakstīto, pozitīvizēto, valsts sankcionēto normu kā kvalitātes zīmi visam „juridiskajam”. Trešā fāze, kas atbilst faktiskā pozitīvisma triumfam, iezīmē to lielo dažādību, kas ir sastopama mūsdienu pozitīvistu uzskatos. Tieši „socioloģiskais jeb faktiskais pozitīvisms, tiesību socioloģijas priekšgājējs, izmanto efektivitāti kā noteicošo elementu normas un juridiskās kārtības definēšanā”²⁰. Tiesību socioloģija neuztver normas kā ideālas vienības, bet gan izvērtē tās konkrētajos sociālajos apstākļos.

Pasauleslavenais itāļu tiesību zinātnieks Norberto Bobbio (*Norberto Bobbio*) paudis viedokli, ka ir kļūdaini tikai vienai no iepriekšminētajām tiesību skolām piedēvēt vēlmi piešķirt pašiem normatīvajiem aktiem vērtību kā tādu.²¹ Tiesību norma kā vērtība ir atzīta gan pozitīvismā, gan dabisko tiesību izpratnē, taču atšķiras, vai vērtējumu auglis ir ideoloģiskas vērtības vai morālās vērtības, kas veido juridiskās izpratnes pamatu. Nodalot *Sein* un *Sollen*, arī

²⁰ Richard V. Le droit et l'effectivité: Contribution a l'étude d'une notion. Thèse. L'Université de droit, d'économie et des sciences sociales, Paris II, Panthéon-Assas, 2003, p.16.

²¹ Bobbio N. Sur le positivisme juridique. In: Essais de théorie du droit. Pref. R. Guastini. Coll. „La pensée juridique moderne”. Paris: L.G.D.J. Brylant, 1998, p.28.

kļūst iespējams analizēt juridiskas normas to praktiskajā dzīvē, kā arī atgriezties pie sociologu argumentiem un vērtēt tiesību socioloģiju ar mērķi labāk pamatot jaunu juridisko fenomenu leģitimitāti.

N.Bobio ir norādījis uz sarežģītajām attiecībām starp likumu un varas spēku, atzīstot, ka „tās ir vienas monētas divas puses”.²² No vienas puses, tieši tiesības ir tās, kas piešķir varu — *lex facit regem* —, bet no otras puses, tā ir vara, kas iedarbina un organizē tiesību sistēmu un garantē tās efektivitāti — *rex facit legem*. H.Kelzens (*Hans Kelsen*) kā tiesību un valsts teorētiķis šo duālismu ir pētījis, bet nav viennozīmīgi atrisinājis. Kelzens ir apzinājies, ka pastāv nenoteiktas attiecības starp normas spēkā esamību un tās efektivitāti, ka normatīvās sistēmas augšgalā tiesības un vara pastāv mijiedarbībā (lat. *lex et potestas convertuntur*).²³ Pozitīvistu un dabisko tiesību pārstāvju uzskati daudzējādā ziņā balstās uz pieņemtajiem priekšstatiem, saskaņā ar kuriem norma būs noteikti spēkā vai spēkā neesoša.²⁴

Neskatoties uz to, ka vairākums mūsdienu tiesību filosofu noraida dabisko tiesību teoriju,²⁵ tās izcilākie XX gadsimta pārstāvji ir mācējuši transformēt un aktualizēt dabisko tiesību praktisko nozīmi, tādējādi padarot to saistošu arī tiesību sociologiem un tiesību antropologiem. Lai noskaidrotu, vai mūsdienās tikai pozitīvo tiesību skola ir nodarbināta ar tiesību efektivitātes problemātiku, nepieciešams noskaidrot dabisko un pozitīvo tiesību attieksmi pret „tiesību normu darbībā”, normas īstenošanu un sekmīgu pielietošanu mērķu sasniegšanā.

1.2 Efektivitātes loma dabiskajās tiesībās – vēsturiskā attīstība

Tiesību efektivitātes (tiesību realitātes) temata analīze dabisko tiesību kontekstā, iespējams, daudziem mūsdienu juristiem var šķist neproduktīva, jo pārsvarā dominē vienkāršotā dabisko tiesību izpratne, kas uzsver tiesību dievišķo izcelsmi un atrautību no reālās dzīves. Tomēr Eiropas tiesību zinātnieki pamatoti norāda, ka liela daļa klasisko dabisko tiesību teorijas

²² Ugarte P.S. The Constitutionalism of Norberto Bobbio: a Bridge between Power and Law. *Mexican Law Review*, 2007. Nr.8., jul. – dec. Pieejams: <http://info8.juridicas.unam.mx/introduction.htm> [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā].

²³ Bobbio N., Zolo D. Hans Kelsen, the Theory of law and the International Legal System: A Talk. *European Journal of International Law*, 1998, No. 9, p. 359. Pieejams: <http://www.ejil.org/pdfs/9/2/1495.pdf> [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā].

²⁴ Kerchove M. van de., Ost F. *Jalons pour une théorie critique du droit*. Bruxelles: Facultés universitaires Saint-Louis, 1987. p.34.

²⁵ Green M.S. *Dworkin v. The Philosophers: A Review Essay On Justice in Robes*. *University Of Illinois Law Review*, 2007, p. 1478. Pieejams: http://www.law.uiuc.edu/lrev/publications/2000s/2007/2007_5/Green.pdf [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā].

pārstāvju ir pieskārušies jautājumam par valsts radīto pozitīvo tiesību saistošo spēku. Būtu aplami uzskatīt, ka dabisko tiesību pārstāvji pilnībā noraida koncepciju par pozitīvajām tiesībām.

Izcilākie dabisko tiesību pārstāvji „meklēja paši savus palīg līdzekļus, lai cīnītos ar realitāti”: Akvīnas Tomam (*Thomas Aquinas*) tas bija saprāts, Francisko Suaresam (*Francisco Suárez*) bija paražas, Grocijs (*Hugo Grotius*) izcēla vienošanās un tiesību nozīmi, bet Samuēls Pufendorfs (*Samuel von Pufendorf*) koncentrēja uzmanību uz veidu, kā cilvēki „izmanto” normatīvās vērtības un sociālās lomas.²⁶ Analizējot dižajos viduslaikos izveidotās kanonisko tiesību sistēmas, zinātnes un efektīva kriminālā jeb inkvizīcijas procesa attīstību Eiropā, prof. Sanita Osipova pamatoti norādījusi uz izcilāko kanonisko tiesību speciālistu viedokli par tiesību efektivitātes nepieciešamību. Tā, piemēram, jau XII gadsimtā kanonisko tiesību apkopojumā *Concordatia Disconcordatum* (lat. *Nesaskaņoto kanonu saskaņojums*) Graciāns norādīja, ka, lai cilvēka radītie likumi būtu efektīvi, tiem „ir jābūt saprātīgiem, pamatotiem un jāaskan ar sabiedrības interesēm un uzskatiem. Graciāns uzsvēra, ka līdzko likumi ir pretrunā ar sabiedrības uzskatiem un reālo situāciju, tie kļūs neefektīvi un zaudē kādreizējo vērtību”.²⁷ Taisnīgumam kā katra cilvēka radītā likuma pamatmērķim bija jābūt primāram, taču netaisnīgajam likumam nav „tiesību prasīt, lai to ievēro”.²⁸

Līdzīgu viedokli paudis Hugučo (*Huguccio, 1180-1210*), kurš attiecībā uz cilvēku radītiem likumiem (pozitīvais taisnīgums) uzsvēris to nepieciešamās kvalitātes. Norādot, ka likumi kā taisnīguma un labestīguma māksla rodas no konkrētām vajadzībām un mērķiem, Hugučo
uzsvēra,
ka bez iemesla radīts likums nevar būt efektīvs un spēcīgs jau no paša sākuma.²⁹

Minētie piemēri uzskatāmi kā vāji priekšvēstneši mūsdienīgas dabisko tiesību izpratnes attīstībai. Pakāpeniski dabisko tiesību skolas *ratio* (kā avota) vietā nāca sabiedrības sociālā struktūras izpēte.³⁰

Kā norāda Deniss Loids (*Dennis Lloyd*), mūsdienu dabiskajās tiesībās dominē trīs dabisko tiesību teorijas: katoliskās, filosofiskās un socioloģiskās. Katoliskās teorijas dominē valstīs, kurās tradicionāli ir liela katoļu baznīcas ietekme un tiek īstenotas neotomisma idejas.

²⁶ Westerman. P. The disintegration of natural law theory: Aquinas to Finnis. Leiden: Brill, 1998., p.293.

²⁷ Osipova S. Viduslaiku tiesību spoguļis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 193.lpp.

²⁸ Robinson O.F., Fergus T.D., Gordon W.M. European Legal History. Third Edition. London, Edinburgh, Dublin: Butterworths, 2000. pp.74-77.

²⁹ Robinson O.F., Fergus T.D., Gordon W.M. European Legal History. Third Edition. London, Edinburgh, Dublin: Butterworths, 2000. pp. 74-77.

³⁰ Sīkāk sk.: Iljanova D. Vispārējo tiesību principu izpratnes izcelšanās vēsturiskā perspektīva. Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki, 2003, nr. 3(51), 38.-46. lpp.

Savukārt, filosofiskās idejas mūsdienu Rietumu valstīs balstās uz neokantisma ideju par morāles ietekmi. Arī šī pieeja nav statiska, jo, kā uzskatījis tiesību zinātnieks Rūdolf Štamlers (*Rudolf Stammler*), kategoriskais imperatīvs vēstures apstākļu ietekmē ir mainīgs.³¹ Šīs abas pieejas (katoliskā un filosofiskā) skata dabiskās tiesības no ideālistiskā viedokļa.

Visinteresantākā, autoresprāt, ir D. Loida piedāvātā dabisko tiesību socioloģiskā pieeja, ko zinātnieks raksturo kā skatījumu, kas balstās uz faktu analīzi. Pielietojot sociālo zinātņu izstrādātās metodes, lai raksturotu indivīdu centienus un vajadzības, jaunā dabisko tiesību pieeja neizolējās no mainīgās izpratnes par morāli, vērtībām (piemēram, aktuālie jautājumi par tiesībām uz dzīvību, tiesībām uz cieņpilnu nāvi utt.). Neskatoties uz to, ka socioloģisku pieeju dabiskajām tiesībām modernajā Eiropā pētījis jau Maksis Vēbers (*Maximilian Carl Emil Weber, 1864-1920*),³² minētā pieeja vislielāko atzinību guvusi ASV un Anglijā, to plaši ir pamatojuši angļu tiesību zinātnieki Ričards Nobls (*Richard Nobles*) un Deivids Šifs (*David Schiff*).³³

Mūsdienās dabiskās tiesības ir pielāgojušās un spējušas izraisīt jaunu zinātnisku diskusiju par tādiem pamatjautājumiem, kā tiesību ideja (kodols), likuma ievērošanas (morālais pienākums) nosacījumi, kā arī tiesību funkcijas mūsdienu valstīs un sabiedrībā. Ikviens no šiem jautājumiem netieši ir saistīts ar jēdzienu „efektivitāte”.

Vācu zinātniece P.Vestermane, veicot dabisko tiesību attīstības analīzi, skatīja to arī no tiesību efektivitātes redzesloka. Tika izvirzīti četri pamatpostulāti (dabisko tiesību darba definīcija), ar kuras palīdzību varēja novērtēt ikvienas dabisko tiesību teorijas atbilstību.³⁴

- 1) pastāv universāli un mūžīgi spēkā esoši kritēriji un principi, uz kuriem balstoties, ir iespējams attaisnot vai kritizēt pozitīvās tiesības;
- 2) šie kritēriji ir balstīti dabā (fiziskā daba vai cilvēka daba);
- 3) cilvēki var atklāt šos principus ar saprāta palīdzību;
- 4) lai pozitīvās tiesības būtu morāli obligātas, tām ir jābūt pamatotām ar šiem principiem un kritērijiem.

Tieši socioloģiskā tiesību pieeja var vispilnvērtīgāk nodrošināt, ka tiesības ne tikai atbilst augstākminētajiem pamatpostulātiem, bet arī sabiedrības attīstības tempam un aktualitātēm.

³¹ Ллойд Д. Идея права. Москва: Югона, 2002, с. 99 – 100.

³² Sīkāk sk: Coutu M. L'idée de droit naturel à la lumière de la sociologie juridique de Max Weber. Les Cahiers de Droit, vol. 29, n° 1, 1988, pp. 121-146.

³³ Nobles R., Schiff D. A Sociology of Jurisprudence. Oxford: Hart Publishing, 2006.

³⁴ Westerman. P. The disintegration of natural law theory: Aquinas to Finnis. Leiden: Brill, 1998, p.12.

1.2.1 Tiesību ideja

Tas, ka dabisko tiesību skolas izpratnē ideālais ir pārāks par reālo, „pozitivizēto” īstenību, neizslēdz dabisko tiesību doktrīnā diskutēt par pozitīvo tiesību normu morālo, tiesisko, taisnīguma kodolu. Tiesību normai jāatbilst taisnīguma ideālam: ideālam, kas ir labi pazīstams vai izriet no lietu dabas. Dabiskās tiesības, pirmkārt, tiecas balstīt savu spēkā esību saturā, bet ne valsts varas apstiprinātā lēmumā vai sociālajos faktos. Dabisko tiesību skatījumā spēkā esība saskan ar tiesību ideju. Atsaucē uz augstākām vērtībām it kā novirza otrajā plānā rūpes par normu efektivitātes problemātiku, vismaz spēkā esības kontekstā, tomēr vairāki moderno dabisko tiesību pārstāvji atzīst, ka dabiskās tiesības „pieprasa” pozitīvās tiesības, jo tās ir vienīgās, kas ir spējīgas tās padarīt efektīvas. Tas, kā atzīst franču un itāļu tiesību filosofi, ir viens no galvenajiem iemesliem, kādēļ „modernās dabiskās tiesības un pozitīvās tiesības beidzot viena otru papildina.”³⁵

Dabiskās tiesības ir spējīgas kalpot par pamatu, par iedvesmas avotu un līdzēt pozitīvo tiesību kontrolei. Dabiskās tiesības ir „ētikas pamatprincipi” no kurām likumdevējam vajadzētu iedvesmoties, pieņemot pozitivizētos likumus. Saskaņā ar moderno nostāju dabiskajās tiesībās, tieši pozitīvie likumi bieži padara iespējamu dabisko tiesību piemērošanu (sankcionēšanu), savukārt dabiskās tiesības ļauj pozitīvajām tiesībām pamatot savu leģitimitāti ar vispārējo tiesību mērķi. Tādā veidā darbojas sava veida savstarpēja palīdzība. Jāatzīst, ka dabiskajām tiesībām nav spēju un tās nevar noteikt visu tiesību saturu sabiedrībā. Tas nav arī nepieciešams.

Tomēr, lai likumus varētu saukt par tiesībām ar obligātu spēku, kā atzīst prof. Daiga Rezevska, tie nedrīkst būt pretrunā ar dabiskajām tiesībām.³⁶ Tiesību efektivitāte un īstenošana dzīvē dabisko tiesību pārstāvju skatījumā ir cieši saistīta ar atbilstību tiesību idejai. Vienlīdz problemātiski ir apzināties, ka pozitīvās tiesības ir netaisnīgas un ka objektīvās tiesības (dabiskās tiesības) nevar būt „efektīvas”.³⁷ Līdzīgu viedokli pauž L. Šulcs, uzsverot, ka ir nepareizi attālināt dabiskās tiesības no pozitīvajām tiesībām. Vajag abas tiesību izpausmes sfēras tuvināt, jo „dabiskās tiesības nav morāles normas, bet pēc iekšējās struktūras ir īstas tiesības” jeb citiem vārdiem, „dabiskās tiesības ir pozitīvās tiesības potencē”.³⁸

³⁵ Brimo A. Les grands courants de la philosophie du droit et de l'État. Paris: A.Pedone, 1967, p.177. Bobbio N., „Jusnaturalisme et positivisme juridique”, in Essays de Théorie du droit. p.44.

³⁶ Iljanova D. Vispārējo tiesību principu izpratnes izcelšanās vēsturiskā perspektīva. Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki, 2003, nr. 3(51), 38.-46. lpp.

³⁷ Le Fur L. Les grands problèmes du droit. Paris: Sirey, 1937, p.224.

³⁸ Šulcs L. Dabisko tiesību jēdziens. Jurists, 1937., Nr. 1/2, 19.-28. sleja

Tiesu prakse droši vien ir labākā ilustrācija darbam, kurā tiek kombinēts pozitīvais un ideālais, kas veido jurista darba kodolu. No šīs perspektīvas opozīcija starp pozitīvajām un dabiskajām tiesībām zaudē savu skaidrību un izteikto noteiktību. Tiesneša pieaugošā loma īpaši attiecībā uz „konkrētu un efektīvu tiesību radīšanu” novirza otrajā plānā diskusiju par dabisko un pozitīvo tiesību opozīciju. Ir redzams, ka mūsdienās teleoloģiskais iztulkošanas paņēmiens tiek pielietots arvien vairāk un vairāk. Efektīvas tiesības arvien vairāk sevi prezentē kā sintēzes rezultāts, kurā dažādos apjomos sajaucas „elementi, kas rodas no likumdevēja gribas, no juristu konstrukcijas un pragmatiskiem sociāliem un politiskiem apsvērumiem, no morāles un ekonomikas apsvērumiem.”³⁹ Tiesnesis vēršas pie dabiskajām tiesībām, kādas tās pastāv attiecīgās sabiedrības noteicošākā, autoritatīvākā daļā.⁴⁰ Mainīgu dabisko tiesību īpašību atzīšana ir ļāvusi pieņemt un izvirzīt ideju par vispārīgo tiesību principu atrašanu, korigēšanu un pielāgošanu atbilstoši juridiskajai situācijai. „Bez tam, tāpēc vien, ka tas vai cits princips tiek korigēts, nenozīmē, ka tas balstīts uz teoriju, kurai nebūtu faktiskā pamata”.⁴¹ Šo nostāju popularizējis amerikāņu tiesību sociologs Filips Selzniks (*Philip Selznick, 1919 – 2010*), norādot, ka dabiskajām tiesībām mūsdienās var piemērot socioloģisko pieeju, veicot zinātnisku pētniecību par tādu tiesību jēdzienu, kā vienlīdzība, taisnīgums, saprātīgums, patieso nozīmi.⁴²

1.2.2 Procesuālās dabiskās tiesības

Kopš XIX gadsimta Eiropas tiesību doktrīnā aizsākās mūsdienās aktuālā diskusija, vai „taisnīgums” un „efektivitāte”, kas var dažkārt piedāvāt visai atšķirīgus risinājumus, ir nesavienojami pretstati, piemēram, proporcionālo vēlēšanu sistēmu nodēvējot par taisnīgu, savukārt, mažoritāro vēlēšanu sistēmu – iedarbīgu. Doktrīnā bija novērojama viedokļu apmaiņa kā savstarpējas opozīcijas izpausmes, kur bieži vien tas, kas ir taisnīgs, izrādās neiedarbīgs, bet iedarbīgais ir netaisnīgs. Šajā ziņā mūsdienu dabisko tiesību doktrīna ir atkāpusies no klasiskās dabisko tiesību nostādnes, un neuztver tiesību iedarbīgumu kā atšķirīgu un viennozīmīgi nošķiramu no tās taisnīguma.⁴³

³⁹ Pérelman Ch. Le raisonnable et le déraisonnable en droit. Au-delà du positivisme juridique. Paris: LGDJ, 1984, p.25.

⁴⁰ Iljanova D. Vispārējo tiesību principu izpratnes izcelšanās vēsturiskā perspektīva. Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki, 2003, nr. 3(51), 38.-46. lpp

⁴¹ Broks J. Tiesības filozofija. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2008, 101.lpp.

⁴² Sīkāk sk: Selznick Ph. A Case for Legal Naturalism: "Sociology and Natural Law" Revisited. Polish Sociological Review, 2000, No. 131, pp. 267-274.

⁴³ Troper M. Pour une théorie juridique de l'État. Paris: Presses Universitaires de France, 1994, pp. 248-249.

Ievērojamais dabisko tiesību pārstāvis Gustavs Radbruhs (*Gustav Radbruch*) savā fundamentālajā darbā „Tiesību filosofija” norādīja uz trīs tiesību idejas elementiem: taisnīgumu, mērķtiecību un stabilitāti. Lai gan šie trīs elementi kopā pārvalda tiesības, tie dažkārt var būt asā pretrunā viens otram, kā arī dažādos laikmetos var dominēt viens no elementiem. Piemēram, policejiskā valstī „pilnībā valdīja mērķtiecīguma princips, atvirzot (..) taisnīgumu vai tiesisko stabilitāti”.⁴⁴ Mūsdienu demokrātiskajās valstīs, kas tiecas uz tiesiskas valsts ideālu, nedrīkst dominēt tikai viens (jebkurš) no G. Radbruha principiem. Šo tendenci izcili nedefinējis amerikāņu zinātnieks R.Dvorkins, kurš akcentēja vispārējo tiesību principu „svēršanas un balansēšanas” nepieciešamību. Tādējādi vienā situācijā noteicošais būs mērķtiecīgums, otrā – taisnīgums, bet kādā citā – tiesiskā stabilitāte.

Interesanti tiesību morāles ar likuma ievērošanas prasību ir saistījis amerikāņu tiesībpētnieks Lons L.Fullers (*Lon L. Fuller, 1902-1978*). Izmantojot salīdzinājumu ar karali *rex*, viņš uzsvēra, cik svarīgi pašam likumdevējam ir atbildīgi izturēties pret savu likumdošanas darbību. *Rex* darbību ierobežo principi (procedūras korektuma principi), piemēram, publiskums, skaidrība un saprotamība, konsekvence un izpildāmība, kas vienlaikus kļūst par priekšnoteikumu tiesiskas sistēmas pastāvēšanai. Tādējādi tiesības pieprasa sistēmas sakārtotību, vienalga, vai tā būtu demokrātiska vai totalitāra valsts. L.Fullers prasību pēc noteiktuma, organizētības un precizitātes izpildē saistījis ar noteiktām morāles vērtībām (taisnīgums, godīgums u.tml.), nosaucot šos kritērijus par „tiesību iekšējo morāli” vai „morāli, kas padara iespējamās tiesības”.⁴⁵

L.Fullera izstrādātie pēc būtības morāles principi, kurus viņš izcēlis kā nepieciešamus ikvienai tiesību sistēmai, pēc sava satura ir efektivitātes kritēriji, jeb, paša zinātnieka vārdiem „procesuālās dabiskās tiesības”:

- 1) vispārējība;
- 2) atklātība;
- 3) juridiskās rīcības prognozējamība;
- 4) likuma skaidrība un saprotamība;
- 5) pretrunu nepieļaujamība;
- 6) neizpildāmu prasību nepieļaujamība;

⁴⁴ Радбрух Г. Философия права. Москва: Междунар. отношения, 2004, с.91.

⁴⁵ Broks J. Tiesības filozofija. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2008, 101.lpp.

7) nemainība laikā (biežu izmaiņu nepieļaujamība);

8) atbilstība starp oficiālām darbībām un deklarējamiem noteikumiem.⁴⁶

Šie astoņi principi neuzstāda prasības tiesību normu iekšējam saturam. Neskatoties uz to, procesuālo dabisko tiesību izcelšana norādīja uz to, ka ne tikai normas saturs, bet arī tā procesuālā un formālā atbilstība un izpilde var būt izšķiroša dabisko tiesību mērķu sasniegšanā.

Procesuālās dabiskās tiesības spējusi izvirzīt diskusiju par tādu jaunu vispārējo tiesību principu attīstīšanos, kuru pamatā ir nevis morāle, taisnīgums vai kāda cita metafiziska ideja, bet gan reālās izpildes korektums. Jautājums par efektivitātes kā vispārējā tiesību principa attīstību ir vistiešākais pierādījums dabisko tiesību un socioloģiskās tiesību pieejas mijiedarbībai un nozīmei.

Ievērojamais Latvijas pirmskara tiesību zinātnieks L. Šulcs novēroja, ka dabiskās tiesības izpaužas likumdošanas laukā (neviens likums nevar būt labs, ja to nepavada dabisko tiesību ideja - piemērs CL pirmie panti), kā arī tiesību piemērošanas laukā (esot visumā maz gadījumu, kad likuma teksts ir skaidrs).⁴⁷ Tādējādi jau aptuveni pirms gadsimta Latvijā tika doktrināli nostiprināta dabisko tiesību loma ne tikai filosofiskā līmenī, bet praktiskajā likumdošanas un tiesvedības darbā.

Dabisko tiesību mūsdienu versijā tiek ņemts vērā tas, vai likumi tiek vai netiek iedzīvināti dzīvē. Piemēram, mūsdienu ievērojamais tiesību filozofs Džons Finnis (*John Finnis, 1940*) ir izpelnījies plašu atzinību ar pamatojumu nepieciešamībai paklausīt likumam. Dž.Finniss uzsvēra tiesību spēju uzturēt kārtību un to koordinējošo uzdevumu, kas panākams tikai ar pilsonisko pakļaušanos. Arī pie nosacījuma, ja netiek ievērots kāds no pamatlabumiem (angl. *basic good*)⁴⁸, Dž.Finniss pastāvēja uz nepieciešamību pakļauties likumam: tāpat paliek viens kritērijs, kurš mūs atbrīvo no šī pienākuma, un tā ir neefektivitāte. Bet, kā uzsver P.Vestermane, šis kritērijs nav dabisko tiesību princips.⁴⁹ Tādējādi vēlreiz tiek apstiprināta izpratne par to, ka dabiskajās tiesībās efektivitātei ir pieaugoša nozīme.

Tiesību filozofs Džons Roulzs (*John Rawls*) ir īpaši pievērsies jautājumam par personas pienākumu ievērot likumu. Paklausība un pakļautība ir vērtības, kuras Dž. Roulzs izceļ ar īpašu

⁴⁶ Fuller L.L. *The Morality of Law*. New Haven: Yale University Press, 1969, pp. 33-38. Sk. arī: Broks J. *Tiesības filozofija*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2008, 101. – 102. lpp.

⁴⁷ Šulcs L. *Dabisko tiesību jēdziens*. *Jurists*, 1937., Nr. 1/2, 19.-28. sleja

⁴⁸ Dž. Finnis izcēla septiņus pamatlabumus, kas nodrošina cilvēces uzplaukumu: dzīvība, zināšanas, spēle, estētiska pieredze, socializācija vai draudzība, praktiskais saprāts un reliģija.

⁴⁹ Westerman. P. *The disintegration of natural law theory: Aquinas to Finnis*. Leiden: Brill, 1998, p. 282., 283.

pietāti sabiedrības mierīgas attīstības vārdā, paklausības nepieciešamību skaidrojot ar loģisku un izprotamu nepieciešamību pēc sabiedriska labuma un miera. „Ja cilvēki pārkāpj likumu, tad tiek mazināta kopējā sabiedrības labklājība, tādējādi mēs morāli esam spiesti paklausīt.”⁵⁰ Savukārt, ievērojamais beļģu tiesību zinātnieks Fransuā Osts (*François Ost*) norāda, ka pienākumu paklausīt likumam mūsdienās ir saasinājusi modernā likumu leģitimitātes prezumpcija.⁵¹ Mūsdienās leģitimitātes principa aktualitāte palielinājusies gan nacionālā, gan Eiropas līmenī. Leģitimitātes princips paredz, ka suverēnās valsts varas nesējai – tautai – ir jābūt ietekmei uz lēmumu pieņemšanu valstī. Valsts varai ir jābūt tautas leģitimētai. Tiek prezumēts, ka tauta ir izvēlējusies viskompetentākos varas priekšstāvjus, kas kalpo sabiedrībai un pieņem saprātīgus, taisnīgus likumus. Leģitimitātes problēma rodas, ja sabiedrība nav apmierināta ar valsts varas darbu, kā arī ar izdoto normatīvo aktu saturu un kvalitāti. Ja tautai nav reālu iespēju mainīt esošo situāciju (tā nevar efektīvi ietekmēt lēmumu pieņemšanu), tad leģitimitātes princips tiek pārkāpts.

Dž.Roulzs dabiskajās tiesībās moderni un aktuāli savieno ne tikai morālo pienākumu paklausīt likumam, bet arī to labumu, ko persona iegūst, paklausot likumam. Tādējādi izdevīgāk un noderīgāk (efektīvāk) pašam indivīdam ir ievērot likumu. Dž. Roulzs norāda, ka pārsvarā cilvēkiem nevajadzētu pašiem iejaukties likumu taisnīguma izvērtēšanā un klausīt arī, viņuprāt, netaisnīgiem likumiem tiktāl, ciktāl, „tie nepārkāpj noteiktu netaisnības sliekšni”⁵². Izšķiroši svarīga ir tiesu varas loma, īstenojot principu „tiesnesis ir pakļauts vienīgi likumam”. G. Radbruhs uzsvēris, ka „tiesneša autoritāte ir nevis viņa personīgā ticība, bet gan centieni saglabāt pilsonisko drošību un paredzamību”.⁵³ Tieši šīs robežas esamība un noturēšana ir tiesiskas valsts, kas balstās uz varas dalīšanas ideālu ievērošanu, pamatā. Mūsdienu jaunākās tendences parāda, ka dažkārt tieši tiesneša „personīgā ticība” jeb drošme īstenot tā dēvētās „tiesneša tiesības”⁵⁴ ir ļāvusi nosargāt pilsonisko drošību un paredzamību.

⁵⁰ Harris J.W. *Legal Philosophies*. Second Edition. London: Butterworths, 1997, p. 230.

⁵¹ Ost F., Kerchove M. van de. *De la scène au balcon. D’où vient la science du droit? Normes juridiques et régulation sociale*. Paris: L.G.D.J., 1991, pp. 36 – 44.

⁵² Rawls J. *Theory of justice*. Oxford: Oxford University Press, 1999, p.476.

⁵³ Радбрух Г. *Философия права*. Москва: Междунар. отношения, 2004, с.100.

⁵⁴ Sīkāk sk.: Sniedzīte G. *Tiesnešu tiesību jēdziens, evolūcija un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2011.

1.3 Tiesību pozitīvisma pieeja tiesību efektivitātes problēmai

Zinātniskais pozitīvisms lielā mērā ir kalpojis par pamatu prasībai pēc efektīvām tiesībām arī juridiskajā zinātnē, arī kultivējot ideju par obligātu likumu paklausību. Pozitīvisma skolas aizsākumi meklējami īpaši O.Konta un zinātnes progresa attīstības rezultātā. Tādējādi, apskatot pasauli zinātniskuma prizmā, realitāti var skaidrot, izslēdzot „metafiziskas spekulācijas”⁵⁵. Par jaunu postulētā nostādne ar jaunām metodēm vēlējas, lai nebūtu tādu dabā pastāvošu likumu, vismaz no zinātnes skatupunkta, kā tikai pozitīvi un efektīvi likumi.⁵⁶ Tiesības kā „saprāta auglis, abstraktas un stipri aksiomatizētas”⁵⁷, tiek raksturotas ar veselu virkni īpašību – sistēmiskums, vispārīgums un stabilitāte, lielākoties kas ir iedvesmots no romiešu tiesībām un grieķu filosofijas.⁵⁸

Tas rada ideju, ka juristam kā zinātniekam ir jāatklāj normas, kas ir imanentas pret sociālo realitāti. Piemēram, attiecībā uz paražu tiesībām, valsts vara nevar neko citu, kā tikai atklāt, konstatēt un atpazīt kādu tiesību normu, to novērojot kā socioloģisku fenomenu. Prasība pēc juridisko likumu efektivitātes pozitīvistu teorijās ir arī saistīta ar asociāciju, kurā juridiskās normas asimilējas zinātniskajās normās. Zinātniskās metodes tiek piemērotas un attiecinātas uz sociālajiem fenomeniem. Imitējot dabas zinātnes, tika ierosināts nestudēt neko citu kā tikai „juridiskas normas, kurām indivīdi paklausa kā efektīviem, objektīviem, novērojamiem fenomeniem.”⁵⁹

Šajā ziņā trāpīgs ir slavenais Blēza Paskāla (*Blaise Pascal*, 1623-1662) moto: Nespējot izdarīt tā, lai taisnīgais būtu stiprs, spēcīgais tika padarīts par taisnīgu.⁶⁰ Būtiskus pavērsienus Eiropas jurisprudencē XIX gadsimtā panāca tie tiesību zinātnieki, kas „uzsvēra sociālo zinātņu nozīmīgumu, lai labāk novērtētu tiesiskos efektus”.⁶¹

Franču tiesību pētnieks P. Amseleks norāda, ka tieši tiesību pozitīvistiem pamatā ir bijusi socioloģiska tendence. Pozitīvistu novērtējuši, ka, piedodot papildus analītiskus kritērijus

⁵⁵ Miaille M. Une introduction critique au droit. Paris: Maspero, 1976, p.319.

⁵⁶ Amselek P. Perspectives critiques d'une réflexion épistémologique sur la théorie du droit – Essai de phénoménologie juridique. Thèse. Université de Paris, 1962, p.314.

⁵⁷ Sīkāk sk.: Arnaud A.-J. Entre modernité et mondialisation. Cinq leçons d'histoire de la philosophie du droit. Paris: L.G.D.J., 2004, p.155.

⁵⁸ Romilly J. La loi dans la pensée grecque. Paris:Les Belles Lettres, 2e ed., 2001, p.203.

⁵⁹ Amselek P. Perspectives critiques d'une réflexion épistémologique sur la théorie du droit – Essai de phénoménologie juridique. Thèse. Université de Paris, 1962, p.315.-316.

⁶⁰ fr.val. *Et ainsi, ne pouvant faire que ce qui est juste fût fort, on a fait que ce qui est fort fût juste.*

⁶¹ Durand P. La connaissance du phénomène juridique et les tâches de la doctrine moderne du droit privé. Droits, 1956, p.73.

juridiskumam, to loģiski pamatotais spēks bija stiprāks. Visām normām, kas pretendē uz juridisku normu statusu, jābūt loģiski noteiktās attiecībās ar sociālajiem fenomeniem. Visas normas, kurām nebūs saistības ar šo fenomenu, nebaudīs juridiskas normas statusu. P. Amseleks pat norāda, ka „juridiskās normas ir vairāk vai mazāk asimilējušās socioloģiskos likumos”.⁶²

Cits viedoklis ir prof. Sanitai Osipovai, kura uzsvērusi tiesību socioloģijas un tiesību pozitīvisma nošķirtību, dēvējot tos par divām pretējām tiesību skolām.⁶³ Šis apgalvojums ir precizējams. Tā kā pozitīvistu skola jau XIX gadsimtā, un, vēl jo vairāk, XX gadsimtā, nebija viendabīga, tad no socioloģijas nosacīti nošķirta bija formālā pozitivitātes koncepcija. Tieši tādā aspektā ir iespējams piekrist S.Osipovas viedoklim. Kas attiecas uz faktiskās pozitivitātes koncepcijas nostādņēm, tad tieši tā ir vistuvākā tiesību socioloģijai. Mūsdienās formālais tiesību pozitīvisms tiek parasti asociēts ar nespēju atrast kādu absolūtu etalonu ārpus tiesību sistēmas, kas kalpotu par pārbaudījumu vienas vai otras normas spēkā esamībai, un, ja nepieciešams, tās atzīšanai par neefektīvu.⁶⁴

Darba turpmākajās apakšnodaļās tiek veikta analīze par tiesību pozitīvisma koncepcijas (formālā un faktiskā pozitīvisma) saikni ar tiesību socioloģijas un tiesību efektivitātes problemātiku, kā arī par leģisprudences pieejas pieaugošo lomu. Jāuzsver, ka augšminētie tiesību pozitīvisma novirzieni nav vienīgie, kā mūsdienās tiek klasificēta plašā tiesību pozitīvisma skola. Angliski runājošajās valstīs izplatīts ir H.L.A. Harta iedalījums iekļaujošajā (angl. *inclusive*) tiesību pozitīvismā, un izslēdzošajā (angl. *exclusive*) pozitīvismā,⁶⁵ taču darba uzdevuma sasniegšanai mērķtiecīgi ir izcelt tās pazīmes un diskusiju problēmas, kas īpaši skata efektivitātes jautājuma nozīmi.

⁶² Amselek P. Perspectives critiques d'une réflexion épistémologique sur la théorie du droit – Essai de phénoménologie juridique. Thèse. Université de Paris, 1962, p.485.

⁶³ Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 42.lpp.

⁶⁴ D.Loids atsevišķi nav izdalījis formālo un faktisko tiesību pozitīvismu. Skat.: Ллойд Д. Идея права. Москва: Югона, 2002, с. 127

⁶⁵ Bix B.H. Legal Positivism. In: The Blackwell Guide to Philosophy of Law and Legal Theory. Ed. by Golding M.P., Edmundson W.A.. USA: Blackwell Publishing, 2005, pp.29. – 49.

1.3.1 Tiesību pozitīvisms un instrumentālisms

Ņemot vērā bagātīgās tiesību tradīcijas Eiropā, ir neiespējami sniegt viennozīmīgu un šauri precīzu nopietnāko tiesību skolu raksturojumu, tomēr, autoresprāt, mūsdienu tiesību pozitīvisms nav iedomājams bez dažu pamatproblēmumu un diskusiju centrālo terminu noteikšanas. Darba ietvaros par tādiem atzīstami „likumība”, „normas spēkā esamība” un „racionālisms”.

Terminam „likumība” tiesību teorijā ir doti daudzi izskaidrojumi. Franču zinātnieks Kristofs Agostini (*Christophe Agostini*) ir apkopojis ievērojamu minētā termina definīciju skaitu: piemēram, likumīga norma var nozīmēt, ka norma pastāv saskaņā ar noteiktām prasībām; faktiski eksistē; ir ietērpta juridiskā valodā; ir spēkā; izriet no juridiskās sistēmas; to ir akceptējusi mērķauditorija; to ir akceptējusi profesionālā juristu auditorija; to ir ieviesuši juridiskās sistēmas dalībnieki; formāli eksistē kā loģiska konsekvence iepriekš ieviestām normām; ir attiecīgi definēta; ir saskaņā ar noteiktām juridiskās sistēmas normām; ir saskaņā ar visām augstākām juridiskās sistēmas normām; ir obligāta, jo cita norma paredz tās piemērošanu vai ievērošanu; ir obligāta attiecībā pret citu normu; to ir izstrādājušas kompetentas iestādes; ir vispārēji saistoša; ir normām atbilstošs noformējums; veido iemeslu darbībai, kur ir attaisnojams lēmums; veido rīcības iemeslu; ir racionāli pieņemama vai eksistē *prima facie*.⁶⁶ Šāda neviennozīmīga, bet vienlaikus bagātīga teorētiskā jēdziena likumība izpratnes analīze ļauj secināt, ka formālo pozitivitātes prasību izpilde tomēr neizslēdz tādu kritēriju, kas saistāma ar likumu faktisko izpildi, nozīmību.

Vispārzināmā H.Kelzena norāde, ka viņa „tīrā tiesību teorija” ir teorija, kas atbrīvota no jebkādas socioloģiskas, psiholoģiskas, ētiskas un politiskas teorijas,⁶⁷ tiek analizēta jau vairākus gadu desmitus, jo nav iespējams sniegt skaidru atbildi, kā vispareizāk būtu uztvert un analizēt tiesības. H. Kelzens savos meklējumos nodalīt tiesības no jebkādām dabisko tiesību iezīmēm nenoskīra tiesību teoriju no teorijas par tiesībām (analītiskās teorijas). Savukārt mūsdienās, reaģējot uz H. Kelzena monolītisko koncepciju par tiesībām to formālās spēkā esamības aspektā,

⁶⁶ Agostini Ch. Les normes non valides. Contribution à une théorie générale de l'annulation juridictionnelle des normes. Thèse, 08.12. 2000., Univ.Paris X – Nanterre (nav publicēts), p.39.

⁶⁷ Kelsen H. Reine Rechtslehre. Wien: Deuticke, 1967, S. 1.

tiek uzsvērta arī to faktiskā un aksioloģiskā spēkā esamība.⁶⁸ Tiesību zinātnē tiek piedāvāts nevis šīs trīs spēkā esamības koncepcijas skatīt nošķirti, bet gan kopējā kontekstā (angl. *network validity*): „Faktiskā un aksioloģiskā spēkā esamība nav jāuzskata par formālās spēkā esamības papildinājumu.”⁶⁹

Kā precīzi norādījis L.Vintgenss, faktiskā spēkā esamība ir īpaši saistīta ar formālo un aksioloģisko spēkā esamību. Kelzens uzskatīja, ka formāli spēkā esošam noteikumam, kam trūka efektivitātes, nav spēkā esoša juridiska norma. Tādējādi H. Kelzens saskatīja būtisku saistību starp formālo spēkā esamību un efektivitāti jeb faktisko spēkā esamību. M.Virallijs skaidri norādījis, ka pozitīvām tiesībām raksturīga to efektivitāte, tātad lielāka vai mazāka faktu saskaņotība ar to imperatīviem.⁷⁰ H. Kelzens atzīmējis, ka „norma pārstāj būt spēkā esoša, kad indivīdi vairs nepakļauj savu uzvedību un neņem to vērā apmierinošā līmenī. Normas iedarbīgums ir tās spēkā esības apstākļi.”⁷¹

Īpašu ievēribu prasa P.Amseleka novērojums, ka tradicionālā juridiskā dogmatika ir pasniegta kā vienīgais studiju virziens „efektīvu, efektīvi pārbaudītu praksē, efektīvi ievērotu normu”⁷² pētniecībā. Tātad, lai gan juridiskā dogmatika pēta normas, tās nav normas, kuru īstenošana ir tikai teorētiska. Tieši pateicoties pozitīvismam, efektivitātes jēdziens parādījās tiesību zinātnēs kā likumu paklausības vai likumu ietekmes mēraukla un iezīmēja nākotnē attīstīto eksperimentālo izzīni.⁷³ Piemēram, tiesību pozitīvis Harts nav īpaši nodalījis dažādos efektivitātes aspektus, dažkārt norādot uz lietderību (angl. *efficacious*) un dažkārt uz efektivitāti (angl. *effective*), ar to domājot tomēr vienu tiesību normu aspektu.⁷⁴

Pozitīvisma koncepciju ir veicinājusi demokrātijas ideoloģijas ietekme. Skatoties no demokrātiskām vērtībām, tiek spriests par spēkā esošu un leģitīmu normu pieņemšanu un akceptēšanu sabiedrībā. Atsauce uz tiesību subjektiem leģitimizē juridisko normu. Pozitīvās

⁶⁸ Skat.: Kerchove M. van de., Ost F. Jalons pour une théorie critique du droit. Bruxelles: Facultés Universitaires Saint-Louis, 1987, pp. 270 – 275., Grigore – Bāra E. Taisnīgums kā tiesību kritērijs. Grām: LU 70. konferences rakstu krājums „Inovāciju juridiskais nodrošinājums”. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 268. – 269.lpp. E.Grigore – Bāra aksioloģisko spēkā esamību formulē kā „tiesību morālo jeb ētisko spēkā esamību”. Abi termini latviešu valodā ir piemēroti un izmantojami.

⁶⁹ Wintgens L. J. *Legisprudence: Elements for a New Theory of Legislation*. Associations, 1999, 3 (2), p. 202.

⁷⁰ Virally M. *La pensee juridique*. Paris: LGDJ, 1960, p.137, 158.

⁷¹ Amselek P. *Perspectives critiques d'une réflexion épistémologique sur la théorie du droit – Essai de phénoménologie juridique*. Thèse. Université de Paris, 1962, p. 34.

⁷² Amselek P. *Lois juridiques et lois scientifiques*. Droits, 1987, p. 138.

⁷³ Brimo A. *Les Grands courants de la philosophie du droit et de l'Etat*. Paris: A. Pedone, 1967, p.178.

⁷⁴ Skat.: Hart H. L.A. *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon, 1994, pp. 103 – 104. Šo H.Harta teorijas iezīmi atsevišķi atzīmējis L Vintgenss. Skat.: Wintgens L. J. *Legisprudence: Elements for a New Theory of Legislation*. Associations, 1999, 3 (2), p. 204, 54.atsauce.

tiesības ir tās, uz kurām var attiecināt „likumu paklausības” prasību, tādējādi radot loģisku secinājumu, ka paklausība noteiktam likumam ir lielā mērā saistīta ar rakstītās tiesību normas efektivitāti.⁷⁵ Jau Maksa Vēbera atsauce šajā ziņā ir bijusi precīza: „Tas, kas nosaka juridiska priekšraksta spēkā esību, nav fakts, ka to vajag ievērot, bet gan īpašas aktivitātes, kurām jābūt ir orientētām uz tā funkcionēšanu”.⁷⁶

Modernās racionalitātes izpratnes pamatā ir daudzas apgaismības laikmeta idejas (tauta, valsts, brīvība, demokrātija, tiesiskums), kas tiek uzskatītas par moderniem konceptiem. Apgaismība radīja priekšnoteikumus tādu leģitimitātes principu, kas balstījās uz cilvēciskiem, nevis dievišķas izcelsmes nosacījumiem, sekularizācijai. Tieši kopš apgaismības laika politikas leģitimitātes avots ir virzījies no tradīcijām, emocijām un reliģijas uz arvien pieaugošu racionālu un profesionālu avotu. Mūsdienu Rietumu domāšana raksturojama ar ideju par saprātu (racionalitāti) kā darbības attaisnojumu, nevis virzītāju.⁷⁷ Mūsdienu tiesību normu izstrādes procesā politiķi bieži vēlas norādīt, ka likums izstrādāts, konsultējoties ar ekspertiem.⁷⁸

Leģitimitātes principi tādējādi iekļāva kā neapšaubāmus apsvērumus par cilvēku racionālu izvēli. M. Vēbers, pētot tiesību racionalizācijas procesus, uzsvēra marksistu analīzes nozīmi, ierādot to nošķirtību, kas var pastāvēt starp formālo likumdošanas raksturojumu un faktisko piemērošanu. Izpētot šīs novirzes, viņš secināja, ka tiesību racionalizācija ne vienmēr „iet roku rokā ar tās efektivitāti”.⁷⁹ Kā norāda amerikāņu tiesību zinātnieks Ostins Sarats (*Austin Sarat*), tiesības un tiesiskā doma pēdējos 50 gadus nekad patiesībā nav spējusi izvairīties no reālisma.⁸⁰

Jau pirms vairākiem gadu desmitiem tiesību filosofijā aizsākts tā dēvētais postmodernisma periods, kurā arvien biežāk parādījās šaubas par suverēnā likumdevēja racionalitāti un spēju pilnībā paredzēt, kontrolēt sabiedriskās attiecības: „racionalitāte kļuva par

⁷⁵ Precizējot, mūsdienu dabisko tiesību teorijās sastopams „paklausības likumam” obligātums, kas saistāms ar morālo pienākumu. Skat.: Amselek P. Perspectives critiques d'une réflexion épistémologique sur la théorie du droit – Essai de phénoménologie juridique. Thèse. Université de Paris, 1962, p.342.

⁷⁶ Weber M. *Economie et société*. Paris: Plon. 1971, p.322.

⁷⁷ Sarat A., Silbey S. The pull of the policy audience. *Law and Policy*, 1988, No. 10(2), p. 130.

⁷⁸ *Ibid*, p. 104.

⁷⁹ Terré F. Remarques sur les relations entre la sociologie juridique et la philosophie du droit. *Archives de philosophie du droit*, 1969, Tome XIV, p.222. M.Vēbera ideju par racionālu attīstību ir pētījis un kritizējis izcilais vācu zinātnieks J.Hābermass (*Jürgen Habermas*)

⁸⁰ Sarat A. Donald Black Discovers Legal Realism: From Pure Science to Policy Science in the Sociology of Law. *Law and Society Inquiry*, 1989, 14, p.785.

relatīvu un subjektīvu konceptu”.⁸¹ Tīcis izteikts pat drosmīgs apgalvojums, ka postmodernisma sabiedrībā „uz racionalitāti tiek likts arvien lielāks uzsvārs, tik liels, ka tas kļūst neracionāls”.⁸² Tieši ideja par tiesību krīzi likusi daudziem juristiem pievērsties tiesību filosofijas un tiesību socioloģijas virzieniem. Diskusijas par tiesību krīzi pēc ukraiņu tiesību zinātnieka Konstantīna Žola (*Константин Константинович Жоль*) uzskatiem ir arī ar politisku nozīmi, jo tiek uzskatīts, ka tiesības ir viens no galvenajiem demokrātijas ieročiem. Un ja tiek apšaubītas tiesības, tad apšaubīta tiek arī pati demokrātija.⁸³ Sociālais teorētiķis Džordžs Rīcers (*George Ritzer*) to dēvē par „iracionālo racionalitāti”.⁸⁴ Rezultāts ir tāds, ka birokrātiskā funkcionēšana kļūst ļoti tehniska un mazāk efektīva. Mūsdienās „mūsdienu postmodernā sabiedrība ir sajaukta pagātnes karikatūra”.⁸⁵

Saprātīga regulēšana nozīmē, ka ir noticis dialogs par sabiedrisko problēmu, tās ietekmi un līdzekļiem un efektiem, kā arī ieinteresētajām pusēm. Likumdošanas aktivitāte šajā gadījumā balstās uz empīriskām zināšanām.⁸⁶ Tādējādi racionāli likumdevēji nepieņem formāli perfektus, bet gan nepieciešamus un attaisnojamus lēmumus. Racionālu likumu īpašības, kas agrāk tika raksturotas kā neapspriežamas tiesību iezīmes, tagad kalpo kā kritērijs likumu izstrādei, sagatavošanai un novērtēšanai. Kad tiek izvērtēts regulējuma saprātīgums (angl. *reasonableness of regulating*), ir jābūt skaidrībai, ka tiek ievēroti konstitucionālie standarti likumdošanas procesā.

Likumdevējam ir pienākums sniegt argumentus savu lēmumu pieņemšanai. Argumentācijas auditorija ir sabiedrība, kam ir „tiesības zināt” pieņemtā lēmuma iemeslus.⁸⁷ Racionālisms pamatoti tiek definēts kā vēlmes attieksmes klausīties kritiskos argumentos un mācīties no pieredzes.⁸⁸ Racionālisms ir nevis taisnība, bet gan pastāvīgs racionalizācijas process, kas balstās uz pastāvošās informācijas attaisnojumu un kontekstu, kas tiek pielāgoti

⁸¹ Popelier P., Verlinden V. The context of the Rise of Ex Ante Evaluation. In: The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation., (ed.) J.Verschuuren. Netherlands: BRILL, 2009. pp. 15-16.

⁸² Treviño A.J. The Sociology of Law. Classical and Contemporary Perspectives. New Jersey: Transaction Publishers, 2008, p.5.

⁸³ Жоль К.К. Философия и социология права: Учебное пособие. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, с. 312.

⁸⁴ Ritzer G. Sociology: A Multiple Paradigm Science. Boston: Allyn & Bacon, 1994, pp.152 – 160.

⁸⁵ Treviño A.J. The Sociology of Law. Classical and Contemporary Perspectives. New Jersey: Transaction Publishers, 2008, p.5.

⁸⁶ Dorbeck – Jung B., Realistic Legisprudence. A Multidisciplinary Approach to the Creation and Evaluation of Legislation. Associations 3 (2), 1999, p. 228.

⁸⁷ Wintgens L. J. Legisprudence: Elements for a New Theory of Legislation. Associations, 1999, 3 (2), p. 208.

⁸⁸ Popper K. The Open Society and its Enemies. London: Routledge & Kegan Paul, 1969., p.225.

izmaiņām. Mūsdienās to raksturo šāds apgalvojums: „iracionāli likumi traucē personu autonomijai un tādējādi tiem trūkst leģitimitātes”.⁸⁹

Tomēr vienlaikus jāatzīst, ka daudzās Eiropas valstīs (īpaši Austrumeiropā) pamatota likumdevēja racionalitātes pārbaude tiek ieviesta ļoti pakāpeniski un piesardzīgi. Krievu tiesību zinātnieki uzskata, ka Rietumeiropas tiesisko mentalitāti, nekritisku un cieņpilnu attieksmi pret likumiem (uzskats, ka tie nevar būt netaisnīgi) Rietumu tiesību tradīcijās veicinājusi katoļu baznīca.⁹⁰ Šajā aspektā Latvija diez vai būtu pieskaitāma pie Rietumeiropas.⁹¹

Mūsdienu vadošie tiesību pozitīvisma pārstāvji Neils Makkormiks (*Neil MacCormick*) un Ota Veinbergers (*Ota Weinberger*) norāda, ka institucionālā tiesību teorija veido jaunu pieeju tiesību pozitīvismam, jo „ne normatīvajā teorijā, ne tiesību reālismā, ne kādā no dažādajām juridiskās socioloģijas teorijām nebija rodami pilnībā pieņemami tiesību dabas un pastāvēšanas izskaidrojumi”.⁹² Paradoksāli, ka šī jaunā pieeja vienlaikus ir radusies divās Eiropas valstīs (Anglija un Austrija) ar dažādām tiesību tradīcijām. Institucionālā tiesību teorija kā jauns tiesību pozitīvisma ceļš piedāvā jaunu skatījumu:

- 1) tiesisko sistēmu neveido tikai pieņemtie uzvedības un varas pārdales noteikumi. Ir jāskata arī tiesību sistēmas teleoloģiskais fons, ko parāda vispārējā tiesību normu politika vai institucionalizēti taisnīguma postulāti, kas veido „institucionālo morāli”;
- 2) institucionālā tiesību teorija īpaši pēta šos dažādos elementus, jo tiem ir noteicošā loma juridiskajā argumentācijā. Robežas nošķiršana starp tiesību normās noteikto racionālo un vērtējošo lēmumu pieņemšanu parāda tiesību sistēmas dinamikas izpausmes.⁹³

Izpratni par valsts izdotiem normatīviem aktiem kā galveno problēmu risinājumu, kā līdzekli, lai sasniegtu konkrētus pozitīvus mērķus, sociālajās zinātnēs dēvē par instrumentālismu.

⁸⁹ Popelier P. Do Instruments of Direct Democracy Meet Standards of Democratic and Proper Law Making. In: Mader L., Karpen U. (eds.) *The Participation of Civil Society in the Legislative Process*. Baden-Baden: Nomos, 2005, pp.101-118.

⁹⁰ Бойко Л.Н. Эффективность права под углом национального правового менталитета. Журнал российского права. 2009, № 5. с. 134-141.

⁹¹ Plašāk par tiesisko apziņu un likumpaklausības nosacījumiem promocijas darba apakšnodaļu „Likumpaklausības un normu neievērošanas apstākļi”.

⁹² MacCormick N., Weinberger O. *An institutional theory of law: new approaches to legal positivism*. Springer, 1986. p. — xi. Pieejams: http://www.google.com/books?id=evOn9D6dmkcC&printsec=frontcover&hl=lv&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [aplūkots 2012. gada 23. oktobrī].

⁹³ Ibid, p. 19.

Kopš XX gadsimta 80. gadiem instrumentālā pieeja kļuvusi par dominējošo tiesiskā regulējuma jomā.⁹⁴

Vadošie tiesību zinātnieki norāda, ka tiesību normu novērtēšanas nepieciešamību ir izraisījusi tā dēvētās „labklājības valsts” (angl. *welfare state*) idejas krīze. Kā atzīst tiesību zinātnieki, šis process uzsācies jau XX gadsimta 70. gadu beigās,⁹⁵ kad „tiesību un sabiedrības pētniecība” (angl. *law and society studies*) tika kritizēta gan no labējā spārna intelektuāļiem, kuri atjaunoja interesi par tiesībām kā individuālās brīvības sargātāju, un no postmoderno domātāju puses, kuri bija zaudējuši ticību racionālam un birokrātiskam tiesību potenciālam.⁹⁶

Tā dēvētais „sociālās inženierijas” process ir attīstījies no XIX gadsimta beigām, un „labklājības valsts” ir pilnībā veidota no likumdošanas, aptverot arvien plašāku jomu klāstu: ekonomiku, dzīvošanas apstākļus, izglītību, veselību, ģimenes attiecības, dabu utt.⁹⁷ Galvenie instrumenti ir visa veida regulējums, ko dēvē par juridisko instrumentālismu. Piemēram, tiek pieņemti likumi, kas piespiež vecākus sūtīt bērnus skolā, kas aizsargā pasīvo smēķētāju tiesības utt. Ir atbalstāms viedoklis kritiski novērtēt tiesību ietekmes robežas⁹⁸, tādējādi neradot liekas cerības uz likumu spēju risināt problēmas, kas pēc būtības nav risināmas likumdošanas ceļā.

Slavenais austriešu ekonomists un filozofs, Nobela prēmijas ekonomikā (1974) ieguvējs Frīdrihs Augusts fon Hajeks (*Friedrich August von Hayek*) darbā „Brīvības konstitūcija” paudis interesantu atziņu, ka nepareizs ir uzskats, ka likumu mērķis būtu cilvēces labklājība. Likumiem nedrīkst būt konkrēti sasniedzamu mērķu, jo vispārēji likumi ir jāievēro vienmēr.⁹⁹ Atzīmēts, ka ne jau likumi izšķir lietas, bet cilvēki. „Sakot, ka likumi valda pār cilvēkiem, nozīmē slēpt to, ka pār cilvēkiem valda cilvēki.”¹⁰⁰

Pret juridiskā instrumentālisma ideju ir tikusi vērsta asa kritika, kas konstatē tā dēvēto „likumu plūdu” fenomenu. Ievērojama vācu tiesību zinātnieks G. Teubners (*Gunther Teubner*) ir kritizējis pieaugošo tiesību instrumentālisma pieeju likumdošanā, konstatējot juridifikāciju labklājības valstī.¹⁰¹ G. Teubners konstatē, ka likumdošanas pavariēšanās apdraud tradicionālās

⁹⁴ Ervasti K., Tala J. *The Drafting of Legislation and an Assessment of Its Impact in Finland*. Helsinki: Ministry of Finance, 1997, p. 11.

⁹⁵ Terré F. *La crise du loi*. Dans: *La loi*, Archives de philosophie du droit. Tome 25. Paris: Sirey, 1980, pp.17-28.

⁹⁶ Hunt A. *The Problematisation of Law in Classical Social Theory*. In: Banakar R., Travers M. (eds). *An Introduction to Law and Social Theory*. Oxford: Hart Publishing, 2002, p. 14.

⁹⁷ Aeken van K. *From Vision to Reality: Ex Post Evaluation of Legislation*. *Legisprudence: International Journal for the Study of Legislation*, 2011, Vol. 5, Issue 1, p. 47.

⁹⁸ Skat. Sarat A., Silbey S. *The pull of the policy audience*. *Law and Policy*, 1988, No. 10(2), p. 135.

⁹⁹ Hayek F.A. *The Constitution of Liberty*. London; New York: Routledge, 1960, pp. 102- 106.

¹⁰⁰ *Ibid*, p. 156

¹⁰¹ Rouvillois F. *Judiciarisation de la société: une entrée en matière*. Dans: Rouvillois F. (ed) *La société au risque de la judiciarisation*. Paris: LexisNexis Litec, 2008, pp. 28 – 44.

sociālās organizācijas pamatus, jo juridiskā sistēma iedarbina citu loģiku sabiedrībā. G.Teubners šajā sakarā radīja jaunu terminu „dzīves telpas kolonizācija”.¹⁰² Eiropas tiesību zinātnieki veikuši interesantus pētījumus, izmantojot vēsturisko metodi, lai atklātu tiesību problematizācijas procesu. Tācis analizēts, kā, piemēram, psihiskās saslimšanas, veselība un seksualitāte ir kļuvušas par „problēmām”, lai tās tiktu politiski un juridiski risinātas. Ar šiem pētījumiem ir secināts, ka agrāk individuālā vai sabiedrības līmenī risināti jautājumi ir mūsdienās tikuši iekļauti juridiski risināmo problēmu lokā.¹⁰³ „Paradokss (...) ir, ka, jo civilizētāks kļūst cilvēks, jo lielāka ir cilvēka nepieciešamība pēc likumiem, un jo vairāk likumus viņš rada. Tiesības nav nekas cits kā atbilde uz sociālām vajadzībām.”¹⁰⁴

Amerikāņu zinātnieki O. Sarats un S. Silbeja jau XX gadsimta 80.gados konstatēja, ka tiesību socioloģijā liela daļa pētniecības tiek veikta, lai informētu politikas veidotājus par dažādu iniciatīvu iedarbīgumu, kā arī piedalās diskusijā par to, „kā izmantot tiesības kā publiskās politikas instrumentu”.¹⁰⁵ Likumi kā instruments ir efektīvāki tieši tad, kad valstīs ir tehnoloģiskās novērošanas un kontroles iespējas, kā arī masu mediju komunikācijas kontrole.

Džons Grifits (*John Griffiths*), holandiešu tiesību sociologs, tiesību efektivitātes teorētiskam pamatojumam (to dēvējot par „tiesību sociālo iedarbību”¹⁰⁶), noraidot tiesību instrumentālismu kā „pārāk sterilu dzīves realitātei”, izstrādāja trīs pretargumentus:¹⁰⁷

- 1) ja instrumentālisms balstās uz pieņēmumu par cilvēka individuālismu, tad Dž.Grifits uzsver indivīda viennozīmīgi sociālo raksturu;
- 2) ja instrumentālismu raksturo perfekta un tieša valsts – indivīda savstarpējas komunikācijas pieņēmums, tad Dž.Grifits ieskicē to dažādo mediju nozīmi, kas „palīdz likumdevējam” izsludināt likumu: profesionālās organizācijas, interešu grupas, masu mediji, politiķi u.c.;

¹⁰² Teubner G. (ed) *Juridification of Social Spheres: A Comparative Analysis in the Areas of Labor, Corporate, Antitrust and Social Welfare Law*. Berlin: European University Institute Series, 1987, p. 6. Plašāk par šo problēmu skat. promocijas darba apakšnodaļu „„Likumu plūdu”fenomens”.

¹⁰³ Sīkāk sk: Hunt A. *The Problematisation of Law in Classical Social Theory*. In: Banakar R., Travers M. (eds). *An Introduction to Law and Social Theory*. Oxford: Hart Publishing, 2002, pp. 14 – 19.

¹⁰⁴ Hoebel, E. Adamson. *The Law of Primitive Man: A Study of Comparative Legal Dynamics*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1954, p. 292.

¹⁰⁵ Sarat A., Silbey S. *The pull of the policy audience*. *Law and Policy*, 1988, No. 10(2), p. 97 .

¹⁰⁶ angl.val. *social working of law*

¹⁰⁷ Griffiths J. *Legal Pluralism and the Theory of Legislation – With Special Reference to the Regulation of Euthanasia*. In: Petersen H., Zahle H. (eds). *Legal Polycentricity. Consequences of Pluralism in Law*. Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1995, pp. 206. – 207.

- 3) normatīvā monopola un tiesību plurālisma pretnostatījums instrumentālismā nevar vienlaikus pastāvēt.

Plašu atzinību guvušie amerikāņu tiesību un politikas zinātņu pētnieki O. Sarats un S. Silbeja kritiski novērtēja instrumentālistisko pieeju tiesībām, kas parasti sevi attēlo kā empīrisku, neitrālu un objektīvu skatījumu no malas un ko caurvij divi pamata uzskati: politikas un tiesību nošķiršana, kā arī redzējums par savstarpēji saskaņotu mijiedarbību starp zināšanām, zinātni un varu.¹⁰⁸ Ļoti vienkārši šo problēmu var raksturot šādi: politikā pastāv trīs daļas – mērķi, problēmas un risinājumi. Un to mijiedarbība notiek pēc formulas: 1) kaut kas ir labs, slikts vai daļa no nepieciešama kompromisa; 2) mums pašreiz nav pietiekami daudz labā, ir pārāk daudz sliktā vai nepietiekami optimāls kompromisu balanss; 3) valdības rīcība šīs situācijas labošanai.¹⁰⁹

Bieži arī Latvijā sastopamais teorētiskais modelis, kas raksturo tiesības kā varas līdzekli, ietekmīgu spēku, pēc mūsdienu tiesību sociologu domām, ir pārspīlēts. Piemēram, R. Banakars uzskata, ka šāds tiesību raksturojums ir idealizēts, jo „pārspīlē ietekmes jomas spēku un īpaši tā ietekmi kā sociālās regulēšanas instrumentu”. Šādā veidā, pēc autora domām, tiek „mākslīgi uzturēta tiesību pašidentifikācija, bet ne to reāla atspoguļošana”.¹¹⁰

Instrumentālistu modelis noved pie paradoksa, ka, no vienas puses, politikas veidotāji ļoti balstās uz instrumentālo paradigmu, tomēr tā vienlaikus tiek ļoti kritizēta. Kā prognozē K. van Aekens, nākotnē instrumentālisma pieeja nemazināsies, tieši otrādi – likumu kā instrumenta pielietošana ir joprojām dominējošā un tāda būs vēl nākošajās desmitgadēs.¹¹¹

1.3.2 Leģisprudence – likumdošanas teorija

Leģisprudence – zinātne par likumdošanas procesu – attīstījies kopš XX gadsimta 70. gadiem atsevišķās valstīs (Beļģija, Šveice, Nīderlande). Jēdziens „leģisprudence” cēlies no latīņu

¹⁰⁸ Sarat A., Silbey S. The pull of the policy audience. *Law and Policy*, 1988, No. 10(2), p. 100 .

¹⁰⁹ Sīkāk sk: Stone D. *Policy Paradox and Political Reason*. Boston: Little Brown/Scott Foresman, 1988. Pēc: Sarat A., Silbey S. The pull of the policy audience. *Law and Policy*, 1988, No. 10(2), pp. 100-101 .

¹¹⁰ Banakar R. Reflections on the methodological issues of the sociology of law. *Journal of Law and Society*, 2000, 27(2), p. 281.

¹¹¹ Aeken van K. *From Vision to Reality: Ex Post Evaluation of Legislation*. *Legisprudence: International Journal for the Study of Legislation*, 2011, Vol. 5, Issue 1, p. 48- 49.

valodas vārdiem *legis/lex* (likums) un *prudentia* (zināšanas), kas nozīmē likumdošanas jurisprudenci vai likumdošanas teoriju. Jēdzienu *prudentia*, balstoties uz Aristoteļa idejām, visplašāk skaidrojis F.Selzniks, norādot, ka tā ir praktiska gudrība izdarot konsekventus morālus spriedumus konkrētās situācijās. Šādiem spriedumiem vajadzīga 1) vienlaicīga universālo un konkrēto lēmuma kritēriju novērtēšana un 2) spēja atpazīt nepārtrauktību līdzekļu izvēlē un mērķu sasniegšanā.¹¹²

Tomēr šķietami novatoriskā likumdevēja analīzes teorija lielā mērā balstās uz jau XIX gadsimtā izteikto ideju pamata, kas pierāda, ka Eiropas tiesību attīstība nenotiek spontāni, bet gan nepieciešamajā brīdī atgriežoties un smeļoties iedvesmu no tiesību vēstures avotiem.

Mūsdienu likumdošanas teorijas pamatus, pirmkārt, ir izveidojis slavenais angļu tiesību zinātnieks Džeremijs Bentams (*Jeremy Bentham, 1748-1832*) ar savu darbu „Likumdošanas principi”.¹¹³ Pati galvenā novatoriskā ideja Dž.Bentama darbā bija derīguma principa (utilitārisma) izvirzīšana kā likumdevēja darba pamatmērķis, tomēr vienlaikus atzina, ka šis „principis nekad vēl nav attīstīts, un tam vēl nav sekojis neviens likumdevējs”, bet tas ik pa laikam ir parādījies likumos, no tā gadījuma rakstura savienošanas ar simpātiju un antipātiju principu.¹¹⁴

Utilitārisma princips tādējādi Dž.Bentamam paliek kā nepiepildīts, bet vēlmais nākotnes ideālais modelis likumdevēja darbam. Vienīgais likumdevēja uzdevums ir vairojot patīkamo un samazināt ciešanas,¹¹⁵ tātad kalpot sabiedrībai un tās interesēm, nevis otrādi.

Dž.Bentams norādīja, ka princips, kam bijusi vieslielākā ietekme uz valdībām, ir simpātiju un antipātiju princips. Bentams uzsvēra, ka likumdevējs bieži „noiet neceļos”, ja vispārējo labumu neuzskata par galveno mērķi, tā vietā uzstādot „taisnīgumu, brīvību, vienlīdzību utt” par viltus mērķiem. Likumdevējs minētās vispāratzītās vērtības aizstāj

¹¹² Selznick P. *The Moral Commonwealth. Social Theory and the Promise of Community*. Berkeley: University of California Press, 1992, p.60.

¹¹³ Dž. Bentams nav izdevis grāmatu ar nosaukumu „Likumdošanas principi”. Šāds nosaukums izveidots, izdodot Bentama darbu apkopojumu „Likumdošanas teorija”, kas pirmo reizi iznākusi franču valodā 1864.gadā E. Dumonta izdevumā pēc autora nāves.

¹¹⁴ “Principles of Legislation” in: Bentham J. *Theory of Legislation*. Transl. from French of E. Dumont. London: Trübner & Co, 1864, p.13. Bentams uzskatīja, ka derīguma principa ievērošanai dominē novērojumi, pētījumi un aprēķini (tas pārsvarā ir filosofu redzeslokā), bet simpātiju un antipātiju principu likumdevējs īsteno, vadoties likumdošanā no patikas, gaumes un noskaņojuma (šis princips ir viscilvēcīgākais, pēc tā vadās sabiedrības vairākums). Bentams izvirza arī askētiskuma principu, bet tas šā raksta ierobežotā apjoma dēļ netiek analizēts.

¹¹⁵ *Ibid*, p. 31.

sabiedrības laimes vietā, nevis šīs vērtības pakļauj galvenajam mērķim - vispārējam labumam.¹¹⁶ Daudzi neinteresējas, vai valsts tiek labi administrēta, vai likumi patiesi aizsargā īpašumu un personas, vai cilvēki ir laimīgi, bet viņus interesē tikai ekonomiskais uzplaukums, politiskais liberālisms u.c. politiski uzstādījumi.¹¹⁷

Dž.Bentams ar samērā vienkāršiem piemēriem jau XIX gadsimtā pauda būtisku atziņu: „Politikā ir līdzīgi kā medicīnā: tā vienīgā rūpe ir ļaunā izvēle. Katrs likums ir ļauns, jo ikviens likums ir brīvības ierobežojums. Valdībai (..) nav citas izvēles kā vien izvēle starp slikto. Izdarot šo izvēli, (..) viņam vajadzētu būt pārliecinātam par divām lietām: 1) ka katrā viņa darbības rezultātā likumdevējs tiešām vēlas novērst slikto; 2) ka šis ļaunums ir lielāks, nekā tas, ko viņš izvēlēšies tā apkarošanai. (..) Ir svarīgi pazīt un atšķirt šos dažādos ļaunumus, jo tā ir likumdošanas pašā kodolā”.¹¹⁸ Dž.Bentamam norādīja, ka likumdošana nav nekas cits kā “aritmētika”, un tikai pareiza visu apstākļu un iespējamo seku analīze ļauj likumdošanas procesam pildīt tā četras funkcijas „nodrošināt iztiku, sekmēt labklājību, atbalstīt vienlīdzību un uzturēt drošību”.¹¹⁹ Viņš izvirzīja septiņas prasības likumu izstrādāšanā:

- 1) likumi var tikt izstrādāti ātrāk, nekā sabiedrība tos sagaida (var izdot novatorisku likumu un ar to mainīt sabiedrības gaidas);
- 2) likumi ir jāpadara pieejami sabiedrībai;
- 3) likumiem jābūt iekšēji saskanīgiem;
- 4) likumiem ir jāatbilst derīguma principam;
- 5) likumiem jābūt saprotamiem (stila un metodes nozīme);
- 6) likumiem ir jābūt gataviem tikt izpildītiem un piemērotiem;
- 7) likumiem jābūt tieši un viennozīmīgi saprotamiem.

Visi augstākminētie norādījumi likumdevējam arī mūsdienās veido likumdevēja ikdienas darbu. Tomēr Dž.Bentama galvenais arguments ir, ka vispārējam labumam ir jākalpo par likumdevēja darbības galveno moto. „Zināt patieso sabiedrības labumu ir likumdošanas zinātnes

¹¹⁶ Bentham J. Theory of Legislation. Transl. from French of E. Dumont. London: Trübner & Co, 1864, p. 14.

¹¹⁷ Ibid, p. 15.

¹¹⁸ “Principles of Legislation” in: Bentham J. Theory of Legislation. Transl. from French of E. Dumont. London: Trübner & Co, 1864, p. 48.

¹¹⁹ angl.val. *to provide for subsistence; to secure abundance; to befriend equality, and to maintain security* Ibid., p.32.

pamatā; māksla ir atrast līdzekļus īstenot šo labumu.”¹²⁰ Paliek atklāts jautājums, vai Bentama novēlējums likumdevējiem ir aktuāls un būtisks arī XXI gadsimtā.

Otrs nozīmīgākais XIX gadsimta tiesību zinātnieks, kurš tiek saistīts ar leģisprudences vēsturi, ir Frīdrihs Karls fon Saviņjī (*Friedrich Carl von Savigny, 1779 – 1861*). Savā darbā „Mūsu laiku likumdošanas un tiesību zinātnes uzdevumi” (1814),¹²¹ viņš pauda uzskatu, ka likumdevējs nedrīkst izdot likumus tikai pēc saviem ieskatiem vai filosofiskiem uzstādījumiem, bet likumiem jāsakņojas tautas pārliecībā, tādējādi tas nevar savos apsvērumos nonākt izolācijā no tautas apziņas.¹²² Neskatoties uz to, ka F.K. Saviņjī uzskati bija arī politisks protests pret Francijas Napoleona politiku un viņa vēlmi pēc Francijas parauga veidot citu iekaroto valstu likumus, Saviņjī skepse pret likumdevēja darbu Eiropā bija ļoti ietekmīga vairākas desmitgades.

Tiesību zinātnieks norādīja, ka tiesības organiski¹²³ un progresīvi attīstās laikā: „Tiesībām, tāpat kā valodai, nav pilnīgu pārtraukumu brīžu; tās ir tādas pašas kustības un attīstības subjekts kā ikviena cita sabiedriska tendence (...). Tiesības attīstās kopā ar tautas attīstību un stiprumu, un visbeidzot izzūd, kad nācija zaudē savu esību.”¹²⁴ Viņš uzskatīja, ka ir nepamatoti cerēt tikai uz likumdošanas izmaiņām, lai mainītu sabiedrībā notiekošos procesus. Uzlabojumi sabiedrībā, pēc F.K.Saviņjī domām, „var tikt atbalstīti ar likumiem, bet ne radīti.”¹²⁵ Pretējā gadījumā jebkādi likumu centieni tā vietā, lai uzlabotu, tikai palielinās grūtības un sarežģītu situāciju.¹²⁶ Neskatoties uz to, ka pats tiesību zinātnieks laika gaitā kļuva mērenāks attiecībā uz šiem uzskatiem, mūsdienu leģisprudences pētniecībā brīdinājumi par to, ka likumdevējam nevajag pārāk asi iejaukties valsts dzīvē, ir aktuāli.

¹²⁰ Bentham J. Theory of Legislation. Transl. from French of E. Dumont. London: Trübner & Co, 1864, p. 1.

¹²¹ vāc.val. *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*

¹²² Кениг И. Савиньи и его отношение к современной юриспруденции (1863). Немецкая историческая школа права. Челябинск: Социум, 2010, с. 357.

¹²³ Новгородцев П. Историческая школа юристов. Ее происхождение и судьба (1896). Немецкая историческая школа права. Челябинск: Социум, 2010, с.85- 88.

¹²⁴ Savigny F.K. Of the Vocation of Our Time for Legislation and Jurisprudence. Transl. by A. Hayward. London: Littlewood & Co. Old Bailey, 1831, p. 27.

¹²⁵ Ibid, p.63.

¹²⁶ Saviņjī trāpīgi norādīja uz riskiem ar viena likuma izmaiņām radīt kompleksus sarežģījumus citu likumu piemērošanā, kas var novest pie tiesību īstenošanas palēninājuma. Rakstīta likumu forma dažkārt palēnina tiesību attīstību. Skat: Новгородцев П. Историческая школа юристов. Ее происхождение и судьба (1896). Немецкая историческая школа права. Челябинск: Социум, 2010, с. 91.

R. Koterels trāpīgi norāda, ka diez vai Saviņjī varēja nojaust, ka XX gadsimtā likumi tiks izmantoti lai „būtiski pārstrukturētu, plānotu vai veicinātu ekonomisko attīstību, veicinātu mierīgas revolūcijas sociālajās attiecībās (piemēram, ar pretdiskriminācijas likumdošanu)”¹²⁷ un veidotu attiecības un viedokļus daudz ambiciozākos apmēros nekā to varēja mēģināt agrākos sociālās attīstības periodos.

Par likumdošanas teorijas kā jauna tiesību teorijas novirziena rašanās laiku var uzskatīt šveiciešu zinātnieka Pētera Nolla (*Peter Noll*) 1973.gadā publicēto darbu „Doktrīna”. Tieši P. Nolls ieviesa jauno izpratni par likumdevēju kā par aktīvu, racionālu un visu saplānojušu likumdevēju. Racionālisms likumdošanā iezīmēja dinamisku un uz eksperimentiem orientētu procesu, kurā tiek aktīvi izmantota kritiskā argumentācija, alternatīvu piedāvāšana un paša likumdevēja kļūdu apzināšana.¹²⁸ P. Nolls vēlējas pārvarēt ideju, ka likumi ir tikai un vienīgi politisko spēku konfliktu rezultāts, tā vietā garantējot, ka likumu izstrādes process kļūst objektīvāks.¹²⁹ Izstrādājot jaunu tiesību normu, ir mērķtiecīgāk īpašu uzmanību pievērst to sagatavošanas procesam, nekā tā nepacietīgai noformēšanai tiesību akta veidā. Ir kritiski jāizvērtē vēsturiska pieredze (ja tāda ir) konkrētās sociālās problēmas risināšanai, noskaidrot sabiedrības attieksmi, tiesiskās attieksmes dominējošās nostājas.¹³⁰

Mūsdienās tiek nopietni apšaubīts mīts par tiesībām kā racionālu un politiku kā viennozīmīgi iracionālu procesu. Eiropas tiesību sistēmā līdz šim valdošo izpratni raksturojusi vācu tiesību zinātniece Andželika Sīra (*Angelika Siehr*): „zinātnieku redzeslokā ir leģislatīvā procesa rezultāts, likumi un to piemērošana, nevis pats process.”¹³¹ Tādējādi klasiskajā tiesību teorijā parasti tiek pētīti pieņemtie likumi, kā galveno jautājumu skatot, vai piedāvātā norma ir spēkā vai nav spēkā. „Jautājumi par to efektivitāti, lietderīgumu vai pieņemamību nav dienas kārtībā. Leģisprudences uzstādījums ir, ka šie jautājumi ir svarīgi un ka tos var analizēt ar tiesību teorijas palīdzību.”¹³²

Mūsdienu leģisprudences pētniecībā vieni no vissvarīgākajiem virzieniem ir tiesību normu *ex ante* un *ex post* novērtēšana, kur nozīmīgu lomu ieņem sabiedrības viedokļa un attieksmes pret jauno likumu atbilstīga novērtēšana. No tā ir atkarīga likuma efektivitāte.

¹²⁷ Cotterrell R. *The Sociology of Law. An Introduction*. London: Butterworths, 1992, p. 44.

¹²⁸ Noll P. *Gesetzegebunglehre*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1973, p. 96., Mader L. *L'évaluation législative. Pour une analyse empirique des effets de la législation*. Thèse. Genève: Payot Lausanne, 1985, p.24.

¹²⁹ Noll P. *Gesetzegebunglehre*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1973, p. 95.

¹³⁰ Бойко Л.Н. Эффективность права под углом национального правового менталитета. *Журнал российского права*. 2009, № 5, с. 134-141.

¹³¹ Siehr A. *Symbolic Legislation and the Need for Legislative Jurisprudence: The Example of the Federal Republic of Germany*. *Legisprudence*, 2008, Vol II, No 3, p. 274.

¹³² Wintgens L.J.(ed.) *Legisprudence: A New Theoretical Approach to Legislation*. Oxford-Portland: Hart Publishing, 2002, p.3.

Mūsdienās kā aktīvākie viedokļu pautēji ir interešu grupas, profesionālās asociācijas un nevalstiskās organizācijas, kas būtībā pārstāv visu sabiedrību, bet Saviņņī laikmetā tā bija inteliģence: „ir jānosoda ikviena valdība, kas nezina vai neņem vērā sava laikmeta tautas inteliģenci.”¹³³ Leģisprudence kā jauns tiesību pētniecības novirziens ļauj izdarīt secinājumus, vai likumdevējs zina un ņem vērā sabiedrības vajadzības, viedokli un spēj tās adekvāti „pārnest uz likumdošanas līmeni”.

Pateicoties beļģu zinātnieka L.J. Vintģensa (*Luc J. Wintģens*) aktīvajam darbam, tika secināts, ka tiesību teorija, kura līdz šim pievērsās pastāvošo tiesību aprakstam un sistematizācijai, neļauj apskatīt likumdošanas procesus zinātniskā līmenī. L.J. Vintģenss, analizējot leģisprudence kā likumdošanas teorijas izcelsmi, uzsvēris H.L.A. Harta fundamentālo darbu „Tiesību koncepcija” (1961), kurā jau norādīts, ka tiesību sistēmas izpratne pieprasa vairāk nekā tikai normu izziņu: tā liek ņemt vērā arī to, kā sabiedrība izturas pret tās likumiem.¹³⁴

Tiek atzīmēts, ka likumdošanas zinātnes pamatus veido P.Nolla koncepts par *optimālo valdģšanu* (angl. *optimal governance*) un F.Selznika pamatotā ideja par *atbildes regulģjumu* (angl. *responsive regulation*). Abas šīs idejas kopā veido leģisprudence teorģtisko kodolu, kas ir kalpojis par pamatu tālākai šīs apakšnozares attģstģbai. Zemāk redzamajā tabulā konspektģvi atspoguļotas abu autoru spilgtākās idejas leģisprudence izveides procesā:¹³⁵

Tiesību idejas, to pamatojums	Pģters Nolls (Peter Noll)	Filips Selzniks (Philip Selznick)
Nozģmģģākais darbs leģisprudence jomā	Gesetzgebungslehre (1973)	Law and Society in Transition. Towards Responsive Law (1978)
Galvenā koncepcģjas ideja	<i>Optimāļā valdģšana</i> (angl. <i>optimal governance</i>), kurā tiesģbas un politika nav atsevišķģ nodalģtas.	<i>atbildes regulģjums</i> (angl. <i>responsive regulation</i>).
Koncepcģjas raksturojums	Samazināt ļaunprātģgu varas izmantoģšanu, veicināt taisnģģumu. Jāveicina laicģģa normu	Likumu galvenais uzsvars – mģrķģtģcģģums (tiesģbas koncentrģģas uz sociālām vajadzģbām, lai ģstenotu taisnģģumu). Likumu uzsvars –

¹³³ Savigny F.K. Of the Vocation of Our Time for Legislation and Jurisprudence. Transl. by A. Hayward. London: Littlewood & Co. Old Bailey, 1831, p. 111.

¹³⁴ Wintģens L. J. Legisprudence: Elements for a New Theory of Legislation. Associations, 1999, 3 (2), pp. 186-187.

¹³⁵ Tabulas izstrādģšanā izmantoti gan minģto autoru oriģināldarbi, gan teorģģu apskats rakstā: Dorbeck – Jung B., Realistic Legisprudence. A Multidisciplinary Approach to the Creation and Evaluation of Legislation. Associations, 1999, 3 (2), pp. 218 – 221.

	novērtēšana: „Das Recht, das zu lange auf sich warten läßt, wird zum Unrecht” ¹³⁶ .	problēmu risināšana, nevis juridiska noteikumu un politikas formulēšana. Ja iespējams citādi risināt problēmu, likumi nav jāizstrādā. ¹³⁷
Tiesību normu efektivitātes nozīme	P.Nolls uzskatīja, ka normu efektivitāte ir jāpārbauda, veicot novērtēšanu. Šajā praktiskajā procesā vislielākā nozīme ir nevis tiesību principiem, bet likumdošanas procesa rezultātiem (<i>pragmatiskā pieeja</i>).	Novērtēšana ir saistīta ar efektivitātes un likumdošanas procesa rezultātu analīzi. Īpaši svarīgs ir sabiedrības problēmas definējums (ko ietekmē augsta riska pakāpe korupcijas un varas uzurpēšanas aspektā). ¹³⁸

Juridiskajai zinātnei ir jauns izaicinājums: uzdrošināties un spēt vērtēt likumdevēja darbu, kas līdz šim ir bijis politikas zinātnes monopols. Likumdošana (no likuma izstrādes līdz ieviešanas procesam) nav tikai juridiski tehniska, bet arī politiski aksioloģiska misija. Leģisprudence tās skata kopsakarībās, lai varētu nevis formāli, bet saturiski izvērtēt un palīdzēt likumdevējam strādāt racionāli.

1997.gadā, piedaloties Aleksandram Pečenikam (*Aleksander Peczenik*) veltītā konferencē, L.J. Vintgenss piedāvāja jauno skatījumu uz tiesībām nosaukt par „leģisprudencei”. Šis jaunais uzstādījums bija pretrunā ar H. Kelzena fundamentālo teoriju, kas atzīst, ka likumu tapšana ir politiskas diskusijas par vērtībām, un politika nav piemērota zinātniskām studijām. Leģisprudence tiek izdalītas šādas pētījumu jomas: likumdošanas metodoloģija jeb materiālā leģistika; likumdošanas tehnika jeb formālā leģistika; likumprojektu teksta izstrāde; leģislatīvā komunikācija; likumdošanas process; likumdošanas projektu pārvaldība; likumdošanas socioloģija un likumdošanas teorija.¹³⁹

Tas, ka leģisprudence ir mūsdienās ļoti aktuāla jauna tiesību teorijas vēsma, liecina Apvienotajā Karalistē kopš 2007.gada iznākošais juridiskais ceturkšņa žurnāls „Legisprudence”,

¹³⁶ Noll P. Gesetzegebungslehre. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1973, p. 54.

¹³⁷ Selznick P. Law and Society in Transition. Towards Responsive Law. New York: Harper & Row, 1978, p.93.

¹³⁸ Selznick P., Nonet P. Law and Society in Transition. Towards Responsive Law. New York: Harper Torch Books, 1978, pp. 115-118.

¹³⁹ Mader L. Evaluating the Effects: A Contribution to the Quality of Legislation Statute Law Revue, 2001, No. 22(2), p. 120. Citu leģisprudence pētnieku piedāvājums ir iedalīt divus pētījumu virzienus: 1) likumdošanas procesa izpēti no likuma izstrādes līdz ieviešanas procesam; 2) likumdevēja lomas un būtības pētniecība – sākot no vēlēšanu regulējuma līdz likumdevēja pilnvaru analīzei. Skat.: Flores I.B. Constitutionalism v. Legalism: The Quest for Legisprudence. Pieejams: <http://www.juridicas.unam.mx/invest/areas/filyder/pdf/constitu.pdf> [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā]. Raksts publicēts arī grāmatā: Wintgens L.J. (ed). The theory and practice of legislation: essays in legisprudence. Hampshire: Ashgate, 2005, pp. 26 – 52.

kura zinātniskajā redakcijā darbojas ap sešdesmit Eiropas un pasaules mēroga tiesību zinātnieki.¹⁴⁰

Runājot par leģisprudenci, ir svarīgi nošķirt to no likumdošanas teorijām, kas pretendē uz „zinātniskās likumdošanas” izstrādi, jo tas var novest pie kļūdainiem risinājumiem, piemēram, marksisma gadījumā, kur zinātniski tiek pamatota likumdošanas nepieciešamība. Leģisprudence respektē to, ka likumdevējam ir savs viedoklis un savas vērtības, ko tas pauž, pieņemot likumus. Tomēr šī brīvība nav neierobežota. Kā norādījusi Satversmes tiesa, tiesību normā ietvertā mērķa sasniegšanas līdzekli var uzskatīt par pieņemamu tikai tādā gadījumā, ja nav citu – efektīvāku, personu mazāk apgrūtināšu līdzekļu.¹⁴¹

Runājot par racionālu lēmumu pieņemšanu, zinātnieks Larss Ēriksons (*Lars Eriksson*) uzsvēris likumdevēja nepieciešamību apzināties lēmumu sekas.¹⁴² Pārāk bieži lēmumu pieņēmēji neapjauš un nespēj paredzēt likumu reālās sekas, un tieši leģisprudences viens no devumiem ir pastiprinātas uzmanības pievēršana tādai seku prognozēšanai, kas ļautu izvairīties no neparedzētām un nevēlamām normu sekām.

Tiesību zinātnieki izvirzījuši „realistiskās leģisprudences” konceptu, kas izriet un pieder pie tiesību realisma tiesību nostādnes, kas skata tiesības kā kultūras¹⁴³ fenomenu.¹⁴⁴ Šajā gadījumā tiesību koncepcijas pamatā ir mūsdienās plašu atzinību guvušā amerikāņu tiesību zinātnieka Braiena Tamanahas (*Brian Z. Tamanaha*) tiesību koncepcija, kas „ietver tikai tās normas, ko praktiski piemēro sabiedrībā akceptētas piespiedu institūcijas un tikai tad, ja šādi ieviestas normas arī atbilstoši atspoguļojas grupas uzvedībā”.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Zinātniskā izdevuma „Legisprudence” konsultatīvajā padomē darbojas, piemēram, izcilie zinātnieki Aulis Ārnio (*Aulis Aarnio*), Roberts Aleksijs (*Robert Alexy*), Manuels Atienza (*Manuel Atienza*), līdz 2009.gadam Neils MakKormiks (*Neil MacCormick*), līdz 2007.gadam Aleksandrs Pečeniks (*Aleksander Peczenik*), Ginters Teubners (*Gunther Teubner*), Mišels Tropers (*Michel Troper*) u.c.

¹⁴¹ Par likuma “Par valsts pensijām” pārejas noteikumu 32. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam. 2005. gada 6. aprīļa Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2004-21-01. Latvijas Vēstnesis, 2005. 7. aprīlis, Nr. 55.

¹⁴² Eriksson L.D. Making Society through Legislation. In: Wintgens L.J. (ed.) *Legisprudence: A New Theoretical Approach to Legislation*. Oxford-Portland: Hart Publishing, 2002, p. 41.

¹⁴³ Plašākajā šā vārda nozīmē: attieksme, vērtību sistēma, sabiedrībā valdošie pieņēmumi un uztveres īpatnības.

¹⁴⁴ Dorbeck – Jung B., *Realistic Legisprudence. A Multidisciplinary Approach to the Creation and Evaluation of Legislation*. *Associations* 3 (2), 1999, pp. 212-213.

¹⁴⁵ Tamanaha B. *An Analytical Map of Social Scientific Approaches to the Concept of Law*. *Oxford Journal of Legal Studies*, 1995, No. 15, p. 529.

Vācu tiesību zinātniece A.Sīra piedāvājusi izdalīt četras pieejas¹⁴⁶ likumdošanas teorijas pētniecībā:

- 1) procedūras analīzes pieeja pēc A.Sīras uzskatiem ir dominējošā, jo tādējādi parāda likumdošanas procesa racionalitāti un precīzu secību, radot „juridiski korektas” normas;
- 2) konstitucionālo tiesību pieeja, līdzīgi procedūras kvalitātes pieejai, garantēs papildus aizsardzību un formālu pieņemtā likuma atbilstību konstitūcijai, nepieciešamības gadījumā radot iespējas vērsties konstitucionālajā tiesā;
- 3) tiesību socioloģijas pieeja skatīs faktiskos apstākļus kā likumdošanas procesā, tā arī pēclikumdošanas posmā, uzsverot formālās atbilstības nepietiekamību. Tiesību socioloģija aplūkos tiesisko vidi, apstākļus un ietekmējošos faktorus likuma „dzīves” laikā;
- 4) tiesību teorijas pieeja likumdošanā meklē principus, kas var kalpot likumdevējam kā padomdevējs „labāku likumu” izstrādē.

Uzskatāms, ka Latvijā, nepastāvot likumdošanas teorijas un prakses zinātniskai analīzei, visattīstītākā ir A.Sīras piedāvātā konstitucionālo tiesību pieeja. Ja salīdzina Latvijā veikto likumdošanas procesa un kvalitātes pētījumu skaitu ar to zinātnisko publikāciju, kā arī tiesu prakses, kas skar indivīda cilvēktiesības un pieeju Konstitucionālajai tiesai, skaitu un kvalitāti, tad nepārprotami secināms, ka leģisprudences studijas pārējās jomās (likumdošanas procedūra, tiesību socioloģiskā pieeja un tiesību teorijas pieeja) Latvijā vēl ir mazattīstītas un svešas.

1.4 Socioloģiskā pieeja mūsdienu tiesību pētniecībā

Tiesību loma sabiedrības dzīves regulēšanā un attiecības ar citiem sociālajiem fenomeniem tiesību zinātniekam ir gan pateicīgs un interesants, gan vienlaikus sarežģīts un pretrunīgs pētījuma temats. Skatot mūsdienu (ar to domājot laika periodu no XX gadsimta vidus) tiesību teorijas, secināms, ka tiesību zinātnieku rīcībā ir tik ļoti plašs informācijas klāsts, tik dažādi zinātniskās pieredzes avoti, ka pat it kā vienkāršais jautājums „kas ir tiesību norma?” izvēršas par interesantu diskursu tiesību zinātnieku vidē daudzu gadu vai pat gadu desmitu garumā.

¹⁴⁶ Siehr A. Symbolic Legislation and the Need for Legislative Jurisprudence: The Example of the Federal Republic of Germany. *Legisprudence*, 2008, Vol II, No 3., p. 277.

Neapšaubāmi, mūsdienu tiesību zinātnē par vienu no atpazīstamākajiem salīdzinājumiem ir kļuvuši „*law in books*” (angl. – papīra tiesības) un „*law in action*” (angl. – reālās tiesības), ko jau vairāk nekā pirms simts gadiem ir ieviesis amerikāņu tiesību zinātnieks, reālisma skolas pamatlicējs Rosko Paunds (*Roscoe Pound*).¹⁴⁷ Šo konstatējumu izmanto teorētiķi, lai pretnostatītu tās tiesību normas, kurām teorētiski ir valsts atzīts spēks un tās normas, kuras savā praksē ievēro un no kurām vadās sabiedrība. Ērlihs uzskatīja, ka, lai pilnībā atklātu tiesību būtību, tiesību zinātnei ir jābūt ne tikai vēsturiskai, bet arī socioloģiskai, pētot dzīvās tiesības (paražu tiesības) empīriski. Ērlihs uzskatīja, ka tiesiskās uzvedības „smaguma centrs” ir nevis likumdošanā un tiesu zālēs, bet gan sabiedrībā.¹⁴⁸

Minētajai koncepcijai radniecīgs ir atsevišķu tiesību zinātnieku piedāvājums skatīt tiesības divās kategorijās, kas dažkārt atrodas savstarpējā spriedzē, bieži izslēdzošā dihotomijā: iekšējā kategorija (skatījums) un ārējā kategorija (skatījums).¹⁴⁹ Ja pirmo var izskaidrot kā juridiskās doktrīnas pieeju, tad otrā (ārējā kategorija) ir saistāma ar socioloģisko pieeju.¹⁵⁰ Līdzīgu viedokli paudušais K. Žols norāda, ka pastāv divas pieejas dogmatisko tiesību problēmām – formāli juridiskā un socioloģiskā.¹⁵¹ Vispārpieņemts, ka galvenā uzmanība juridiskajā zinātnē tiek pievērsta tā dēvētajām dogmatiskajām zinātnēm (civiltiesības, krimināltiesības utt), un šo disciplīnu galvenais jautājums ir priekšrakstu jēgas noskaidrošana, loģiska jēdzienu sakārtošana, bet ne jaunu konstruēšana. Kamēr citās zinātnēs iekšējais un ārējais skatījums ir aptuveni vienādi svarīgs, juridiskajā zinātnē dominē viens skatījums – iekšējais. Tiesību dogmatika „pastāv atsevišķi”.¹⁵²

Lundas Universitātes profesors H.Hidens norādījis, ka juridiskajā zinātnē abas perspektīvās (iekšējā un ārējā) ir nodalījušās, un līdz ar to tās pat nevar iekļaut vienas zinātnes ietvaros. Viņš norādījis, ka iekšējā perspektīva ir juridiskās dogmatikas racionālisms, bet tiesību socioloģija izmanto ārējo perspektīvu.¹⁵³ Pat ja abas var tikt uzskatītas kā juridiskajai zinātnei piederīgas, tās pieder pie dažādām zinātniskām disciplīnām.

¹⁴⁷ Skat: Pound R. *Law in Books and Law in Action*. *American Law Review*, 1910, Vol. 44, p. 12.

¹⁴⁸ Жоль К.К. *Философия и социология права: Учебное пособие*. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, с. 344.

¹⁴⁹ Herrera M. *Doctrine juridique et politique: à la recherche du regard interne*. Dans: Doat M., Le Goff J., Pédrot P. *Droit et complexité. Pour une nouvelle intelligence du droit vivant*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2007, p. 88.

¹⁵⁰ Jestaz P., Jamin Ch. *La doctrine*. Paris: Dalloz, 2004, p.8, p. 141.

¹⁵¹ Comaille J. *L'esprit sociologique des lois*. Paris: PUF, 1994, pp. 33 – 50.

¹⁵² Hydén H. *Using Law as a Model. Different Approaches to the understanding of normative decision making*. In: Hydén H., Wickenberg P. (eds.) *Contributions in Sociology of Law. Remarks from a Swedish Horizon*. Lund: Media-Tryck Sociologen, 2008, pp. 12

¹⁵³ *Ibid*, p. 12.

Darbā „ Socioloģiskais taisnīgums” D. Bleks izstrādājis divus plaši atzītus tiesību modeļus (zemāk attēlā), kas mūsdienīgoja jau par tradicionālu kļuvušo nodalījumu starp „papīra un dzīvajām” tiesībām.¹⁵⁴

Jurisprudences jeb tradicionālais modelis	Socioloģiskais modelis
Dominē tiesību zinātnē, izglītībā un praksē.	Jauna tiesību koncepcija. Socioloģiskai tiesību izpratnei ir trīs pielietojumi: tiesību piemērošanā, tiesiskā procesa reformēšanā, un tiesību un sociālajā politikā. ¹⁵⁵
Tiesības ir noteikumu un loģikas pētniecības avots.	Tiesības nav loģiskas, tiesības ir cilvēku uzvedība.
Sociālais tiesību konteksts bieži tiek ignorēts.	Lietā piešķir lielu uzmanību sociālajiem apstākļiem, „novērotāja pozīcija”.
Jurisprudences modelis nodrošina tiesiskās kārtības legimitāti.	Šis modelis nevairās apspriest „tiesību krīzes” tematu.
Šis modelis ir izšķirošs tiesiskās kārtības pastāvēšanai sabiedrībā.	Socioloģiskais modelis zinātniski pēta, kā tiek izspriestas lietas.

Uzsverot atšķirību starp tiesībām grāmatās un tiesībām darbībā, reālisti radīja vajadzību attīstīt stratēģisku normu novērtēšanu, tādējādi „atverot ceļu uz fundamentālu tiesiskās domas pārorientāciju”.¹⁵⁶ K. Levelins, izmantojot zinātnes metodes un jautājumus, jau XX gadsimta sākumā novērtēja juridiskos lēmumus, un uzskatīja, ka „tiesību izpratne par to, ko tās varētu darīt, varētu palīdzēt arī izsecināt, kas tām būtu jādara”.¹⁵⁷

Tieši socioloģiskais skatījums uz tiesībām ļauj apsvērt „visas vairāk vai mazāk no tiesībām izrietošas parādības, visus fenomenus, kam tiesības varētu būt par iemeslu, iekļaujot pārkāpumus, neefektivitāti un deviāciju”.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Tiesību zinātnē dalās viedokļi par terminu „papīra tiesības” un „reālās tiesības” ieviesēju. Daļa uzskata, ka minēto dalījumu ieviesis R.Paunds, bet pastāv viedoklis, ka to ieviesis tiesību reālists K.Levellins. Skat.: Llewellyn K. Some Realism about Realism. Harvard Law Review, 1931, Vol.4. un Deflem M. Sociology of Law: Visions of a Scholarly Tradition. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p. 103.

¹⁵⁵ Sarat A. Donald Black Discovers Legal Realism: From Pure Science to Policy Science in the Sociology of Law. Law and Society Inquiry, 1989, Vol. 14, p.777. Sk. arī: Tomeo V. I problemi dell’analisi sociologica del diritto. Quaderni di sociologia, XXXII, 1985, pp. 4-5.

¹⁵⁶ Sarat A., Silbey S. The pull of the policy audience. Law and Policy, 1988, No. 10(2), p. 105.

¹⁵⁷ Llewellyn K. Some Realism about Realism. Harvard Law Review, 1931, Vol.4, p. 1222.

¹⁵⁸ Arnaud A.-J. Critique de la raison juridique. Où va la sociologie du droit ? Paris: LGDJ, 1981, p.20.

Savukārt, D. Bleks bija viens no redzamākajiem tiesību reālistiem, kurš argumentēja, ka socioloģiskie principi tiesību piemērošanas prognozēšanā un izskaidrošanā ir „pastāvīgi un universāli”.¹⁵⁹ Tiesa, šo deterministisko nostāju daudzi tiesību sociologi ir tomēr apšaubījuši, izvirzot interpretācijas teorijām, kas paredz daudzus problemātiskus jautājumus tiesību un sabiedrības mijiedarbībā, izvairoties no statiskām definīcijām.¹⁶⁰

Interesanti, ka D. Bleka izstrādātais modelis, krasi pretnostatot tradicionālo un socioloģisko jurisprudenci, ticis kritizēts, jo tādējādi ir tikusi ignorēta tiesību vēsture, it kā tiesību reālisma atklāsmes nebūtu jau bijušas daļēji iekļautas tiesību domā un tiesību doktrīnā.¹⁶¹

Tādējādi pamatota ir skepse pret pārmērīgu salīdzināšanu starp „papīra” un „dzīvajām” tiesībām. Nav atbalstāma plaša pētniecība par visām tiesību normām, jo tas likumsakarīgi parāda, ka „jo vairāk atstatumi¹⁶² var tikt parādīti, jo vairāk sociologi uzstātu, ka tiem ir kas svarīgs un neatkarīgs sakāms juridiskajai zinātnei”.¹⁶³

Var piekrist D. Loida atziņai, ka socioloģiski domājošs jurists kritizēs pozitīvisko aksiomu par „jābūtību” un „esošo” tiesībās kā par divām pilnīgi atšķirīgām un hermētiski noslēgtām jomām ar to pamatojumu, ka tiesības nav statiskas, bet gan dinamiskas, to teorija pastāvīgi attīstās, un nozīmīga loma tajā ir tiesnešiem, kuri apzināti vai intuitīvi spriež tiesu, vadoties no saviem priekšstatiem par to, kādām jābūt tiesībām.¹⁶⁴

Latvijas tiesību zinātnē pēdējās desmitgadēs ir notikušas plašas diskusijas par jēdziena „tiesību norma” izpratni mūsdienu demokrātiskajā valstī. Pateicoties vairāku Latvijas zinātnieku, īpaši prof. Daigas Rezevskas ieguldījumam, juristi pakāpeniski, bet ne bez grūtībām, atbrīvojās no padomju tiesībās dominējošās izpratnes par tiesību normu kā valsts sankcionētu komandu, kuras autoritāti apšaubīt nav iespējams.

Kā zināms, spēkā esamība ir iekšēja un nepieciešama normas pazīme.¹⁶⁵ Tātad spēkā esamība pati par sevi rada sekas – tādējādi tā sasaucas ar efektivitāti, tā ir viens no nosacījumiem spēkā esamībai¹⁶⁶. Šo jēdzienu nošķirtību arī H. Kelzens savos darbos iezīmējis kā ļoti svarīgu. Kā norāda Francijā ievērtību guvusī profesore M. Delma - Marti (*Mireille Delmas – Marty*),

¹⁵⁹ Black D. *Sociological Justice*. Oxford, NY: Oxford University Press, 1989, p. 20.

¹⁶⁰ Sīkāk sk.: Sarat A. Donald Black Discovers Legal Realism: From Pure Science to Policy Science in the *Sociology of Law. Law and Society Inquiry*, 1989, Vol. 14, pp.771. – 773.

¹⁶¹ Ibid, p.784.

¹⁶² starp „papīra” un „dzīvajām” tiesībām

¹⁶³ Sarat A. *Legal effectiveness and social studies of law: on the unfortunate persistence of a research tradition. Legal Studies*, 1985, Vol. 9, p.25.

¹⁶⁴ Ллойд Д. *Идея права*. Москва: Югона, 2002, с. 127.

¹⁶⁵ Aarnio A. *On the validity, efficiency and acceptability of legal norms*. In: *Philosophical perspectives in jurisprudence*. Helsinki: Springer, 1983, pp.155-162.

¹⁶⁶ Amselk P. *Méthode phénoménologique et théorie du droit*. Paris: L.G.D.J., 1964, p. 347.

Francijā 2006.gadā izdotais Valsts Padomes ziņojums par tiesību drošību¹⁶⁷ izraisīja arī doktrīnā nopietnas diskusijas ne tikai par formālo tiesību sistēmas spēkā esamību, kuru var pielīdzināt matemātikas vienādojumiem, bet arī citiem spēkā esamības priekšnoteikumiem: „aksioloģisko spēkā esamību, kura paredz leģitimitāti, kas ir saskaņā ar juridiskās sistēmas aizsargātajām vērtībām, un empīrisko spēkā esamību, kura atsaucas uz efektivitātes un iedarbīguma jēdzieniem”¹⁶⁸.

Kā norādījis beļģu zinātnieks Kristofs Minks (*Christophe Mincke*), tiesību normas spēkā esamības struktūru veido trīs konceptu kombinācija: likumība, leģitimitāte un efektivitāte.¹⁶⁹ Šie trīs koncepti nav opozīcijā viens otram, bet gan tiek kombinēti. Pozitīvisma tiesību skola, dabisko tiesību pieeja un reālisms parāda trīs pieejas. Pirmajā gadījumā tiek skatīta sistēma, normas, kas nosaka normu radīšanas apstākļus. Otrajā – pētnieks pievēršas aksioloģiskas dabas vispārējiem noteikumiem (tātad nepieciešama atbilstība kādiem noteiktiem ētikas likumiem). Visbeidzot, reālisms ir saistīts ar sociālo realitāti, skatot likumu no praktiskā viedokļa.

Minēto tiesību normas spēkā esamības trīsvienību 1987. gadā veiksmīgi ilustrējuši Fransuā Osts (*François Ost*) un Mišels van de Kerhovs (*Michel van de Kerchove*).¹⁷⁰ Tajā grafiski attēlots, kā varētu iedalīt visas tiesību normas:

- 1 - Norma ir likumīga, leģitīma un efektīva (pienākums reģistrēt jaundzimušo)
- 2, 3, 4 – atbilst diviem no kritērijiem
- 5, 6, 7 – atbilst vienam no kritērijiem
- 8 - nelikumīga, neleģitīma un neefektīva

¹⁶⁷ Rapport public 2006 - Sécurité juridique et complexité du droit. FRANCE. Conseil d'État. Paris: La Documentation française, Études et documents, Conseil d'État, n° 57.

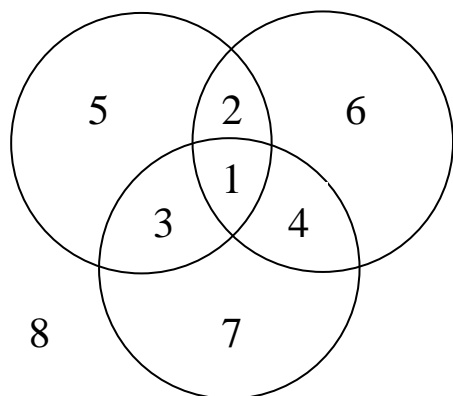
¹⁶⁸ Delmas – Marty M. La tragédie des trois C. Dans: Doat M., Le Goff J., Pédrot P. Droit et complexité. Pour une nouvelle intelligence du droit vivant. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2007, p.7.

¹⁶⁹ Mincke C. Effets, effectivité, efficience et efficacité du droit: le pôle réaliste de la validité. Revue interdisciplinaire d'études juridiques, 1998. nr.40, p.117.

¹⁷⁰ Kerchove M. van de., Ost F. Jalons pour une théorie critique du droit. Bruxelles: Facultés Universitaires Saint-Louis, 1987, p.287.

Likumība

Efektivitāte

Leģitimitāte

Prof. D.Rezevska ir precīzi konstatējusi, ka atbilstoši mūsdienu izpratnei tiesību norma vairs netiek skatīta tikai saistībā ar normatīvo tiesību aktu. Tiesību norma ir izprotama kā priekšraksts, kuram saskaņā ar attiecīgās tiesiskās sistēmas vispārējiem tiesību principiem (to autors ir tauta, suverēns) jāregulē tiesiskās attiecības konkrētajā valstī neatkarīgi no tā, vai likumdevējs šo normu ir spējis pienācīgi formulēt vārdos.¹⁷¹

Tātad, lai formulētu tiesību normu, tiesību piemērotājam nepietiek ar viena likuma panta izlasīšanu, jo likumdevējs objektīvi nevar paredzēt visus gadījumus, var aizmirst kādu gadījumu, var neprast tiesību normu izteikt vienkopus, bet tā var tikt „meklēta” daudzos likuma pantos, likumos vai normatīvajos tiesību aktos, tiesību sistēmas kopumā.¹⁷² Latvijas likumdevējs Administratīvā procesa likumā ir normatīvi atzinis juridiskās obstrukcijas aizlieguma principu,¹⁷³ kas apstiprina tiesību normu efektivitātes izpratnes pamatmērķi: rast risinājumu ikvienai juridiskai situācijai. Somu tiesību zinātnieks K.Tuori, izvirzījis tēzi, ka „likumdošana, t.i.,

¹⁷¹ Pleps J. Latvijas Universitātē notiek starptautiska konference, Jurista vārds, 2007. 6.februāris, Nr.6 (459).

¹⁷² Jurista pienākumu meklēt saprātīgu risinājuma modeli, balstoties uz spēkā esošo tiesību sistēmu kopumu, nevis vienu normu, akcentē E.Levits. Skat. Levits E., Starp tiesību normu un tiesisko realitāti. Grām.: Vispārīgās tiesību teorijas un valsts zinātnes atziņas. Rīga: LU, 1997, 5.lpp.

¹⁷³ Administratīvā procesa likuma 15.pants. Ārējo normatīvo aktu, vispārējo tiesību principu un starptautisko tiesību normu piemērošana: „(12) Iestāde un tiesa nedrīkst atteikties izlemt jautājumu, pamatojoties uz to, ka šis jautājums nav noregulēts ar likumu vai citu ārējo normatīvo aktu (iestāžu un tiesu juridiskās obstrukcijas aizliegums). Tās nedrīkst atteikties piemērot tiesību normu, pamatojoties uz to, ka šī tiesību norma neparedz piemērošanas mehānismu, ka tas nav pilnīgs vai nav izdoti citi normatīvie akti, kas tuvāk regulētu attiecīgās tiesību normas piemērošanu. Tas neattiecas tikai uz gadījumu, kad nav izveidota vai nedarbojas iestāde, kurai šī tiesību norma ir jāpiemēro vai citādā veidā jāpiedalās tās piemērošanā”. (15.01.2004. likuma redakcijā ar grozījumiem, kas izdarīti ar 18.12.2008. likumu, kas stājas spēkā 01.01.2009.)

likumdošanas gala produkts, ir jāuztver drīzāk kā "vēl ne – likums", nekā „jau likums”, drīzāk jēls likuma izejmateriāls, nekā „likums pats par sevi”¹⁷⁴. Šāda nostāja dominē mūsdienu tiesību doktrīnā un pierāda tiesību socioloģiskās pieejas nozīmi: „Tiesību norma nav ideja „pati par sevi”, bet gan ideja „darbībā”¹⁷⁵.

Aktuāla ir jau XX gadsimta 80.gados izteiktā atziņa, ka ļoti izteikts ir tiesību un politikas ekspertu autoritātes spēks, kas bieži noved pie zinātnes kā leģitimitātes avota izmantošanas. „Ekspertu zināšanas tiek piedāvātas drīzāk ar utilitāru nevis ar normatīvu pamatojumu un tādējādi escheves debati par morāliem un politiskiem mērķiem”¹⁷⁶.

Kā konstatējuši ievērojamie tiesību sociologi R.Banakars un M.Traverss, tiesību un socioloģijas jomas tomēr mūsdienās vēl joprojām ir ļoti nošķirtas: „juristi sūdzas, ka sociologi nesaprot vai neciena tiesību saturu (..), sociologi sūdzas, ka mācību priekšmeti ar nosaukumu „Tiesības kontekstā” (..) nav pietiekami socioloģiski”¹⁷⁷.

Ņemot vērā, ka socioloģiskā pieeja tiesībām ietver neskaitāmus pētniecības virzienus, sākot no tiesību institūcijām (tiesneši, juristi, policija utt.) līdz konkrētu likumu darbības jomām konkrētās nozarēs- ģimenes tiesības, komerciesības u.c., tiesību zinātnē var izšķirt trīs galvenās pieejas tiesību un sabiedrības pētniecībai: 1) konsensusa – konflikta pieeja 2) darbības-struktūras pieeja un 3) poststrukturālisma pieeja.

Balstoties uz R.Banakara un M.Traversa konspektīvo minēto tiesību socioloģijas trīs pieeju aprakstu,¹⁷⁸ tās raksturojamas šādi:

Tiesību socioloģiskā pieeja	Raksturojums
Konsensusa – konflikta pieeja (angl. <i>consensus- conflict debate</i>)	<p>Konsensusa pieeja: tiesības ir sabiedrības kopuma „cements”, juristu nozīme tiesiskās kultūras un tradīciju saglabāšanā. Tiesības attīstās pakāpeniski, pielāgojoties jauniem sociāliem un ekonomiskiem apstākļiem.</p> <p>Konflikta pieeja: sabiedrība balstās nevis uz kopīgām vērtībām, bet kulturāli/ ekonomiski dominējošo grupu, tiesībām ir ideoloģiska daba. Ja marksismā tiesības apspiež darbaļaudis, tad</p>

¹⁷⁴ Tuori K. Legislation Between Politics and Law. In: Wintgens L. *Legisprudence: A New Theoretical Approach to Legislation*.2002, p.100.

¹⁷⁵ Perrin J.-F. *Pour une théorie de la connaissance juridique*. Travaux de droit, d'économie, de sociologie et de sciences politiques. No.117., Genève, 1979, p.14

¹⁷⁶ Sarat A., Silbey S. *The pull of the policy audience*. Law and Policy, 1988, No. 10(2), p. 102.

¹⁷⁷ Banakar R., Travers M. (eds). *An Introduction to Law and Social Theory*. Oxford: Hart Publishing, 2002, p. 1.

¹⁷⁸ *Ibid*, pp. 3 – 7.

	mūsdienās – homoseksuāli orientētas personas, sievietes utt.
Darbības- struktūras pieeja (angl. <i>action- structure debate</i>)	XX gs liberālie domātāji skaidro sabiedrību kā sistēmu, kurā apvienoti dažādi elementi. T.Pārsons piedāvāja skatīt indivīdu mērķus un vērtības socializācijas procesā. A.Gidenss mēģinājis iekļaut „darbības” un „struktūru” vienā teorijā ar „struktūras duālisma konceptu” (J.Hābermasa diskursa teorija ietilpst šīs problemātikas lokā). Mūsdienās arvien vairāk autoru pēta personu iekšējo motivāciju, spēju izprast savas darbības (interpretatīvā socioloģija, etnometodoloģija).
Poststrukturālisma pieeja (angl. <i>poststructuralist challenge</i>)	Poststrukturālisma pieeja ir jānošķir no postmodernisma, kas ir ticība, ka XX gadsimtā cilvēces vēsture uzsāka jaunu laikmetu. Šī pieeja ir filosofiska kritika, ko uzskata kā kreisā spārna intelektuāļu atbildes reakciju uz komunisma sabrukumu. Poststrukturālisti (pārsvarā Francijas pārstāvji) ir centušies apšaubīt saprāta un zinātnes piemērošanu progresa un patiesības meklējumos, kā arī noraidījuši sociālo zinātnisko metožu pielietošanu objektīvu rezultātu iegūšanā.

Citi tiesību zinātnieki interesanti atzinuši, ka kopumā visproduktīvākie mūsdienu tiesību socioloģijā ir šādi virzieni: konfliktu teorijas pieejas, kritiskā jurisprudences, feminisms, globalizācijas teorija un poststrukturālisms. Vienlaikus tiek atzīts, ka daudzi no šiem virzieniem ir balstīti (vai kritiski tiek pretnostatīti) K. Marksa teorijai par sabiedrības attīstību.¹⁷⁹

Kā norāda zviedru tiesību sociologi, Lundas Universitātē tiesību socioloģijai ir trīs galvenie pētījumu temati: sociālā labklājība, demokrātija un sociālā politika; bērni, jaunatne, ģimene un kriminālie upuri, kā arī vide un ilgtspējīga attīstība.¹⁸⁰ Visi minētie pētījumu temati, autoresprāt, liecina par valsts augstu tiesisko kultūru un attīstības pakāpi, kurā jau ir atrisināti daudzās Austrumeiropas valstīs sāpīgās problēmas: visaptveroša korupcija, tiesiskais nihilisms u.c.

¹⁷⁹ Manzo J.F. Ethnomethodology, Conversation Analysis, and the Sociology of Law. In: Travers M., Manzo J. (eds.) Law in Action: Ethnomethodological and Conversation Analytic Approaches to Law. Brookfield, USA: Ashgate. 1997, p.3.

¹⁸⁰ Hydén H., Wickenberg P. (eds.) Contributions in Sociology of Law. Remarks from a Swedish Horizon. Lund: Media-Tryck Sociologen, 2008, p. 8.

Netieši socioloģiskās pieejas tiesībām nozīmi mūsdienu juridiskās kultūras līmeņa paaugstināšanā un nodrošināšanā paudis zv. advokāts A. Grūtups, paužot viedokli par Satversmes reformas praktiskajiem aspektiem: „Juristi būtu pēdējie, kas laižami pie Satversmes pantiem, jo juristiem raksturīga formāla un dogmatiska domāšana. Viņi ir diezgan šauri domājoši cilvēki, kas domā juridiskas dogmas robežās. Ja vēl tādām juristam nav inteligences, vēstures zināšanu, sociālpsiholoģijas zināšanu – tad vispār ...”¹⁸¹

¹⁸¹ Grūtups A. Juristi ir pēdējie, kas laižami pie Satversmes pantiem. Intervija laikrakstam „Diena”. 12.03. 2012. Citēts: Jurista vārds, 2012. 3. aprīlis, nr. 14/15 (713/714), 4.lpp.

2 TIESĪBU NORMU EFEKTIVITĀTES KĀ TIESĪBU SOCIOLOĢIJAS PAMATKATEGORIJAS ZINĀTNISKĀ ATTĪSTĪBA

Tiesību socioloģijas teorētiskā un praktiskā attīstība nevienā valstī nav notikusi vienmērīgi. Tiesību socioloģijas nozīme ir cieši atkarīga no valsts tiesiskās sistēmas un kopējā politiskā fona un tiesību filozofiskajām tendencēm. Noteikta juridiskā argumentācija stimulē pieprasījumu pēc tiesību efektivitātes pētniecības.¹⁸²

Minētajiem jautājumiem Eiropas valstu likumdevēji un valdības XX gadsimta gaitā periodiski ir pievērsuši lielu uzmanību, kā arī finanšu resursus, taču šie periodi ir mijušies ar tādu valsts politiku, kas noraida jebkādu sociālo zinātņu nepieciešamību. Zviedru tiesību zinātnieki arī mūsdienās vēl atrodas tiesību socioloģijas būtības meklējumos. Piemēram, ticis argumentēts, ka tiesību socioloģijas devums sociālām zinātnēm ir analizēt, kuras normas *ir* nostrādājušas un kuras *var* strādāt.¹⁸³ Mūsdienās (pēdējos divdesmit gadus), atšķirībā no iepriekšējiem tiesību socioloģijas periodiem, ir liels uzsvars uz empīrisko pētniecību. Mūsdienu pievēršanās empīriskai tiesību socioloģijai nav, lai pielāgotos kādai socioloģiskai teorijai, bet gan tiesību praktiķiem un jurisprudences ideoloģijai.¹⁸⁴ Līdzīgu viedokli paudusi arī prof. S.Osipova: „Mūsdienu tiesību socioloģija ir vairāk orientēta uz operatīvo tiesību socioloģiju, padarot to par efektīvu darbarīku likumdevēja un likumu piemērotāju rokās”.¹⁸⁵

Sociālās pētniecības tiesību zinātnē vēsture ir cieši saistīta ar tiesību efektivitātes jautājumu, t.i., ar vēlmi izprast apstākļus, kādos tiesības un/ vai tiesu spriedumi efektīvi vada uzvedību vai rada aprēķinātus sagaidāmus rezultātus, kā arī vēlamas sociālās izmaiņas. Tiesību

¹⁸² Sarat A. Legal effectiveness and social studies of law: on the unfortunate persistence of a research tradition. *Legal Studies*, 1985, 9, p.25.

¹⁸³ Sk.arī: Leo U. A Case Based on the Relation Between Legal and Professional Norms in a Swedish School Context. In: Hydén H. (ed.) *Norms between law and society*. Lund: Lund University, 2011, p. 137.

¹⁸⁴ Manzo J.F. *Ethnomethodology, Conversation Analysis, and the Sociology of Law*. In: Travers M., Manzo J. (eds.) *Law in Action: Ethnomethodological and Conversation Analytic Approaches to Law*. Brookfield, USA: Ashgate. 1997, p.3.

¹⁸⁵ Osipova S. *Ievads tiesību socioloģijā*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 26.lpp.

efektivitātes jautājums ticis uzskatīts pat par centrālo sociāli juridiskajā pētniecībā.¹⁸⁶ Tā dēvētās „atstatuma”¹⁸⁷ studijas tiek attiecinātas uz instrumentālo tiesību koncepciju, kas „nojauc atšķirību starp tiesībām un politiku un paredz tiesībām primāro lomu sociālās dzīves vadīšanā un virzīšanā”.¹⁸⁸ Kā norādīts iepriekšējā promocijas darba nodaļā, instrumentālisms iedvesmoja tiesību efektivitātes pētniecību,¹⁸⁹ paredzot, ka ikviens „atstatums” ir jāaizpilda, un jāizstrādā tehnikas, lai kompensētu tiesību neefektivitāti.

Šajā nodaļā tiek analizēta efektivitātes kā tiesību socioloģijas pamatkategorijas attīstība vēsturiskā un zinātniskā kontekstā, izceļot tos tiesību efektivitātes izpratnes aspektus, kas dod ieguldījumu Latvijas tiesību socioloģijas nostiprināšanai un attīstībai. Tiek noskaidrots, vai padomju tiesību zinātnes attīstība ir bijusi izolēta un politiski ierobežota, kā arī to, vai var runāt par kopīgām tendencēm demokrātisko valstu (Francijas, Vācijas Federatīvās Republikas) un sociālistisko valstu (PSRS) sociālo zinātņu attīstībā XX gadsimtā. Īpašu uzmanību autore pievēršusi padomju tiesību socioloģijai, ņemot vērā Latvijas kā padomju sociālistiskās republikas pastāvēšanu vairāku gadu desmitu garumā.

2.1 Krievijas tiesību socioloģija XIX – XXI gadsimtā. Efektivitātes problemātika

*Законы важны не тем, что они записаны на бумаге,
но тем, кто их проводит.*¹⁹⁰

V.I.Čeņins (В.И. Ленин, 1870-1924)

Krievijā tiesību socioloģijas aizsākumi ir cieši saistīti ar politiskajām un vēsturiskajām norisēm. Cariskajā Krievijā XX gadsimta sākums bija periods, kad bija izveidojies teorētiski spēcīgs un empīriskiem pētījumiem bagāts tiesību socioloģijas novirziens. To veicināja XIX

¹⁸⁶ Sarat A. Legal effectiveness and social studies of law: on the unfortunate persistence of a research tradition. *Legal Studies*, 1985, 9, p.23.

¹⁸⁷ Autore piedāvā šādu vārda „gap” (angl.) tulkojumu, kas visprecīzāk apzīmē kontekstu, kādā vārds tiek lietots: *atstatums starp papīra tiesībām un dzīvajām tiesībām*.

¹⁸⁸ Sarat A. Legal effectiveness and social studies of law: on the unfortunate persistence of a research tradition. *Legal Studies*, 1985, 9, p.24.

¹⁸⁹ *Ibid*, p.23

¹⁹⁰ Kriev. val. *Likumi ir svarīgi ne tādēļ, ka tie ir uzrakstīti uz papīra, bet tiem, kas tos piemēro*. Citēts no: Ленин В.И. Сочинения. Марксизм о государстве. Т.36. Москва: Госполитдат, 1957, с. 402.

gadsimta vēsturiskās tiesību skolas ideju attīstība Krievijā (interese par zemnieku tiesībām, par tautas paražām, ģeogrāfiska rakstura civiltiesību un krimināltiesību atšķirībām). Padomju tiesību zinātnieks Māris Kazmers vēsturiskās skolas plašo popularitāti Krievijā saistīja ar cariskās Krievijas valdības cīņu pret dabisko tiesību doktrīnu, tādēļ uz Vāciju klausīties F.K.Saviņņi lekcijas tika sūtīti daudzi tiesību studenti. K. Nevolins (*К.А. Неволин, 1806-1855*) ir uzskatāms par izcilāko Saviņņi skolnieku, kurš izveidoja Krievijas vēsturiskās tiesību skolas pamatus.¹⁹¹ Vēsturiski salīdzinošās metodes pielietošanu, lai izpētītu tiesībās paustās sabiedrības vajadzības noteiktā attīstības posmā, pamatoja pirmās socioloģijas katedras Krievijā vadītājs jurists M.Kovaļevskis (1851-1916). Viņa pieeju var raksturot kā piederīgu psiholoģiskajai tiesību skolai. Valsts un tiesības M.Kovaļevskis skatīja nevis kā šķiru cīņas produktu, bet kā „samierināšanās” un sociālās solidaritātes izpausmi.¹⁹²

Īpašu uzmanību pētniekus saistīja jautājums par deviantīvas uzvedības iemesliem, kā arī par noziedzības izplatību. Par krimināltiesību socioloģiskās pieejas aizsācēju uzskatāms M.Duhovskojs (*Михаил Васильевич Духовской, 1849 - 1903*) kura idejas bija pamatā vēlāk izstrādātajai „noziedzības faktoru teorijai” krimināltiesībās. Tajā tika uzsvērts, ka noziedzības iemesli meklējami ne tikai tiesību sistēmas trūkumos, bet, galvenokārt, sabiedrības sociālajos apstākļos. Laikā, kad tika apšaubīta zvērināto tiesas nepieciešamība, A.Bobriščevs-Puškins (1851 – 1903) ar iespaidīgu pētījumu palīdzību (ap 1500 spriedumu analīze) pierādīja šī institūta „taisnīgumu un cilvēcīgumu”.¹⁹³ Jau XIX gs divdesmitajos gados – septiņdesmit gadus pirms pasauleslavenā E.Dirkema darbiem – Krievijā tika pētītas deviantīvās uzvedības (pašnāvības, prostitūcija, alkoholisms, korupcija) izpausmes. Deviācijas problemātikas pētījumu aktualitāte atjaunojās, kad 1914.gadā tika pieņemts ”sausais likums”. Pierādījās, ka likumam ir tikai īslaicīgs efekts, kas „ar uzviņu” noved pie apjomīgas kontrabandas, pašmāju alkohola ražošanas utt. Pirmsrevolūcijas periodā R.Jēringa idejas par tiesībām kā cīņas mērķi un „aizstāvētām interesēm” guva plašu atzinību un ietekmi Krievijā.

Krievijā XIX gadsimtā pastāvēja divi socioloģiskās tiesību skolas novirzieni, kuru izteiktākie pārstāvji bija Sergejs Muromcevs (*Сергей Андреевич Муромцев, 1850-1910*) un Nikolajs Korkunovs (*Николай Михайлович Коркунов, 1853-1904*).

Viens no pirmajiem tiesību sociologiem, kurš pētīja tiesības kā juridiski aizsargātu sabiedriskās kārtības regulētāju, bija pirmās Valsts domes priekšsēdētājs, kadetu partijas vadītājs

¹⁹¹ Казмер М.Э. Социологическое направление в русской дореволюционной правовой мысли; АН ЛатвССР. Институт философии и права. Рига: Зинатне, 1983, с. 32 – 33.

¹⁹² Лапаева В.В. Социология права: Краткий учебный курс. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 2000, с.156.

¹⁹³ Ibid, с. 147.

S.Muromcevs, kurš bija studējis Vācijā un noklausījies lekciju kursu pie R.Jēringa. S. Muromceva publikācijas "Определение и основное разделение права" (1879) un „Что такое догма права?“ (1884) izraisīja plašu zinātnisko polemiku Krievijā. S. Muromcevs asi nosodīja dogmatisko pieeju tiesībām (viņš to uzskatīja par nezinātnisku), kas nespēj no likuma teksta atklāt zināšanas par likumu būtību, to izpratni un attīstību.¹⁹⁴ Viņš popularizēja „brīvo tiesību” idejas, bet XIX gs. Krievijā šīs idejas, atšķirībā no Rietumiem, neguva atsaucību. Kā norādīja krievu zinātnieks B.Kistjakovskis, „jāņem vērā, ka stāvoklis Krievijā tagad ir līdzīgs tam, kādā atradās Francija un Vācija, kad tajās tika īstenota stingra varas dalīšana un kad tiesnesim tajā vajadzēja būt tikai precīzam likuma izpildītājam, bez kādām tiesību radošām funkcijām”¹⁹⁵;

N. Korkunova zinātniskā darbība, kas guvusi atsaucību arī ārpus Krievijas (viņa darbs „Лекции по общей теории права”¹⁹⁶ tulkots daudzās valodās, kā arī 2003.gadā atkārtoti izdots Krievijā), pamatā ir vairākas būtiskas idejas:

1. N.Korkunova tiesību koncepcijas centrā bija objektīvo interešu teorija. Sabiedriskās dzīves vadmotīvs ir dažādu interešu (ekonomisko, politisko, juridisko) sadursme, un tieši tiesības palīdz tās savstarpēji samierināt, nodrošinot sabiedrisko kārtību. Nenoliedzot Jēringa, kurš skatīja tiesības kā aizsargātas intereses, ideju ietekmi, krievu zinātnieks uzsvēra, ka tiesības norobežo savstarpēji konfliktējošas intereses;

2. Tiesību zinātnieks uzskatīja, ka sankcija nav noteicošā tiesību pazīme. Tiesību īstenošana ir iespējama arī bez piespiedu spēka, piemēram, ja sabiedrība labprātīgi pilda tai uzliktos pienākumus. Sodīt nenozīmē piespiest izpildīt pienākumu. Ir iespējami gadījumi, kad persona dod priekšroku soda izpildei, nekā likuma prasību izpildei.

Vēsturiski salīdzinošās metodes pielietošanu, lai pamatotu tiesībās paustās sabiedrības vajadzības sociālās solidaritātes apstākļos, izmantoja Domes deputāts jurists M.Kovaļevskis. Arī L.Petražickis, kura intuitīvo tiesību koncepcija ir guvusi plašu atzinību pasaules līmenī, bija Valsts domes deputāts.

¹⁹⁴ Казмер М.Э. Социологическое направление в русской дореволюционной правовой мысли; АН ЛатвССР. Институт философии и права. Рига: Зинатне, 1983, с. 50 -51.

¹⁹⁵ Кистяковский Б. Наши задачи. - Юридический вестник, 1913, No.1., с.13, citēts pēc Казмер М.Э. (1983) Социологическое направление в русской дореволюционной правовой мысли; АН ЛатвССР. Институт философии и права. Рига: Зинатне., с.52-53.

¹⁹⁶ Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. Авт. предисл. И. Ю. Козлихин. — науч. изд., [репринтное]. Москва: Юридический центр Пресс, 2003.

2.1.1 Tiesību socioloģijas ietekme uz padomju tiesībām to izveides procesā (XX gs. 20. – 30. gadi)

Pirmajos padomju varas gados, nomainot tā laika „kara komunisma” politiku, tika īstenotas Jaunās ekonomiskās politikas (NEP) idejas, kas jurisprudencē nozīmēja socioloģiskās pieejas, kas bija izveidojušās krievu tiesībās līdz 1917.gadam, lielo popularitāti. Šajā periodā redzamākie tiesību zinātnieki bija, piemēram, P.Stučka, E.Pašukanis, I.Razumovskis un M.Reisners, kuri izmantoja daudzas no pirmsrevolūcijas tiesību sociologu idejām. Kā norāda V.Lapajeva, juridiskajā zinātnē tieši „socioloģiskais novirziens bija visplašākais padomju tiesību teorijas novirziens”¹⁹⁷. Sākotnēji padomju tiesību efektivitātes pētījumos dominēja uzmanība uz sociāli politiskiem lēmumu pieņemšanas rezultātiem un tiesībaizsargājošo iestāžu darbību. Radās akcents uz psiholoģiskajām pētniecības metodēm.¹⁹⁸

1918.gadā radītā Centrālās statistikas pārvaldes Morālās statistikas nodaļa apkopoja datus par pašnāvību, prostitūcijas, narkomānijas un alkoholisma datiem valstī, un tos salīdzināja ar Eiropas valstu rādītājiem. 20. gadu sākumā radītie krimināltiesību kabineti daudzās Krievijas pilsētās (Saratova, Ļeņingrada, Harkova, Rostova u.c.) plaši pielietoja apcietināto personības izpēti, izmantojot anketu aptaujas, kriminoloģiskās klīnikās veicot noziedznieku personības pētījumus un statistiski apkopojot tiesu materiālus. 1925.gadā Maskavā tika izveidots Valsts noziedznieku un noziedzības iemeslu pētniecības institūts¹, kā arī Vissavienības juridiskais institūts, kas veica pētījumus, piemēram, „Tēriņi un tērētāji”, „Huligānisms un huligāni”, „Bandīti un bandītisms”¹⁹⁹. Pieminēšanas vērti ir apjomīgie zinātniskie pētījumi, kuri tika veikti par pirmsrevolūcijas laikā 1914.gadā ieviestā „sausā likuma” neefektivitātes iemesliem. Žūpošanas un alkoholisma tradīcija Krievijā turpinājās „pagrīdē”, kas piespieda 1925.gadā oficiāli atjaunot degvīna ražošanu. K.Marksa un F.Engelsa vēsturiski materiālistiskā pieeja, ko Krievijā plaši adaptēja XX gadsimta 20. – 30. gadu Krievijas politikā, ir formējusi tiesību socioloģijas ievirzi ne tikai Padomju Savienībā, bet arī mūsdienu Krievijas juridiskajā zinātnē.

2.1.2 Padomju tiesības bez tiesību socioloģijas (XX gs. 40. – 50. gadi)

¹⁹⁷ Лапаева В.В. Социология права: Краткий учебный курс. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 2000, с. 20.

¹⁹⁸ Хабриева Т.Я. Экономико-правовой анализ: методологический подход. Журнал Российского права. Москва: Норма, 2010, № 12, с. 5-26

¹⁹⁹ Лапаева В.В. Социология права: Краткий учебный курс. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 2000, с. 159.

Staļina realizētajai NEP noliegšanai padomju tiesībās likumsakarīgi sekoja „buržuāziskā socioloģisma” iznīdēšanas kampaņa. Likvidēja institūcijas un aizliedza visus tiesību socioloģijas pētījumus, noziegumu statistika tika kvalificēta kā valsts noziegums. XX gadsimta 40. – 50. gados padomju jurisprudencē tiesību socioloģija tika noraidīta, jo tā varēja raisīt liekas diskusijas un radīt dažādu viedokļu apmaiņu par valsts varas izvēlēto risinājumu pareizību. Kā atzīmē V. Lapajeva, „boļševistiskās ideoloģijas totālās valdīšanas apstākļos, saasinoties cīņai pret visādu veidu „novirzēm”, „sakropļojumiem”, pret „buržuāzisko socioloģismu” utt., neatlika vietas neideoloģizētiem, objektīvi zinātniskiem sociālistiskās īstenības faktu un reālijas pētījumiem. Empīriskā socioloģija tādai ideoloģijai bija ne tikai nevajadzīga, bet arī bīstama. „Socioloģija varēja apmierināt varu tikai dogmatizēta vēsturiskā materiālisma veidā”.²⁰⁰ „Staļina personības kulta periodā tiesisko priekšrakstu efektivitātes teorētiskai izstrādei netika pievērsta pietiekama uzmanība, jo skaitījās, ka nevienam likumdošanas lēmumam, ko pieņēma centrālie orgāni pēc Staļina norādes vai ar viņa piekrišanu, (...) nav nepieciešamības pēc efektivitātes pārbaudes”.²⁰¹ Staļina valdīšanas laikā vairāk nekā divus gadu desmitus ilgušais tiesību eksperiments „*padomju tiesības bez socioloģijas*” izgāzās, un nākošās desmitgades var nosaukt par „*socioloģisko padomju periodu*”.

2.1.3 Tiesību efektivitātes pētījumu patoss Padomju Savienībā (XX gs. 60. – 80. gadi)

Padomju tiesībās pēc Staļina nāves 1953.gadā bija vērojamas nozīmīgas izmaiņas. Pētījumi tika orientēti uz jau pieņemto likumu efektivitātes novērtēšanu (instrumentālā pieeja), kā arī uz likumdošanas ietekmi uz sabiedrības tiesiskās apziņas transformēšanu. N.Hruščova atziņa, ka virzīšanās uz priekšu ir atkarīga no „pareizas un efektīvas mūsu valsts un organizāciju sistēmas funkcionēšanas”²⁰², deva izšķirošo impulsu tiesību efektivitātes pētījumiem padomju tiesībās.

Tiesību efektivitātes problemātika kļuva par vienu no prioritārajiem pētniecības virzieniem. Minēto jautājumu pētniecība kļuva aktuāla, jo pēc Staļina nāves bija novērojams atslābums sabiedrībā, kas uzrādīja nevēlamas tendences: likumi nenodrošina vēlamu sabiedrisko

²⁰⁰ Лапаева В.В. Социология права: в поисках новой парадигмы. Государство и право, 1992, № 7, с. 20-21.

²⁰¹ Лебедев М.П. Об эффективности воздействия социалистического права на общественные отношения. Советское государство и право, 1963, № 1, с. 29.

²⁰² Ibid, с. 23.

attiecību pastāvēšanu, notiek sociālo struktūru un saišu deformācija, tātad sabiedrībā veidojās attiecības un procesi, ko padomju vara vēlējās izskaust un kontrolēt.

Kopumā XX gadsimta 60. gadus var nodēvēt par posmu kurā salīdzinoši attīstītā sistēma pieprasīja tās efektivitāti, vienlaikus dominējot formāli normatīvajai pieejai tiesībām, akcentējot „pilnīgu pareizību” to piemērošanā. Pārsvārā tika izmantotas statistiskās metodes, kas parasti nedod kvalitatīvi pilnvērtīgus rezultātus. Padomju Savienībā tiesību efektivitātes problēmai bija politisks raksturs, jo tieši ar zinātniski juridiskām metodēm valdība centās rast izeju no stagnācijas, pieaugošās korupcijas un radīto sociālo struktūru deformācijas, kur vairs pietiekami efektīvi nestrādāja agrākajās desmitgadēs radītā autoritārā komandpolitika.

Ārzemju tiesību zinātnieki mūsdienās ir precīzi konstatējuši, ka padomju ideoloģija būtiski ietekmēja tiesību jomu, jo pētniecības veikšana kā Komunistiskās partijas instruments jūtīgās politikas un tiesību jomās nenotika.²⁰³ Arī mūsdienu krievu tiesību sociologi norāda, ka tiesību efektivitātes pētījumu „patosu” Padomju Savienībā veicināja tikai tādā apjomā, lai tie „paaugstinātu normatīvā regulējuma efektivitāti, principā saglabājot nemainīgu kā regulējuma objektu (sabiedrisko attiecību sistēmu), tā ir pašu regulētāju (politiski valdošie priekšraksti, kas ietērpti likumdošanas formā).²⁰⁴

Padomju autori tiesību efektivitātes nepieciešamību saistīja ar mērķtiecīgu sabiedrības virzīšanu komunisma celtniecības periodā. Juridiskajā periodikā, piemēram, žurnālā „Советское государство и право”, bija daudzas un plašas publikācijas par tiesību efektivitātes tematiku. Komunistiskā sabiedrība, kā norādīja PSKP programma, „atšķirībā no visām iepriekšējām sociāli - ekonomiskām formām, veidojas ne stihiski, bet apzinātas un mērķtiecīgas tautu masu darbības rezultātā, ko vada marksistiski – ļeņiniskā partija”.²⁰⁵ Tieši tādēļ tika pamatots, ka laikā, kad valsts un sabiedrības rīcībā ir milzīgi materiālie, ideoloģiskie un cilvēkresursi, „pirmajā plānā izvirzās juridisko priekšrakstu efektivitātes problēma”.²⁰⁶

Neapšaubāmi, ideoloģiskā propaganda bija ļoti jūtama rakstos, kas veltīti tiesiskās apziņas veidošanai. Piemēram, „salīdzinošā analīze” par PSRS, VDR, Ungārijā un Polijā veiktajiem socioloģiskajiem pētījumiem pierādīja, ka „sociālistiskajām tiesībām ir raksturīgs augsts to atzīšanas un pieņemšanas no sabiedrības locekļu puses, procents. Sociālistiskās

²⁰³ Banakar R. The Sociology of Law: From Industrialisation to Globalisation (February 01, 2011). Sociopedia.isa, 2011, Univ. of Westminster School of Law Research Paper No. 11-03. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=1761466> [aplūkots 2012.gada 23.septembrī], p. 11.

²⁰⁴ Лапаева В.В. Социология права: в поисках новой парадигмы. Государство и право, 1992, № 7, с.23.

²⁰⁵ Лебедев М.П. Об эффективности воздействия социалистического права на общественные отношения. Советское государство и право, 1963, № 1, с.23.

²⁰⁶ Ibid.

sabiedrības apstākļos šāds stāvoklis ir pilnībā likumsakarīgs, jo tiesības ataino visu šķiru un sociālo grupu intereses”. Pilnīgi citāda situācija esot buržuāziskās valstīs, kur ievērojama sabiedrības daļa, vispirms jau strādājošie, „redz tiesības kā svešu, naidīgu tām sociālo institūtu”.²⁰⁷ Līdzīgus pretnostatījumus formulēja arī V.Birkavs kriminālo noziegumu un zinātnes un tehnikas attīstības tendenču salīdzinājumā: „valstīs ar vienādi augstu industrializācijas un urbanizācijas pakāpi ir pretējas tendences noziedzības dinamikā un struktūrā. (..) Sociālisma apstākļos šī bilance ir pozitīva”.²⁰⁸

XX gadsimta 60. līdz 80. gadi raksturojami kā produktīvi daudzu aspektu izpētē un efektivitātes teoriju izveidē, kuru mērķis bija noskaidrot, kā normām izdodas sasniegt likumdevēja mērķi un sociālo kontekstu.²⁰⁹ Padomju tiesību socioloģijā efektivitātei bija vairāk politiska nekā juridiska nozīme. Pastāvēja pozīcija, ka neviena iekšēja tiesību normas īpašība, arī efektivitāte, nevar tikt traktēta tās attiecībās ar citām ārējām parādībām. Tādēļ efektivitātes jēdziens tika fiksēts kā iekšēja īpašība, piemēram, tās iespēja radīt reālu labvēlīgu ietekmi uz objektu noteiktajā virzienā konkrētos sociālajos apstākļos.²¹⁰

Šajā kontekstā tiek izdalīti vismaz septiņi „tiesību efektivitātes” jēdziena skaidrojumi:

- 1) efektivitāte ir sinonīms jēdzieniem „optimalitāte, pareizība, tiesību normas pamatotība” (D.Kerimovs, M.Ļebedevs);
- 2) normas potenciālā spēja ietekmēt sabiedriskās attiecības noteiktā vēlamā virzienā (A.Paškovs, D.Čečots);²¹¹
- 3) efektivitāte ir sociāli noderīgas un objektīvi pamatota mērķa sasniegšanas nodrošināšana (V.Kozlovs);
- 4) tiesas uzdevumu normāla izpilde (D.Čečots);
- 5) tiesību normu īstenošana, ko var nodrošināt tikai vispārzināmas, saprotamas, sistēmiskas normas, kurās nav pretrunu. Efektivitātes priekšnoteikums ir mērķa un

²⁰⁷ Формирование уважения к советскому праву (социологические аспекты). (b.a.). Советское государство и право, 1975, № 4, с.40.

²⁰⁸ Birkavs V. Zinātne cīņā ar noziedzību. Rīga: Latvijas PSR Zinību biedrība, 1984, 5 - 7.lpp.

²⁰⁹ Хабриева Т.Я. Экономико-правовой анализ: методологический подход. Журнал Российского права. - М.: Норма, 2010, № 12, с. 5-26.

²¹⁰ Фаткуллин Ф.Н., Чулюкин Л.Д. Социальная ценность и эффективность правовой нормы. Казань, 1977, с. 21 - 27.

²¹¹ Пашков А.С., Чечот Д.М. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления. Советское государство и право, 1965, № 8, с. 3.

līdzekļu samērīgums un institucionāls tiesību aizsardzības nodrošinājums (O.Leists);

- 6) efektivitāte ir šķiru un sabiedrības kopumā ekonomisko, politisko un garīgo vajadzību un interešu atspoguļojums tiesībās, kas vērstas un personības tiesību un brīvību aizsardzību (V.Kazimirčuks);
- 7) tiesību normu mērķu sasniegšana, attiecība starp likumdevēja mērķiem un reālajiem rezultātiem (V.Kudrjavcevs, V.Ņikitinskis u.c.).

Padomju tiesību sociologi skaidri norādīja, ka juridiskie (likumā formulētie) mērķi kalpo citiem mērķiem, tātad tiesības ir tikai instruments vispārēju mērķu (politisko, ideoloģisko, ekonomisko u.tml.) sasniegšanai. Padomju tiesībās efektivitāte nozīmēja līmeni, kādā tiesību normas palīdz īstenot ekonomiskus, politiskus mērķus sociālisma celtniecības ideoloģijas gaismā.

Nav noliedzams, ka padomju zinātniskā literatūra par tiesību efektivitāti atspoguļoja jaunus pavērsienus politikā, bet vienlaikus teorētiskā līmenī daudzas idejas ir atzīstamas par aktuālām arī mūsdienās. Autore vēlētos izcelt vairākas interesantas tēzes, kuru vairākuma aktualitāte ir nemainīga totalitārās, komunistiskās vai demokrātiskās valstīs:

- 1) tiesību efektivitāti ietekmē *nepareizs jauna likuma pieņemšanas laiks* (pāragri vai novēloti pieņemti jauni normatīvie akti); liela nozīme ir savlaicīgi pielāgot tiesības politiskā režīma un tiesiskās realitātes apstākļiem, jo, piemēram, „*arhaisku priekšrakstu*” saglabāšana padomju tiesībās „apgrūtināja cīņu ar īpašnieciskās psiholoģijas paliekām atsevišķos indivīdos”²¹²;
- 2) sabiedriskajā domā pastāv būtiska nošķirtība starp salīdzinoši *vāju tiesisko normu pārzināšanu* un *nemainīgi augstu vispārējo tiesību principu zināšanu*²¹³;
- 3) *cilvēki ir iepazīstināti un labi pieņem tās tiesību prasības, kas ienākušas tiesiskajā apziņā kā sociālas vērtības, kā sociālas prasības, kā vispārējā ideja*, un vienlaikus atsevišķi priekšraksti daudzos gadījumos tiem nav zināmi²¹⁴;

²¹² Лебедев М.П. Об эффективности воздействия социалистического права на общественные отношения. Советское государство и право, 1963, № 1, с. 26.

²¹³ Казимирчук В. П. Социальный механизм действия права. Советское государство и право, 1970, № 10, с. 39.

²¹⁴ Казимирчук В.П. Кудрявцев В.Н., Лившиц Р.З. Исследование эффективности правовых норм. Советское государство и право, 1971, № 10, с. 40.

- 4) *liela nozīme ir tam, kādā veidā sabiedrība uzzina par tiesību jaunumiem. Piemēram, ja salīdzinām radio, laikrakstus un žurnālus, tad to informācijas sniegšanas ātrums krasi atšķiras. Laikraksts izplatīs informāciju par likumu 3 reizes, bet žurnāls 12 reizes lēnāk nekā radio (attiecība 1 : 3: 12).*²¹⁵

Kopš XX gadsimta 60.gadiem liela nozīme bija sociālajiem tiesību eksperimentiem, lai, kā norādīja padomju tiesību sociologi, mērķtiecīgi un efektīvi formulētu likumus, kuros ietverti savlaicīgi risinājumi, nodrošinot normatīvo aktu stabilitāti un piedāvājot risinājumu uz ilgu laiku. Eksperiments tika atzīmēts kā „viens no galvenajiem pamatiem normatīvo aktu sagatavošanā.”²¹⁶ Kā piemērs tiesību eksperimentu jomā tika minēts V.I.Ļeņina 1921.gada 7.aprīļa PSFSR dekrēts „Par darbinieku prēmēšanu natūrā”, kur tika paredzēts: „Ieviest pieredzes nolūkā svarīgāko ražošanas nozaru strādniekiem prēmijas viņu ražoto lauksaimniecības produktu veidā”.²¹⁷ Padomju tiesībās eksperimentiem tika pakļautas pārsvarā darba tiesības, piemēram, rūpnīcās ieviešot trīs maiņu darba režīmu, vai, piemēram, izmaksājot daudz bērnu vai vientuļām mātēm pabalstu pasta nodaļās, nevis ciema padomēs. Eksperimentiem tika pakļauti arī jautājumi par administratīvi teritoriālo iekārtu.

2.1.4 Tiesību normu efektivitātes temats mūsdienu Krievijas tiesību socioloģijā

Krievijā lielākā daļa tiesību zinātnieku uzskata tiesību socioloģiju par juridisku zinātni. Piemēram, V.Nersesjancs (*B.C. Нерсесянц*) to skata kā „pastāvīgu juridisku vispārteorētiska statusa un nozīmes disciplīnu”²¹⁸, tomēr pastāv arī viedoklis, ka tā var būt arī socioloģisko zinātņu disciplīna.²¹⁹ Jebkurā gadījumā pēdējā desmitgadē Krievijā arvien biežāk tiesību zinātnieki pieskaras jautājumam par tiesību normu efektivitāti. Atšķirībā no Rietumvalstīm, Krievijā šai problēmai veltītajos rakstos tomēr valda teorētisks gars, kuros ļoti reti tiek analizēta un kritizēta konkrētu tiesību normu efektivitāte. Neskatoties uz to, tiesību zinātnieki izdara

²¹⁵ Казимирчук В. П. Социальный механизм действия права. Советское государство и право, 1970, № 10, с. 40.

²¹⁶ Сафаров Р.А. Социальный эксперимент и проблемы государства и права. Советское государство и право, 1964. № 10, с. 17.

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ Нерсесянц В.С. Предисловие редактора. Лапаева В.В. Социология права: Краткий учебный курс. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 2000, с. 9.

²¹⁹ Лапаева В.В. Социология права: Краткий учебный курс. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 2000, с. 9.

interesantus secinājumus, kas ir svarīgi kopējā konteksta un efektivitātes jautājuma aktualitātes noskaidrošanai.

Kā norāda V. Lapajeva, postpadomju periodā likumdošanas un tiesību jomā notika orientēšanās uz dažādu sociālo interešu saskaņošanu, kurā vienu interešu īstenošanas brīvība nenomāc citas intereses.²²⁰ Tādējādi tika arī pārvērtēti padomju tiesību efektivitātes teorijas pamatpostulāti. Piemēram, ja padomju normas par disciplināro atbildību bija noteiktas ar mērķi nostiprināt darba disciplīnu, tad efektivitāti mērīja, salīdzinot neattaisnoto kavējumu dienas, aizkavējumus vai brāķu skaitu fabrikas ražotnē. No šī viedokļa nebija svarīgi, vai pārkāpumu samazinājums ir uz stingrāku sankciju rēķina vai pēc darbinieku pašu vēlēšanās. Tika panākts efektīvs rezultāts, taču sabiedrības viedoklis par pārmaiņu samērīgumu bija otršķirīgs.

Asi tiesību socioloģijas pastāvēšanu PSRS pastāvēšanas laikā apšaubījis prof. V.Četverņins, apgalvojot, ka „tiesību socioloģija nepastāvēja, jo reālo faktu izpēti aizmigloja ideoloģija”.²²¹ Profesora vērtējums jāvērtē kritiski šādu apsvērumu dēļ: pirmkārt, padomju tiesību socioloģija praksē bija orientēta nevis uz politiski kutelīgu tiesību normu (piemēram, vārda brīvība, pulcēšanās brīvība), bet gan uz krimināltiesību (zādzības, slepkavības), darba tiesību un ģimenes tiesību problēmu izpēti. Šīs jomas minimāli skar ideoloģija. Otrkārt, padomju tiesību sociologi ne tikai paši savos darbos izmantoja vadošo pasaules tiesību sociologu darbus un teorijas, bet arī tika citēti ārvalstīs un tika augstu novērtēti tiesību zinātnē. Tiesību socioloģija padomju varas laikā pastāvēja, taču to zināmā mērā varētu dēvēt par „slepeno zinātņi”, kuras patiesais ieguldījums padomju sistēmas nostiprināšanā būtu atsevišķi pētāms. Jebkurā gadījumā arī teorētiskā tiesību socioloģija (ar kuru var iepazīties padomju tiesību literatūrā) atzīstama par vienu no bagātākajām tiesību nozarēm padomju periodā, un tās devums pašā Krievijā vēl netiek pienācīgi novērtēts.

Tiesību zinātnieks S.Žinkins kritiski vērtējis padomju periodā dominējošo ideoloģisko nostāju par personību formējošajiem apstākļiem (ekonomiskie, sociālie u.c.), kas tādējādi ignorējuši indivīda psiholoģiskos personības attīstības faktoros. Cilvēka personība tika pārākajā

²²⁰ Лапаева В.В. Социология права: Краткий учебный курс. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 2000, с. 213.

²²¹ Четвернин В. Институциональная теория права (доклад 25 февраля 2010 в рамках научных семинаров Лаборатории институционального анализа ГУ-ВШЭ Лекcijas ieraksts. Pieejams: <http://teoria-prava.hse.ru/seminars/other-seminars/139-lia-seminar-seminar> [aplūkots 2011.gada 22.jūlijā].

pakāpē ideoloģizēta, par ikdienu kļūstot šādiem apgalvojumiem: „nevis es daru, bet ar mani dara”, „ne es dzīvoju, bet ar mani notiek”.²²²

Mūsdienu krievu tiesību zinātnieki tiesību normu efektivitātes problēmu īpaši saista ar tiesību psiholoģisko iedarbību, kas īpaši aktuāla kļuvusi mūsdienu Rietumu attīstītākajās valstīs, kurās centieni pēc labklājības sasniegumiem vienlaikus noved pie visnopietnākajiem psihiskās nelīdzsvarotības simptomiem.²²³ Tādējādi vismaz daļa mūsdienu Krievijas tiesību zinātnieku izvairās no tīri tehniskas tiesību efektivitātes aprēķināšanas metodēm, pievēršoties sarežģītiem tiesiskās apziņas un sabiedrības psiholoģijas pētījumiem. Krievu tiesību zinātnieki uzsvēruši, ka interese par nacionālās tiesiskās mentalitātes pētniecību ir likumsakarīga reālās dzīves prasība, nevis mākslīgs zinātniski teorētisku pētījumu produkts.²²⁴

Krievu tiesību zinātnē precīzi piedāvāts tiesību normu efektivitātes prognozēšanu iedalīt trīs jomās:

- 1) vēl spēkā nestājušos tiesību normu efektivitātes prognoze (tiek piemērota visbiežāk);
- 2) spēkā stājušos, bet grozāmu vai papildināmu tiesību normu efektivitātes prognoze;
- 3) tiesību normu efektivitātes prognoze jaunos, citādos konkrēti vēsturiskos apstākļos.²²⁵

Efektivitātes prognozēšanā tiek risināti četri uzdevumi 1) noteikt normas mērķu atbilstību juridiskām un sociālām likumsakarībām; 2) izzināt projekta teksta kvalitāti; 3) noteikt to sociāli tiesisko faktoru sistēmu, kas negatīvi vai pozitīvi ietekmē projektējamo tiesību normu ietekmi un tās līmeni; 4) sastādīt prognozi.²²⁶

Atsevišķi autori arī mūsdienās tiesību efektivitātes jēdziena noskaidrošanā balstās uz padomju autoru darbiem, izšķirot divus efektivitātes izpratnes: kā mērķa sasniegšanas atbilstības līmeni un kā izvēlētā mērķa sasniegšanai izmantotos resursus.²²⁷

Atsevišķas uzmanības vērta tēma ir cilvēktiesību efektivitāte mūsdienu Krievijā. Atsevišķi autori pat zinātniskajā literatūrā argumentē, kāpēc Rietumu cilvēktiesību standarti vēl

²²² Жинкин С.А. Некоторые проблемы исследования психологических факторов эффективности норм права. История государства и права, 2007, № 22.

²²³ Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе. Москва: АСТ, 2005, с. 17.

²²⁴ Бойко Л.Н. Эффективность права под углом национального правового менталитета. Журнал российского права. 2009, № 5, с. 134-141.

²²⁵ Сырых В.М. Прогнозирование эффективности норм права. Грām: Пиголкин А. С. (ред.) Законотворчество в Российской Федерации: Научно- практическое и учебное пособие. Москва: Формула права, 2000, с. 151 - 152.

²²⁶ Ibid, с. 155.

²²⁷ Пронина М.П. Эффективность правовых презумпций: понятие, критерии. Юридический мир, 2010, № 7 (163), с. 51-55.

vai vispār nav atbilstoši Rietumu priekšstatiem un tādēļ neefektīvi. Lai tiešām efektīvi ievērotu cilvēktiesības esot mērķtiecīgāk tās ievieto kultūrvēsturiskā vidē, nevis vienkārši nostiprināt tās ar mērķi panākt atbilstību vispārpieņemtiem standartiem, esot jāņem vērā pareizticīgo tradīcijas un jāapsver pat citu cilvēktiesību standartu izstrāde.²²⁸

Krievijas Federācijas valdības Likumdošanas un salīdzinošo tiesību institūts, kas pastāv jau kopš XX gadsimta 20. gadiem, centralizēti veic gan likumdošanas izstrādes uzlabošanas darbus, gan īsteno pētījumus likumu izvērtēšanā – monitoringu. Likumu novērtēšanai Krievijā ir veļtīta atsevišķa darba apakšnoadaļa.

2.2 Latvijas zinātnieku devums tiesību socioloģijā un tiesību efektivitātes analīzē

*Aplūkosim nu – no juridiska un arī lietderības viedokļa – kā tagad izskatās ar jauno likumu dzīvē aicinātā sistema
(..) un ko tā mums sola un ko dod.*

K. Ducmanis²²⁹

Neskatoties uz sarežģīto Latvijas vēsturi 20. gadsimtā, kurā ir bijis gan demokrātiskas valsts, gan totalitāra režīma periods, ir iespējams iezīmēt tiesību socioloģijas pētniecības pakāpenisku attīstību, sākot jau ar pagājušā gadsimta 20. – 30. gadiem. Latvijā vēsturiski nav pastāvējusi tiesību socioloģijas skola, taču jau XX gadsimta 30. gados Latvijas tiesību zinātni ietekmēja, piemēram, L. Petražicka idejas. Šajā nodaļā tiek aplūkots Latvijas izcelsmes tiesību zinātnieku (tādējādi aptverot gan neatkarīgās Latvijas Republikas, gan PSRS perioda tiesību zinātni) devums par tiesību socioloģijas un, konkrētāk, tiesību efektivitātes jautājumiem.

²²⁸ Бойко Л.Н. Эффективность права под углом национального правового менталитета. Журнал российского права. 2009, № 5, с. 134-141.

²²⁹ Ducmans K. Jaunais likums par žūpības apkaņošanu. Kritisks pārskats par pretalkohola likumdošanu Latvijā. Rīga: K. Bērziņa apgādība, 1926, 3. lpp. Autore piezīme: šajā un turpmākajos citātos saglabāta oriģinālā latviešu valodas rakstība.

2.2.1 Latvieši tiesību socioloģijā – zinātniskas teorijas un prakse (XX gs. 20. – 30. gadi)

Pirms II Pasaules kara Latvijā ar tiesību socioloģijas virzienu var saistīt vairākus izcilus tiesību zinātniekus. Viens no tiem – demokrātiskās Latvijas valsts pamatlicējs Kārlis Ducmanis (1881-1943), otrs – pasaulē atzīts padomju tiesību teorētiķis un politiķis Pēteris Stučka (1865-1932), kā arī Latvijas Universitātes profesori Vasilijš Sinaiskis (1876 - 1949), Aleksandrs Krugļevskis (1886-1964), Kārlis Dišlers (1878 - 1954) un citi. Izcilos juristus ģeogrāfiski saista Latvija, kā arī tas, ka viņi ir bijuši atzīti tiesību eksperti un ieņēmuši augstus amatus: viens – boļševistiskā, pārējie – demokrātiskā valstī. Autore uzskata, ka Latvijas izcelsmes tiesību zinātnieki, kuri ieguva labu juridisko izglītību Sanktpēterburgā, Tartu, Kijevā u.c., vienlaikus arī ieguva plašu skatu uz Rietumu tiesību zinātnes aktuālajām tendencēm, kā arī veica pirmos soļus tiesību efektivitātes problemātikas pētniecībā.²³⁰

P. Stučka kā viens no pirmajiem fundamentālajiem jaunās sociālistiskās padomju valsts tiesību teorētiķiem savos darbos detalizēti un plaši apskatīja tiesību filosofijas vēsturi, demonstrējot lieliskas zināšanas par Eiropas tiesību vēstures un filosofijas jautājumiem. Veidojot padomju tiesību teorētisko bāzi, P. Stučka pamatoja, ka jaunās tiesības lielā mērā ir likumsakarīgi attīstījušās tieši no socioloģiskā tiesību virziena, kas attīstījies Eiropā un Krievijā XIX gadsimtā: „Patiesi, likās, ka no tā laika, kad izveidojās socioloģiskais virziens tiesību zinātnē, mazākais, par vienu visi būs vienis prātis, ka tiesības ir sabiedrisko attiecību sistēma. Taču šis socioloģiskais virziens (..) saskārās ar tam tikpat nepazīstamu sabiedrības jēdzienu vai šķiru cīņas sarkano rēgu un atkal nonāca strupceļā”,²³¹ jo „nepieturoties pie šķiriskā viedokļa, viņiem līdz šim iznāk tikai tukšas formulas”. P. Stučka uzskatīja, ka socioloģiskais virziens (viņš jāuzskata par vienu no socioloģiskā virziena tiesībās ekspertiem, brīvi pārzinot un citējot tādus krievu un Rietumeiropas 19.gs autorus kā Jērings, Kistjakovskis, Hubers, Jergess, Zilcheimers, Muromcevs, „zinātnes nulle”²³² vācu profesors Štamlers u.c.) ir pareizs, taču tam ir viens trūkums- šķiru jēdziena neatzišana: „ tikai tiesību šķiriska izpratne dod nepieciešamo

²³⁰ Autore sprāt, tieši šo autoru zinātniskajā darbībā atspoguļojas tiesību socioloģiskās pieejas popularitāte 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs. Minēto juristu darbi tiek analizēti no vēsturiskā viedokļa ar piezīmi, ka nav iespējams Latvijā runāt par secīgu tiesību socioloģijas attīstību. Neskatoties uz to, ka P. Stučkas uzskatus būtu atbilstošāk pieskaitīt pie Padomju Savienības tiesību socioloģijas, autore šajā gadījumā izvēlējās izcelt P. Stučkas nacionālo piederību un to, ka viņa darbi ir publicēti latviešu valodā.

²³¹ Stučka P. Tiesību un valsts revolucionārā loma. Vispārīga mācība par tiesībām. Grām: Rakstu izlase. 5. sēj. Rīga: Avots, 1983, 294. lpp.

²³² Turpat, 292. lpp.

noteiktību, bez kuras jurisprudence ir tikai vārdu mācības vienkārša tehnika, valdošās šķiras „kalpone”²³³.

Īpaši nozīmīgs padomju tiesību teorijas pamatjēdziens bija „šķiras interese”, ko tiesības aizsargā. P. Stučka norādīja, ka K. Marksa vēsturiskajā materiālismā „netiek noliegta Jēringa teorija par tiesībām kā aizsargātu interesi, bet tikai – šķiras interesi. Un netiek arī strīpotas intuitīvās tiesību sajūtas, bet ne individuāli psiholoģiski pamatotas, bet kā saimnieciskās attīstības, ražojamo attiecību atspoguļojums”²³⁴. P. Stučka uzsvēra, ka Jērings ir atklājis vienu no tiesību pazīmēm (varas aizsardzība), un tieši Jērings „atklāti pasludina spēku, piespiešanu kā tiesību neapšaubāmu pazīmi un ar tiesībām saprot tikai aizsargātu interesi. Viņš, bez šaubām, jūta, ka saskaras ar valdošās šķiras interesi un šķiras varu, taču viņš droši vien to pilnīgi neapzinājās”²³⁵. Tika uzskatīts, ka tieši R. Jērings ir atklājis demokrātisko režīmu liekulību, izvirzot par vadošajiem principiem brīvību un vienlīdzību, bet patiesībā slēpjot tiesību īsto raksturu: ar spēku aizsargātu interesi.

Otrs īpaši nozīmīgs socioloģiskas izcelsmes pamatjēdziens padomju tiesībās ir „tiesību apziņa”, kuras lielajai nozīmei padomju tiesībās ir jāpateicas tieši P. Stučkam. Vēsturiskos apsvērumus viņš raksturo šādi: „Mēs reizē pasludinājām arī visus *vecos likumus*, tātad visas vecās tiesības par atceltām. Bet, ja negribējām būt par anarhistiem, tad mums bija jādod kas vietā. Un te nebija citas izejas kā pasludināt jaunu „Tautas tiesu”, tas ir, strādnieku un zemnieku tiesu (..) Mēs izgājām no tās patiesības, ka cilvēku attiecības pašas par sevi ir vienkāršas un visiem saprotamas. Tās jānokārto par jaunu revolucionārā ceļā. Mēs tādēļ pasludinājām, ka vecās tiesības, vecās attiecības, vecie likumi ir spēkā tikai tik tālu, cik tālu tie nerunā pretim jaunās *valdības dekrētiem* un tiesnešu *revolucionārajai tiesību apziņai*. Mēs kā marksisti izgājām no tā viedokļa, ka tiesību apziņa ir saimnieciskās attīstības, cilvēcisko attiecību, bet arī revolucionārās cīņas atspoguļojums. Bet mēs, zināms, nekad par to nešaubījāmies, ka cilvēku galvās pat revolūcijas laikos vecie uzskati (neizņemot tiesas un taisnības jautājumus) turas jo cieši un ka šē jāstrādā vēl ilgs postīšanas darbs. (..) mūsu tiesnešiem jābūt mazāk juristiem vai pat nemaz ne juristiem, bet gan noteiktiem komunistiem. *Tātad jauno – pārejas laikmeta tiesību avots pie*

²³³ Stučka P. Tiesību un valsts revolucionārā loma. Vispārīga mācība par tiesībām. Grām: Rakstu izlase. 5.sēj. Rīga: Avots, 1983, 296. lpp.

²³⁴ Stučka P. Tiesa un taisnība. Grām: Rakstu izlase. 4. sēj. Rīga: Avots, 1981, 25. lpp.

²³⁵ Stučka P. Tiesību un valsts revolucionārā loma. Vispārīga mācība par tiesībām. Grām: Rakstu izlase. 5.sēj. Rīga: Avots, 1983, 296. lpp.

*mums bija strādnieku un zemnieku padomes un strādnieku un zemnieku tiesas, citiem vārdiem, pati strādnieku šķira.*²³⁶

Padomju tiesību pamatlicējs P. Stučka novērtēja socioloģiskās tiesību pieejas priekšrocības un pēc būtības formulēja tiesību socioloģijas vietu un nozīmi ikviena politiskā režīma valstī. Viņš ieviesa jēdzienus „padomju revolucionārā tiesiskā apziņa” un „šķiras interese tiesībās”, kas vēlākajās desmitgadēs Padomju Savienībā tika plaši empīriski pētītas padomju tiesību socioloģijas uzplaukuma periodā līdz pat XX gadsimta 80. gadiem.

Interesanti, ka diametrāli pretējās domās par tiesību attīstību Krievijā bija Latvijas tiesību zinātnieki. Prof. V. Sinaiskis recenzijā par Petražicka skolnieka M. Lazersona grāmatu „Krievu tiesību filosofija ar G. Radbruha priekšvārdu” (vācu val.) norādīja uz to, ka krievu tiesībās vēsturiski nav attīstīties Rietumiem raksturīgais individuālisms tiesībās, bet gan austrumu kultūrai raksturīgais kolektīvisms, morāles hipertrofija „uz tiesību rēķina” un reliģiozitāte.²³⁷ Tādējādi Sinaiskis skaidroja arī marksisma īpašo attīstību Krievijā: „Šeit meklējams arī padomju marksisma spēks, tas arī savā ziņā ir reliģiozs un rada zemes paradīzes vadoņu kultu, varētu teikt, civīlos svētuļus”.²³⁸ V. Sinaiskis, kurš Latvijas tiesību zinātnē ir plaši pazīstams kā civiltiesību eksperts, pievērsās arī tiesību socioloģiskajai izpratnei un savā ziņā arī lika pamatus mūsdienīgās leģisprudences attīstībai Latvijā.

Līdzko Latvijā sākās jauna Civillikuma sagatavošanas process, profesors Sinaiskis 1925. gadā atbalstīja šveiciešu prof. E. Hubera uzskatu, ka „likumdevējs nevar radīt tiesības, kuŗas tikai pēc viņa domām būtu tiesības. Likumdevēja uzdevums ir ievest dzīvē to, kas dzīvo tautā. Ne aizņēmumi, ne iedomas nevar atsvērt īstas dzīvas tiesības”.²³⁹ Sinaiskis uzsvēra, ka „likumi ar saviem principiem griežas pie visiem pilsoniskās sabiedrības locekļiem; tāpēc ir nepieciešami, lai tie būtu visiem saprotami”.²⁴⁰

XX gadsimta 20. gados Latvijas Republikā kā jaunā demokrātiskā valstī bija novērojamas kļūmes un nemākulības likumdošanas darbā. Ievērojamā jurista un politiķa Kārļa Ducmaņa 1926. gadā izdotais pētījums „Jaunais likums par žūpības apkarošanu. Kritisks pārskats par pretalkohola likumdošanu Latvijā” (turpmāk – Pārskats) ir uzskatāms par pirmo apjomīgo

²³⁶ Stučka P. Tiesa un taisnība. Grām: Rakstu izlase. 4.sēj. Rīga: Avots, 1981, 27.lpp. Autora izcēlums. P. Stučka izmantoja arī apzīmējumu „revolucionārās tautas „taisnības apziņa””.

²³⁷ Sinaiskis V. Krievu tiesību filozofija. (Sakarā ar iznākušo grāmatu.) Jurists, 1934. Nr. 2 (54), 36.sl.

²³⁸ Turpat. Par grāmatu: Laserson M. Die russische Rechtsphilosophie mit einer Vorwort von G.Radbruch. Berlin, 1933.

²³⁹ Sinaiskis V. Profesors Eižens Hubers (1849. – 1923.) par civiltiesību kodifikācijas uzdevumiem (E. Hubera piemiņai). Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1925. – Nr. 4., 733. lpp. Piezīme: Ar jēdzienu „aizņēmumi” autors domā par tiesību pārņemšanu no citām valstīm.

²⁴⁰ Turpat, 734.lpp.

darbu latviešu valodā, kurā detalizēti analizēta valsts likumdošanas darba kvalitāte un efektivitāte konkrētas valstiski apzinātas problēmas risināšanai (šajā gadījumā – cīņa pret žūpību). K. Ducmanis ir uzskatāms par tiesību socioloģijas virziena aizsācēju Latvijā,²⁴¹ un konkrētāk – par mūsdienīgās leģisprudences un tiesību efektivitātes problēmas priekšvēstnesi jau tā dēvētajā „pirmskara Latvijā”. Šā iemesla dēļ tiek veikta padziļināta Pārskata struktūras un satura analīze. K. Ducmanis viena likuma efektivitātes pētījumu ir veicis vispusīgi: ir tikusi ilustrēta likuma sistēma (raksturots dzeršanas līmenis Latvijā un saistība ar citiem normatīvajiem aktiem – par alkohola reklāmu, soda sankciju samērīgumu u.c.) un likuma gramatiskā analīze (likumā lietotās terminoloģijas, konkrētu likuma normu pamatota kritika). Šāda pieeja likuma efektivitātes pētniecībai ir atbilstoša un vēlama, tādējādi apvienojot tiesību socioloģijas centrālos terminus „sabiedrība un tiesības” vienotā sistēmā un parādot, ka viens nav šķirams no otra.

K. Ducmanis ir ne tikai viens no izcilākajiem Latvijas pirmskara tiesību zinātniekiem, bet arī vīrs ar brīnišķīgu humora izjūtu, kas krāšņi izpaudās Pārskatā un ļāva dzīvi iedomāties, cik neveiksmīgs ir 1925. gada 24. martā spēkā stājies „Likums par žūpības apkaņošanu”. Šā likuma mērķis bija skaidrs: „ierobežot alkoholisku dzērienu patēriņu, un līdz ar to aplauzīt ragus dzeršanas trakulībai, publiskās kārtības, morales un miera labā un arī veselības labā.”²⁴² K. Ducmanis uzskatīja, ka likumdevējs nedrīkst paļauties uz valsts visvarenību un policejisku spēku ar sausi matemātiski aprēķinātiem aizliegumiem un sodiem, ja nav iepazinies ar tautas paražām un kultūras līmeni: „Piedzīvojumi rāda, ka tādā veidā izgatavoti likumi necik nepieklāujas dzīvei. Likumam vajaga arvien daudz paredzēt (vijīgais likums), jo dzīve ir vijīga un arī niķīga. Tam jāatspoguļojas netikvien likuma sistēmā, bet arī atsevišķu pantu veidojumā.”²⁴³

K. Ducmanis jau XX gadsimta sākumā iezīmēja mūsdienu leģisprudences vienu no pamatpostulātiem: „Ar smago un dārgo likumdošanas aparātu ir vērts cīnīties tikai pret reali esošām un iespējamām nebūšanām, bet ne pret iedomātām vai tādām, kas atgadas varbūt tikai izņēmuma veidā”.²⁴⁴ Likums aplika ar sodu *acīmredzami* piedzērušos par parādīšanos atklātā vietā (arī uz ielas), bet *redzami* piedzērušies varēja staigāt pa ielām droši. K. Ducmanis, ar humoru aprakstīja situācijas, kādas varētu rasties, ja notiktu strīds starp piedzērušo un policistu

²⁴¹ K. Ducmanis bija padziļināti pētījis arī L. Petražicka zinātnisko darbību. Skat: Ducmans K. Leo Petražicka tiesību un valsts teorija sakarā ar mācību par morāli. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1931.

²⁴² Ducmans K. Jaunais likums par žūpības apkaņošanu. Kritisks pārskats par pretalkohola likumdošanu Latvijā. Rīga: K. Bērziņa apgādība, 1926, 5.lpp.

²⁴³ Turpat, 7-8.lpp.

²⁴⁴ Turpat, 16.lpp.

par to, vai persona ir „acīmredzami vai tikai redzami piedzērusies”,²⁴⁵ un strīda izšķiršanai „pats Zālamans te atmetu ar roku”, jo „pierādījumu nodrošināšana (kamēr vainīgais vēl nav dzērumu izgulējis vai no bailēm noskaidrējies) vēlākai tiesas pārbaudīšanai arī šķiet būtu neiespējama”.²⁴⁶

Daudzi absurdi un neloģiskas normas, kas bija ietvertas 1926.gada pretžūpības likumā, padarīja to par praksē nepiemērojamu un viegli pārkāpjamu. „Pamata cēlonis meklējams vispār paviršībā un ik vārda neizdomāšanā līdz galam, pārgrozot un papildinot tik delikatu un bīstamu vielu, kā sodu likumu teksts, kur katra mazākā neuzmanība tūkstoškārtīgi atsaucas uz pilsoņu muguras, maka un personīgas brīvības”.²⁴⁷ Arī XXI gadsimta sākumā Latvijas likumdevējs samērā bieži rada normas, kas ir bagātas ar viegli pārkāpjamiem aizliegumiem, kas „prasa plaši sazarotu un modrīgu uzraudzību par (..) noteikumu pildīšanu un pārkāpumu notveršanu”.²⁴⁸ Ja šis posms normas īstenošanā kvalitatīvi un kvantitatīvi iztrūkst, tad tas „būs viens no faktoriem, kas apdraud (..) likumu iecerētos panākumus”.²⁴⁹

Pirmskara laikā Latvijā likumdošanas procesā jau parādījās normatīvo aktu anotācijas priekšteči – vērtējumi par prognozējamām likuma sekām. Piemēram, skatot Noteikumu projektu par mirstības statistiku,²⁵⁰ Tieslietu ministrija noraidīja projektu, atzīstot, ka „viņa izvešana dzīvē, sevišķi uz laukiem, savienota ar lielām grūtībām, vai pat neiespējama. Galvenais šķērslis – ārstu trūkums uz laukiem (..), kur iedzīvotājiem nāktos mērot 10 – 20 un vairāk kilometrus gaŗu ceļu līdz tuvākam ārstam, kas saistīts ar lielu laika un darba spēku patēriņu, un jo sevišķi nelabvēlīgi atsauktos vasaras darba laikā.”²⁵¹

Socioloģiskā tiesību pieeja nebija tikai tiesību praktiķu redzeslokā, bet arī pirmskara Latvijas tiesību filosofijā. Prof. L. Šulcs, rakstot recenziju par apmeklēto Prāgā notikušo VIII internacionālo filosofu kongresu 1934. gadā, puda skaidru nostāju, ka „jurisprudencē nav iespējams atraisīties no esamības aspekta. Normu nevar mēchaniski atdalīt no sociālās dzīves, no kuŗas viņa rodas, izaug un kuŗu viņa savukārt cenšas regulēt. (..) Bez socioloģiskās un psiholoģiskās metodes auglīgi strādāt nav iespējams”.²⁵²

²⁴⁵ Jāņem vērā, ka XX gadsimta sākumā nepastāvēja alkometu vai citu ierīču objektīvai alkohola līmeņa asinīs noteikšanai.

²⁴⁶ Ducmans K. Jaunais likums par žūpības apkaŗošanu. Kritisks pārskats par pretalkohola likumdošanu Latvijā. Rīga: K. Bērziņa apgādība, 1926, 32.lpp.

²⁴⁷ Turpat.

²⁴⁸ Turpat, 38 - 39.lpp.

²⁴⁹ Ducmans K. Jaunais likums par žūpības apkaŗošanu. Kritisks pārskats par pretalkohola likumdošanu Latvijā. Rīga: K. Bērziņa apgādība, 1926, 38 - 39.lpp.

²⁵⁰ Projekts paredzēja ārsta apliecinājumu par nāves cēloni visiem Latvijas teritorijā mirušajiem

²⁵¹ Par Noteikumu projektu par mirstības statistiku (b.a.). Kronika Jurists, 1929, nr. 6 (13), 189.sl.

²⁵² Šulcs L. Tiesību problēma VIII starptautiskā filozofu kongresā. Jurists, 1934, Nr. 6 (58), 165.sl.

Zīmīgi, ka valsts un administratīvo tiesību zinātnieks K. Dišlers, mūsdienās plaši studētā darba „Demokrātiskas valsts iekārtas pamati” (1921) autors sevi uzskatīja par Petražicka skolnieku un atzina viņa mācības ietekmi uz tiesību būtības meklējumiem.²⁵³ Tādējādi uzskatāms, ka Latvijas valsts tiesību teoriju ir vadījusi atziņa, ka tiesības ir sabiedrisko dzīvi regulējošs psihisks fenomens jeb psihiska enerģija, secinot, ka tā „darbojas caur normām, kas mūsu laikmetā ir ietērtas likumos”.²⁵⁴ K. Dišlers neuzskatīja, ka likumu neefektivitātē būtu vainojams tikai neprasmīgs likumdevējs vai nepareiza likuma īstenošana. Tieši otrādi, latviešu tiesību zinātnieks jau vairākas desmitgades pirms leģisprudences uzplaukuma Rietumeiropā definēja to, ko mūsdienās dēvējam par likuma priekšlaicīgu efektu jeb situāciju, kad likumdevējs nevis konstatē, bet veido un formē sabiedrības tiesisko apziņu: „Ja dzīvē kāds likums tiek bieži pārkāpts, tad tas pats par sevi nebūt vēl neliecina, ka šis likums ir slikts, ka viņš tāds, kam liedzama cieņa un iekšēja autoritāte. Nereti te vaina meklējama pašos likuma izpildītājos – pilsoņos, kuŗi bieži pārkāpj labus likumus, kas vērsti pret viņu nevēlāmām parašām, pat netikumiem.”²⁵⁵ K. Dišlers norādīja, ka arī pašiem iedzīvotājiem „jāaug līdzī likumiem” un tādējādi jāattīstās. Tas, vai, kā un kāpēc šis process notiek vai, tieši otrādi, nenotiek, ir tiesību socioloģijas viens no centrālajiem jautājumiem un cieši saistīts ar tiesību efektivitātes kā tiesību spēka konstatēšanas nepieciešamību.

Socioloģiska pieeja krimināltiesībām visvairāk atspoguļojās Latvijas Universitātes krimināltiesību profesora A. Krugļevska (Petražicka tiesību teorijas piekritēja)²⁵⁶ darbos. Viņš secināja, ka sodu politika Eiropā mainījies atkarībā no vēsturiskajiem un sabiedriskajiem apstākļiem: „piemērojoties cilvēku psihes līmenim, tiesības pastāvīgi pārveido savu prasību saturu un sava spiediena raksturu”.²⁵⁷ Izpratne par sodu kā cilvēku psihiskas piespiešanas līdzekli tiesību normu izpildei, pēc A.Krugļevska domām, ir „intelektuālā ziņā daudz augstāki par normatīvu pieeju sodīšanas normām”. No sociālā viedokļa psiholoģiskās piespiešanas vai ģenerālās prevencijas teorija „jāatzīst par teoriju ar lieliem nopelniem un plašu vērienu. Šī teorija atspoguļo pilsoņu pārliecību par pastāvošo tiesisko institutu mērķtiecīgumu un tādā ziņā šī teorija nevien netraucē, bet pat tieši veicina sabiedriskas dzīves normalu gaitu”.²⁵⁸

Īss ieskats Latvijas tiesību zinātnieku darbībā pirmskara periodā ļauj nepārprotami secināt, ka L.Petražicka psiholoģiskā tiesību skola bagātināja Latvijas tiesību zinātņi visās jomās:

²⁵³ Par sevi kā Petražicka skolnieku skat. K. Dišlera darbu „Sabiedriskie un individuālie elementi tiesībās”.

²⁵⁴ Dišlers K. Sabiedriskie un individuālie elementi tiesībās. Rīga: A. Gulbis, 1937, 43.lpp.

²⁵⁵ Dišlers K. Likuma cieņa un autoritāte. Jurists, 1929., Nr. 5 (12), 132.sl.

²⁵⁶ Birziņa L. Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 153.lpp.

²⁵⁷ Krugļevskis A. Vecās un jaunās mācības par sodu uzdevumiem. Jurists, 1940, Nr.2/3 (104/105), 36.sl.

²⁵⁸ Turpat, 42.sl.

tiesību filosofijā, valststiesībās, civiltiesībās, kā arī krimināltiesībās. Doktrīna visu tiesību zinātņu apakšnozarēs XX gadsimta 20. – 30. gados veidojās, nenorobežojoties no jaunajām sociālajām zinātnēm (socioloģijas, antropoloģijas) un noliedzot tiesību dogmatismu un tiesību pozitīvismu kā abstraktu zinātņi par formālajām tiesību normām.

2.2.2 Latviešu izcelsmes zinātnieku darbība padomju tiesību socioloģijā (XX gs. 50. – 80. gadi)

Kopumā periods pēc Staļina nāves XX gadsimta 50. gados pakāpeniski iesāka jaunu sociālo zinātņu attīstības posmu, bet tikai 60.gadu beigās Hruščova „atkušņa laika” ietekmē var runāt par socioloģijas kā zinātnes attīstības sākumu Latvijā,²⁵⁹ kas nozīmēja pētījumu par sabiedrību uzsākšanu.

Latvijas PSR (atšķirībā no Igaunijas PSR un Lietuvas PSR) tiesību socioloģijas un tiesību efektivitātes jautājumiem ir tikusi pievērsta mazāka tiesību zinātnieku uzmanība. Par to liecina tas, ka izdotajās padomju tiesību socioloģijas grāmatās netiek pieminēti pētījumi, kas būtu veikti Latvijas PSR, un arī Latvijas bibliotēkās mūsdienās praktiski nav atrodamas padomju laika monogrāfijas, kas skartu tiesību socioloģijas jautājumus padomju periodā.²⁶⁰

Tomēr ievērināšanas cienīgs ir fakts, ka bijušie Latvijas Valsts Universitātes rektori prof. Visvaris Millers (rektors no 1970. līdz 1987.gadam) un Valentīns Šteinbergs (rektors no 1962. līdz 1970.gadam) 1964.gadā izdeva brošūru „Tiesību socioloģija PSRS mūsdienās” angļu valodā. Neskatoties uz daudzsološo nosaukumu, mūsdienu vērtējumā šim darbam ir niecīga zinātniskā vērtība, jo, atšķirībā no augstā tiesību socioloģijas izpētes līmeņa Maskavā, minētajā brošūrā ir rodami tikai ideoloģiski apgalvojumi. Atbilstoši politiskajiem uzstādījumiem autori norādīja, ka „Padomju Savienības tiesību socioloģija (..) pēta, cik lielā mērā tiesības palīdz uzcelt komunismu”.²⁶¹ Autoresprāt, Latvijas profesoru izdevums par padomju tiesību socioloģiju bija salīdzinoši ideoloģiskāk piesātināts nekā krievu autoru publikācijas, uzsverot „sociālistiskās

²⁵⁹ Tisenkopfs T. Priekšvārds. Profesionālisms un godaprāts Latvijas socioloģijā: socioloģijas veidošanās un attīstība kopš 20. gs. 60. gadiem. Latvijas Universitātes Raksti, 2008. 736. Sēj. Socioloģija. Socioloģijai Latvijā – 40, 6. – 8. lpp.

²⁶⁰ Piemēram, Tartu universitātē (Igaunija) mūsdienās ir rodama plaša padomju tiesību socioloģijas zinātniskā literatūra krievu valodā: aptuveni 30 vienības.

²⁶¹ Miller V.O., Steinberg V.A. Sociology of Law in the USSR Today. Riga: Latvian State University, 1964, p.9. Brošūras pēdējā rindkopā ir šādi vārdi: „Padomju Savienībā ir radīti vislabvēlīgākie apstākļi visu zinātņu, ieskaitot socioloģijas, attīstībai, kā arī apstākļi lai šos zinātnes sasniegumus ieviestu praksē.”, p. 26.

demokrātijas attīstības un pilnveidošanu”, „sociālistisko noteikumu un taisnības stiprināšanu”, „strādājošās šķiras cīņu par progresu” utt. tiesību socioloģijā. XX gadsimta 60. gados padomju tiesību sociologi Maskavā aktīvi dibināja kontaktus ar VDR un Francijas tiesību sociologiem, un šāda formālistiska pieeja tiesību socioloģijai pat padomju literatūrā vairs nebija pieņemama. Profesora V.Šteinberga nopelnus socioloģijas kā zinātnes institucionālajā attīstībā (profesors bija ievēlēts arī Starptautiskās Sociologu asociācijas padomē kā LPSR pārstāvis) atzinīgi novērtējuši mūsdienu sociologi, piem. T.Tisenkopfs un A.Stepčenko.²⁶²

Savukārt, doc. I.Krastiņš savā darbā „Sociālistiskā tiesiskā apziņa” ir prasmīgi radis līdzsvaru starp marksisma-ļeņinisma ideoloģijas uzstādījumiem un padziļinātu un vispusīgu aplūkotā jautājuma pētniecību. Daļu darba ir iespējams izmantot arī mūsdienās, īpaši attiecībā uz tiesiskās apziņas izpausmēm likumdošanā, tiesību normās un to piemērošanā.²⁶³ Ņemot vērā, ka Latvijas PSR Kriminālkodeksa 21.pantā pie noziegumu pamatsodiem tika pieskaitīts arī sabiedriskais nopelums – morāls piespiedu līdzeklis,²⁶⁴ I.Krastiņa darbam bija ne tikai teorētiska, bet arī praktiska vērtība. Tādējādi, lai praktiski šāds sods (sabiedriskais nopelums) būtu piemērojams, sabiedrības tiesiskajai apziņai vajadzēja būt pārliecinoši nostiprinātai režīmam vēlamajā virzienā.

Atsevišķi atzīmējamas politiķa un jurista V.Birkava izdotās brošūras noziedzības jomā, kurās īpaša uzmanība vērsta tieši uz sabiedrības tiesiskās apziņas izpēti cīņā ar kriminālnoziedzumiem. Piemēram, darbā „Sargāt sociālistisko īpašumu- katra cilvēka pienākums” V.Birkavs norādījis, ka „cīņa ar šo parādību (aut.: nelikumīgu valsts mantas izlaupīšanu) nav tikai speciālu iestāžu - tiesas, prokuratūras, iekšlietu orgānu darbības uzdevums, (..) īpaši aktuāls kļūst uzdevums darbaļaužu aktivitāti ievirzīt pareizā gultnē, apbruņot viņus ar zināšanām, kādā veidā vissekmīgāk var nodrošināt sociālistiskā īpašuma aizsardzību.”²⁶⁵ Atšķirībā no mūsdienu individuālistiski liberālās valsts pamatnostādņēm, padomju periodā tika kultivēta kolektīvās domāšanas un līdzatbildības ideoloģija, uzsverot savstarpēju pilsoņu līdzdarbību nevēlamo parādību apkarošanā. Šo nostādni apstiprina vēl viens V. Birkava darbs „Zinātne cīņā ar noziedzību”, kurā kā „iedarbība zinātniski tehniskās revolūcijas sasniegumu izmantošanas forma noziegumu novēršanā ir sociālā plānošana. (..) Tiek plānota attiecīgā rajona (kolektīva) sociālā

²⁶² Skat.: Tisenkopfs T. Priekšvārds. Profesionālisms un godaprāts Latvijas socioloģijā: socioloģijas veidošanās un attīstība kopš 20. gs. 60. gadiem. Latvijas Universitātes Raksti, 2008. 736. Sēj. Socioloģija. Socioloģijai Latvijā – 40., 8. lpp.

²⁶³ Skat.: Krastiņš I. Sociālistiskā tiesiskā apziņa. Rīga: Latvijas Valsts Universitāte, 1975, 57. – 65.lpp.

²⁶⁴ Skat.: Latvijas PSR Kriminālkodekss. Rīga: Liesma, 1976. 21.pants „Sodu veidi”.

²⁶⁵ Birkavs V. Sargāt sociālistisko īpašumu- katra cilvēka pienākums. Rīga: Latvijas PSR Zinību biedrība, 1975, 3.lpp.

struktūra (..) darbaļaužu komunistiskā audzināšana un sociāli psiholoģisko attiecību pilnveidošana”.²⁶⁶

Tiesību zinātnieka Māra Kazmera darbs „Socioloģiskais novirziens krievu pirmsrevolūcijas tiesiskajā domā”²⁶⁷ ir plaši citēts un atzīts krievu literatūrā arī mūsdienās. Tomēr plašākas ziņas par šo tiesību zinātnieku ir ļoti skopas. Ir iespējams tikai konstatēt, ka viņš 1964. gadā beidzis Latvijas Valsts universitāti, un viņa darbs izdots Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas paspārnē.²⁶⁸

2.2.3 Mūsdienu tiesību socioloģija Latvijā (kopš XX gs. 90. gadiem)

Mūsdienās Latvijā ir novērojama plaša interese par jautājumiem, ko pēta tiesību socioloģija, un tajā ir liels Eiropas Savienības īstenotās politikas un aktivitāšu nopelns. Latvijā, autoresprāt, nepastāv Eiropā mūsdienās aktuālās diskusijas par to, kā zinātniski aplūkot tiesību socioloģiju: kā socioloģijas vai tiesību apakšnozari. Eiropā pastāv dažādas pieejas, un Latvijā vēsturiski tā ir izveidojusies kā izteikti „juridiska zinātnes joma”.²⁶⁹ Par to ārēji liecina vismaz divas pazīmes: tas, ka Latvijas augstskolās tiesību socioloģiju pasniedz juridisko izglītību ieguvusis akadēmiskais personāls (atšķirībā no, piemēram, Igaunijas, kur šo priekšmetu pasniedz sociologi), kā arī līdz šim Latvijā publicētās monogrāfijas un zinātniskie raksti tiesību socioloģijas jomā ir bijuši tiesību nozarē²⁷⁰.

Latvijā, ņemot vērā vēsturiskos apstākļus, tiesību socioloģija nav attīstījusies kā spēcīga un tradīcijām bagāta (atšķirībā no, piemēram, civiltiesībām un krimināltiesībām) tiesību apakšnozare, tomēr ir novērojams, ka tiesību efektivitātes jautājums kļūst arvien aktuālāks gan likumdošanas jomā, gan tiesību normu īstenošanas posmā. Jau 2003. gadā tiesību efektivitātes

²⁶⁶ Birkavs V. Zinātne cīņā ar noziedzību. Rīga: Latvijas PSR Zinību biedrība, 1984, 28.lpp.

²⁶⁷ Казмер М.Э. Социологическое направление в русской дореволюционной правовой мысли; АН ЛатвССР. Институт философии и права. Рига: Зинатне, 1983, с. 32 – 33.

²⁶⁸ Atmosdas laikos M.Kazmers kopā ar Dr.habil.sc.pol., Dr.iur.T. Jundzi strādājis LZA Filozofijas un tiesību institūtā, kā arī izstrādājis publikācijas par atsevišķiem jautājumiem, piemēram, par nepilngadīgo noziedzību „buržuāziskajā” Latvijā. Avots: T.Jundža elektroniskā vēstule autorei 12.07.2012.

²⁶⁹ Kā neviennozīmīgi vērtējama atkāpe no šā vienotā uzskata ir I. Rozes citētais un atbalstītais vācu profesora N. Horna uzskats par tiesību socioloģiju kā vispārējās socioloģijas daļu. Vācijā N. Horns ir pazīstams kā privāttiesību eksperts, tādējādi viņa viedokli par tiesību socioloģijas lomu un vietu tiesību zinātnē Latvijas tiesību sociologi drīkst un vajag aplūkot kritiski.

²⁷⁰ Piemēram, prof. S. Osipovas monogrāfijā „Ievads tiesību socioloģijā” pirmās nodaļas nosaukums ir „Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze.”

problēmai tika veltīti divi zinātniski raksti, kuru autori bija krimināltiesību prof. V. Liholaja un lektors A. Strupišs. Šie raksti vairākus gadus ir bijuši gandrīz vienīgie teorētiskie pētījumi tiesību socioloģijā kopš neatkarības atjaunošanas.

Interesants un aktuāls ir A. Strupiša secinājums, ka primitīvās sabiedrībās nosodījuma vai izsmiekla kā sankcijas „pielietošana bieži vien dod labākus rezultātus nekā visa attīstītā tiesībaizsardzības sistēma modernās valstīs”.²⁷¹

A.Strupišs piedāvājis izšķirt trīs tiesiskās regulēšanas efektivitātes kritēriju grupas – funkcionālos kritērijus, sistēmas iekšējos kritērijus un politiskos kritērijus. Raksturojot funkcionālos kritērijus, autors uzsvēris tiesību funkciju definēšanas lielo nozīmi. S.Vago ir piedāvājis trīs tiesību funkcijas: sociālās kontroles funkciju, konfliktu risināšanas funkciju un sociālās inženierijas funkciju.²⁷² Sociālās kontroles funkciju, pēc A.Strupiša domām, raksturo uzvedības formalizācija ar tiesību normām, efektivitāti šajā kontekstā saistot ar kvantitāti un kvalitāti.

Mūsdienās kā novecojušu var vērtēt A.Strupiša 1999. gadā pausto secinājumu, ka tiesību inflācijas „jautājums bieži tiek izskatīts arī ideoloģiskā līmenī, apgalvojot, ka mazāka reglamentācija ir liberālas iekārtas pazīme un ir raksturīga demokrātiskām valsts iekārtām, savukārt augsts tiesību institucionalizācijas līmenis ir raksturīgs autoritārām sabiedrībām”.²⁷³

A.Strupišs ir iezīmējis nozīmīgu problēmu daudzu valstu likumdošanas procesā: tiesību normas efektivitātes atkarību no institucionālā seguma, t.i., valsts nodrošinājumu normas izpildei. Dažkārt likumu izpildei ir nepieciešama īpaša valsts institūcija (piemēram, Uzņēmumu reģistrs u.c.), bet dažkārt likumdevējam ir nepieciešams adekvāti plānot likuma īstenošanai paredzamos līdzekļus, lai neaizkavētu likuma izpildi.²⁷⁴

Autore, veicot desmit Latvijas Universitātē izstrādāto un aizstāvēto promocijas darbu juridiskajā zinātnē analīzi, konstatējusi, ka deviņos no tiem vairāk vai mazāk faktiski ir ticis analizēts tiesību efektivitātes jautājums.²⁷⁵ Tādējādi tiesību efektivitātes problemātika mūsdienu

²⁷¹ Strupišs A. Tiesiskā regulēšana un tās efektivitāte. Grām: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rīga: TNA, 1999., 132. lpp.

²⁷² Skat. turpat, 135. lpp. Autors citējis Vago S. Law and Society. New Jersey: Prentice Hall, Engelwood Cliffs, 1991., p. 12.

²⁷³ Strupišs A. Tiesiskā regulēšana un tās efektivitāte. Grām: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rīga: TNA, 1999., 136-137. lpp.

²⁷⁴ Skat: Turpat, 138-139. lpp.

²⁷⁵ Tikuši analizēti desmit 2009. – 2011. gadā Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē aizstāvēti promocijas darbi.

tiesību zinātnē Latvijā ir konstatēta un apzināta, taču līdz šim tā nav pietiekami plaši teorētiski definēta un līdz ar to analizēta saturiski nepilnīgi.

Īpašu uzmanību saista fakts, ka jau vairākus gadus iknedēļas žurnālā „Jurista vārds” izcilākajiem Latvijas juristiem veltītajā slejā „Nedēļas jurists” tiek uzdots jautājums par likumu, „kuru noteikti vajadzētu tūlīt pat pieņemt vai grozīt”. Šis jautājums kodolīgi ilustrē tiesību efektivitātes jautājuma nozīmi mūsdienās,²⁷⁶ jo kodolīgi apkopo šādus tiesību socioloģijā bieži uzdotus jautājumus: „kurš likums nepietiekami pilda savas funkcijas?”, „kurš likums ir neefektīvs?”, „kurš likums ir novecojis un neatbilst sabiedrības interesēm?”, „kā mērķtiecīgāk strādāt likumdevējam?” u.tml.

Mūsdienu Latvijas tiesību socioloģijas aizsācēji ir prof. Sanita Osipova un asoc.prof. Andrejs Vilks. S.Osipovas monogrāfija „Ievads tiesību socioloģijā” ir uzskatāma par pirmo apjomīgo darbu tiesību socioloģijas kā atsevišķas tiesību apakšzinātnes pētniecībā Latvijā.

A.Vilka monogrāfijā „Deviantoloģija” ir rodama plaša teorētiska un praktiska analīze par mūsdienu socioloģijas aktuāliem jautājumiem, t.sk. tiesību socioloģijā: tiesisko nihilismu un tiesību normu neievērošanas un pārkāpšanas psiholoģiskajiem un sociālajiem iemesliem un izpausmēm. A. Vilks norādīja, ka deviāciju nosaka un izraisa tiesību normu nezināšana, normu neprecīzs traktējums un izpratne, normu neatzīšana, normu pasīva uzņemšana, to ignorēšana, paralēlo un dubulto normu atzīšana.²⁷⁷ Atkarībā no tiesību funkcijas A. Vilks izvirzījis to realizācijas efektivitātes noteikšanai piemērotākās metodes empīrisko pētījumu veikšanā. Šis autora piedāvājums vērtējams kā oriģināls un noderīgs ne tikai Latvijā, bet arī Baltijas valstīs. A.Vilks, vērsot uzmanību uz deviāciju prognozēšanas nozīmi, vienlaikus ir uzsvēris arī mūsdienu likumdevēja nepieciešamību aktīvāk izmantot sociālos pētījumus lēmumu pieņemšanā. Prognozes „ir informācija, uz kuras pamata tiek noteiktas un izvērtētas deviāciju novēršanas iespējas nākotnē, ņemot vērā visu iespējamo potenciālu un līdzekļus. Prognoze ir svarīga informācija, bez kuras nevar iztikt tiesībaizsardzības un sociālo dienestu iestādes, nosakot likumdošanas vispārējās attīstības perspektīvas”.²⁷⁸

²⁷⁶ Interesantās un daudzveidīgās atbildēs dominē konkrētas norādes uz nepieciešamību steidzami grozīt vai pieņemt virkni likumu. Tikai izņēmuma kārtā aptaujātie juristi ir likuši uzsvāru uz tiesību normu īstenošanu, nevis arvien jaunu normu pieņemšanu.

²⁷⁷ Vilks A. Deviantoloģija (Mācība par uzvedības sociālajām novirzēm). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2001, 41.lpp.

²⁷⁸ Turpat, 117.lpp. Darbā autors detalizēti aprakstījis deviāciju prognozēšanas metodes: ekstrapolācijas metode (prognozē nākotnes deviācijas, balstoties uz pagātnes un tagadnes rādītājiem), modelēšanas metode (atspoguļo sociālo noviržu atkarību no daudziem faktoriem nākotnē), ekspertu vērtējuma metode (ekspertu viedokļi laika un salīdzinošā aspektā), sociālo eksperimentu metode. Skat: 117. – 120.lpp.

Akadēmiski tiesību socioloģijas apguve Latvijā ir iespējama divās Latvijas augstskolās, apgūstot atsevišķu priekšmetu juridiskās izglītības ieguves procesā. Latvijas Universitātē studiju kurss „Tiesību socioloģija” īstenots kopš 2000. gada (to izstrādājusi prof. S.Osipova). Savukārt Rīgas Stradiņa Universitātē kopš 2005. gada bakalaura līmeņa studiju ietvaros tiek pasniegts kurss „Tiesību socioloģija” A. Vilka vadībā. Akadēmiski (zinātniskajās publikācijās) tiesību socioloģijas vēsturiskos aspektus pētījusi Ieva Roze, piemēram, secinot, ka krievu-amerikāņu sociologa Pitirima Sorokina (Ļ. Petražicka skolnieka) zinātniskā darbība ir pastarpināti ietekmējusi arī Latvijas pirmskara tiesisko domu.²⁷⁹ Par likumdošanas darba metodoloģijas attīstību Latvijā jāpateicas ilggadējam Saeimas Juridiskā biroja vadītājam Gunāram Kusiņam, daudzu juridisku publikāciju, t.sk., darba „Metodiskie norādījumi likumu izstrādāšanā un noformēšanā”²⁸⁰ autoram un studiju kursa „Normatīvo tiesību aktu jaunrade” lektoram Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē. Tādējādi ir pamats uzskatīt, ka mūsdienās modernais tiesību teorijas novirziens leģisprudence pēc būtības ir pazīstams arī Latvijā.

Mūsdienu tiesību socioloģijā Latvijā dominē šādas tendences:

1. Latvijā ir attīstījusies socioloģiskā tiesību teorijas skola (balstās uz premisu, ka tā ir specifiska tiesību teorija). Latvijas sociālajās zinātnēs ir labāk attīstīties juridiskais pētniecības virziens tiesību socioloģijā (par to liecina monogrāfijas tiesību socioloģijā un veiktie empīriskie pētījumi, piemēram, pēc Tieslietu ministrijas pasūtījuma). Latvijā tiesību socioloģijai ir lielāks uzsvars uz jurisprudenci nekā uz socioloģiju, tās atziņas sāk atspoguļoties gan mūsdienu tiesību doktrīnā, gan tiesu spriedumos, gan likumdevēja darbā.
2. Pārsvārā tiesību socioloģijas teorija ir bāzēta uz Vācijas un Krievijas tiesību zinātnes atziņām, kas ir saistāmas ar vēsturiskajiem apstākļiem un praktiskajiem juridiskās literatūras pieejamības aspektiem. Pirmskara Latvijā ir dominējusi L. Petražicka psiholoģiskā tiesību teorija, savukārt, mūsdienu tiesību socioloģijā plaši izmantotas vācu tiesību zinātnieku, piem., M. Rēbindera, T. Raizera, N. Lūmana atziņas.
3. Latvijā, pateicoties prof. S. Osipovas ieguldījumam, ir attīstījusies nostāja, ka tiesību socioloģijā atkarībā no izpētes objekta ir nošķiramas divas pieejas: ģenētiskā tiesību socioloģija („tiesisko attiecību un juridiskās kultūras vēsturiskās saknes”) un operatīvā

²⁷⁹ Roze I. Tiesību socioloģijas jautājumi un tiesību izpratne Pitirima Sorokina darbos. Latvijas Universitātes Žurnāls Nr. 1. Juridiskā zinātne, 2010, 173. lpp.

²⁸⁰ Skat: Kusiņš G. Metodiskie norādījumi likumu izstrādāšanā un noformēšanā. Otrais izdevums. Rīga: Saeimas Juridiskais birojs, 1997.

tiesību socioloģija („uzsvars tiek likts uz spēkā esošo tiesību normu efektivitātes izpēti”).²⁸¹ Ārvalstu tiesību socioloģijas mācību grāmatās šāds iedalījums netiek (vai ļoti reti) izmantots, jo tajā par pamatu tiek ņemts nevis izpētes objekts, bet gan valdošais uzskats par tiesību un sabiedrības mijiedarbības veidiem. Tādējādi tiesību socioloģijā pastāv vairākas tradicionālās pieejas: konflikta pieeja, kritiskā pieeja, sistēmu pieeja, feministiskā pieeja.²⁸² Ja ņemam par pamatu ārvalstu iedalījumu, tad katrā no tiem ir iespējams atsevišķi izdalīt ģenētisko (kā attiecīgās izpratnes tiesību sociologi pasniedz juridisko fenomenu veidošanos un attīstību) un operatīvo (kā konkrētu uzskatu paudēji skaidro sabiedrībā pastāvošos fenomenus un vai uzskata tos par novirzēm, un kā piedāvā tās risināt). Latvijā plaši atzītais iedalījums ir labi attīstīts un var kļūt par jaunpienesumu Eiropas tiesību socioloģijā.

4. Latvijas tiesību sociologu uzmanības lokā ir visā Eiropā aktuālie jautājumi, piemēram, likumdevēja darba kvalitātes izvērtējums (pirmslikumdošanas un pēclikumdošanas posmā), tiesību loma sabiedriskās kārtības nodrošināšanā, kriminālsodu politika u. c., tomēr kā īpašs devums Rietumu tiesību socioloģijai ir uzskatāma tiesiskā nihilisma un tiesiskās apziņas pētniecība pēckomunisma perioda sabiedrībās.

²⁸¹ Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 16.lpp.

²⁸² Mācību kursa „Theories and approaches to sociology of law” (Tiesību socioloģijas teorijas un pieejas) lekciju materiāli, Onati (Spānija) Starptautiskais Tiesību socioloģijas institūts, Maģistra programma Tiesību socioloģijā, 2011/ 2012 m.g. Autores arhīva materiāli.

2.3 Francijas tiesību efektivitātes teorijas

Neapšaubāmi, Francija Eiropas un pasaules līmenī ir atzīstama par tiesību socioloģijas dzimteni. Bagātā XIX gadsimta sociālo zinātņu tradīciju bāze nodrošinājusi, ka notikusi pilnvērtīga zinātnes attīstība vairāk nekā gadsimta garumā. Vienlaikus jāatzīst, ka Francijas tiesību socioloģiju līdz pat XX gadsimta vidum ir „aizēnojusi” socioloģija, taču to nevar uzskatīt par negatīvu aspektu. Par to liecina, piemēram, tas, ka Ž. Karbonjē uzskata tiesību socioloģiju jeb juridisko socioloģiju par tādu pašu socioloģijas apakšnozari kā ekonomisko socioloģiju, izglītības socioloģiju u.c.²⁸³

Jaunus virzienus sociālajās zinātnēs ļoti reti attīsta, balstoties tikai uz pāris autoriem vai dažām publikācijām. Ar to izskaidrojams tas, ka, neskatoties uz vēsturisko bāzi, vēl XX gadsimta 70. gadu sākumā Francijā notika nopietnas diskusijas, kāds ir tiesību socioloģijas statuss sociālajās zinātnēs. Tiesību socioloģijas profesors, Ž. Karbonjē skolnieks Fransuā Terē (*François Terré, 1930*) norādīja, ka Francijā tiesību socioloģija ilgi palikusi vispārējās socioloģijas ēnā un pastāvējis jautājums, „vai tiesībām vispār nepieciešama tiesību socioloģija”.²⁸⁴

Tieši Francijā, kurā socioloģija kā zinātne ir attīstījusies visplašāk, ir jānovērtē šās zinātnes pamatlicēji, piemēram, Emila Dirkema (*David Émile Durkheim, 1858—1917*) un Gabriela Tarda (*Jean-Gabriel De Tarde, 1843—1904*) u.c. uzskats, ka tiesības var pētīt kā „sociālu faktu”²⁸⁵ vai kā sociāli radušos fenomenus. Tieši tas ir noteicis, ka Francijā mūsdienās ir labi attīstījusies empīriskā tiesību socioloģija, un plaši pētītas un izmantotas tiesību socioloģijas metodes.

Kā norāda ārvalstu tiesību zinātnieki, neskatoties uz plašo akadēmisko tradīciju, Francijā tomēr neesot izveidojies daudzsološais tiesību socioloģijas novirziens, iemeslu meklējot tradicionālā kritikas trūkumā pret savu zinātnes sasniegumu vēsturi.²⁸⁶ Autoresprāt, iemesls tam varētu būt prozaiskāks – valodu barjera (jo franču autori savus darbus reti tulko angļu valodā).

Kopš XX gadsimta vidus ir kļuvis acīmredzami, ka vairs nedominē ģeogrāfisko robežu iedalījums sociālajās zinātnēs. Mūsdienās ir pašsaprotami, ka Francijas tiesību zinātne attīstās, veidojot kopīgu zinātnisku telpu ar Beļģiju un Šveici Eiropā un Kanādas Kvebeku

²⁸³ Карбонье Ж. Юридическая социология. Москва: Прогресс 1986, с. 30.

²⁸⁴ Terré F. Legal Sociology in France. In: Treves R. and J. F. Glastra van Loon (eds.) Norms and actions. National reports on sociology of law. Hague: Martinus Nijhoff, 1968, pp.210, 215.

²⁸⁵ E. Dirkems socioloģijā radīja un attīstīja jēdzienu „sociāls fakts”.

²⁸⁶ Жоль К.К. Философия и социология права: Учебное пособие. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, с. 380.

Ziemeļamerikā²⁸⁷, jo pētnieki darbus publicē franču valodā. Ņemot vērā Francijas vadošo lomu, šajā nodaļā analizēti tikai ievērojamākie Francijas autoru darbi (raksti un monogrāfijas), kuros saskatāma tiesību normu efektivitātes problemātika un nozīme mūsdienu tiesību politikā Eiropā.

2.3.1 Sociologi tiesību pētniecībā (XIX gs beigās – XX gs sākums)

Tiesību socioloģijas pamatlicējs Emils Dirkems – filosofs un sociologs –, izstrādājot teorētisko bāzi sabiedrības procesu pētniecībai, kā centrālo socioloģijas izpētes objektu izvirzīja „sociālu faktu”: uzvedības modeli, „kas spēj izdarīt ārēju spiedienu uz indivīdu”.²⁸⁸ Atziņa, ka uz indivīdu tiek izdarīts ārējs spiediens (politisks, ideoloģisks, ekonomisks, sociāls, morāls utt.), radīja labvēlīgu zinātnisku fonu socioloģiskās tiesību pieejas attīstībai. Īpašs E. Dirkema piensums socioloģijai ir viņa izstrādātais jēdziens „anomija”, kas, kā atzīst prof. S. Osipova, tiek izmantots tiesību normu efektivitātes pētīšanā.²⁸⁹ Ar minēto jēdzienu zinātnieks raksturoja sabiedrības morālo krīzi un sociālo normu nepilnības, kas likumsakarīgi ietekmēja visu sociālo sistēmu funkcionēšanu (nefunkcionēšanu). E. Dirkems uzskatīja, ka anomija pastāv periodos, kad izjūk sociālais regulējums, un indivīdi rīkojas pēc saviem ieskatiem, tātad tie „palikuši bez morālas vadības savu mērķu sasniegšanā”.²⁹⁰ Interesanta ir E. Dirkema atziņa, ka represīvajās tiesībās „soda funkcija ir apmierināt sabiedrisko domu”,²⁹¹ nevis brīdināt un pāraudzināt noziedznieku. Autoresprāt, ir apstiprinājies E. Dirkema uzskats, ka represīvo tiesību veids dominē mehāniskās solidaritātes sabiedrībās,²⁹² bet organiskā solidaritāte²⁹³ nozīmē restitutīvo tiesību pārsvaru. Par to liecina daudzu Rietumvalstu sodu politikas maiņa, atceļot bargākos sodus (piem., nāvessodu, ieslodzījumu), kā arī veicinot personu savstarpēju strīdu risināšanu, neiesaistot tiesus sistēmu un represīvo aparātu (piem., mediācijas procesa attīstīšana, laulības šķiršanas procesa regulējuma maiņa Latvijā). E. Dirkems viens no pirmajiem pamatoja, ka zināms noziedzības līmenis sabiedrībā ir uzskatāms par normu, nevis par novirzi.²⁹⁴ Šis apgalvojums tādējādi norāda, ka pilnīga un absolūta tiesību efektivitāte ir neiespējama, un tā pat nav normāla. Tieši E. Dirkems ir sekmējis socioloģijas institucionālo atzīšanu, tās īpašo pētīšanas jomu. Interesanti, ka, raksturojot Francijas tiesību socioloģijas attīstību, dažkārt tiesību zinātnieki kā vienu no būtiskākajiem E. Dirkema ieguldījumiem piemin „etnoloģiskās

²⁸⁷ Skat. plašāk franču tiesību sociologa A. Arno grāmatu: Arnaud A.-J. Critique de la raison juridique, vol.I., Ou va la sociologie du droit? Paris: LGDJ, 1981, pp. 259. – 273. Nodaļa „2.3.1.3. Lielie frankofonās tiesību socioloģijas novirzieni” (Les grands courants de la sociologie juridique francophone).

socioloģijas” radīšanu, jo viņš pirmais piemēroja socioloģiskās metodes etnogrāfisku parādību pētniecībā.²⁹⁵

Savukārt, ievērojamā zinātnieka G. Tarda devums tiesību efektivitātes pētniecībā ir atdarināšanas kā uzvedību noteicoša faktora analīze sabiedrībā.²⁹⁶ Šis psiholoģiskais aspekts bieži teorijā ir ticis ignorēts, taču ir nenoliedzami atzīstams, ka daudzi sabiedrības locekļi lielu uzmanību pievērš tam, kā rīkojas autoritātes (politikā, kultūrā, sabiedrībā un pat noziedzīgajās aprindās). Tādējādi tiesību efektivitāti nosaka nevis katra indivīda patstāvīgs lēmums, bet gan ietekmēšanās no autoritātes vai līdera nostājas. Zinātnieks norādīja, ka jaunas idejas parasti izstrādā elite, kurai tuvu stāvoši atbalstītāji palīdz ideju „novirzīt līdz tautai” ar ietekmīgu atdarināšanas taktiku un komunikāciju. G. Tards teicis, ka „sabiedrība – tā ir atdarināšana, bet atdarināšana – sava veida hipnoze”.²⁹⁷ Tieši šī ideja kalpojusi par tālākiem pētījumiem par tā dēvēto „pūļa noziedzību”, kurā indivīds, sekojot masām, veic darbības, kuras individuāli pats nebūtu veicis. G. Tards pētīja, kā sabiedrībā sociālu nozīmi iegūst psiholoģiskie procesi, kas apvieno personas sabiedrībā un piedod faktiem sociālu nozīmi.²⁹⁸

Īpaša nozīme ir franču advokāta Žana Kruē (*Jean Cruet*) darbam „Tiesību pastāvēšana un likumu bezspēcība” (1908).²⁹⁹ Tajā tika uzsvērts tiesību sociālais raksturs, un nepieciešamība tās pētīt bez dogmatisma.³⁰⁰ Ž. Kruē ieviesa mūsdienās bieži lietoto terminu “likumu bezspēcība”³⁰¹ un aizsāka tiesību normu efektivitātes un neefektivitātes fenomenu pētniecību.³⁰² Viņa darbs

²⁸⁸ Дюркгейм Э. Социология. Москва: Канон, 1996, с. 246.

²⁸⁹ Plašāk skat: Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 52. – 53.lpp.

²⁹⁰ Coser L.A. Masters of Sociological Thought. Ideas in Historical and Social Context. 2nd. ed. Illinois: Waveland Press, Inc., 2003, p. 133.

²⁹¹ Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 56.lpp.

²⁹² Mehāniskā solidaritāte pastāv sabiedrībās, kurās indivīds ir pakļauts kolektīvam (nepastāv vai ir vāji attīstīta indivīda tiesiskā apziņa).

²⁹³ Organiskā solidaritāte pastāv mūsdienu sabiedrībās, kurās indivīdi var sevi realizēt, pastāvot darba dalīšanai.

²⁹⁴ Касьянов В.В., Нечипуренко В.Н. Социология права. Ростов н/Д: Феникс, 2001. Pieejams: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/kas/01.php [aplūkots 2012.gada 3.augustā].

²⁹⁵ Жоль К.К. Философия и социология права: Учебное пособие. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, с. 379.

²⁹⁶ G. Tarda atdarināšanas teoriju (grāmatā „Imitācijas likumi (1890)”) ir kritizējis E. Dirks. Plašāk skat.: Coser L.A. Masters of Sociological Thought. Ideas in Historical and Social Context. 2nd. ed. Illinois: Waveland Press, Inc., 2003, pp. 152 – 153. G. Tardu dažkārt dēvē par psiholoģiskās socioloģijas pārstāvi, viņš bija viens no pirmajiem franču juristiem, kurš pievērsās arī socioloģijai.

²⁹⁷ Тард Г. Сравнительная преступность. М., 1907, с. 33. Citēts рѣс: Касьянов В.В., Нечипуренко В.Н. Социология права. Ростов н/Д: Феникс, 2001. Pieejams: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/kas/01.php [aplūkots 2012.gada 3.augustā].

²⁹⁸ Жоль К.К. Философия и социология права: Учебное пособие. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, с. 327-328.

²⁹⁹ Šis Ž. Kruē darbs ir atzīts par vienu no ietekmīgākajiem socioloģiskās tiesību teorijas pamatiem un pārizdots 2011. gadā (Izdevējs: Nabu Press).

³⁰⁰ Arnaud A. – J. Critique de la raison juridique: où va la société du droit. Paris: LGDJ, 1981, p. 246.

³⁰¹ Šajā gadījumā analizējot fenomenu, kad likumi nav efektīvi jau no to pieņemšanas brīža.

³⁰² Šo aspektu atzinis Ž. Karbonjē. Skatīt: Arnaud A. – J., Critique de la raison juridique: où va la société du droit. Paris: LGDJ, 1981, p. 246.

guva plašu ievēriību, un tā moto varēja apzīmēt ar jauno nostāju valstī: „Mēs pastāvīgi redzam, ka sabiedrība pārveido tiesības, bet nekad neesam redzējuši, ka tiesības pārveido sabiedrību”.³⁰³ Ž. Kruē uzskatīja, ka, lai pieprasītu likumdevējam „perfektus likumus”, arī pašai sabiedrībai vispirms jāklūst labākai.³⁰⁴

Krievu izcelsmes franču tiesību sociologs L.Petražicka skolnieks Žoržs Gurvičs (*Georges Gurvitch, 1894—1965*)³⁰⁵ ir mūsdienās viens no citētākajiem attiecīgā laika perioda tiesību zinātniekiem, taču jāatzīst, ka sākotnēji Ž.Gurviča darbs par valsts un sociālo tiesību nodalījumu palika Francijā praktiski neievērots, jo tas nesaskanēja ar tā laika Francijas doktrīnu par valsts vienotību. Piemēram, tika uzskatīts, ka Ž.Gurviča darbi par etatisko un sociālo tiesību nodalījumu iedragātu postulātu par etatiskā normatīvisma monopolu.³⁰⁶ Ieviestais plurālistisko tiesību koncepts tikai pēc vairāku gadu desmitu pauzes ir radis plašu atsaucību tiesību zinātnē. Zinātnieks uzskatīja, ka sabiedrībā vienlaikus pastāv daudzas tiesību sistēmas, kas likumsakarīgi izsēdz valsti kā vienīgo likumdošanas institūtu. Tiesības rada cilvēku kolektīvi, sabiedrība, nevis valsts. Ž.Gurviča tiesību socioloģija tādējādi paplašināja pētāmo lauku, iekļaujot visdažādākās sociālās attiecības, un īpaši nenodalot tiesības kā hermētiski pētāmu objektu, bet gan iekļaujot vērtības, ideālus un simbolus.³⁰⁷ Šī pieeja ir kļuvusi par dominējošo mūsdienu tiesību zinātnē.

Ž. Gurvičs piedāvāja tiesību socioloģijā veikt iedalījumu, vadoties no pētāmā objekta: *sistemātiskā* tiesību socioloģija pēta funkcionālās attiecības starp sociālo realitāti un tiesībām, *ģenētiskā* socioloģija pēta sociālo tendenču, kas nosaka tiesību normu saturu, izcelsmi un attīstību.³⁰⁸ Zinātnieka devums ir tiesību socioloģijas papildināšana ar salīdzinošo un tiesībvēsturisko pieeju, kas ir neatņemamas mūsdienu tiesību socioloģijā.³⁰⁹ Ž.Gurvičs savā darbā „Tiesību socioloģija” atsevišķu nodaļu veltījis ģenētiskajai tiesību socioloģijai, kuras

³⁰³ Arnaud A. – J., Critique de la raison juridique: où va la société du droit. Paris: LGDJ, 1981, p. 156.

³⁰⁴ Cruet J. La vie du droit et l'impuissance des lois. Paris: E. Flammarion, 1908, p. 18. Pieejams: <http://archive.org/stream/laviedudroitetl02cruegoog#page/n13/mode/2up> [aplūkots 2012.gada 3.augustā].

³⁰⁵ Mūža nogalē Ž. Gurvičs pasniedza tiesību socioloģiju Sorbonnas Universitātē, un viņa akadēmisko darbu vēlāk turpināja ievērojamais profesors Ž. Karbonjē.

³⁰⁶ Noreau P., Arnaud A. – J. The Sociology of Law in France: Trends and Paradigms. Journal of Law and Society, 1988, Vol.25., Nr. 2., p. 258; Plašāk sk: Belley J.-G. Georges Gurvitch et le professionnels de la pensée juridique. Droit et société, 1986, Nr.4, pp. 353-371.

³⁰⁷ Gurvitch G. Sociology of Law. London: Routledge & Kegan Paul, 1947, p. 48.

³⁰⁸ Касьянов В.В., Нечипуренко В.Н. Социология права. Ростов н/Д: Феникс, 2001. Pieejams: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/kas/01.php [aplūkots 2012.gada 3.augustā].

³⁰⁹ Terré F. Legal Sociology in France: Treves R. and J. F. Glastra van Loon (eds.) Norms and actions. National reports on sociology of law. Hague: Martinus Nijhoff, 1968, p.221.

pētniecībā autors izcēlis divas problēmas a) katrā tiesību sistēmā pētīt likumsakarības kā izmaiņu tendences; b) šādu transformācijas likumsakarību faktoru vispārēja pētniecība.³¹⁰

Fransuā Ženī (*François Génys*, 1861 – 1954) bija ievērojams franču profesors, kurš bija pazīstams arī ASV (ietekmējis arī R. Paunda uzskatus), un bija viens no tiem, kurš pārtrauca tā dēvēto „egzeģēzes skolu” (spēkā esošo likumu komentēšana) un kritizēja „likumu kultu”. F. Ženī ietekmē Francijas tiesību doktrīna atbrīvojās no egzeģēzes un pakāpeniski attīstīja brīvā zinātniskā pētījuma (fr. *libre recherche scientifique*) pieeju. Šī pieeja kopumā raksturo Francijas juristu darbu un nozīmē, ka, ja burtiski likums ko paredz, tad, veicot interpretāciju, rodas tiesības atkāpties no likuma burtā. Šādā gadījumā dzīves kāzuss ir jānovērtē zinātniski, izmantojot citu sociālo zinātņu instrumentus (socioloģiju, vēsturi, ētiku, psiholoģiju, filosofiju). Brīvo zinātnisko pētījumu metode veicināja harmonijas meklējumus starp juridiskiem aspektiem un sociālām „interesēm”. Šī pieeja, kā atzīmējis R. Kabrijaks, iesāka zelta periodu Francijas zinātnē, bet radās, kad vēl nepastāvēja tiesību inflācija.³¹¹

2.3.2 Empīriskie pētījumi – Francijas tiesību socioloģijas pamats (XX gadsimta vidus)

XX gadsimta vidū Francijā, tāpat kā daudzās Rietumvalstīs, notika strauja sociālo zinātņu attīstība. Franču tiesību socioloģijai jāpateicas tādām juristam kā Henrijam Levī- Brilam (*Henri Lévy-Bruhl*, 1884 - 1964), kurš bijis viens no tiesību socioloģijas pamatlicējiem un ieviesa tiesību socioloģiju Francijas juridiskajās fakultātēs.³¹² Viņš uzskatīja, ka „juridiskās zinātnes objekts ir dzīvas tiesības,”³¹³ kuru determinisms nav mazāk izteikts kā fizikā vai bioloģijā³¹⁴, un mēģināja ieviest jaunu juridiskās zinātnes nozari – juristiku³¹⁵, kura nevis „piebiedrotos” tradicionālajām juridiskajām tehnikām, bet gan tās aizvietotu. Neskatoties uz to, ka „juristika” neguva plašu pielietojumu un atsaucību³¹⁶, bet gan pat kritiku³¹⁷, tomēr zinātnieka uzskats, ka tiesības nedrīkst uzskatīt par „likumdevēja mākslu” vai „tiesneša interpretācijas mākslu”, kā arī

³¹⁰ Plašāk sk: Gurvitch G. *Sociology of Law*. London: Routledge & Kegan Paul, 1947, Chapter Five “Genetic Sociology of Law”, pp. 287 – 303.

³¹¹ Кабриак Р. Кодификации. Москва: Статут, 2007, p.180. Tulk. piezīme. L. V. Golovko.

³¹² Arnaud A.-J. *Critique de la raison juridique*, vol.I., Ou va la sociologie du droit? Paris: LGDJ, 1981, p.166 - 168.

³¹³ Turpat, p.168.

³¹⁴ Turpat, p. 172.

³¹⁵ H. Levī – Brils apzināti veidoja terminu „juristika” līdzībā ar terminu „lingvistika”.

³¹⁶ Arnaud A.-J. *Critique de la raison juridique*, vol.I., Ou va la sociologie du droit? LGDJ, Paris, 1981, p. 174. -175.

³¹⁷ Sīkāk sk.: Osipova S. *Ievads tiesību socioloģijā*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 25.lpp.

vienkārši definēt par politiskā spiediena rezultātu, ir mūsdienās plaši atzīts. H. Levī – Brils uzskatīja, ka iepriekšminētie tiesību izpratnes modeļi padara tiesību zinātņi par neiespējamu. Tikai skatot tiesības kā sociālu fenomenu, nevis indivīdu gribas izpausmes, tiesības kļūst par zinātniskas izpētes objektu.³¹⁸

Savā konspektīvajā izdevumā „Tiesību socioloģija” H. Levī-Brils pauda nostāju, ka, atšķirībā no valdošajām tiesību doktrīnām, tiesību socioloģijai ir jāpiešķir liela nozīme paražām kā tiesību avotam. Norādot, ka patiesībā ikvienā tiesību piemērošanā nedefinēti darbojas paradumi, viņš pauda atziņu: „Likums nav būtiski atšķirīgs no paražas: abi ir grupas gribas izpausme. Tas, kas tos nošķir, ir tehnika”.³¹⁹

No tiesību teorijas viedokļa jaunu akcentu efektivitātes jautājumam H. Levī-Brils ieviesa, analizējot romiešu tiesību principus, kas plaši tiek pielietoti gan jurisprudences studijās Eiropas universitātēs, gan doktrīnā. Labs ilustratīvs piemērs šī pētījuma gaitā bija latīņu princips „*quod nullum est nullum habet effectum*”³²⁰. Šis tīras loģikas princips, kas dominē empīrisko zinātņu laukā, var būt pašsaprotams tikai sākotnēji: ir acīmredzami, ka neeksistējoša lieta nevar radīt nekādu efektu. Tomēr no juridiskā viedokļa, tiesībās tas tā vienmēr nav: „Tieši otrādi, viss, kas pastāv, rada kādas sekas, pat nepastāvošas parādības.”³²¹

Pateicoties H. Levī-Brilam un Ž. Karbonjē, Parīzē Universitātes (Paris II) paspārnē darbojas Tiesību socioloģijas laboratorija³²². XX gadsimta 60. gados tika pausts viedoklis, ka Francijas tiesību socioloģija „attīstās vairāk teorētiskā jomā, nekā empīrisku pētījumu rezultātā”.³²³ Tomēr šādam viedoklim ir grūti piekrist, jo Francijas tieslietu ministrija kopš XX gadsimta 60. gadiem finansējusi pētījumus, kas skatītu privāttiesības regulējošo likumu un sociālo notikumu likumsakarības, piemēram, adopcijas, šķiršanās u.c. gadījumos. Tieši ģimenes socioloģijas pētījumi palīdzēja izveidot un nostiprināt tiesību socioloģiju Francijā. Profesors Ž. Karbonjē ar saviem darbiem „Tiesību socioloģija” un „Fleksiblās tiesības” nostiprināja šā tiesību novirziena pastāvēšanu. Ž. Karbonjē tiesību socioloģija kalpoja pārsvarā likumdošanas reformām, esot vienam no pirmajiem, kurš izteica bažas par to, ka politiķi pēc likumu

³¹⁸ Skatīt pl. Lévy- Bruhl H. Sociologie du droit. Coll. „Que sais- je ?”, 7e éd. Paris: PUF,1990, p.89.

³¹⁹ Lévy- Bruhl H. Sociologie du droit. Coll. „Que sais- je ?”, 7e éd. Paris: PUF,1990, p. 55.

³²⁰ latīņu val. *Kas neeksistē jeb kā nav, tam nav nekāda efekta.*

³²¹ Lévy-Bruhl H. Aspets sociologiques du droit. Paris: Rivière, 1955, p.21.

³²² Kopš dibināšanas 1968. gadā laboratorijai bija nosaukums „Kriminālās un juridiskās socioloģijas laboratorija” (*Laboratoire de Sociologie Criminelle et Juridique* – fr. val.), vēlāk tas mainīts. Tiesību socioloģijas laboratoriju Parīzē vadījis arī Ž.Karbonjē. Prof. Karbonjē tiesību socioloģijas atzīšanu akadēmiskajās aprindās veicināja, būdams žurnāla „L'Année Sociologique” (Socioloģijas gadagrāmata) redaktors.

³²³ Terré F. Legal Sociology in France. In: Treves R. and J. F. Glastra van Loon (eds.) Norms and actions. National reports on sociology of law. Hague: Martinus Nijhoff, 1968, p.238.

pieņemšanas zaudē interesi par to īstenošanu dzīvē. Ž. Karbonjē ir apskatījis sarežģīto jautājumu par likumu nezināšanas atrunu, ņemot vērā mūsdienu lielo normatīvo aktu skaitu, kas praktiski liedz personai iespēju pārzināt mūsdienās spēkā esošos likumus.³²⁴

Tiesību zinātnieka 1958.gadā publicētais raksts "Tiesību normas efektivitāte un neefektivitāte"³²⁵ uzskatāms par vienu no citētākajiem teorētiskajiem darbiem tiesību normu efektivitātes jomā Rietumu tiesību zinātnē. Profesors šajā rakstā izteica pārlicību, ka tiesību sociologiem daudz interesantāk par efektivitātes jautājumu ir pētīt tieši neefektivitātes izpausmes un cēloņus³²⁶. Ž. Karbonjē tiesību socioloģijas funkciju pamatoja kā spēju „Nevis iedabūt šaubīgu normu sociālā vidē, bet panākt, lai norma (..) nebūtu sociālā dzīvē svešķermenis”.³²⁷ Zinātnieks norādīja, ka tiesību socioloģijai zinātniski raksturīgi trīs elementi: izziņas, izskaidrošanas un kritikas. Praksē tai ir palīdzības loma „palīdzēt līgumslēdzējiem, palīdzēt tiesnešiem, palīdzēt likumdevējam”.³²⁸

Franču zinātnieks aizsāka tiesību novērtēšanas zinātnisko pamatošanu ar izaicinājumu likumdevējam, norādot, ka ja „vienreiz likums ir pieņemts, likumdevējs tic un cer, ka ir izdarījis savu darbu. Valdības arī ir ieguvušas šo netikumu uzskatīt, ka ir kāds mītisks likumu varas vispārējs nostādījums”.³²⁹ Tātad, ja noteikums ir ieguvis juridisku spēku, tad tas nu ir jāpiemēro. Realitāte ir cita – juridiska norma, perfekti izdota saskaņā ar formālajiem noteikumiem, „netiek piemērota katru reizi, kad to vajadzētu piemērot”.³³⁰ Ļoti bieži iestājas kādi citi apstākļi, kas tomēr liek likumam palikt par „mirušajiem burtiem”.

Franču autori efektivitātes fenomenam ir devuši vairākas definīcijas, piemēram, „tiesību normas īpašības, kas rada dzīvē piemērotu vēlamu efektu”.³³¹ Efektivitāte iezīmē no vienas puses pārbaudāmu faktu kopumu, un no otras puses, sociālajās attiecībās pastāvošus faktus.

³²⁴ Карбонье Ж. Принцип "никто не вправе ссылаться на незнание закона" во французском праве. СССР - Франция: социологический и международно-правовой аспекты сравнительного правоведения. Москва: Изд-во ИГиП АН СССР, 1987, с. 14 – 19.

³²⁵ Carbonnier J. Effectivité et ineffectivité de la règle de droit. L'Année Sociologique, 1958, p.3-17.

³²⁶ Plašāk par Ž. Karbonjē šajā rakstā paustajām atziņām skatīt promocijas darba apakšnodaļu: „Efektivitāte: atbilstība”.

³²⁷ Carbonnier J. Flexible droit. Pour une sociologie du droit sans rigueur, 7^{éd.} Paris: L.G.D.J., 1992, pp. 337-338.

³²⁸ Arnaud A.-J. Critique de la raison juridique. Ou va la sociologie du droit? Paris: LGDJ, 1981, p. 250.

³²⁹ Sīkāk sk.: Carbonnier J. Effectivité et ineffectivité de la règle de droit. L'Année Sociologique, 1958, p.3-17.

³³⁰ Perrin J.-F. Pour une théorie de la connaissance juridique. Travaux de droit, d'économie, de sociologie et de sciences politiques. Genève, 1979, No.117, p.92.

³³¹ Vocabulaire juridique. Cornu G. (dir). Paris: PUF, 1987, „effectivité”.

2.3.3 Daudzveidība mūsdienu Francijas tiesību socioloģijā

Pēdējās desmitgadēs sabiedrības un tiesību studijas Francijā ir nenoliedzami saistītas ar tiesību (juridisko institūciju, prakses) kritiku, ko var saistīt ar 1968.gada maija notikumu³³² ietekmi. Kopš 1970. gadiem attīstījies tiesību kritiskais novirziens (fr.*critique du droit* kustība). 1980.gadā Francijā tika uzsākta tā dēvētā "likumu desakralizācijas" kampaņa, kas attīstījusi jaunas attiecības ar likumdevēju.

Francijā nav viena dominējošā teorētiskā virziena, taču ir izveidojušies vairāki pētījumu temati, kurus mūsdienās attīsta tiesību socioloģija. Visskaidrāk Francijas mūsdienu tiesību socioloģijas daudzpusīgums raksturots rakstā „Tiesību socioloģija Francijā: virzieni un paradigmas”, kurā ticis piedāvāts izdalīt astoņus teorētiskus virzienus³³³, kuros mūsdienās tiek veikta pētniecība:

- 1) leģislatīvā socioloģija (ko atzīst par visnenākāko tiesību socioloģijas virzienu);
- 2) likums kā darbības ierobežojums (tiek izmantota instrumentālā pieeja: normu loma konkrētu situāciju radīšanā);
- 3) neoracionālistu pieeja tiesībām (taisnīguma organizatoriskā pieeja: tiesu lomas, mediācijas kā procesa analīze);
- 4) tiesību „lauka” socioloģija (P. Burdjē teorijas ietekmē tiek pētītas tiesības kā atsevišķa „sociālā lauka” formētājas);
- 5) sociāli politiskā tiesību analīze (šo virzienu asociē ar Ž. Karbonjē kā likumdošanas politikas veicinātāju, ko dēvē par politisko tiesību socioloģiju);
- 6) varas un tiesiskās kontroles socioloģija (varas un demokrātijas problemātika leģitimitātes garantēšanā);
- 7) tiesību plurālisma socioloģija (Ž. Gurviča ideju mūsdienīga pārveide, globalizācijas, kompleksitātes, postmodernisma kā tiesību raksturojošo elementu analīze);

³³² Francijā 1968. gadā notika plaši studentu nemieri - protesti un sadursmes ar policiju augstskolās laikā no 1968. gada aprīļa līdz jūnijam. Nemieri un tam sekojošais streiks bija vērsts pret šķiru diskrimināciju studijās un darbā, kā arī pieprasīja birokrātijas mazināšanu. Šādu vēsturisko sakarību pāduši franču tiesību zinātnieki P. Nuro un A. Ž. Arno. Skat: Noreau P., Arnaud A. – J. The Sociology of Law in France: Trends and Paradigms. *Journal of Law and Society*, Vol.25., Nr. 2., 1988, p. 259.

³³³ Sīkāk sk: Ibid, pp. 262- 277.

- 8) tiesības kā socializācijas avots un objekts (socializācija kā subjekta identitātes veidotāja (jauniešu identitātes pētījumi), kā arī psiholoģiskā un antropoloģiskā pieeja).

Fransuā Terē (*François Terré*) uzsvēris, ka vairākus gadu desmitus XX gadsimtā Francijas sociālajās zinātnēs nav pastāvējusi metodiska pieeja tiesību socioloģijas attīstībai, kas bieži radījis situācijas, ka socioloģiskiem pētījumiem attiecībā uz, piemēram, politikas socioloģiju, kriminālo socioloģiju vai darba tirgus socioloģiju vienkārši tiek pievienota attiecīgo jomu likumdošanas vērtējums, tādējādi absorbējot tiesību socioloģiju vispārējā socioloģijā.³³⁴

Ž. Karbonjē un F. Terē piedāvājuši nodalīt *vispārējo tiesību socioloģiju* (pēta tiesību normas kontekstā ar sociālajām normām, to ģenēzi un transformāciju) un *speciālo tiesību socioloģiju* (kas pēta indivīdu un tā ārējo vidi (ģimene, sociālās grupas, institūcijas), kā arī personas un to darbības (saistības, līgumattiecības, mantošanas aspekti)).³³⁵ Ticis atzīts, ka XX gadsimta 70. gados Francijā vispārējās tiesību socioloģijas jomā tikuši aktualizēti šādi jautājumi: mītu ietekme uz juridiskām normām, spēļu noteikumu un juridisko noteikumu attiecības, tiesību un valodas atšķirības, kā arī „beztiesību hipotēzes”³³⁶ attīstīšana un tiesību iztrūkuma fenomenu analīze. Francijā attīstījušies arī tā dēvētās „juridiskās kultivācijas” mehānisma pētījumi, kā arī tiesību transformāciju sociālo un ekonomisko faktoru ietekmē. Franču tiesību zinātnieki ir attīstījuši dalījumu *teorētiskajā tiesību socioloģijā* un *empīriskajā tiesību socioloģijā*,³³⁷ ko, autoresprāt, pēc satura var uzskatīt par līdzīgu Latvijā atzinību guvušajiem novirzieniem: ģenētiskajam un operatīvajam.³³⁸ XX gadsimta 80. gados iezīmējās vienots empīrisko pētījumu virziens Francijā: konkrētu likumu ietekmes novērtējums; materiālu sagatavošana jaunu likumprojektu pieņemšanai, kā arī tikko spēkā stājušos likumu efektivitātes studijas.³³⁹ Empīriskā tiesību socioloģija visbiežāk uzdod jautājumus par likumu praktisko piemērošanu un tās efektivitāti.

³³⁴ Terré F. Legal Sociology in France: Treves R. and J. F. Glastra van Loon (eds.) Norms and actions. National reports on sociology of law. Hague: Martinus Nijhoff, 1968, p.210.

³³⁵ Ibid, p.227 - 238 un Arnaud A.-J. Critique de la raison juridique, vol.I., Ou va la sociologie du droit? Paris: LGDJ, 1981, p. 248.

³³⁶ Sīkāk sk: Carbonnier J. L'hypothèse du non droit. Dans: Flexible Droit. Paris: L.G.D.J., 2001, p 25.

³³⁷ Arnaud A.-J. Critique de la raison juridique, vol.I., Ou va la sociologie du droit? Paris: LGDJ, 1981, p. 247.

³³⁸ Skat. Promocijas darba apakšnodaļu „Mūsdienu tiesību socioloģija Latvijā (kopš XX gs. 90. gadiem)”.

³³⁹ Arnaud A.-J. Critique de la raison juridique, vol.I., Ou va la sociologie du droit? Paris: LGDJ, 1981, p. 304.

Francijā pēdējos gados plašu atzinību guvusi “normatīvā spēka” (*la force normative - franc.*) koncepcija. Tās pamatā ir nostādne, ka normatīvo spēku veido trīs komponentes: autoritāte, pārliecība un piespiedu spēks (sankcija).

Nenoliedzami, Francija uzskatāma par mūsdienu tiesību socioloģijas virzītājspēku kontinentālajā Eiropā un visā pasaulē. A.Ž. Arno (*André-Jean Arnaud*) 1981. gadā izstrādāja interesantu shēmu, kurā attēlota Francijas tiesību socioloģijas ietekme, skaidri ilustrējot, ka Francija ir tiesību socioloģijas teorijas centrs un „donors”.³⁴⁰

Jāatzīst, ka daļēji var piekrist frankofonās tiesību socioloģijas līderismam vismaz Eiropā, taču mūsdienās izveidojies nevis ģeogrāfisks tiesību teoriju iedalījums, bet gan atsevišķu personību autoritāte, un profesoru piederība ārzemju augstskolām bieži veido starptautisku attiecīgo teoriju atzīšanu. Kopš 1981. gada, kad tika izstrādāta šī shēma, Vācija ir kļuvusi par otru tiesību socioloģijas teorijas „donoru”, kā arī attīstās ievērojami pētniecības virzieni Beļģijā, Nīderlandē un Polijā.

³⁴⁰ Arnaud A.-J. *Critique de la raison juridique*, vol.I., *Ou va la sociologie du droit?* Paris: LGDJ, 1981, p. 305.

2.4 Vācijas tiesību socioloģija normu efektivitātes problemātikas pētniecībā

Vāciju, līdzās Francijai, var dēvēt par tiesību socioloģijas „lielvalsti”, jo daudzi būtiskākie tiesību socioloģijai veltītie zinātniskie darbi (īpaši kopš XX gadsimta 70. gadiem) ir tapuši Vācijā vai to autori ir vācu izcelsmes. Svarīgi uzsvērt, ka tiesību socioloģijā ļoti reti sastopams stingrs ģeogrāfiskais dalījums (tiek ieļauti arī Austrijas un Šveices tiesību zinātnes sasniegumi), uzsverot vācu valodu kā tiesību zinātnes valodu. XX gadsimtā vēsturiskie notikumi Eiropā ir bijuši globāli, tādēļ tiesību zinātnes attīstība notikusi periodiski līdzīgi: autoritārie un totalitārie režīmi pirms 1940. gada un vēlākie traģiskie notikumi likumsakarīgi nozīmēja sociālo zinātņu pagrimumu. Kopš 1960. gada visā Eiropā notiek pakāpeniska šo zinātņu atdzimšana, un tas noticis arī Vācijā.

Jāņem vērā, ka vairākus gadu desmitus līdz pat XX gadsimta beigām pastāvēja „divas Vācijas” – Rietumu tiesību zinātne lielākoties ir pievērsusies tikai Vācijas Federatīvajai Republikai (VFR), taču nav noliedzams, ka tiesību socioloģijas un tiesību efektivitātes jautājumi ierobežotā apjomā PSRS ietekmē tika pētīti arī Vācijas Demokrātiskajā Republikā (VDR), un tā veidoja „otru Vācijas tiesību socioloģiju”.³⁴¹ Šajā nodaļā pārsvarā tiek analizēta VFR tiesību efektivitātes problemātika, bet ar īpašu piezīmi tiek norādīts uz attiecīgo jautājumu teorētisko izpratni VDR.

2.4.1 Trīs tiesību socioloģijas koncepcijas Vācijā XX gadsimta sākumā

Vācijas tiesību zinātnes attīstība periodiski ir svārstījusies no formālās tiesību pieejas uz socioloģisko, par ko jau XIX gadsimta pirmajās desmitgadēs liecina vēsturiskās tiesību skolas izveidošanās K.F. fon Saviņņi vadībā. Savukārt, Vācijas „tiesiskās valsts” koncepcija izvirzīja

³⁴¹ Zwingmann K. The Sociology of Law in the Federal Republic of Germany: Current Position and Trends. In: Treves R. and J. F. Glastra van Loon (eds.) Norms and actions. National reports on sociology of law. Hague: Martinus Nijhoff, 1968, p. 264.

jēdzienu jurisprudenci un loģiski formālo pieeju tiesībām par dominējošo līdz pat XX gadsimta pirmajām desmitgadēm.³⁴²

Savam laikmetam drosmīgu un oriģinālu tiesību koncepciju attīstīja R. fon Jērings (*Rudolf von Ihering*), izvirzot valsts un sabiedrības savstarpējā „spiediena” procesu kā galveno elementu tiesībās, kā arī cīņas elementu tiesību atzīšanā un aizstāvēšanā. R. Jērings vērsa uzmanību uz ikvienas tiesību normas sociālo lomu, kas ne vienmēr ir pozitīvas vai acīmredzamas. Viņš uzskatīja, ka „tiesību normām ir iespējami blakus efekti, ko likumdevējs nav gribējis sasniegt, pieņemot normu, bet kas ir iepriekš paredzami, analizējot sabiedrības tiesisko dzīvi, un līdz ar to izslēdzami vai vismaz mazināmi”.³⁴³ Tādējādi jau pirms simts gadiem Eiropas tiesību zinātnē tika jau vismaz teorētiski aktualizēti tie jautājumi, kas mūsdienās veido jaunā novirziena – leģisprudences – būtību.

Veimāras Republikas laikā socioloģija un tiesību socioloģija plaši attīstījās. Tika izstrādāti nozīmīgi pētījumi par sociālās šķiras ietekmi uz valsts administratīvā aparāta darbu, kā arī par darba šķiras attieksmi pret likumiem.³⁴⁴ Vācijas tiesību filosofijas profesors H. Rotleitners (*Hubert Rottleuthner, 1944*) uzskata, ka Vācijā kopš XX gadsimta sākuma ir izveidojušies trīs tiesību socioloģijas novirzieni: E. Ērliha „kompensējošā” tiesību socioloģija, H. Šincheimera „kritiskā” tiesību socioloģija un Maksa Vēbera „evolūcijas” tiesību socioloģija.³⁴⁵ Šāds iedalījums uzskatāms par oriģinālu, taču tiek piedāvātas arī citas vācu tiesību socioloģijas grupas jeb virzieni.³⁴⁶ Viennozīmīgi atzīstams, ka visi trīs augstākminētie zinātnieki uzskatāmi par klasiskās vācu socioloģijas pārstāvjiem, no kuriem tieši E. Ērlihs ir visvairāk interesējis par tiesību efektivitātes jautājumu.

E. Ērlihs, darbā „Tiesību socioloģijas pamati” (1913) paužot pārliecību, ka tiesību būtība ir rodama nevis rakstītos likumos, bet gan sabiedrībā, radīja jaunu revolūciju toreizējā ideālistiskajā tiesību izpratnē, kas uzskatīja tiesības par gribas aktu, kas satur pavēles un atļaujas, un balstās uz sabiedrības gribu. Ērlihs uzskatīja, ka, neskatoties uz rakstītajām tiesībām, vienmēr ir jāņem vērā arī tā dēvētās „dzīvās tiesības”. Šo nostāju kritizēja daudzi tiesību zinātnieki,³⁴⁷ no

³⁴² Plašāk par „tiesiskas valsts” koncepcijas attīstību Vācijā skat.: Šulmane D. Tiesiskuma koncepcijas mūsdienu Eiropā. LU 70. konferences rakstu krājums „Inovāciju juridiskais nodrošinājums”. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 312 – 313.lpp.

³⁴³ Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 76.lpp.

³⁴⁴ Rueschemeyer D. Sociology of Law in Germany. *Law and Society Review*, 1970, Nov., p. 227.

³⁴⁵ Rottleuthner H. La sociologie du droit en Allemagne. *Droit et Société*, 1989, No.1., p. 101.

³⁴⁶ Piemēram, tiek veikts iedalījums pēc pētniecības metodēm: teorētiskā tiesību socioloģija un empīriskā tiesību socioloģija.

³⁴⁷ Piemēram, vācu zinātnieks J. Binders uzskatīja, ka tiesību socioloģija ir vispār neiedomājama zinātne, jo sabiedrības koncepcija nav dabiska, bet gan teleoloģiski kulturāla. V. Šonfelds 1948. gadā norādīja, ka tiesību

kuriem visslavenākais bija H. Kelzens. Tiesību zinātnieks norādīja, ka E.Ērlihs esot vienkārši sajaucis normatīvo un aprakstošo analīzi un viņa lietotais jēdziens „tiesības” ir pārprasts.³⁴⁸ E. Ērlihs tiek uzskatīts arī par „brīvo tiesību” koncepcijas pamatlicēju³⁴⁹, jo tieši viņš norādīja, ka līdzās formālajām tiesībām pastāv arī neformālās „brīvās tiesības”, kurām arī tiesību jurisdikcijā ir jānodrošina praktiska atzišana. Kā norāda vācu zinātnieks K. Cvingmans (*Klaus Zwingmann*), „brīvo tiesību” pieeja tomēr neguva atsaucību Vācijā, jo aptuveni tajā pašā laikā atīstījās interešu jurisprudences novirziens, kas arī piedāvāja risinājumus tiesību sistēmas trūkumiem, un „izmantoja juridiskos līdzekļus, kas vairāk atbilda Vācijas tiesību tradīcijām”.³⁵⁰

Viņš neuzskatīja, ka jurisprudencē pastāv noteikta un pilnīga normu sistēma, kas ļauj pieņemt uz tiesībām balstītu loģisku dedukcijas lēmumu. Ērlihs drīzāk saskatīja sociālo normu prevalēšanu pār juridiskajām normām, un piedāvāja juridisko faktu kā galveno tiesību būtības izpaušmi, definējot „dzīvās tiesības” kā nepieciešamu patiesas tiesību zinātnes sastāvdaļu.³⁵¹ „Kad likums nepiedāvā nekādu palīdzību tiesnesim, kuram jāpieņem lēmums, tiesību normu piemērošanā jāpievēršas sociālajām normām, dzīvo tiesību normām. Tiesību zinātnei ir jāaizpilda robi, paplašinot tiesību lauku ar sociālās prakses novērojumiem. E.Ērliha tiesību socioloģija īsteno kompensējošo mērķi, jo tā mēģina mazināt tos informācijas trūkumus, ko rada juridiskā prakse, kas orientējas tikai uz lielajām kodifikācijām un akadēmisko teoriju”.³⁵² E.Ērlihs minēto pieeju izstrādāja, iespaidojoties no atziņas, cik maza ir oficiāli pieņemto tiesību normu loma uz sociālajām attiecībām.³⁵³

Atšķirībā no E.Ērliha, Vācijas darba tiesību pamatlicējs, Veimāras Nacionālās asamblejas loceklis un tiesību socioloģijas profesors H. Šinheimers izstrādāja tā dēvēto „kritisko” tiesību socioloģiju, kas neatzīst „dzīvās tiesības” kā īstenu tiesībām piederīgu jomu. Viņš uzsvēris, ka rezultātus, ko iegūst ar socioloģiskām metodēm, nevar izmantot kombinācijā ar dogmatiskā pieejā iegūtiem rezultātiem. Socioloģiskā metode nav radīta, lai aizstātu dogmatisko. H. Šinheimers ir rezervēts pret šo metožu nekritisku kombinēšanu. Tā vietā viņš piedāvāja jau

socioloģija ir deģenerēta tiesību zinātne, kas nav savienojama ar teoloģisko tiesību dabu. Skat.: Zwingmann K. The Sociology of Law in the Federal Republic of Germany: Current Position and Trends. In: Treves R. and J. F. Glastra van Loon (eds.) Norms and actions. National reports on sociology of law. Hague: Martinus Nijhoff, 1968, p. 268 - 269.

³⁴⁸ Nelken D. Law in Action or Living Law? Back to the Beginning in Sociology of Law. Legal Studies, 1984, p. 161.

³⁴⁹ Broks J. Tiesības filosofija. Rīga: Turība, 2008, 314.lpp.

³⁵⁰ Zwingmann K. The Sociology of Law in the Federal Republic of Germany: Current Position and Trends. In: Treves R. and J. F. Glastra van Loon (eds.) Norms and actions. National reports on sociology of law. Hague: Martinus Nijhoff, 1968, p. 269.

³⁵¹ Rottleuthner H. La sociologie du droit en Allemagne. Droit et Société, 1989, No.1, p. 103.

³⁵² Ibid, p. 104.

³⁵³ Banakar R., Travers M. (eds). An Introduction to Law and Social Theory. Oxford: Hart Publishing, 2002, p. 11.

likumdevēja darbā ņemt vērā socioloģiskos aspektus, tādējādi jau valsts un politiskā līmenī vadoties no veiktajiem pētījumiem.³⁵⁴ Par „kritisku” šo pieeju dēvē tādēļ, ka tajā uzsvērtā nepieciešamība ņemt vērā pretrunas starp normatīvajos aktos pasludinātajām brīvībām un vienlīdzību un sociālo un iespēju nevienlīdzību praksē, no otras puses.

M. Vēbers, kā norāda mūsdienu tiesību zinātnieki, iezīmēja „teoriju tradīcijas”³⁵⁵ norietu, un konstatēja, ka tiesības nevar izskaidrot neko citu kā „sociālās izmaiņas”. Tādēļ tā tiek dēvēta par „evolūcijas” tiesību socioloģiju.³⁵⁶ M. Vēbers „piedāvāja pesimistisku modernisma vīziju kā nejūtīgu „dzelzs būri” bez cerībām uz atbrīvošanos ar saprāta vai zinātnes palīdzību”.³⁵⁷ Jāatzīmē, ka Vēbera izstrādātais sociālās rīcības iedalījums ir ietekmējis mūsdienu tiesību socioloģijas teoriju, kas analizēt tiesību efektivitāti un tās iemeslus. Vēbers uzskatīja, ka cilvēki iesaistās mērķtiecīgi orientētās racionālās darbībās (vāc. *zweckrational*), to racionālo rīcību var vadīt vērtību orientācija (vāc. *wertrational*), kā arī emocionālās motivācijas vai tradīcijas (paražas). M. Vēbers pamatoti konstatēja, ka mūsdienu ir raksturojamas ar arvien pieaugošu tendenci balstīties uz mērķorientētu racionalitāti, bet agrākos periodos bija spēcīgāka tradīciju, emocionālā vai vērtīborientēta racionalitāte. M. Vēbers uzskatīja, ka jaunais attīstošais kapitālisms tiesībām deva jaunu uzdevumu – ar vecajām tiesībām nevarēja vairs risināt problēmas. Tiesībām bija jāklūst par ekonomisko un sociālo darbību prognozēšanas instrumentu, lai nodrošinātu kapitālistiskās attīstības uzticamību.³⁵⁸ Vācu zinātnieks uzskatīja, ka, „neskatoties, vai tas attiecas uz politiku vai ekonomiku, vai tiesību jomu vai pat savstarpējām attiecībām, iedarbīga līdzekļu piemērošana mērķiem ir kļuvusi dominējoša un ir aizvietojuši citus sociālās aktivitātes avotus”.³⁵⁹

2.4.2 Nacisma periods: socioloģiskās pieejas tiesībām neatzišana

Nacistiskās Vācijas laikā notika kategoriska attieksmes maiņa pret socioloģiju. Neapšaubāmi, ka kopš 1933. gada tika pilnībā iznīcināta tā tiesību socioloģija, kādu to veidoja jaunveidojamā demokrātiskā valstī Veimāras Republikas laikā. Racionāla tiesību sociālo seku

³⁵⁴ Rottleuthner H. La sociologie du droit en Allemagne. Droit et Société, 1989, No.1, p. 105.

³⁵⁵ Šeit domātas vēsturiskās, sociālās, ekonomiskās attīstības teorijas: marksisms, darvinisms u.c.

³⁵⁶ Rottleuthner H. La sociologie du droit en Allemagne. Droit et Société, 1989, No.1, p. 107.

³⁵⁷ Banakar R., Travers M. (eds). An Introduction to Law and Social Theory. Oxford: Hart Publishing, 2002, p. 9.

³⁵⁸ Жоль К.К. Философия и социология права: Учебное пособие. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, с. 377.

³⁵⁹ Coser L.A. Masters of Sociological Thought. Ideas in Historical and Social Context. 2nd. ed. Illinois: Waveland Press, Inc., 2003, p.218.

analīze šajā periodā vispār netika veikta, daudzi tiesību zinātnieki pameta valsti savas nacionālās piederības dēļ. Praktiski vienīgā Vācijas socioloģijas skola, kas turpināja pastāvēt no 1933. gada līdz 1945. gadam, bija tā dēvētā L. fon Vīzes (*L. von Wiese*) „attiecību teorija” (vāc. *Beziehungslehre*, „socioloģiskais formālisms”), kurā tiesību socioloģiju izmantoja, lai noteiktu sociālos faktorus, kas ietekmē likumus. Šo pieeju kritizēja kā „sterilu” „sociālo problēmu ģeometriju”,³⁶⁰ kas nav spējīga ne tikai zinātniski pamatot mērķus, bet arī pētāmos objektus.

Tomēr tika veikti daudzi interesanti pētījumi tiesību socioloģijas jomā, un tie bija orientēti uz „efektīvas tiesiskās kontroles” iespēju meklēšanu. Tomēr tiem bija viena iezīme- šie pētījumi izslēdza viedokļus par radītās valstiskās kārtības kritiku,³⁶¹ bet lielākoties pētniecības institūti nodarbojās ar „tautas un rases” pētījumiem.

2.4.3 Tiesību efektivitāte – politiska un zinātniska aktualitāte (kopš XX gadsimta 60.gadiem)

Līdzīgi kā Padomju Savienībā un citās valstīs, ar jaunu spar un jaunām tendencēm tiesību socioloģijas atzīšana un attīstība VFR atsākās tikai XX gadsimta 60.gados, un nav noliedzama liela Amerikāņu socioloģijas ietekme ne tikai uz socioloģijas metodoloģiju, bet arī uz teorētiskajām nostādnēm un tiesību socioloģijas tematiskajiem akcentiem (ģimene, sociālā stratifikācija u.c.). Tomēr visumā līdz pat 70.gadiem tiesību socioloģiju Vācijā var raksturot kā amatierisku, kas pārāk maz balstījās uz empīrisko pētniecību.³⁶² XX gadsimta 50 gados VFR tiesību socioloģijā, kā norāda K. Cvingmans, M. Vēbera tiesību socioloģija tika aizmirsta (arī pirms II Pasaules kara viņa teoriju vadošie juristi esot maz izmantojuši).³⁶³

Jāatzīmē, ka pēc nacisma sabrukuma juridiskie un sociālie apstākļi Vācijā neļāva atgriezties ne pie E. Ērliha, ne pie M. Vēbera tiesību socioloģijas, un ar modernās Vācijas tiesību socioloģijas atdzimšanu nenoliedzami saistāms Teodors Geigers (*Theodor Geiger*), kurš pētīja

³⁶⁰ Zwingmann K. The Sociology of Law in the Federal Republic of Germany: Current Position and Trends. In: Treves R. and J. F. Glastra van Loon (eds.) Norms and actions. National reports on sociology of law. Hague: Martinus Nijhoff, 1968, p. 265.

³⁶¹ Rottleuthner H. La sociologie du droit en Allemagne. Droit et Société, 1989, No.1, p. 104.

³⁶² Rueschemeyer D. Sociology of Law in Germany. Law and Society Review, 1970, Nov., pp. 227, 233.

³⁶³ Zwingmann K. The Sociology of Law in the Federal Republic of Germany: Current Position and Trends, pp. 262. – 279. In: Treves R. and J. F. Glastra van Loon (eds.) Norms and actions. National reports on sociology of law. Hague: Martinus Nijhoff, 1968, p. 272.

spēkā esošās tiesību normas, un nodalīja tiesību socioloģiju no sociālās psiholoģijas un tiesību filosofijas.³⁶⁴ T. Geigers uzsvēra empīrisko pētījumu nozīmi tiesībās, kā arī likumdevēja darbā, lai veiktu kvalitatīvu sociālo plānošanu. Viņa „izveidotais modelis joprojām kalpo par pamatu tiesību socioloģijas pētījumiem.”³⁶⁵ T.Geigers izstrādāja savu „socioloģisko tiesību realismu”.³⁶⁶

Pēc II Pasaules kara VFR tiesību socioloģijā populāra tēma bija tiesneša lomas un funkcijas kritiska analīze, ņemot vērā tā dēvēto vēsturisko „Vācijas problēmu” nacistiskajā periodā.³⁶⁷ Raksturojot Vācijas tiesības XX gadsimta 60 gados, tika norādīts, ka tiesnešu loma kopš gadsimta sākuma bija ļoti mainījusies, un tiesnesis bija kļuvis par „izprotošu likuma kalpu un kā tādām viņam bija tiesības ieviest savā spriedumā likuma garu, kas pat būtu pretrunā ar likuma burtu. No otras puses, likumdevēja institūcijas bija vairāk tendētas uz veco normu grozīšanu un jaunu izdošanu”.³⁶⁸ Jau kopš XX gadsimta 60 gadiem arī Vācijā bija novērojams likumdošanas procesa paātrinājums. Tā iemesls tika skaidrots kā cena, kas jāmaksā par likumu atbilstību sociālo apstākļu izmaiņu tempam, kas tādējādi samazina likumu paredzamību un drošību.³⁶⁹

Pasaulslavenais vācu sociologs N. Lūmans savā darbā „Tiesību socioloģija” ir paudis atziņu, ka neviena sabiedrība kā sistēma nerada normas vai institūtus, kuriem nav mērķa vai lietderības. Tādējādi tiek attaisnotas visas sistēmas (arī tās, kas sākumā šķiet nevēlamas, liekas un neefektīvas) un to eksistences racionalitāte. Lūmans uzskatīja: ja jau sistēma ir radījusi jebkādu normu, tad tai ir jābūt vismaz kaut kādai nozīmei un mērķim, tātad arī lietderībai.³⁷⁰ „Katram sociālajam institūtam un tā normatīvajam regulējumam (laikā, kad tas tiek veidots) konkrētā sabiedrībā ir racionāls mērķis, kas atklājas, tikai dziļāk izpētot sabiedrību, kas radījusi šo institūtu”.³⁷¹ Šāda argumentācija nevar tikt vērtēta viennozīmīgi. N. Lūmana pieeja nozīmē, ka pētnieks nevar vienkārši secināt, ka konkrētā tiesību norma ir neatbilstoša un neefektīva. Pētniekam ir jāmeklē jebkura lēmuma racionalitāte, lai gan praksē ir dažkārt iespējams vienkārši

³⁶⁴ Zwingmann K. The Sociology of Law in the Federal Republic of Germany: Current Position and Trends. In: Treves R. and J. F. Glastra van Loon (eds.) Norms and actions. National reports on sociology of law. Hague: Martinus Nijhoff, 1968, p. 272.

³⁶⁵ Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 65.lpp.

³⁶⁶ Жоль К.К. Философия и социология права: Учебное пособие. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, с. 378.

³⁶⁷ Rueschmeyer D. Sociology of Law in Germany. Law and Society Review, 1970., p. 229-230. Piemēram, tika veikta tiesnešu sociālās izcelsmes pētniecība, kā arī augstāko valsts administrācijas ierēdņu un tiesnešu atlases politika, secinot, ka vēl joprojām pastāv konservatīva un elitāra pieeja šo profesiju pārstāvju atlasē.

³⁶⁸ Zwingmann K. The Sociology of Law in the Federal Republic of Germany: Current Position and Trends. In: Treves R. and J. F. Glastra van Loon (eds.) Norms and actions. National reports on sociology of law. Hague: Martinus Nijhoff, 1968, p. 263.

³⁶⁹ Ibid.

³⁷⁰ Luhmann N. A Sociological Theory of Law London: Routledge & Kegan Paul, 1985.

³⁷¹ Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 66.lpp.

nekvalitatīvs un neapdomīgs likumdevēja darbs. N.Lūmans savā sabiedrības teorijā uzskatīja tiesības kā vienu no sociālās sistēmas funkcionālajām apakšsistēmām. Tiesību sistēma vienlaikus funkcionē kā slēgtā (normatīvi slēgta) un kā atvērta (atvērta politiskām ietekmēm) sistēma. Un šis balanss starp slēgto un atvērto ir normālas funkcionēšanas ķīla.³⁷² Interesants ir N.Lūmana piedāvājums raksturot socioloģisko procesu, kurā tiesības nerisina konfliktus, izmantojot tajā jau lietotos terminus, bet gan formējot jaunus ar sākotnējo konflikta (problēmas) iemeslu nesaistītus juridiskus konceptus, par „sarežģītības redukciju”.³⁷³

Iespējams, tieši N. Lūmana ietekmē Eiropas tiesību socioloģijas lielvalsts Vācija tiesību socioloģiju pārsvarā uztver un teorētiski skaidro kā vienu no socioloģijas apakšnozarēm, tādēļ likumsakarīga ir tiesību socioloģijas attīstības izpratne caur „socioloģijas prizmu”, kurā pastāv vairāki fundamentāli sabiedrības attīstības redzējumi, kas katrs neatkarīgi izvirza, formulē un risina problēmas starp sabiedrību (visplašākajā šā jēdziena izpratnē, sākot ar mazu interešu grupu, un beidzot ar valsti un pasauli) un indivīdu. Plaši atzītie tiesību sociologi V. Gesners (*Volkmar Gessner, 1937*) un A. Holands (*Armin Holand, 1948*) 1989.gadā skaidri noformulēja trīs galvenās pieejas tiesību socioloģijā, kas mūsdienās dominē tiesību socioloģijas teorijā visā Eiropā.³⁷⁴

Šīs trīs pieejas ir:

1. Konflikta teorija. Šo pieeju visdetalizētāk izstrādāja Ralfs Dārendorfs, norādot uz šķiru pretrunām tiesību īstenošanā (tiesneši, policisti un pat daļa tiesību zinātnieku pārstāv elites grupas un līdz ar to padziļina konfliktus sabiedrībā).
2. Darbības teorija – balstās uz empīrisko tiesību socioloģiju, tādējādi analizējot, skaidrojot un parakstot sociālu uzvedību.
3. Sistēmu teorija – šo teoriju reti zinātnē izmanto empīrisko pētījumu veikšanā datu interpretēšanā. Ietekmīgais Vācijas sociologs N. Lūmans savā darbā „Tiesību socioloģija” izvirzīja vairākas jaunas idejas, balstoties uz T. Pārsona sistēmu teoriju.

³⁷² Жоль К.К. Философия и социология права: Учебное пособие. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, с. 379.

³⁷³ Stikāk sk. Banakar R. The Sociology of Law: From Industrialisation to Globalisation (February 01, 2011). Sociopedia.isa, 2011; Univ. of Westminster School of Law Research Paper No. 11-03, p.9. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=1761466> [aplūkots 2012.gada 23.septembrī].

³⁷⁴ Gessner V., Höland A. Orientations théoriques de la sociologie du droit empirique en République fédérale. Droit et Société, 1989, No. 11- 12., Mācību kursa „Theories and approaches to sociology of law” (Tiesību socioloģijas teorijas un pieejas) lekciju materiāli, Onati (Spānija) Tiesību socioloģijas institūts, Maģistra programma Tiesību socioloģijā, 2011/ 2012 m.g. Autores arhīva materiāli.

Īpaši novatorisks ir viņa ieguldījums „autopoētiskās tiesību teorijas” izstrādē mūsdienu tiesību socioloģijā.³⁷⁵

Mūsdienu empīriskā tiesību socioloģija izmanto vēl vismaz divas pieejas: tiesiskās kultūras pieeju un vēsturisko analīzi (ko izmanto kriminoloģija un apskata problēmas dažādos laika periodos).³⁷⁶

Mūsdienu Vācijas tiesību socioloģijas teoriju ir bagātinājusi arī J. Hābermasa komunikatīvā teorija, kura pamatojusi diskursa nozīmi tiesību normu teksta skaidrošanā. Tieši darbs ar valodu, ar vārdu jēgu ir kļuvis par tiesību normu tulkošanas pamatmetodes – gramatiskās tiesību normu interpretācijas – saturu. Tomēr J. Hābermass šajā procesā iezīmējis mūsdienu sabiedrības diskursa un komunikācijas sabiedrībā komplicētību,³⁷⁷ tādējādi norādot, ka gramatiskā tulkošanas metode nebūt nav tik vienkārša kā dažkārt var šķist.

Īpašu uzmanību Vācijas tiesību sociologi ir veltījuši tiesību efektivitātes jautājumam, ko apliecina 1972.gadā izdotā Tiesību socioloģijas un tiesību teorijas gadagrāmata ar nosaukumu „Par tiesību efektivitāti”.³⁷⁸ Sveiciešu zinātnieks P. Nolls rakstā „Likumu sociālās neefektivitātes iemesli” loģiski ir secinājis, ka ir normāli, ja norma ir daļēji neefektīva, jo „vispār nepastāv normas, ar absolūtu faktisko spēkā esamību, jo tādas būtu bezjēdzīgas. Nav jēgas aizliegt kaut ko neiespējamu”.³⁷⁹ P. Nolls jau 1972. gadā precīzi norādīja uz mūsdienās bieži sastopamo „politiskā kompromisa likumu” dabu. P. Nolls redzēja likumsakarību starp nekvalitatīvu likumdevēja un tiesu darbu: kompromisa „likumi neko neizsaka – un problēmas risināšana tiek uzlikta tiesnesim. Bieži tiesneši nav gatavi to izdarīt. Tas ir pārāk sarežģīti. Spriedums bieži ir bez pamatojuma, tam ir gadījuma raksturs un šķietams pamatojums”.³⁸⁰ Zinātnieks interesanti norāda, ka, ja normas pārkāpšanai seko sankcijas, tad to nevar saukt par normas ievērošanas panākšanu. Ja mēs sodām zagli, par to ka viņš ir ko nozadzis, tas nozīmē, ka mēs ievērojam noteikumu, ka par zagšanu ir jāsoda. Tā nav zagšanas aizlieguma normas ievērošana.³⁸¹

³⁷⁵ Luhmann N. Rechtssoziologie, 2 vol., Reinbek: Rowohlt, 1972 (English translation: A Sociological Theory of Law, London: Routledge, 1985). Jāuzsver, ka ilgus gadus N. Lūmans nebija pazīstams ārpus Vācijas, jo ilgstoši netika tulkoti viņa darbi angļu valodā.

³⁷⁶ Gessner V., Höland A. Orientations théoriques de la sociologie du droit empirique en République fédérale. Droit et Société, 1989, No. 11- 12.

³⁷⁷ Weinberger O. Habermas on Democracy and Justice. Limits of a Sound Conception. Ratio Juris, vol.7. Nr.2, p.239-242.

³⁷⁸ Rehbinder M., Schelsky H. (Hrsg.) Zur Effektivität des Rechts. Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie, 1972.

³⁷⁹ Noll P. Gründe für die soziale Unwirksamkeit von Gesetzen. In: Rehbinder M., Schelsky H. (Hrsg.) Zur Effektivität des Rechts. Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie, 1972, S.260.

³⁸⁰ Ibid, S. 262.

³⁸¹ Ibid, S. 259.

Eiropas tiesību socioloģijā īpašu vietu ieņem vācu zinātnieks Manfrēds Rēbinders, kura darbi tiek plaši citēti visā pasaulē. Arī Latvijā, autoresprāt, tiesību socioloģijas attīstību ir ietekmējis un iedvesmojis M. Rēbindera slavenais darbs „Rechtssoziologie”. Tiesību efektivitātei šajā grāmatā M. Rēbinders ir veltījis vienu apakšnodaļu. Līdzīgi, kā citu valstu autori, M. Rēbinders apšaubījis plaši pieņemto apgalvojumu, ka tiesības ir stiprākais sociālās kontroles mehānisms. Tas, viņaprāt, ir saistāms ar pārāk lielu tādu tiesību normu skaitu, kas sabiedrībai nav zināmas.³⁸² Īpaši uzsverams, ka Rēbindera pieeja tiesību efektivitātei ir izteikti socioloģiska, atsakoties no formālo instrumentālo efektivitātes mērījumu izmantošanas vai tehniskas tiesību normu ieviešanas analīzes.

M. Rēbinders tiesību neefektivitāti postindustriālā sabiedrībā saista ar sociālo saišu vājināšanos. Ģimene, kaimiņi, tuvākais draugu loks, darba kolektīvs vairs neuzņemas atbildību, lai savus locekļus piespiestu izpildīt pienākumus, mudinātu atgriezties „uz ceļa”, ar morāles pienākumiem piesaistītu indivīdu noteiktam dzīves ritmam. Ja sabiedrība pati nejūtas atbildīga par savu līdzgaitnieku morālo stāju, uzvedību un dzīves kvalitāti, tad šo vakuumu postindustriālā sabiedrībā aizpilda valsts izdotas normas, kurām tomēr trūkst autoritārā un individuālā „piespiedu spēka”. Tieši tādēļ mūsdienās arvien lielāku nozīmi iegūst „tiesiskā kultūra”, kas ietekmē indivīdu uzvedību un izpratni par sabiedrību: „Ja ir trūkumi tiesību kultūrā, tad ir trūkumi personības struktūrā”.³⁸³

Psiholoģiski norādot uz tiesiskā nihilisma (tātad tiesību neefektivitātes visplašākās pakāpes) izcelsmi, M. Rēbinders, to saista ar cilvēka dzīvi attiecībā pret uzstādītajiem mērķiem (sabiedrības uzspiestajiem vai pieņemtajiem) un atļautajiem līdzekļiem (tiesību normu veidā) mērķu sasniegšanai. Mūsdienās indivīdam jau kopš bērnības tiek izvirzīti attīstības un izaugsmes mērķi, kurus daļa sabiedrības var un daļa - nevar pieņemt un izpildīt. „Tādā sabiedrībā, kurā visus mēra pēc vienāda mērķa „veiksmes”, līdzekļi šo panākumu sasniegšanai, ir sadalīti nevienmērīgi, līdz ar to apdalītie indivīdi nevar to sasniegt (jo no viņiem tiek pārāk daudz prasīts), un tādēļ rodas aiza, bezdibenis starp sociālo kā vēlamu mērķi un atļautajiem līdzekļiem”.³⁸⁴ Atkarībā no tā, cik tālu indivīds ir no šī mērķa, cilvēki izvēlas vienu no piecām uzvedības formām, kā pielāgoties dotajiem apstākļiem: atzīt; pārkāpt (noziegumi); šķietami paklausīt (Rēbinders lieto terminu „šķietamie konformisti”³⁸⁵); ignorēt (indivīdi „atslēdzas” no sabiedrības, politiskajām norisēm, piem., bohēmisti, narkomāni) vai pretoties (reformu ieviesēji,

³⁸² Reh binder M. Rechtssoziologie. 4. Auflage. München: C.H.Beck, 2000, S.135.

³⁸³ Ibid, S.137.

³⁸⁴ Ibid, S.137 – 138.

³⁸⁵ Ibid, S. 138.

opozīcija, aktīvi piketētāji). Apzinoties tik dažādas sabiedrības attieksmes pret tiesību normām un valsts regulējumu pastāvēšanu, Rēbinders pamatoti norāda, „ka atbildīgas tieslietu politikas mērķis nevar būt audzināt cilvēkos vienkārši paklausību likumam”.³⁸⁶ M. Rēbinders tiesību normu neefektivitātes cēloņus ir pamatoti meklējis dažādos to „dzīves posmos” – normas tapšanas periodā (likumdošanas process), tiesas spriešanas procesā, kā arī valsts pārvaldes darbības organizācijā.³⁸⁷

Neapšaubāmi secināms, ka tiesību normu efektivitātes pētniecība Vācijā veido nozīmīgu Eiropas teorētisko un empīrisko pētījumu bāzi.

³⁸⁶ Reh binder M. Rechtssoziologie. 4. Auflage. München: C.H.Beck, 2000, S. 140. Autore piedāvā vācu valodas terminu *Gesetzessteue* latviski formulēt kā paklausību likumam.

³⁸⁷ Sk. arī: Bryde B.O. Die Effektivität von Recht als Rechtsproblem. Schriftenreihe der Juristischen Gesellschaft zu Berlin. Berlin, New York: de Gruyter, 1993, S. 6-20.

3 TIESĪBU NORMU NOVĒRTĒŠANA

Tiesību normu novērtēšana ir kompleksu pasākumu kopums, kas valstiskā līmenī dod iespēju prognozēt (pirmslikumdošanas novērtēšana) un pārlicināties (pēclikumdošanas novērtēšana) par normatīvo tiesību aktu efektivitāti (darbības spēku).

Eiropas tiesību socioloģijā tiesību normu novērtēšanas metodika veidojās kopš XX gadsimta septiņdesmitajiem gadiem, kas sakrita ar laiku, kad tika veiktas vērienīgas likumdošanas reformas. Tieši situāciju analīze un teorētiska projicēšana (piemēram, ģimenes tiesībās, krimināltiesībās, ceļu satiksmi regulējošos normatīvos) kļuva par vienu no pieprasītākajiem jurisprudences ekspertu pakalpojumiem likumdevēja varai. Akcents tika likts nevis tikai uz teksta satura analīzi, bet uz prakses apzināšanu, tātad uz juridisko situāciju analīzi. Tiesību normu īstenošanas posms var tikt uzskatīts par visfundamentālāko likuma dzīves cikla posmu.³⁸⁸

Likumdošanas ietekmes novērtēšana (vāc.*Gesetzesfolgenabschätzung*) Rietumu tiesību zinātnē ir nostiprinājusies trīs posmos:

- 1) perspektīvā novērtēšana,
- 2) paralēlā novērtēšana,
- 3) retrospektīvā novērtēšana.³⁸⁹

Par novērtēšanas studiju aizsācēju tiek uzskatīts amerikāņu zinātnieks Donalds Campbels (*Donald Campbell, 1916 - 1996*), kurš minēto ideju ir pamatojis „eksperimentējošās sabiedrības” koncepta ietvaros. Mūsdienā zinātniskā progresa laikmetā un racionālas problēmu risināšanas laikmetā tas ir tikai normāli, ka politikas veidotāju lēmumus vada zinātniska argumentācija.³⁹⁰ Likumdošanas novērtēšanai ir daudz līdzību ar politikas analīzi. Teorētiski ir iespējams precīzi nošķirt likumdošanas novērtēšanu, kuras pētījuma objekts ir likumi un normatīvie akti, no politikas analīzes, kas pēta politiskos lēmumus. Tomēr autore piekrīt L.Madera norādei, ka „tur,

³⁸⁸ Ervasti K., Tala J. *The Drafting of Legislation and an Assessment of Its Impact in Finland*. Helsinki: Ministry of Finance, 1997, p. 46.

³⁸⁹ Schäffer H. *Evaluation and Assessment of Legal Effects Procedures: Towards a More Rational and Responsible Lawmaking Process*. *Statute Law Review*, 2001. Vol. 22, pp. 132 – 153.

³⁹⁰ Aeken van K. *From Vision to Reality: Ex Post Evaluation of Legislation*. *Legisprudence: International Journal for the Study of Legislation*, 2011, Vol. 5, Issue 1, p. 45.

kur tiek ievērots tiesiskums (angl. *rule of law*), nepastāv fundamentālu atšķirību starp likumdošanas un publiskās politikas novērtēšanu”.³⁹¹

Tiesību normu novērtēšanas pamats ir spēja atbildēt uz pamatjautājumiem, piemēram, par normas iedarbīguma novērtēšanu, efektiem un sociālo piemērotību, spēkā esību konkrētās politikas ietvaros, kā arī juridisko precizitāti. Jāpiekrīt tiesību zinātniekiem, kuri uzskata, ka vispārējās tiesību normu ietekmes jautājums ir visaptverošākais un sarežģītākais un ka tas jānošķir no atsevišķu efektu pētniecības.³⁹² Tās praktiskais pamats balstās gan uz likumdošanas tehnikas, gan uz praktiskās piemērošanas problēmām, jo „tiesības nekad nestrādās kā mašīna”³⁹³

Mūsdienu tiesību socioloģijasvadošo virzienu kodolīgi aprakstījusi S. Osipova: „Galvenais juristu zinātnieku un praktiķu intereses objekts ir spēkā esošo normu piemērošana, ievērošana, efektivitāte, kā arī pastāvošo tiesisko attiecību regulējuma iespējamo grozījumu un papildinājumu radītās sociālās sekas”.³⁹⁴

Lai cīnītos ar tā dēvēto „tiesību norietu”,³⁹⁵ ASV³⁹⁶ un Eiropā³⁹⁷ kopš XX gadsimta 70.gadiem tika attīstīta tā dēvētā „deregamentācijas kustība”, kas uzsvēra arvien lielāku likumprojektu *ex ante* un vispārējo efektu (seku) *ex post* novērtēšanas nepieciešamību. Tā kā „tiesības nosaka „to, kas jādara”, tās nevar pateikt „kas tiks darīts”,³⁹⁸ tad likumdevējs jau vairākas desmitgades Eiropā un ASV cenšas noskaidrot, kurš lēmums vai rīcības modelis būs visefektīvākais.

Likumdošanas novērtēšana mūsdienās nav tikai jurisprudences darbības lauks,³⁹⁹ bet to veic virkne sociālo zinātņu. Tās ir disciplīnas, kuras tika vērstas uz likumu ģenēzes un ieviešanas

³⁹¹ Mader L. Evaluating the Effects: A Contribution to the Quality of Legislation Statute Law Revue, 2001, 22(2), p.123.

³⁹² Piemēram, K.van Aekens nošķir normas efektus (tiek skatīti tikai kontekstā ar likumdevēja mērķiem) un normas ietekmi (kas pēta visus efektus, ko tiesības rada, neņemot vērā likumdevēja konkrētos mērķus). Skat. Aeken van K. Pushing Evaluation Forward. Institutionalization as a Means to Foster Methodological Growth of Legislative Ex ante Evaluation. In: Verschuuren J. (ed.) The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation. Leiden: BRILL, 2009, p. 109.

³⁹³ Villey M. Philosophie du droit. Tome 1. Paris: Dalloz,1975, p.221. Sk.arī: Treves R. Sociologie du droit. Paris: Presses Universitaires de France, 1995;

³⁹⁴ Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 129.lpp.

³⁹⁵ Henry J.P. Vers la fin de l' État de droit? Revue du droit public, 1977, p.1207; Savatier R., L'inflation législative et l'indigestion du corps social, Recueil Dalloz, 1977, p.43.

³⁹⁶ Rouban L. Évaluation des politiques publiques et mouvements de dérégulation aux États-Unis, RFAP, 1984, Nr.29, p.85.

³⁹⁷ Chenot B. et al. Les déréglementations (étude comparative). Paris: Economica, 1988, pp. 7- 9.

³⁹⁸ Verdel G. Le hasard et la nécessité. Pouvoirs, 1989, Nr. 50, p.27.

³⁹⁹ Karpen U. The Legal Approach To Regulatory Impact Assessment: Legal Sources, Organisation, Procedure. UNIDEM Campus Trieste Seminar “LEGISLATIVE EVALUATION” Trieste, Italy, 11-14 June 2007. CDL-UDT(2007)004*. T-06-2007.5 June 2007. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-UDT\(2007\)004-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-UDT(2007)004-e.pdf) [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā];

racionalizāciju, piemēram, politikas zinātne, leģistika, socioloģija, ekonomika un komunikāciju zinātne.

Piemēram, Beļģijā ticis ieviests interaktīvs (pieejams internetā) praktisks tiesību normu novērtēšanas modelis „Tabula no vienpadsmit” (T11), kas kļuvis par standartu likumu novērtēšanā un kalpo kā palīglīdzeklis likumdošanas procesā gan juristiem, gan parlamentam. Tajā konspektīvi apkopots saraksts no vienpadsmit jautājumiem, kam jāpievērš īpaša uzmanība likumdošanas procesā. Tajā, izmantojot īpašu programmu, tiek sniegtas atbildes un vērsta uzmanība uz acīmredzamām nepilnībām likumprojektā.⁴⁰⁰

Autoresprāt, vispilnīgāko dažādu novērtēšanas metožu konspektīvu uzskaitījumu veicis K. van Aekens:

- 1) efektivitātes novērtēšana (kontroles grupu eksperimenti; šķietamie eksperimenti ar salīdzinājuma grupām, laika sēriju analīze; sistemātiskā analīze; pamatā esošās politikas teorijas pareizības novērtēšana);
- 2) lietderības novērtēšana (izmaksu- ieguvumu analīze; izmaksu-efektivitātes analīze; ieviešanas virziena procesa analīze);
- 3) izpildes un ieviešanas novērtēšana (valdības kapacitātes analīze; ieviešanas procesa analīze administratīvo izmaksu kontekstā; T11 analīze);
- 4) saskaņotības novērtēšana (subsidiaritātes tests, juridiski tehniskā analīze, ieviešanas virziena procesa analīze);
- 5) skaidrības un pieejamības novērtēšana (juridiskā teksta, vārdu un uzbūves analīze; novērošana piedalīšanas procesā; padziļinātās intervijas);
- 6) faktiskās atbilstības un piemērotības novērtēšana (apskati, fokusa grupas; padziļinātās intervijas; novērošana piedalīšanas procesā, vēsturiskā analīze).⁴⁰¹

Konkrēto tiesību normu efektu paredzēšana vienmēr ir bijusi svarīgs sociāli juridisko pētījumu temats. Kā galvenais pētījumu piensums zinātnei ir bijusi spēja izšķirt tos nosacījumus, kas atbalsta vai pasliktina konkrētas normas funkcionēšanas apstākļus. Rietumeiropā par klasiku ir kļuvis norvēģu tiesību zinātnieka Vilhelma Auberta (*Vilhelm Aubert*) apjomīgais 1950. gada pētījums par mājkalpotāju darba apstākļiem, attiecībā uz kuriem 1948.gadā tika pieņemts likums „Par mājaisaiņniecībām”, kas ilgu gadu izrādījās neefektīvs

⁴⁰⁰ Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid. The “Table of Eleven”. A versatile tool, 2004. Pieejams: <http://www.it11.nl/it11/about.jsp> [aplūkots 2012.gada 23.septembrī].

⁴⁰¹ Aeken van K. From Vision to Reality: *Ex Post* Evaluation of Legislation. *Legisprudence: International Journal for the Study of Legislation*, 2011, Vol. 5, Issue 1, pp. 60- 61.

mājkāpotāju darba apstākļiem. Tika konstatēts, ka neefektivitātes pamatā ir likuma nezināšana.⁴⁰²

Attiecībā uz tiesību socioloģijas sasniegumiem tiesību normu ieviešanas un piemērošanas analīzei, pirmkārt, jānorāda uz poļu zinātnieka Jana Gorecka (*Jan Gorecki*) 1963.gadā veikto pētījumu par ģimenes izjukšanas iemesliem. Autors norādīja, ka pētījums nav domāts, lai analizētu juridisko normu nozīmīgumu, bet gan lai redzētu, kā juridiskās normas tiek piemērotas, citiem vārdiem, vai tās sasniedz tām uzliktos mērķus. J.Goreckis norādīja, ka šķiršanas regulējošajam likumam bija četri mērķi: 1) atvieglot pieeju šķiršanās procedūrai; 2) apstiprināt galēju un noteiktu laulības izbeigšanos; 3) iespēju robežās piedāvāt un īstenot samierināšanās procesu; 4) nodrošināties, lai personas netiktu izšķirtas pret pašu gribu viltus rezultātā.⁴⁰³ Arī Latvijā 2010.gadā tika veikta vērienīga šķiršanās normatīvā regulējuma reforma. Lai atvieglotu procedūru, tika ieviesta bezstrīdus laulības šķiršana pie notāra. Šis regulējums izraisīja asas ekspertu diskusijas, un jau pirmie prakses gadi ir pierādījuši, ka likuma īstenošana, lai gan dod priekšrocības, dažkārt ir pretrunīga un nākotnē var radīt papildu riskus.

Likumdošanas novērtēšana teorijā tiek pieļauta tad, ja tā balstās uz instrumentālo likumdošanas pieeju. Tā nozīmē, ka „likumdošana tiek pieņemta kā sociālās pārvaldes un kontroles instruments, kā sociālās inženierijas līdzeklis.”⁴⁰⁴ Citiem vārdiem, šī pieeja ir balstīta uz pieņēmumu, ka likumdošana ir racionāla aktivitāte un vērsta uz noteiktu nodomu un mērķu, kādu rezultātu sasniegšanu sociālajā realitātē.⁴⁰⁵ Novērtēšana nozīmē daļu no lēmumu racionālas pieņemšanas.⁴⁰⁶ Likumdošanas novērtēšanā pirmais jautājums, kas parādās ikvienā pētījumā, ir likumsakarīga saikne starp likumdošanas aktivitāti un sociālajiem rezultātiem. Tātad tiek apskatīti dažādie efekti, kas iespējami vai jau praktiski izpaužas sabiedrības attieksmē vai normas ievērošanā. No vienas puses, tā iekļauj visas problēmas uzdoto mērķu sasniegšanai, no otras puses, skatās sašaurināti - tikai attiecību starp normu un reālajiem faktiem. Novērtēšana ļauj identificēt divus aspektus: nepieciešamību zināt, vai, pirmkārt, likumdevēja rīcībā ir aktuālā informācija par esošo reālo situāciju, un, otrkārt, cik lielā mērā reālā uzvedība vai situācijas ir

⁴⁰² Aubert V. Some social functions of legislation. In: Aubert V. (ed.), *Sociology of law*, 1969, p. 121. un Aeken van K. Pushing Evaluation Forward. Institutionalization as a Means to Foster Methodological Growth of Legislative Ex ante Evaluation. In: Verschuuren J. (ed.) *The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation*. Leiden: BRILL, 2009, p. 110.

⁴⁰³ Gorecki J. Divorce in Poland. A socio-legal study. *Acta Sociologica*, 1966, vol.10. 1-2, p. 68-80.

⁴⁰⁴ Comaille J. Les enjeux de l'évaluation législative. *Seminaire multilateral du Conseil de l'Europe sur l'évaluation législative*. Strasbourg: COE, 1999. Pieejams: www.evaluation.gouv.fr [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā].

⁴⁰⁵ Mader L. Evaluating the Effects: A Contribution to the Quality of Legislation. *Statute Law Review*, 2001, 22(2), p.122.

⁴⁰⁶ Popelier P., Verlinden V. The context of the Rise of Ex Ante Evaluation. In: *The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation.*, (ed.) J.Verschuuren. Netherlands: BRILL, 2009. pp. 14.

reāli vai potenciāli savienojamas ar pastāvošajiem vai topošajiem likumiem. Franču zinātnieki norādījuši, ka tiesību normu novērtēšana nenozīmē tikai novērošanu, kā praksē tiek piemērots likumus. Tieši otrādi, šī novērtēšana pieprasa, lai tiek veikts arī teorētisks pamatojums, kāpēc tieši šī norma spēj vai nespēj „iedzīvoties” tiesību sistēmā.⁴⁰⁷

Ja amerikāņu novērtēšanas modelis ir vairāk zināms kā ekonomiskais modelis,⁴⁰⁸ tad šveiciešu un vācu modelis ir ekonomiskā un sociālā novērtējuma ansamblis.⁴⁰⁹ Veicot salīdzinošo pētījumu par novērtēšanas funkciju 21 valstī, tika secināts, ka augsts normu novērtēšanas līmenis ir tikai tajās valstīs, kurās tā tika ieviesta jau pagājušā gadsimta sešdesmitajos gados (piemēram, ASV, Kanādā, Zviedrijā, Nīderlandē).⁴¹⁰ Tikai pēc vairāku gadu desmitu darbības likumu novērtēšanas prakse dod vērā ņemamus rezultātus. Novērtēšana vēl joprojām daudzās valstīs, t.sk., Latvijā, nav plānošanas instruments. Ir īpaši sarežģīti ieviest tās reformas un pārmaiņas, kuru rezultāti nav tūlītēji. To apliecina daudzi piemēri ar likumu piemērošanu Latvijā, piemēram, dabas aizsardzības prasību neievērošana atkritumu apsaimniekošanas jomā vai pienākuma atjaunot mežu resursus pēc veiktās izciršanas ignorēšana. Lai normu novērtēšana dotu rezultātus un izvērtējums būtu praksē noderīgs, būtiski ir izstrādāt to normas novērtēšanas kritēriju sarakstu, kas varēs kalpot par mērauklu turpmākajā izpētes darbā.

Tiesību normu novērtēšanas kritēriju izvēle un atlase ir atkarīga no šādiem apstākļiem:

- 1) kas ir tiesību normu novērtētājs jeb novērtējuma „pasūtītājs” (likumdevējs, neatkarīgi eksperti, valsts pārvalde (izpildvara) u.c.);
- 2) novērtēšanas pētījuma mērķis (izstrādāt likumu grozījumus, novērtēt sabiedrības attieksmi pret likumu, aprēķināt tiesību normas ieviešanas finansiālo lietderību u.c.). Problēmas vai jautājuma pareiza un precīza formulēšana ir tas pirmais uzdevums, kas ļauj nākošajā posmā jau atlasīt tos kritērijus, kas kalpos tiesību normas efektivitātes izpētes pamatā;
- 3) pētījuma apjoms (reģionālais, juridiskais (viena likuma vai tiesību nozares pētījumi), mērķauditorijas izvēles aspekti u.c.).

⁴⁰⁷ Lascoumes P., Serverin E. Théories et pratiques de l'effectivité du droit. Droit et Société, 1986, No.2, pp.127–130. Bergel J.-L. Appréciation méthodologique sur l'évaluation législative. Revue de la recherche juridique, 1994, vol.4, p.1166 – 1179.

⁴⁰⁸ Tā dēvētā „Čikāgas skola” un „Sabiedriskās izvēles teorija”(angl. *Public choice*)

⁴⁰⁹ AGEVAL aktivitātes lielā mērā iedvesmojās no Šveices krimināltiesību eksperta P. Nolla darbiem.

⁴¹⁰ Furubo J.E. et al. International Atlas of Evaluation. New Jersey: Transaction Publishers, 2002.

Likumdošanas novērtēšanā īpaša nozīme ir izvēlētajām metodēm un to pareizai piemērošanai. Likumu novērtēšana jāveic izprotami un caurskatāmi, kā arī pēc iespējas sistemātiski, ņemot vērā visus iespējamus efektus. Piemēram, imperatīvas normas ieviešana ir skatāma galvenokārt terminos efektivitāte/neefektivitāte,⁴¹¹ šo noteikumu novērtēšana izmaksu ziņā liekas sekundāra vai pat neadekvāta. Savukārt, ja tiek izdots likums, kura mērķis ir attīstīt noteiktus procesus (piemēram, legalizēt „ogotāju un sēņotāju” ienākumus), tad izšķirošs ir iedarbīguma jautājums, tātad, vai likumu mērķi tiek sasniegti. Tiesību normu novērtēšanas aktualitāti, kā norāda K. van Aekens, ir veicinājis demokratizācijas process, iesaistot sabiedrību lēmumu pieņemšanā. Iesaistīšana novērtēšanā palīdz cīnīties ar atsvešinātību un vienaldzību pret sabiedriskajiem procesiem.⁴¹²

Īpašu autores uzmanību izpelnījies prof. L. Madera apgalvojums, ka „novērtējumi, no vienas puses, ir noteikti vairāk nekā tīri impresionistiski, intuitīvi politiskie novērojumi; no otras puses, tie nebūt pilnībā neatbilst visstingrākajiem tīri zinātniskas analīzes kritērijiem”.⁴¹³ Likumdošanas novērtējumi zaudētu lielu daļu savas vērtības, ja tajos nebūtu intuitīvu vai uz zināšanām balstītu secinājumu, kuru izdarīšana balstās uz īpašu pētījuma veicēja vai mērķauditorijas viedokli vai prakses pieredzi. Novērtējumi ir „pragmatisks mēģinājums radīt saistošāku un precīzāku informāciju par potenciālo un praktisko cēloņsakarību starp likumdošanas aktivitāti un novērojamo sociālo attieksmi, uzvedību un apstākļiem”.⁴¹⁴ Pilnīgu iepriekšminēto cēloņsakarību loku sociālajās zinātnēs nav iespējams ne paredzēt, ne konstatēt. Taču likumdevējam, jebkurā gadījumā pieņemot jebkuru likumu, pastāv gan cerības, gan bažas par likuma pieņemšanas sekām. Likumdošanas novērtēšanas mērķis ir radīt uz visplašāko iespējami pieejamo informāciju un pieredzi balstītu analīzi, lai palīdzētu likumdevējam izdarīt pareizo izvēli.

Vislielākie sarežģījumi tiesību normu ietekmes novērtējumā ir tajās jomās, kurās indivīdu uzvedību ir grūti kvantificēt un kur ir grūti noteikt, kāda būtu bijusi uzvedība, ja nebūtu likuma iejaukšanās.⁴¹⁵ Piemēram, slepkavības aizlieguma regulējums skaidri ilustrē šo problēmu. Pastāv ticami dati par slepkavību līmeni katrā valstī, bet nav informācijas par to, kādi tie būtu, ja

⁴¹¹ Carbonnier J. Effectivité et ineffectivité de la règle de droit. L'Année Sociologique, 1958, pp.3-7.

⁴¹² Aeken van K. From Vision to Reality: *Ex Post* Evaluation of Legislation. *Legisprudence: International Journal for the Study of Legislation*, 2011, Vol. 5, Issue 1, pp. 45 - 46.

⁴¹³ Mader L. Evaluating the Effects: A Contribution to the Quality of Legislation *Statute Law Rev* (2001) 22(2): 123.

⁴¹⁴ Ibid.

⁴¹⁵ Vago S. *Law and Society*. 9th ed. New Jersey: Pearson, 2009, p. 467.

nepastāvētu krimināllikuma. Nav iespējams noteikt, kāds ir likumu devums šo rādītāju uzlabošanā.

Pētniecības, kas saistīta ar parlamentāro kontroli un novērtēšanu, nozīme un noderīgums var tikt kritizēts no diviem aspektiem:

1. Novērtēšanas sistēma ir parādījusies un attīstījusies ar jaunām pieejām attiecībā uz publiskās politikas novērtēšanu. Tādējādi tiek skatīti tikai ārējo darbību rezultāti, kas bieži nespēj sniegt atbildes par sabiedrības tiesiskās apziņas veidošanās iemesliem.
2. Pārsvārā likumu novērtēšanas studijas attīstās pārsvārā tikai parlamenta līmeņa aktivitāšu robežās.⁴¹⁶ Pārsvārā novērtēšanas aktivitātes tiek attiecinātas uz politiku, kas izpaužas likumu formā. Tādējādi ir iespējams, ka ārpus pētījuma paliek valdība, izpildvara, kura patiesībā ir atbildīga par ieviešanas kvalitāti.

Mūsdienu tiesību zinātnieki nav būtiski mainījuši uzskatu, ka viens no efektivitātes veiksmes faktoriem ir konkrētās tiesību normas atbilstība sabiedrības vērtībām. Neskatoties uz to, ka „tas var likties pašsaprotami”⁴¹⁷, mūsdienu likumdevējs tomēr bieži aizmirst vai neņem vērā šos aspektus. Likumdošanas novērtēšana var būt veiksmīga tikai tad, ja visas iesaistītās puses - no mazākā ierēdņa līdz augstākajām politiskajām amatpersonām - uzskatīs novērtēšanu kā nepieciešamu ikdienas likumdevēja darba sastāvdaļu. Tomēr „empīriskie novērtējumi bieži secina, ka pētāmais likums nav ļoti efektīvs. Bieži izrādās, ka mērķi nav sasniegti, mērķa grupa nav sasniegta, sagaidāmie efekti neīstenojas, izmaksas pārsniegušas ieguvumus, īstenošana nav veikta pareizi utt. Daudzi ietekmes novērtējumi tādējādi parāda bēdīgu ainu par likumiem kā instrumentu”.⁴¹⁸ Šādu objektīvu kritiku, šķiet, varētu labvēlīgi uztvert tikai retais likumdevējs.

Arī Satversmes tiesa atsevišķos spriedumos ir analizējusi socioloģiskos aspektus, analizējot to, vai un kā tiesību norma var tikt ieviesta praksē atbilstoši likumdevēja un sabiedrības interesēm. Tā dēvētajā „*Mazākumtautību skolu*” lietā (2004) pieteikuma iesniedzējs norādīja, ka apstrīdētā norma ir pretrunā ar Satversmes 1. pantu, jo no taisnīguma principa izriet, ka likumdevējam, izvēloties izglītības politikas īstenošanas līdzekļus, ir jāpanāk iespējami

⁴¹⁶ Maus D. *Parlement et politiques publiques. L'exemple de la Vème République. Politiques et management publics* 1991, Nr.2, p.191.

⁴¹⁷ Aeken van K. *Pushing Evaluation Forward. Institutionalization as a Means to Foster Methodological Growth of Legislative Ex ante Evaluation*. In: Verschuuren J. (ed.) *The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation*. Leiden: BRILL, 2009, p. 112.

⁴¹⁸ Aeken van K. *From Vision to Reality: Ex Post Evaluation of Legislation*. *Legisprudence: International Journal for the Study of Legislation*, 2011, Vol. 5, Issue 1, p. 48.

taisnīgs līdzsvars starp dažādu sabiedrības locekļu pretrunīgajām interesēm. Taču pagaidām šāds līdzsvars neesot panākts, jo valsts izraudzītie līdzekļi neesot efektīvi.⁴¹⁹

Nenoliedzot to, ka demokrātiskā valstī ir nepieciešama mērķauditorijas uzklaustīšana un iesaistīšana lēmumu pieņemšanā, Satversmes tiesa uzskatīja, ka tās kompetencē neietilpst izvērtēt, vai, izstrādājot valsts politiku izglītības jomā, tika pietiekami ņemts vērā to personu viedoklis, uz kurām attieksies šīs politikas rezultāti. Tas nav un nevar būt tiesas kompetencē esošs jautājums – novērtēt politikas efektivitāti. Satversmes tiesas procesā var konstatēt tikai to, vai lēmumu pieņemšanas **procedūra**, ieskaitot sabiedrības tiesības uz līdzdalību šo lēmumu pieņemšanā, atbildusi normatīvo aktu prasībām.⁴²⁰

Uzsverams, ka pirmslikumdošanas un pēclikumdošanas novērtēšanai ir daudz kopsaucēju. „Pirmslikumdošanas centieni metodoloģiski novērtēt likumprojekta iespējamus efektus ievērojami atvieglo pēclikumdošanas novērtēšanu; jo izsmeljošāka un daudzējādāka ir pirmslikumdošanas novērtēšana, jo vieglāk ir iegūt uzticamu vēsturisko informāciju, jo tā palielina uzmanību uz zināšanu trūkumu un dod impulsu tās paplašināšanai”.⁴²¹ Abi likumdošanas novērtēšanas veidi ir vienlīdz nozīmīgi. Ir kļūdaini uzskatīt, ka tikai pēclikumdošanas novērtēšana dod praktiskus un reāli novērtējamus rezultātus.

⁴¹⁹ Par Izglītības likuma pārejas noteikumu 9. punkta 3. apakšpunkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 114. pantam, Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 1. protokola 2. pantam un tās 14. pantam (saistībā ar 1. protokola 2. pantu), Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 26. un 27. pantam, Starptautiskās konvencijas par visu veidu rasu diskriminācijas izskaušanu 5. pantam, Konvencijas par bērna tiesībām 2. un 30. pantam, kā arī Vīnes konvencijas par starptautisko līgumu tiesībām 18. pantam. Satversmes tiesas 2005. gada 13. maija spriedums lietā Nr. 2004-18-0106. Sprieduma 2 2.p.

⁴²⁰ Par Izglītības likuma pārejas noteikumu 9. punkta 3. apakšpunkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 114. pantam, Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 1. protokola 2. pantam un tās 14. pantam (saistībā ar 1. protokola 2. pantu), Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 26. un 27. pantam, Starptautiskās konvencijas par visu veidu rasu diskriminācijas izskaušanu 5. pantam, Konvencijas par bērna tiesībām 2. un 30. pantam, kā arī Vīnes konvencijas par starptautisko līgumu tiesībām 18. pantam. Satversmes tiesas 2005. gada 13. maija spriedums lietā Nr. 2004-18-0106. Secinājumu daļa. 7.p. Sk. arī: Par reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministra 2003. gada 27. maijā pieņemtā rīkojuma Nr. 2-02/57 "Par Jūrmalas pilsētas domes 24.10.2001. saistošo noteikumu Nr. 17 "Par detālo plānojumu Jūrmalā, teritorijai starp Bulduru prospektu, Rotas ielu, 23. un 25. līnijām" darbības apturēšanu", 2003. gada 2. jūnijā pieņemto rīkojumu Nr. 2-02/60 "Par Jūrmalas pilsētas domes 09.10.2002. saistošo noteikumu Nr. 10 "Par detālā plānojuma apstiprināšanu Jūrmalā, sabiedriskajam centram Vaivaros" darbības apturēšanu" un Nr. 2-02/62 "Par Jūrmalas pilsētas domes 07.11.2001. saistošo noteikumu Nr. 18 "Par detālā plānojuma apstiprināšanu Jūrmalā, zemesgabalam Bulduri 1001" darbības apturēšanu" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1.pantam. Satversmes tiesas 2004.gada 9.marta spriedums lietā Nr. 2003-16-05 un Par Ministru kabineta 2001. gada 8. augusta rīkojuma nr. 401 "Par bīstamo atkritumu sadedzināšanas iekārtas izvietojumu Olainē" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 111. un 115. pantam, Atkritumu apsaimniekošanas likuma 5. pantam un 6. panta 1. – 3. punktam, likuma "Par ietekmes uz vidi novērtējumu" 3. un 11. pantam, likuma "Par piesārņojumu" 14. pantam un 17. panta pirmajai daļai, kā arī likuma "Par vides aizsardzību" 11. pantam. Satversmes tiesas 2003. gada 14. februāra spriedums lietā Nr. 2002-14-04.

⁴²¹ Mader L. Evaluating the Effects: A Contribution to the Quality of Legislation. Statute Law Revue, 2001, 22(2), p. 125.

Nodaļā tiek padziļināti apskatīti tiesību normu novērtēšanas metodes un kritēriji, kā arī apskatīta un analizēta ārvalstu pieredze tiesību normu novērtēšanā.

3.1 Pirmslikumdošanas novērtēšana (*ex ante*)

Pirmslikumdošanas novērtēšana (jeb *ex ante* novērtēšana) ir saistīta ar plānotu izpētes aktivitāti normatīvo aktu pieņemšanas jomā. Tātad likumdevējs vēlas veikt priekšdarbus pirms politisku un normatīvu lēmumu pieņemšanas. Pirmslikumdošanas novērtēšanas definīciju, autoresprāt, vissekmīgāk izstrādājuši Nīderlandes eksperti, norādot, ka pirmslikumdošanas novērtēšana, ir „uz nākotni orientēts pētījums par sagaidāmajiem potenciālās likumdošanas efektiem un blakusefektiem, sekojot strukturētai un formētai procedūrai, kas tiek noformēta rakstiskā ziņojumā. Šāds pētījums iekļauj iespējamo un blakusefektu alternatīvas, iekļaujot alternatīvu neveikt regulējumu vispār.”⁴²² *Ex ante* novērtēšana var nodrošināt lēmumu pieņemšanas caurspīdīgumu, kas ir nepieciešams pilsoniskā sabiedrībā un demokrātiskā valstī leģitimitātes nodrošināšanai.

Pirmslikumdošanas novērtēšanai Eiropā ir vairāku gadu desmitu pieredze. Ārējie pirmslikumdošanas pētījumi bieži ir domāti, lai pārliecinātu sabiedrību par veicamo reformu noderīgumu. Tātad pētījumu rezultāti tiek darīti zināmi plašai sabiedrības daļai, lai ietekmētu un pārliecinātu par likuma pieņemšanas sabiedrībā augsto līmeni. Piemēram, 1959. gadā Francijā tika veikts pētījums franka nomaiņas veikšanai, kā arī tika veikts šķiršanās statistikas pētījums, ko izmantoja sagatavošanās darbiem 1975.gada likuma par laulības šķiršanu pieņemšanai.⁴²³ 1966. gadā Holandē tika īstenots pētījums, lai ieviestu ceļu kustību pa labo līniju.

Pirmslikumdošanas novērtējumi pēdējo desmit gadu laikā Eiropā ir liecinājuši, ka likumdošanas process ir ticis racionalizēts.⁴²⁴ Tas tiek pamatots ar to, ka, neskatoties uz politisko brīvību likumdošanas aktu pieņemšanā, „pastāv arvien pieaugoša vajadzība objektivizēt un

⁴²² Verschuuren J., Gestel R. van. Conclusions. A Conditional Yes to *Ex Ante* Evaluation of Legislation. In: Verschuuren J. (ed.) The impact of legislation: a critical analysis of *ex ante* evaluation. Leiden: BRILL, 2009, p. 1.

⁴²³ Carbonnier J. Flexible droit. Pour une sociologie du droit sans rigueur, 7^{éd.} Paris: L.G.D.J., 1992, p. 392.

⁴²⁴ Verschuuren J. (ed.) The impact of legislation: a critical analysis of *ex ante* evaluation. Leiden: BRILL, 2009, p.vii.

atbalstīt likumdošanas aktivitātes ar zinātniskiem pētījumiem”.⁴²⁵ Piemēram, Nīderlandē pirmslikumdošana tiek iekļauta jauna koncepta „uz pierādījumiem balstīts likums”⁴²⁶ pamatiem.

Attiecībā uz pirmslikumdošanas pētījumu praktisko noderību ir īpaši jāpievērš uzmanība tās veicēju kompetencēm, lai novērtējums nesaturētu tikai pašsaprotamu un viegli atrodamu statistikas datu apkopojumus, kas nedod likumdevējam papildus atbildes uz neskaidrajiem jautājumiem pirms izšķirošā lēmuma pieņemšanas. Vēsturiski *ex ante* novērtējumi Anglijā un ASV ir tikuši veikti plašas programmas „labākai likumdošanai” ietvaros, un šiem novērtējumiem ir bijusi orientācija uz likumdošanas aktu skaita samazināšanu (angl. *deregulation*).⁴²⁷

Pirmslikumdošanas novērtēšana ir attīstījusies no dažādiem skatupunktiem, piemēram, no likumdošanas teorijas (racionālais likumdevējs, valdīšanas pieeja), no ekonomiskās teorijas (likumdošanas aktu skaita samazināšana, administrācijas vienkāršošana, „labākas likumdošanas” ekonomiskās priekšrocības, regulējuma ietekmes novērtējums). Šādi konkrētas ievirzes novērtējumi ļauj tos izmantot juridiskajā praksē, kā arī tiesu darbā.

Pirmslikumdošanas novērtēšana ļauj paredzēt iespējamus un varbūtējos tiesību normu efektus. Kā norādījis Ž.Karobnjē, likumdošanas lēmumu racionalizācija, sasniedzot noteiktus laika un izmaksu limitus, kļūst nepamatota. Racionalitātes apsvērums nav absolūts. Tādējādi vienmēr pastāvēs noteikta robeža, kuru sasniedzot, ir attaisnojams intuitīvs likumdevēja lēmums.⁴²⁸

Ex ante novērtēšanas metodes ir iespējams iedalīt pēc to tipoloģijas:

- 1) faktiskās metodes (eksperimentālie testi, demonstrācijas programmas),
- 2) empīriskās metodes (simulācija, prognozēšana),
- 3) loģiskās metodes (pamatmērķu analīze, risku novērtēšana, sistēmu analīze, scenārija veidošana, vēsturiskās pieredzes analīze),

⁴²⁵ Verschuuren J. (ed.) *The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation*. Leiden: BRILL, 2009, p. xiii.

⁴²⁶ Sīkāk sk: Gestel R. van. *Evidence-based Lawmaking and the Quality of Legislation. Regulatory Impact Assessments in the European Union and the Netherlands*. In: Schäffer H., Iliopoulos-Strangas J. (eds.) *State Modernization in Europe*, 2007, pp. 139-165.

⁴²⁷ Larouche P. *Ex ante Evaluation of Legislation Torn among its Rationales*. In: Verschuuren J. (ed.) *The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation*. Netherlands: BRILL, 2009, pp. 57 – 62.

⁴²⁸ Carbonnier J. *Sociologie juridique*. Paris: Thémis-PUF, 1978, p.412.

- 4) vērtējošās metodes (tā dēvētās Delfu tehnikas, ekspertu viedokļi, pilsoņu paneļdiskusijas, grupu intervijas)⁴²⁹,
- 5) jauktās metodes (novērtēšanas sintēze).⁴³⁰

Atkarībā no plānotās tiesiskās reformas apmēriem ir jāizvēlas atbilstošākās *ex ante* novērtēšanas metodes. Eiropā ir tikusi atzīta ASV izstrādātā pirmslikumdošanas izpētes pieredze,⁴³¹ taču tiek atzīts, ka likumdevēji Eiropā visai kūtri izmanto daudzas jaunās metodes, aprobežojoties ar jau ierastajiem ekspertu slēdzieniem un konsultācijām. Šāda vienpusēja pieeja *ex ante* novērtēšanai ir ne tikai politiskās gribas trūkums, bet arī finanšu jautājums, jo lētāk ir nodrošināt ekspertu padomus, nekā veikt digitālu likuma ietekmes simulācijas izpēti vai veikt eksperimentus ar likuma ieviešanu pilotprojekta veidā.⁴³²

Neapšaubāmi, konsultācijas ir visvecākā no *ex ante* metodēm, un arī visvienkāršākā, jo ietver sevī sarunu starp personām. Racionalizācijas rezultātā gan šī metode ir attīstīta, pirmkārt, izvēloties ekspertus.⁴³³

Jau daudzus gadus Latvijā pirmslikumdošanas novērtēšana tiek veikta, likumprojektiem pievienojot anotācijas, kas tiek aizpildītas lielākoties jau ministrijās. 2007.gadā Latvijā tika īstenots sadarbības projekts ar Somijas ekspertiem, lai apgūtu „labākas likumdošanas” pamatus.⁴³⁴ Tomēr praksē tas, ka atbildes uz anotācijā esošajiem jautājumiem, piemēram, II. sadaļā „Kāda var būt normatīvā akta ietekme uz sabiedrības un tautsaimniecības attīstību?”, III.sadaļā „Kāda var būt normatīvā akta ietekme uz valsts budžetu un pašvaldību budžetiem?” un IV. sadaļā „Kāda var būt normatīvā akta ietekme uz spēkā esošo tiesību normu sistēmu?” visbiežāk skan: „nav attiecināms” vai „likumprojekts šo jomu neskar”, nebūt nenozīmē, ka Latvijas likumprojektiem lielākoties nav ietekmes ne uz sociālo vidi, ne uz budžetu, ne uz tiesību normu sistēmu.

⁴²⁹ Pilnu konsultāciju jeb vērtējošo novērtēšanas metožu klāstu skat.: Aeken van K. Pushing Evaluation Forward. Institutionalization as a Means to Foster Methodological Growth of Legislative Ex ante Evaluation. In: Verschuuren J. (ed.) The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation. Leiden: BRILL, 2009, p. 114.

⁴³⁰ Prospective Evaluation Methods: The Prospective Evaluation Synthesis. United States General Accounting Office, 1990. p. 23. Pieejams: http://www.gao.gov/special.pubs/10_1_10.PDF [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā].

⁴³¹ Ibid.

⁴³² Verschuuren J. Gestel R. van. Conclusions. A Conditional Yes to Ex Ante Evaluation of Legislation. In: Verschuuren J. (ed.) The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation. Netherlands: BRILL, 2009, p. 9.

⁴³³ Aeken van K. Pushing Evaluation Forward. Institutionalization as a Means to Foster Methodological Growth of Legislative Ex ante Evaluation. In: Verschuuren J. (ed.) The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation. Leiden: BRILL, 2009, p. 106.

⁴³⁴ Labāks regulējums. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/valsts-parvaldes-politika/labaks-regulejums/?print> [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā].

Autoresprāt, šādas atbildes dažkārt tiek rakstītas formāli, jo valsts pārvaldē nav paredzēti resursi (laika, finanšu, ekspertu), lai kvalitatīvi veiktu pirmslikumdošanas novērtēšanu. Likumprojektu anotāciju aizpildīšana, kas mūsdienās tiek veikta ministrijās, nevar tikt nosaukta par „pirmslikumdošanas novērtēšanu” tās teorētiskajā un zinātniskajā nozīmē. Vairumā gadījumu formāla anotācijas aizpildīšana ir pieļaujama, ja jaunās tiesību normas sekas nebūs sociāli nozīmīgas. Tomēr ļoti kritiski vērtējama situācija, kad parlaments steigā pieņem likumus, kuru negatīvo ietekmi ar lielu ticamību prognozē ne tikai tiesību eksperti, politologi, ekonomisti un sociologi, bet gandrīz katrs valsts iedzīvotājs. Jāatzīst, ka līdzīgas problēmas pastāv praktiski visās valstīs, un tā jāatzīst par būtisku problēmu ne tikai Austrumeiropas valstīs. Piemēram, Somijas eksperti arī savā valstī novērojuši, ka likumprojektu anotācijas bieži ignorē potenciāli negatīvos normu efektus, pat ja tie likumdošanas procesā ir zināmi.⁴³⁵

Latvijā pēdējo gadu laikā ir bijuši vairāki uzskatāmi piemēri, kad, iespējams, neveiktas padziļinātas pirmslikumdošanas novērtēšanas dēļ konkrētā likuma darbība atzīstama par neveiksmīgu. Piemēram, ekonomiskās krīzes iespaidā Saeima 2009.gada janvārī nolēma paaugstināt PVN likmi grāmatām no pazeminātās 5% likmes uz standarta 21% likmi. Likumdevējs prognozēja ienākumu pieaugumu, vienkārši izmantojot vēsturiskos grāmatu pārdošanas datus, pareizinot ar attiecīgo nodokļa likmes pieaugumu. Visas iesaistītās puses, izņemot Saeimu un Finanšu ministriju, paredzēja, ka šā likuma „devums Latvijas ekonomikai” būs dramatisks. Tas piepildījās arī praksē: saskaņā ar Latvijas Grāmatizdevēju asociācijas datiem laika posmā no 2009. gada 1. janvāra līdz 31. jūlijam tika ierosināti maksātnespējas procesi tipogrāfijai “Preses nams”, grāmatnīcu ķēdēm “I. Zeberiņa grāmatnīcas” un “Ventas grāmata”. Izdevniecības “Valters un Rapa” un “AGB” apturēja jaunu izdevumu izdošanu un veica tikai iesākto projektu izdošanu. Strauji krītoties grāmatu pārdošanas apjomam (saskaņā ar Asociācijas datiem – aptuveni par 40%), kritās arī grāmatu kopējais izdošanas apjoms (metiens) – no 5,2 miljoniem (kas bija relatīvi stabils rādītājs pēdējos 10 gadus) līdz 3,5 miljoniem – par 33 %.⁴³⁶ Tas, ka viena nodokļa pacelšana reāli noveda pie citu nodokļu ieņēmumu strauja krituma, redzams zemāk norādītajā tabulā⁴³⁷:

⁴³⁵ Ervasti K., Tala J. *The Drafting of Legislation and an Assessment of Its Impact in Finland*. Helsinki: Ministry of Finance, 1997, p. 43.

⁴³⁶ Argumenti PVN atvieglotās likmes saglabāšanai. Latvijas Grāmatizdevēju asociācijas materiāls, kas tika sagatavots diskusijām ar valdības pārstāvjiem 2009.gadā. E-pasts autorei 2011.gada 2.maijā. Autore arhīva materiāli.

⁴³⁷ Jāatzīmē, ka finansiālie dati par konkrētā likuma ietekmi uz grāmatizdevniecību Latvijā tika iegūti tikai no Asociācijas, un tie balstās uz apkopotajiem 14 Latvijas izdevniecību datiem. Latvijas Republikas Finanšu ministrijā autorei tika paskaidrots, ka ministrijas rīcībā nav nekādu finanšu un statistikas datu par konkrētā likuma par PVN paaugstināšanu grāmatām reālo izpildi.

Pievienotās vērtības nodokļa (PVN) likme	5%	21%	10%
	2008	2009	2010
Samaksātais PVN 1. pusgadā (Ls) *	73738	418620	107471
Samaksātais UIN 1. pusgadā (Ls)	261595	107240	47002
Samaksātais sociālais un IIN 1. pusgadā (Ls)*	983894	741875	674669
Samaksāto nodokļu summa pret iepriekšējo gadu (Ls)*		- 51493	-438592
* Šajā summā ietilpst atļaušanas kompensācijas.			

Grāmatu paaugstinātā PVN nodokļa eksperiments ilga tikai septiņus mēnešus,⁴³⁸ taču tas nevajadzīgi pierādīja pašsaprotamo: ja strauji tiek paaugstināts nodoklis kādai precei, līdz ar to izraisot tās cenas būtisku pieaugumu, tad sabiedrība ar zemu pirktspēju izvēlēsies ietaupīt un neiegādāsies šo preci. Valsts rīcība, ieviešot paaugstināto nodokļu likmi grāmatām, bija pārsteidzīga. Plānotais budžeta ieņēmumu pieaugums par PVN bija balstīts tikai uz formālo statistiku, jo netika kaut provizoriski pieļauta iespēja, ka pazemināsies grāmatu tirdzniecības apgrozījums, līdz ar to samazināsies citi valsts budžeta ieņēmumi. Ja likumdevējs būtu veicis kvalitatīvu pirmslikumdošanas novērtēšanu, tad viegli būtu identificēti tie riski, ko pierādīja prakse: zema iedzīvotāju pirktspēja liek cilvēkiem atteikties nevis no pārtikas, bet no grāmatām.

Autore uzskata, ka īpaša nozīme *ex ante* novērtēšanas nozīmes akcentēšanā ir Latvijas Republikas Satversmes tiesai. Piemēram, tā dēvētajā „pensiju lietā”⁴³⁹ Satversmes tiesa pamatoti norādīja uz to, ka likumdevējam ir pienākums izdot atbildīgus un pārdomātus likumus, izsverot vairākus risinājumus, nevis piedāvājot un pieņemot tikai vienu. Lai noskaidrotu, vai likumdevēja rīcībā bija mazāk ierobežojoši vai saudzējošāki tiesiskie līdzekļi, Satversmes tiesa izvērtē, vai likumdevējs ir apsvēris apstrīdēto normu alternatīvas. Mūsdienā likumdevējam ir jāspēj ne tikai izdot juridiski precīzus likumus, bet arī jādemonstrē prasmīga lēmumu pieņemēja stratēģija.

⁴³⁸ Grozījumi likumā par Pievienotās vērtības likmi stājās spēkā 2009.gada 1.augustā. Grāmatas atkal tika iekļautas pazeminātās likmes kategorijā.

⁴³⁹ Par likuma "Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009.gada līdz 2012.gadam" 2.panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109.pantam un 3.panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109.pantam. Satversmes tiesas spriedums 2009. gada 21. decembra lieta No. 2009-43-01. Plašāk par konkrētu aspektu analīzi sk. šā darba apakšnodaļu „Lietderīgums - ekonomiskā (resursu) atdeve”.

„Pensiju lieta” pierādīja, ka likumdevējam ir pienākums pamatot savu lēmumu pieņemšanas procesu pirmslikumdošanas posmā.

3.2 Monitorings

Otrs pētījumu veids, ko novērtētāji veic, ir likumu paralēlā novērtēšana to izpildes laikā. Tiek noskaidrots, kādā apjomā regulējumu izpilde saskan ar plānoto. Šo novērtējumu veidu Eiropā dēvē gan par „monitoringu”,⁴⁴⁰ gan „procesa novērtējumu”.⁴⁴¹ Novērtējumi skar gan tiesu lēmumu izpildi, gan institūciju darbību likuma izpildē. Centrālais jautājums, kas monitoringa veicējus nodarbina, ir, vai likumu, lēmumu izpilde ir tāda, kādu to bija paredzējis lēmuma pieņēmējs.

Savukārt Krievijā, lai nodrošinātu terminoloģijas vienotību, ar jēdzienu „tiesību monitorings” izprot visu novērtēšanas veidu kopumu, kas „ietver tādas juridiskās darbības stadijas kā likumdošanas process, pastāvošo normatīvo aktu novērtējums, tiesību piemērošanas process”.⁴⁴²

Tiesību monitorings Krievijas tiesību teorijā⁴⁴³ tiek iedalīts pēc veidiem:

- pēc monitoringa subjekta (valsts; sabiedriskais vai reģionālais);
- pēc monitoringa subjekta varas pakāpes vai teritoriālā iedalījuma;
- pēc veicamā monitoringa ilguma un īstenošanas regularitātes (pastāvīgais; noteikta laikposma; operatīvais; fragmentārais);
- pēc normatīvo aktu darbības laika (retrospektīvais; paralēlais; prognozējošais);
- pēc analīzes objekta (tematiskais, kas skata faktiskos rezultātus, vai normatīvais).

Latvijā kā savdabīgas „monitoringa iestādes” darbojas Saeimas apakškomisijas konkrētu jautājumu vai pat atsevišķu likumu izpildes novērošanai. Lielu ievērību un nozīmi, autoresprāt, ir ieguvusi Pilsonības likuma izpildes komisija (kopš 2011. gada - Sabiedrības saliedētības komisija),⁴⁴⁴ kā arī kopš 2011. gada izveidotā Juridiskās komisijas Pilsonības likuma grozījumu

⁴⁴⁰ Mader L. RIA course Lisbon. Ex post analysis and experimental analysis. Berne, 6 December 2010. p. 8. Pieejams: www.icjp.pt/system/files/files/2010_2011/AIL/Luzius%20Mader.pdf [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā].

⁴⁴¹ Leeu F.L. Can legal research benefit from evaluation studies? Utrecht Law Review, 2011. Vol. 7, Issue 1 (January), p. 58. Pieejams: www.utrechtlawreview.org. [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā].

⁴⁴² Тихомиров Ю.А., Горохов Д.Б. (ред.) Правовой мониторинг. Научно-практическое пособие. Москва: Юриспруденция, 2009, с. 16.

⁴⁴³ Ibid, с. 23.

⁴⁴⁴ Saeimas deputāti lemj par Pilsonības likuma izpildes komisijas pārdēvēšanu (16.11.2011.). Pieejams: <http://saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/19024-saeimas-deputati-lemj-par-pilsonibas-likuma-izpildes-komisijas-pardevesanu> [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā].

apakškomisija. Tomēr, autoresprāt, nav uzskatāms, ka šādu komisiju darbs nozīmētu, ka tiek veikts neitrāls likumu monitorings. piemēram, tikai 2012. gadā politiķi atzīst, ka „Pilsonības likumā kā spēkā esošas pastāv nevajadzīgas vai neefektīvas likuma normas, tādēļ likums jāmaina arī tehniski un redakcionāli. Visi minētie fakti un likuma nepilnības liek rīkoties.”⁴⁴⁵ Tomēr jau daudzus gadus tiesību eksperti un Pilsonības likuma „upuri”⁴⁴⁶ ir veikuši visu iespējamo, lai panāktu izmaiņas Pilsonības likumā, kas vienmēr ir atdūrušās pret lakonisku argumentu, ka koalīcija ir vienojusies Pilsonības likumu „neaiztikt.”⁴⁴⁷ Tādēļ secināms, ka parlamenta veikts likumu izpildes monitorings dod labus rezultātus tikai tad, ja tam ir labvēlīgs politiskais fons.

Daudzās Eiropas valstīs monitoringa veikšana notiek institucionālā līmenī,⁴⁴⁸ atsevišķos gadījumos minēto procesu paredzot normatīvajos aktos ar tā dēvēto „novērtēšanas klauzulu” atrunu. Arī Latvijā atsevišķos gadījumos likumos ir atrodamas novērtēšanas klauzulas. Piemēram, Mikrouzņēmumu nodokļa likuma Pārejas noteikums paredz, ka Ministru kabinets izvērtē šā likuma praktiskās īstenošanas gaitu un rezultātus, it īpaši attiecībā uz valsts sociālās apdrošināšanas iemaksām un sociālās apdrošināšanas pakalpojumu pieejamību mikrouzņēmumu darbiniekiem, un katru gadu līdz 1.oktobrim laikposmā līdz 2015.gadam iesniedz Saeimai ziņojumu par to.⁴⁴⁹ Var secināt, ka likumiem, kuros ir novērtēšanas klauzulas, tiek veikts rūpīgāks monitorings, jo ir skaidrs ne tikai, ka attiecīgajām ministrijām ir jāsagatavo statistikas pārskati par likuma īstenošanu, bet ir arī skaidrs, ka par monitoringa rezultātu regulāri interesēsies likumdevējs.

3.3 Pēclikumdošanas novērtēšana (*ex post*)

Vislielākā pieredze un teorijas attīstība Eiropā ir notikusi attiecībā uz pēclikumdošanas (*ex post*) novērtēšanu. Šie pētījumi ir vērsti uz jau pieņemto likumu novērtēšanu, kā arī šo likumu ietekmi. Tātad tiek pētīti jau notikuši fakti un izmaiņas, kas bieži kā izejas punktu atzīmē konkrētā likuma pieņemšanas laiku.

⁴⁴⁵ Čaklais I. Pilsonības likuma grozījumu ģenēze 21. gadsimtā. Jurista vārds, 2012. 3.aprīlis, nr.14/15.

⁴⁴⁶ Ar šo jēdzienu autore vēlas uzsvērt, ka ar Pilsonības likumu Latvijas valsts līdz šim ir nepamatoti iedalījusi latviešus „Rietumu” un „padomju” latviešos, nosakot atšķirīgas iespējas iegūt Latvijas Republikas pilsonību, kā arī citas personu grupas, ko valsts nepelnīti nodalījusi no pilsoņu loka. Autore uzskata, ka Pilsonības likumu grozījumi politisku iemeslu dēļ ir novēloti par vismaz pieciem gadiem, kas būtiski negatīvi ietekmēs topošo Pilsonības likuma grozījumu efektivitāti.

⁴⁴⁷ Autore no 2002. līdz 2008. gadam ir strādājusi Īpašu uzdevumu ministra Sabiedrības integrācijas sekretariātā, kas ir vairākkārtēji piedalījies Pilsonības likuma grozījumu izstrādes procesā. Autore personiskā arhīva materiāli.

⁴⁴⁸ Plašāk par tiesību normu monitoringu skat. apakšnodaļā „Ārvalstu pieredze tiesību normu novērtēšanā”.

⁴⁴⁹ Mikrouzņēmumu nodokļa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2010.gada 19.augusts, nr. 131.

Pēclikumdošanas novērtēšanā izšķirošā nozīme ir pilnīgas informācijas esamībai un pieejamībai. Ja tiek konstatēts, ka nav iespējams iegūt ticamus datus, vai arī tie nav tikuši apkopoti, tad pēclikumdošanas novērtēšanas vērtība ir apšaubāma. Bieži pēclikumdošanas novērtēšana tiek veikta novēloti, līdz ar to nevar vairs kalpot par noderīgu likumdevēja padomdevēju.

Šim novērtēšanas veidam raksturīgas šādas metodes: rakstisko dokumentu analīze, padziļinātās intervijas, aptauju veikšana (tiek aptaujāti gan normatīvo aktu ieviesēji, gan mērķauditorija, gan eksperti), dalībnieku novērošana (piemēram, sinhronie un diahroniskie statistiskie salīdzinājumi starp mērķauditoriju un sabiedrības daļu, kuru neietekmē juridiskās izmaiņas), prakses apkopošana, statistiskā analīze, ekonometrisko modeļu pielietošana un sistēmas analīze.⁴⁵⁰

Interesantu piemēru *ex post* novērtēšanā devis tiesību zinātnieks K. van Aekens saistībā ar 1994. gadā Beļģijā ieviesto autovadītāju alkohola daudzuma asinīs samazinājumu. Kā secināja *ex post* novērtētāji, konkrētās likuma normas efektivitāte bija jūtama tikai pirmos trīs mēnešus, pēc kuriem atkal paaugstinājās alkohola reibumā izraisīto negadījumu statistika. Vairāki tiesību sociologi šo fenomenu ir saistījuši ar gluži vienkāršu izskaidrojumu: ja paralēli likuma izmaiņām notiek arī plaša sociāla kampaņa un iesaistīto valsts institūciju pastiprināta kontrole, tad vismaz īslaicīgi tiek panākts vēlamais rezultāts. Tomēr ar likumu visbiežāk likumdevējs vēlas sasniegt pastāvīgu paklausību, „tā kā stingra ieviešana ir dārga, un var pat izraisīt sociālu kņadu”.⁴⁵¹

Nīderlandē ir ticis ieviests jauns pētījumu veids, tā dēvētais „atgriezeniskās saites pētījums”, lai noskaidrotu, kāda bijusi *ex ante* novērtējumu kvalitāte.⁴⁵² Lai novērtētu *ex ante* prognožu ticamību un kvalitāti, tās tika salīdzinātas ar *ex post* rezultātiem. Tādējādi tika kombinētas prospektīvās un retrospektīvās novērtēšanas metodes.

Latvijā tiesību normu novērtēšanas teorija un prakse līdz šim ir attīstījusies daļēji. Darbības izvērtējumi un atskaites regulāri tiek sniegti par politikas plānošanas dokumentu

⁴⁵⁰ Mader L. RIA course Lisbon. *Ex post* analysis and experimental analysis. Berne, 6 December 2010. p. 17. Pieejams: www.icjp.pt/system/files/files/2010_2011/AIL/Luzius%20Mader.pdf. [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā].

⁴⁵¹ Aeken van K. From Vision to Reality: *Ex Post* Evaluation of Legislation. *Legisprudence: International Journal for the Study of Legislation*, 2011, Vol. 5, Issue 1, p. 43. Sk. arī: Kagan R.A., Skolnick J.H. Banning Smoking: Compliance without Enforcement. In: Rabin R.L., Sugarman S.D. (eds.) *Smoking Policy: Law, Politics and Culture*. Oxford: Oxford University Press, 1993, pp. 69. – 94.

⁴⁵² Verschuuren J. Gestel R. van., Conclusions. A Conditional Yes to Ex Ante Evaluation of Legislation. In: Verschuuren J. (ed.) *The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation*. Netherlands: BRILL, 2009, p. 14 - 15. Pieejams: <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=94877> [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā].

(plānu, valsts programmu) izpildes gaitu, taču konkrētu likumu izpildes analīzes fragmentāru statistisku analīzi ir iespējams iegūt pēc pieprasījuma. Konkrētu tiesību normu vai institūtu *ex post* novērtēšana Latvijā ir veikta salīdzinoši maz (pārsvarā atsevišķu ministriju pasūtījumu formā), taču tie devuši lielu ieguldījumu, izpildot padomdevēja funkciju politikas izstrādātājiem.

3.4 Eksperimentālie likumi

Bagātīgo *ex ante* un *ex post* novērtēšanas metožu, kas palīdz likumdevējam lēmumu pieņemšanā, klāstu papildinājusi īpaša kategorija – eksperimentālā likumdošana, kuras rezultātā tiek pieņemti izmēģinājuma likumi (eksperimentālie likumi). Eksperimentālā likumdošana kā process līdzinās likumdošanas procesam valstī, taču tās mērķis ir ar reālu praksi izvērtēt likumdevēja pieņemtās izvēles pareizību un vienlaikus izpētīt, kāda būs normatīvā regulējuma efektivitāte.

Profesors Ž. Karbonjē norādījis, ka juridiskie eksperimenti ir jāizprot un jāpielieto ļoti ierobežoti. Kā atzīmējis tiesību zinātnieks A.- Ž. Arno, būtu ciniski iedomāties likumdevēju izdodam likumu, lai tikai paskatītos, kā tie tiek pieņemti, un ir gandrīz neiespējami pieļaut iespējamību rekonstruēt juridiskas dabas pētniecības laboratoriju.⁴⁵³

Atšķirībā no situāciju modelēšanas un simulēšanas, kas nav nekas cits kā fiktīvi juridiski izmēģinājumi, eksperimentālie likumi ir reāli juridiski saistoši likumi. Tiem ir tās pašas pazīmes un varas īpašības kā citiem likumiem. No parastajiem likumiem tie atšķiras ar to, ka jau iepriekš tiek paredzēta pastiprināta normas efektu novērtēšana. Eksperimentālie likumi ASV tiek dēvēti par saulrieta likumiem (angl. *sunset laws*), kas precīzi norāda uz eksperimentu spēku laikā. Pēc noteikta datuma iestāšanās saulrieta likumi kā eksperimenti vairs nav atzīstami par normatīviem aktiem. Frnaču tiesību sociologs Ž.Ševaljē (*Jacques Chevallier*) 1994.gadā norādījis, ka leģislatīvo eksperimentu veikšanā jāievēro četri nosacījumi:

- 1) jābūt noteiktam termiņam (eksperimentāls likums ir raksturojams ar laicīgu noteiktību);
- 2) šis termiņš *ab initio* ir jāfiksē jau pašā likuma tekstā (tas pauž apstiprinājumu valsts lēmumam veikt eksperimentu);
- 3) likuma faktiskās ieviešanas novērtēšana ir jau iepriekš paredzēta;

⁴⁵³ Arnaud A.-J. Critique de la raison juridique. Vol.I., Ou va la sociologie du droit? Paris: LGDJ, 1981, p. 251.

- 4) likuma ieviešanas termiņa pagarināšana ir iespējama tikai tad, ja tiek pieņemts attiecīgs likums.⁴⁵⁴

Īpaši pēdējos gados vairākās valstīs aktualizējās eksperimentālo likumu pieņemšanas pamatojums: ekonomiskā krīze. Tādēļ tos mēdz dēvēt par „krīzes likumiem”, īpaši izceļot likuma darbības laiku, kas cieši saistīts ar krīzes pārvarēšanas tempiem valstī (parasti 1 – 3 gadi).

Francijā likumdošanas novērtēšanas doktrīna un prakse ir atzinusi eksperimentālo likumu ieviešanu arī konstitucionāli, pieļaujot eksperimentus. 2003.gada 28.martā Francijas konstitūcijā tika veikti grozījumi, 37 – 1. pantā nosakot, kādos gadījumos ir iespējams pieņemt eksperimentālos likumus:

„37 – 1.pants. „Statūtos un likumos var būt noteikumi, kas pieņemti eksperimentālā kārtā ar ierobežotu ietekmes apjomu un ilgumu.”⁴⁵⁵

Šī konstitucionāli pieļautā likumdošanas jaunrade saasina iespējamo konfliktu starp valdības veikto eksperimentēšanu un vienlīdzības principu. Piemēram, savā 2004.gada spriedumā Konstitucionālā padome norādīja, ka Konstitūcijas 37-1. pants ļauj parlamentam veikt eksperimentus, kas paredz atkāpšanos no vienlīdzības likuma priekšā konkrētā situācijā un ierobežotā laikā ar nosacījumu, ka likumdevējs precīzi ir definējis likuma mērķi un nosacījumus, kā arī „nepārkāpj citas konstitucionālas vērtības”.⁴⁵⁶ Tas nozīmē, ka normu ietekmes izmēģinājumi pēc iespējas jāveic mazā apmērā vai nenozīmīgā jomā. Izmēģinājuma likumdošana var radīt arī metodoloģiskas problēmas, jo, iespējams, mērķauditorijas uzvedību ietekmē tas, vai tā ir informēta par eksperimenta veikšanu (tai jābūt informētai). Likumdošanas eksperimenti riskē tikt pretnostatīti juridiskās drošības principam, tādēļ to piemērošana demokrātiskās valstīs vienmēr būs stingri kontrolēta. Rietumu demokrātijās par pašsaprotamu tiek uzskatīts, ka nedrīkst „eksperimentēt” ar sociāli jūtīgiem jautājumiem.

Pēdējos gados Francijā eksperimentālie likumi ir samērā izplatīti. Piemēram, no 2005.gada 1.janvāra līdz 2010.gada 1.janvārim eksperimentāli tika ieviesta jauna nepilngadīgo

⁴⁵⁴ Chevallier J. Rapport introductif. Revue de la recherche juridique. Droit prospectif, 1994, Vol.4, p.1090.

⁴⁵⁵ Francijas Republikas konstitūcija. Fr. *Article 37-1. La loi et le règlement peuvent comporter, pour un objet et une durée limités, des dispositions à caractère expérimental* (autores tulkojums). Pieejams: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/texte-integral-de-la-constitution-de-1958.5074.html#titre5> [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā].

⁴⁵⁶ Décision n° 2004-503 DC du 12 août 2004. Conseil constitutionnel. Loi relative aux libertés et responsabilités locales. § 9. Pieejams: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/les-decisions/depuis-1958/decisions-par-date/2004/2004-503-dc/decision-n-2004-503-dc-du-12-aout-2004.908.html>. [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā].

sociālās un juridiskās aizsardzības procedūra fiziska, morāla vai psiholoģiska apdraudējuma situāciju gadījumā skolā vai mājās. Tika paredzēta noteikta administratīvā rīcība nelabvēlīgu situāciju konstatēšanas gadījumā.⁴⁵⁷ Cits piemērs, kas ticis analizēts tiesību sociologu darbos, attiecas uz 2006.gadu, kad Francijā, lai nodrošinātu atgriešanos darba tirgū, tika ieviesta eksperimentāla profesionālās pārveides programma personām, kas saņēma valsts garantētos minimālos sociālos nodokļus.⁴⁵⁸

Eksperimentālās likumdošanas mērķis ir iegūt datus un zināšanas par nepieciešamajām aktivitātēm likumdošanā noteiktā jomā. Šīs likumdošanas rezultātā nedrīkst rasties neatgriezeniskas sekas, kas kļūdas vai neveiksmes gadījumā eksperimentu padarītu par traģēdiju. Tādēļ no iepriekšminētajiem piemēriem redzams, cik uzmanīgi likumdevējs rīkojas, īstenojot eksperimentālo likumdošanu: netiek paaugstināti nodokļi, netiek samazināti pabalsti vai likvidēta kāda institūcija. Eksperimenti „dzīvē” notiek tādās jomās, kurās situācija pārsvarā var tikt tikai uzlabota, kur ir mazi konfliktu vai neveiksmes riski.

3.5 Novērtēšanas kritēriji

Tiesību socioloģijā viens no pamatvirzieniem ir tiesību normu novērtēšanas pētniecība. Tās iemesls: vēlme izprast tos apstākļus un likumsakarības, kas ļautu veikt efektīvu sabiedrības pārvaldi. Darba apakšnodaļās, kurās apskatīta tiesību socioloģijas attīstība ārvalstīs, raksturoti piemēri, kas liecina par labi attīstītu tiesību novērtēšanas procesu Rietumvalstīs vairāk nekā gadsimta garumā. Jau 1917. gadā Rosko Paunds iezīmēja likumu efektīvas darbības limitus. Viņš norādīja, ka pastāv faktori, kas ietekmē likumu darbību:

- 1) likumi var ietekmēt tikai ārējo, nevis iekšējo cilvēku un lietu pasauli;
- 2) likumi kā valdības instrumenti paļaujas uz kādu institūciju, kas nodrošinās ieviešanas mašīnēriju;

⁴⁵⁷ Loi n° 2004-809 du 13 août 2004 relative aux libertés et responsabilités locales. Article 59. Pieejams: [http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000005824074](http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000005824074&dateTexte=20110816) &dateTexte=20110816 [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā].

⁴⁵⁸ Loi n° 2006-339 du 23 mars 2006 relative au retour à l'emploi et sur les droits et les devoirs des bénéficiaires de minima sociaux et liens vers les décrets d'application. Article 32. Pieejams: http://www.legifrance.gouv.fr/html/actualite/actualite_legislative/decrets_application/2006-339.htm. [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā].

3) pastāv prasības un intereses, kuras būtu vēlams likumos norādīt, bet to būtība nepieļauj to sargāšanu vai apmierināšanu ar likumu palīdzību.⁴⁵⁹

Kopš XX gadsimta 60. gadiem ASV strauji attīstījās tiesību un politikas novērtēšana kā aktuāls juridisko un socioloģisko pētījumu objekts. Arī Eiropā, īpaši, Francijā⁴⁶⁰, Vācijā, Anglijā un Itālijā tika aktualizēta tiesību normu ietekmes novērtēšanas ideja. Līdz ar to jēdziens „efektivitāte” ieguva jaunu pielietojumu juridiskajās zinātnēs, uzsverot iespējas salīdzināt tiesību normas ar jebkuru citu sabiedrības uzvedību regulējošu un virzošu spēku. Neskatoties uz to, ka vārds „efektivitāte” ir plaši pielietots arī Latvijas tiesību zinātnieku darbos, pētījumos un juridiskajā literatūrā, ir būtiski viest terminoloģisku skaidrību par minētā jēdziena mijiedarbību ar citiem terminiem. Joprojām pastāv lielas neskaidrības par paša „efektivitātes” jēdziena nozīmi un robežām, tās jaucot ar citiem, iespējams, ļoti radniecīgiem un līdzīgiem jēdzieniem.⁴⁶¹

Tiesību zinātnē reti tiesību normu efektivitātes jautājums skatīts teorētiski visaptveroši, radot vienotu skatījumu uz efektivitātes jēdzienu un tā iespējamām nozīmēm. Piemēram, V.Liholaja, analizējot Eiropas tiesību zinātnieku darbus, konstatējusi vairākas efektivitātes jēdziena versijas (piem. H.Kelzena, E.Hirša, S.Otta, A.Pečenika u.c.), tādējādi radot veiksmīgu efektivitātes (šā jēdziena plašākajā nozīmē) definīciju: „tiesisko normu efektivitāti varētu definēt kā tiesisko normu mērķu faktisko realizējamību, ko raksturo no visoptimālāko tiesisko līdzekļu un maksimāli sasniedzamo rezultātu viedokļa un ko pārbauda ar šīs sistēmas subjektu darbību”.⁴⁶² Lai gan pati V.Liholaja šajā definīcijā atrod saikni ar diviem efektivitātes kritērijiem (efektivitāte kā realizācijas atbilstība un mērķa īstenošanas apstākļi), tomēr definīcijas kontekstā, atsaucoties uz „visoptimālāko tiesisko līdzekļu” nepieciešamību, var vilkt paralēles ar mūsdienās ļoti svarīgo resursu un ekonomiskā lietderīguma kritēriju likumdevēja darbā.

Efektivitātes jēdzienam nav vienādas nozīmes socioloģiskā un juridiskā kontekstā. Pirmajā gadījumā efektivitāte var nozīmēt efektus, rezultātus, juridiskas normas radītas

⁴⁵⁹ Pound R. The Limits of Effective Legal Action. International Journal of Ethics, 1917, Vol.27, pp.150-167.

⁴⁶⁰ Piemēram, Francijā 1990.gadā tika izveidota starpministriju komisija, kurai uzticēts attīstīt un koordinēt valdības iniciatīvas, kas skar publiskās politikas novērtēšanu. Skat. Jeammaud A., Serverin E. Evaluer le droit. Rectueil Dalloz, 1992, p. 263.

⁴⁶¹ Šo problēmu jau 1997.gadā konstatēja krimināltiesību eksperte prof. V.Liholaja. Sīkāk sk: Liholaja V. Tiesību normu efektivitātes jēdziens un kritēriji. Grām.: Vispārīgās tiesību teorijas un valststiesību atziņas. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997, 89.-100.lpp.

⁴⁶² Liholaja V. Tiesību normu efektivitātes jēdziens un kritēriji. Grām.: Vispārīgās tiesību teorijas un valststiesību atziņas. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997, 91.lpp.

parādības. Otrajā situācijā - tā būs saistīta ar piemērošanu, izpildes kvalitāti, juridiskās normas respektēšanu vai ievērošanu.⁴⁶³

Krievu tiesību zinātnieki ir piedāvājuši tiesību normu piemērošanas loģisko ķēdi: „sociālā vajadzība – interese – mērķis (sociāls un juridisks) – tiesiskais līdzeklis – nolūks – griba – tiesiska uzvedība- tiesiskā regulējuma efektivitāte”.⁴⁶⁴ Šis piedāvājums atzīstams par oriģinālu un noderīgu tiesību sociologu pētījumos. Ir svarīgi, ka, veicot tiesību normu novērtēšanu, tiek ņemti vērā visi ķēdes posmi. Tikai tad var tikt adekvāti noskaidrota tiesību normas efektivitāte (šā jēdziena plašākajā nozīmē).

V.Liholaja konspektīvi veikusi svarīgāko tiesību normu efektivitātes priekšnosacījumu analīzi. Viņa atzīmējusi, ka efektivitātes jautājuma pētniecībā jāizšķir trīs nosacījumu grupas: normu kvalitātes rādītāji (normas atbilst sociāli ekonomiskiem, kultūrpsiholoģiskiem un organizatoriskiem apstākļiem, kādos tā darbosies), likumdošanas tehnikas ievērošana tiesību jaunrades procesā (iekšējā saskaņotība), kā arī normu piemērošanas menānismi un tiesiskās apziņas līmenis.⁴⁶⁵

Franču autori efektivitātes fenomenam ir devuši vairākas definīcijas, piemēram, „tiesību normas īpašības, kas rada dzīvē piemērotu vēlamu efektu”.⁴⁶⁶ Efektivitāte iezīmē, no vienas puses, pārbaudāmu faktu kopumu, un no otras puses, sociālajās attiecībās pastāvošus faktus.⁴⁶⁷ Norma vai juridiskā situācija ir efektīva, ja tā tās īstenojas faktos, ja tās iemiesojas realitātē. „Efektivitāte ir tiesību kvalitātes pamats, kura objektīvi piepilda savu sociālo funkciju.”⁴⁶⁸

Krievu tiesību zinātnē pamatoti ticis uzsvērts, ka tiesību normu efektivitātes pētniecībā var izdalīt divas metodoloģiskas pieejas: individuālo un plurālistisko.⁴⁶⁹ Individuālā pieeja tiek raksturota, uzsverot šādus aspektus: 1) personība nav pasīvs tiesiskā regulējuma objekts, bet gan aktīvs; 2) indivīda un tiesību sistēmas mijiedarbība notiek dialektiski, periodiski mainoties iniciatīvas veicējiem; 3) personības raksturojums tiesību sistēmā atkarīgs no valdošajām

⁴⁶³ Rangeon F. Réflexions sur l'effectivité du droit. Dans: CURAPP, Les usages sociaux du droit. Paris: PUF, 1989, p.128.

⁴⁶⁴ Оносов Ю.Б. Социальная и юридическая эффективность норм материального права. Grām: Лафитский В.И. Наследие юридической науки и современность. Материалы заседаний V Международной школы-практикума молодых ученых- юристов (Москва, 26-28 мая 2010 г.). Москва: Юриспруденция, 2011, с. 470.

⁴⁶⁵ Liholaja V. Tiesību normu efektivitātes jēdziens un kritēriji. Grām.: Vispārīgās tiesību teorijas un valststiesību atziņas. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997, 94- 98.lpp.

⁴⁶⁶ Vocabulaire juridique. Paris: PUF, 1987, Cornu G., „effectivité”

⁴⁶⁷ Conte Ph. „Effectivité”, „ineffectivité”, „sous – effectivité”, „surefficacité”, „...: variations pour droit pénal. Dans: Droit privé français à la fin du XXème siècle. Etudes ofertes à Pierre Catala. France: Litec, 2001, pp. 125 – 130.

⁴⁶⁸ Touscoz J. Le principe d'effectivité dans l'ordre international. Paris: LGDJ, 1964, p.2.

⁴⁶⁹ Жинкин С.А. О новых методологических подходах к исследованию проблем эффективности права. Российский следователь, 2009, № 10, с. 30 – 32.

tendencēm, to noturīguma izpausmēm un integrēšanās pakāpes; 4) pētot indivīda rīcību, tiek ņemti vērā sociāli tiesiskie nosacījumi un apstākļi, kas konkrētajā tiesību nozarē ietekmē saskarsmes formas.⁴⁷⁰

Plurālistiskā pieeja, ko atsevišķi autori vēlas plašāk attīstīt, iekļauj ne tikai tiesību normas efektivitātes noteikšanā izmantot juridisko jomu, bet vienlaikus analizēt arī psiholoģiskos, antropoloģiskos un pasaules uztveres skatījumu.⁴⁷¹ Plurālistiskā pieeja tiesību normu efektivitātes pētniecībā neaprobežojas tikai ar konkrētas tiesību normas rezultātu atbilstības mērīšanu no valsts varas puses, bet tiek skatīta arī normas sociālā nozīme. „Tiesību efektivitāte nozīmē veiksmīgu garīgo un sociālo mērķu īstenošanu konkrētā vēsturiskā periodā”, kad tiesību darbība tiek novērtēta no tiesību viedokļa vispārīgi kā humānisma, kārtības, paredzamības, saprātīguma atbilstības u. c. kritērijiem.⁴⁷² Šāda pieeja, autoresprāt, Krievijā tiek aprakstīta tikai teorētiski, bet Rietumu tiesību zinātnē tai jau izveidojušās plašas tradīcijas.

Konkrētu tiesību normu efektivitāti no plurālistiskā viedokļa iekļauj vairāki aspekti:

1. Funkcionālais mērķa aspekts.
2. Aksioloģiskais (vērtību) - normas atbilstība sociālām vērtībām.
3. Sociālais- sociālo interešu balanss, kas veicina destruktīvu sociāli kaitīgu parādību samazināšanos etnisko u.c. grupu starpā.
4. Ekonomiskais- efektivitāte nozīmē ekonomisko ieguvumu, pieaugumu, atvieglotu pieeju ekonomiskajiem labumiem u. c.
5. Antropoloģiskais (psiholoģiskais) – norma tika izprasta kā garīgās attīstības pakāpe, personas pašrealizācijas, ko nodrošina juridiski priekšraksti. Antropoloģiskais aspekts ietver konkrētu indivīdu aktīvas pilsoniskas līdzdalības veidošanos.

Katrai normai nepiemīt visi minētie aspekti. Tie kalpo kā orientieri, uz kuriem vajadzētu balstīties tiesībpolitiskajai darbībai, mērķtiecīgam valsts darbam likumdošanas normu pilnveidošanai.⁴⁷³

Autore, iepazīstoties ar Rietumvalstu tiesību socioloģijas teorijām, konstatējusi, ka tiesību zinātnē dominē trīs jēdziena ”tiesību normu efektivitāte” izpratnes:

⁴⁷⁰ Новик Ю.И. Психологические проблемы правового регулирования. Минск: Университетское, 1989, с. 5 - 6.

⁴⁷¹ Жинкин С.А. О новых методологических подходах к исследованию проблем эффективности права. Российский следователь, 2009, № 10, с. 30 – 32.

⁴⁷² Sk. arī: Жинкин С.А. О плюрализме в исследовании проблем эффективности права. История государства и права, 2009. № 11, с. 39 - 41

⁴⁷³ Жинкин С.А. О плюрализме в исследовании проблем эффективности права История государства и права, 2009. № 11, с. 39 – 41.

- 1) jēdziens „efektivitāte” tiesībās izmantojams tā visplašākajā nozīmē, ar to izprotot visa veida tiesību normu iedarbību;
- 2) jēdziens „efektivitāte” iedalāms divās apakškategorijās. Kā labākais piemērs šai pieejai ir rodams atsevišķu krievu tiesību sociologu darbos, kuros norādīts, ka ir iespējams izdalīt divu tipu efektivitāti: a) juridisko efektivitāti, ko raksturo subjekta uzvedības atbilstība prasītajam; b) sociālo efektivitāti, ko raksturo nevis vienkārši adresātu uzvedības atbilstība, bet attālinātu sociālu mērķu, kas atrodas aiz normas regulējuma robežām, sasniegšana;⁴⁷⁴
- 3) tiek piedāvāts paplašināts trīs jēdziena „efektivitāte” izpratnes nozīmju kopums. Darba autore uzskata, ka šis piedāvājums ir vispilnvērtīgākais, un tā atzīšana notiek pakāpeniski. Pārsvārā tā ir izsecināma netieši, un *expressis verbis* šāds iedalījums ir aprakstīts reti. Piemēram, itāļu tiesību zinātnieks Enriko Milano (*Enrico Milano*) uzsveris trīs jēdzienu nošķiršanas nozīmi.⁴⁷⁵

Šajā apakšnodaļā konkrēti raksturotas trīs jēdziena „tiesību normu efektivitāte” izpratnes, kurām, autoresprāt, ir izšķiroša nozīme pareizai un pilnvērtīgai tiesību normu ietekmes izvērtēšanai.

3.5.1 Efektivitāte - atbilstība

Latviešu valodā lietotais jēdziens „efektivitāte” ir svešvārds, aizgūts no latīņu valodas (lat.*effectivus*),⁴⁷⁶ kas nozīmē „tādu, kas dod vajadzīgos rezultātus”.⁴⁷⁷ Parasti plašākajā šā jēdziena izpratnē ar efektivitāti bieži vien izprot visa veida visdažādākās sekas, kādas likuma normai var būt. Tomēr efektivitāti kā tiesību normu novērtēšanas kritēriju latviešu valodā vistuvāk varētu apzīmēt jēdziens „atbilstība, saskaņotība” ar likumā noteikto formulējumu, normas izpildes precizitāte. Autore uzsver, ka šāda jēdziena „efektivitāte” izpratne tiesību socioloģiskajā aspektā nodrošina skaidru un nepieciešamu juridiskās „efektivitātes” nošķiršanu no šā vārda lietojuma citās nozarēs.

⁴⁷⁴ Оносов Ю.Б. Социальная и юридическая эффективность норм материального права. Grām: Лафитский В.И. Наследие юридической науки и современность. Материалы заседаний V Международной школы-практикума молодых ученых- юристов (Москва, 26-28 мая 2010 г.). Москва: Юриспруденция, 2011, с. 466.

⁴⁷⁵ Milano E. Unlawful Territorial Situations in International Law – Reconciling Effectiveness, Legality and Legitimacy. Leiden: Brill, 2005, p. 23.

⁴⁷⁶ Franču valodā tiek lietots termins „effectivité”, angļu valodā – „effectiveness”, vācu valodā – „Effektivität”.

⁴⁷⁷ Svešvārdu vārdnīca. Baldunčiks J. (red). Rīga: Jumava, 1999, 175. lpp.

1993.gadā Parīzē izdotajā Tiesību teorijas un tiesību socioloģijas vārdnīcā ir dots precīzs skaidrojums: „Efektivitāte ir tiesībās noteikto normu īstenošanas līmenis/ pakāpe sociālajā praksē”.⁴⁷⁸ Efektivitātes jēdziena lietošanu mūsdienīgā izpratnē kā tiesību un sabiedrības attiecību perspektīvā aizsāka izcilā franču profesora Žana Karbonjē 1958.gadā publicētais raksts „Tiesību normas efektivitāte un neefektivitāte”.⁴⁷⁹ Cita starpā, Ž.Karbonjē šajā rakstā paudis atziņu, ka pilnīgas neefektivitātes gadījumā var izšķirt divus fenomenus: „*likumu bezspēcību*” un „*likumu novecošanos*”. Pirmo terminu ieviesis franču zinātnieks Žans Kruē (*Jean Cruet*) 1908.gada darbā „Tiesību pastāvēšana un likumu bezspēcība”⁴⁸⁰, kas iezīmē likumu nepiemērošanas *ab initio* problemātiku, kas ir tik aktuāla mūsdienās. Ar „likumu novecošanās” fenomenu tiek saistīti gadījumi, kad tiesību normas pēc īsāka vai garāka laika perioda vairs netiek piemērotas, līdz ar to zaudē savu efektivitāti.

Tiesību sociologu skatījumā viens no būtiskākajiem Ž.Karbonjē 1958.gada rakstā paustajiem uzskatiem skar statistiskās neefektivitātes fenomenu. Zinātnieks norāda, ka tikai teorētiski var pastāvēt 100% efektivitāte. Noteikts neefektivitātes līmenis ir „dabisks” stāvoklis un risks, ko likumdevējs paredz un uzņemas. Tādējādi vienmēr pastāv ierobežojumi starp normatīvo modeli un realitāti.

Vēl vairāk, pat likumdevējs atsevišķos gadījumos vēlētos, lai tiesību norma vienmēr paliktu daļēji neefektīva, jo noteiktos apstākļos tās piemērošana darītu vairāk sliktu, nekā labu (piemēram, laulību vecuma ierobežojuma samazināšana noteiktās situācijās).⁴⁸¹ Ar to izskaidrojams, ka tiesību socioloģijā ļoti liela nozīme ir iegūto kvantitatīvo rādītāju metodoloģiski pareizai izmantošanai pētījumu veikšanā, izvairoties no vienkāršotās un ļoti bieži postulētās frāzes „jo efektīvāks ir likums, jo labāk”.

Nepieciešamību konkrēti definēt tiesību normas kvalitātes kritērijus akcentējuši vairāki autori, norādot, ka nedrīkst manipulēt ar jēdziena „efektivitāte” rādītājiem, jo tie var novest pie kļūdainiem secinājumiem. Piemēram, ja aizliedzoša norma netiek ne reizi piemērota, tad tās efektivitāte ir 100%.⁴⁸² Piemēram, ja Doma laukumā tiek aizliegta naftas ieguve, tad

⁴⁷⁸ Lascoumes P. „Effectivité”. Dans: Dictionnaire encyclopédique de théorie et de sociologie du droit. Arnaud A.-J. (dir.) Paris: L.G.D.J., 1993, p. 217.

⁴⁷⁹ Carbonnier J. Effecitivité et ineffecitivité de la regle de droit. L'Année sociologique, 1958, p.12.

⁴⁸⁰ Cruet J. La Vie Du Droit Et L'Impuissance Des Lois, Paris: E. Flammarion, 1908.

⁴⁸¹ Carbonnier J. Effecitivité et ineffecitivité de la regle de droit. L'Année sociologique, 1958, p.12.

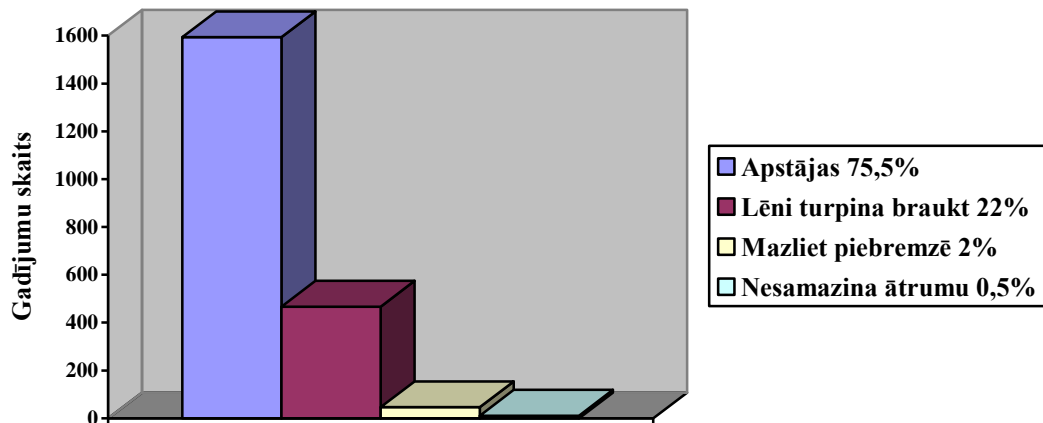
⁴⁸² Шуплецова Ю.И. Некоторые замечания к вопросу об измерении эффективности права. Grām: Доронина Н.Г. (отв. ред.) Экономическая эффективность права: Материалы круглого стола V Международной школы-практикума молодых ученых-юристов (Москва, 26-28 мая 2010 г.). Москва: Юриспруденция, 2011, с. 56.

acīmredzami, statistiski šās normas efektivitāte būs 100%, tādēļ jebkuras tiesību normas izvērtēšana ir uzsākama ar tās piemērošanas biežuma raksturojumu un analīzi.

Īpašu uzmanību saista individuālās neefektivitātes jēdziena aktualizēšana tiesību socioloģijā. Tieši indivīda personiskā attieksme pret regulējošās normas ievērošanas/neievērošanas nepieciešamību ir saistījusi un arvien biežāk saista tiesību sociologu uzmanību mūsdienās. Ievērojamā amerikāņu sociālās psiholoģijas profesora Floida Henrija Alporta (*Floyd Henry Allport*) XX gadsimta pirmajā pusē veiktā izpēte par sabiedrības uzvedības maiņu regulējošo normu ietekmē kalpo par teorētisko pamatojumu arī mūsdienu tiesību normu efektivitātes pētījumos. 1934.gadā publicētajā pētījumā ar nosaukumu „Pakļāvīgas uzvedības J līknes hipotēze”⁴⁸³ tiek analizēts ASV XX gadsimta sākumā veiktais slavenais pētījums par autovadītāju rīcību, redzot iedegamies sarkanās krāsas luksofora gaismu vai STOP zīmi. Zinātnieka izvirzītā hipotēze par „J” līkni vienkāršotā veidā skaidrojama šādi. Ja pieņemam, ka ikviens autovadītājs rīkojas saskaņā ar ceļu satiksmi regulējošo luksoforu signāliem vai ceļa zīmēm, tad, piemēram, iedegoties sarkanajai gaismai, 100% autovadītāju apstāsies. Taču apjomīgajā pētījumā tiek konstatēts, ka lielākā daļa autovadītāju apstājas - 75,5%; viena daļa vairāk piebremzē - 22% vai mazāk piebremzē - 2%, bet tomēr pārbrauc krustojumu. Visbeidzot, ir daļa autovadītāju, kuri turpina pārbraukt krustojumu bez bremzēšanas - 0,5 %. Ja šos gadījumus attēlotu kopējā shēmā, izveidojas apgriezta „J” burta forma. Šis pētījums ļoti skaidri parāda, ka lielākā sabiedrības daļa ievēros regulējošās normas, taču daļa sabiedrības daļēji vai pilnībā tos neievēros.

⁴⁸³ Allport F.H. The J-Curve Hypothesis of Conforming Behavior. *Journal of Social Psychology*, 1934, Vol.5, pp.141-183.

Autovadītāju uzvedība pie STOP zīmes

Avots: Allport F.H., The J-Curve Hypothesis of Conforming Behavior. Journal of Social Psychology, 1934, Vol.5. p.143.

Tieši likumu daļēja neievērošana – individuālā neefektivitāte - ir tiesību socioloģijā visinteresantākais pētījumu objekts, jo saistāms ar jautājumiem par attieksmi pret regulējošām normām, daļēju piekrišanu un paklausību, vienlaikus pilnībā tomēr neizpildot regulējošās normas prasības.

Augstāk attēlotā diagramma parāda tiesību normu efektivitātes pētījumu sarežģītību un riskus; konstatējot, ka aptuveni ceturtdaļa normatīvā regulējuma adresātu daļēji/ pilnībā neievēro likumā noteikto, papildus jaunus kvalitatīvus secinājumus izdarīt nav iespējams. Sīkāk efektivitātes pētījumi nespēj neko citu, kā tikai norādīt uz attālumu/ atšķirību starp normu un praksi.

Ž. Karbonjē pamatoti uzsver, ka banālā frāze, ka likumi ir domāti, lai tos piemērotu, ne vienmēr ir patiesa. Zinātnieks pauž nostāju, ka „jurista acīs neefektīvs likums var izrādīties efektīvs sociologa skatījumā”.⁴⁸⁴

Efektivitāte ir saistāma, vispirms, ar kvantitatīvu (statistisku) atbilstību normā noteiktajam modelim. No otras puses, tai ir sakars ar pilnīgu vai augstu individuālo atbilstību un paklausību. Tieši ekonomiski izsakoties, var visprecīzāk definēt likumu efektivitātes pamatprincipu: „likums tiek cienīts, ja tas darbojas kā tirgū – ja to pērk”.⁴⁸⁵ Veicot sabiedrības grupu un indivīdu reakcijas izpēti likumu piemērošanas jomā, viennozīmīgi uzskatāms, ka „starp pilnīgu

⁴⁸⁴ Carbonnier J. Efficacité et inefficacité de la règle de droit. L'Année sociologique, 1958, p.17.

⁴⁸⁵ Frison-Roche M.-A. L'amour intéressé des lois particulières (Analyse sociologique du droit économique). Dans: L'amour des lois: la crise de la loi moderne dans les sociétés démocratiques. Dir. de Boulad-Ayoub J., Melkevick B., Robert P. Québec/Paris: L'Harmattan: Les Presses de l'Université Laval, 1996. p.349.

neefektivitāti un pilnīgu efektivitāti, kas ir vienlīdz reti izņēmumi, dominē nomācošais vairākums daļējās neefektivitātes gadījumu”.⁴⁸⁶ Šo atziņu nevar uzskatīt par pārsteidzošu, izprotot, ka sociālās vajadzības mainās un formējas katru dienu, likuma normu nenovēršami padarot daļēji neievērotu un neizpildāmu. No tā gan nevajadzētu izdarīt secinājumu, ka „neefektivitāte ir iemesls, lai atceltu likumu, bet gan vajadzētu apkopot likuma sociālos rezultātus, lai nepieciešamības gadījumā labotu likumu, lai sasniegtu vēlamos rezultātus vai pat mainītu likuma mērķus”.⁴⁸⁷

Citiem vārdiem: kvantitatīvi statistiskie pētījumi palīdz mērīt atbilstību (efektivitātes līmeni vai saskaņotību ar likumu) iespējamās novirzes (neefektivitātes līmeni) juridiskās normas sociālajā ieviešanā. Tā, piemēram, likums ir efektīvs, ja tas mudina autovadītājus ievērot atļauto braukšanas ātrumu. Šis piemērs ļauj vienlaikus iezīmēt atšķirību starp līdzīgiem terminiem „efektivitāte” un „iedarbīgums”. Efektivitāte atšķiras no iedarbīguma (mērķu sasniegšanas) ar to, ka efektivitāti raksturo diezgan pašsaprotams priekšnosacījums – likums spēj vai tam jāspēj radīt efektus sabiedrībā.⁴⁸⁸

Ja konkrētā likuma mērķis ir samazināt autoceļu avāriju smagās sekas, attiecīgais likums var būt efektīvs (autovadītāji ievēro atļauto braukšanas ātrumu), bet neiedarbīgs (netiek novērots smago autoavāriju samazinājums). Efektivitāte iezīmē, no vienas puses, faktu pārbaudāmību, un, no otras puses, reālas sociālās uzvedības izmaiņas. Starp abiem terminiem neapšaubāmi pastāv dziļa saikne, taču tā nevar un nedrīkst tikt noreducēta uz, piemēram, šādu vienkāršu apgalvojumu: „ja norma ir efektīva, tātad tai jābūt arī iedarbīgai”.

Efektivitātes jēdziens ir nesaraucjami saistīts ar tā pretstatu „neefektivitāti” - seku trūkumu. Abi jēdzieni tiek izmantoti, lai mērītu pastāvošo novirzi no spēkā esošajām tiesību normām un sociālo realitāti. Dažkārt neefektivitātes izpausmes var skatīt kā sociālā regulējuma „disfunkcijas”. Tādējādi uzmanība tiek pievērsta tikai efektivitātes/ neefektivitātes aspektiem, un tās attiecīgi skaidrojot ar tiesību ievērošanas veidiem, autoritāru normu „īstenošanu” vai „sankcijām”, ja tās netiek ievērotas. Šāda empīriskā pieeja var radīt kļūdainu skatījumu uz efektivitātes konceptu. Neefektivitāte, kas konstatēta kādā noteiktā gadījumā, tomēr neizslēdz iespēju, ka norma ir efektīva, taču tas neizpaužas konkrētā pētījuma vai statistikas radītāju ietvaros. Tādus gadījumus var dēvēt par „latento efektivitāti”, kuras nošķiršanu no manifestētās,

⁴⁸⁶ Carbonnier J. Flexible droit. Paris: L.G.D.J., 1969. p.33.

⁴⁸⁷ Paysant A. Sociologie du droit. Dans: Dictionnaire de la sociologie. Boudon R., Besnard Ph. et.al. (dir.). Paris: Larousse, 1993, p.103.

⁴⁸⁸ Sīkāk sk.: Aeken van K. From Vision to Reality: *Ex Post* Evaluation of Legislation. *Legisprudence: International Journal for the Study of Legislation*, 2011, Vol. 5, Issue 1, p. 55.

acīmredzamās efektivitātes jau XX gadsimta pirmajā pusē veicis ievērojams amerikāņu sociologs Roberts Kings Mertons (*Robert King Merton*).⁴⁸⁹

3.5.2 Iedarbīgums - mērķa sasniegšana

Termins, kas cieši saistīts ar efektivitātes jēdzienu tiesību socioloģijā, ir „tiesību normu iedarbīguma” jeb „tiesību produktivitātes” jēdziens.⁴⁹⁰ Autore piedāvā šādu definīciju: „Iedarbīgums ir juridisko normu seku novērtēšanas veids, vērtējot likumā paredzamo mērķu sasniegšanas līmeni”. Iedarbīgums norāda uz juridisko normu konkrētu sagaidāmo rezultātu, likuma spēju radīt noteiktas sekas, to attiecīgi piemērojot. Tiesību normas iedarbīgumu vienmēr nepieciešams skatīt saistībā ar likuma mērķi.⁴⁹¹ Kā pareizi jau pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados norādīja franču zinātnieki Antuāns Žemods (*Antoine Jeammaud*) un Evelīna Serverina (*Evelyne Serverin*), kā arī Fransuā Ranžons (*François Rangeon*), efektivitāte un iedarbīgums ļoti bieži tiek uzskatīti par sinonīmiem, taču tie ir jānošķir no citiem juridiskiem jēdzieniem un jāizskaidro to savstarpējā mijiedarbība.⁴⁹²

Iedarbīguma koncepts paver citu lauku, lielāku, nekā efektivitātei. Ar efektivitāti vien nepietiek, jeb zinātnieka F.Ranžona vārdiem sakot: „Tiesības var tikt efektīvi ieviestas, pat nebūdamas iedarbīgas”⁴⁹³. Tas, ka pastāv terminoloģisks apjukums, neprotot nodalīt tiesību efektivitāti no iedarbīguma, norādījis arī franču profesors Ž.F. Perins (*Jean- François Perrin*), konstatējot, ka „efektivitāte” un „iedarbīgums” tikuši kļūdaini akceptēti kā sinonīmi, tulkojot franču valodā H.Kelzena fundamentālo darbu „Tīrā tiesību teorija” (tulk. Eizenmans, 1960).⁴⁹⁴ Šī kļūda īpaši pieminēta arī Francijā izdotajās juridisko terminu vārdnīcās pie attiecīgo terminu skaidrojumiem.⁴⁹⁵

⁴⁸⁹ Plašāk sk.: Merton R.K. *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press, 1949. vol.I., chap.III.

⁴⁹⁰ Franču valodā tiek lietots termins „efficacité”, angļu valodā – „efficacy; efficiency”, vācu valodā – „Wirksamkeit, Effizienz”.

⁴⁹¹ Blankenburg E. La recherche de l'efficacité de la loi. Réflexions sur l'étude de la mise en œuvre (le concept d'implementation). *Droit et Société*, 1986, Nr.2., pp. 73 – 78.

⁴⁹² Wassermann R. Loi et efficacité. Actes du 12e colloque de droit européen: Principes et méthodes d'élaboration des normes juridiques, 1982, pp. 100-106.

⁴⁹³ Rangeon F. Réflexions sur l'effectivité du droit. Dans: *Les usages sociaux du droit*. Paris: PUF, 1989, p.131.

⁴⁹⁴ Perrin J.-F. Pour une théorie de la connaissance juridique. *Travaux de droit, d'économie, de sociologie et de sciences politiques*. Genève, 1979, No.117, p.91.

⁴⁹⁵ Plašāk sk: Lascoumes P. „Effectivité”. Dans: *Dictionnaire encyclopédique de théorie et de sociologie du droit*. Dir.de Arnaud A.-J. Paris: L.G.D.J, 1993, p. 218. Abu terminu vien došana izmantota, piem ram, arī šaj  izdevum : Haesaert J. *Théorie Générale du Droit*. Bruxelles: Emile Bruylant, 1948.

Tiesību iedarbīgumu skata konceptuāli saistībā ar institucionālo sniegumu un politikas analīzi, tādējādi pārkāpjot juridiskās zinātnes robežas, un likumsakarīgi aptverot arī politikas zinātnes un socioloģijas jomu. Īpaši atzīmējami slavenā vācu sociologa un jurista Teodora Geigera (*Theodor Geiger*) centieni uzsvērt mērķu nozīmi tiesību studijās.⁴⁹⁶ Publiskajā sektorā tiesību iedarbīgums visbiežāk var tikt vienlaikus saistīts ar visoptimālāko līdzekļu izmantošanu (tiek skatīts normas iedarbīgums attiecībās *ieguldījums/ ieguvums*).⁴⁹⁷

Zinātnisku skatījumu uz normu spēju sasniegt nospraustos mērķus sociālajās zinātnēs piedāvāja Hanss Alberts (*Hans Albert, 1921*), kura vārds tiesību filosofijā ir saistāms ar kritiskā racionālisma ideju. Piedāvājot normas novērtēt ar „sociālās tehnoloģijas” pieeju, H.Alberts piedāvā izmantot sociālo zinātņu metodes, lai noteiktu alternatīvu tiesību normu vai politikas iniciatīvu sekas. Izstrādājot vienādojumu formā sociālās sekas, var secināt, kā tiks īstenoti mērķi. Piemēram, norma „A” ir labāka par normu „B”, ja sekas normai „A” sasniegs „X” un „Y” standartu (mērķus) labāk nekā norma „B”.⁴⁹⁸ Sociālās tehnoloģijas priekšrocības gan ir saistāmas, galvenokārt ar vienkāršu un izmērāmu skaitļos un faktos tiesību normu novērtēšanu un pētīšanu. Ceļu satiksmes tiesiskā regulēšana būtu visuzskatāmākais piemērs. Mērķu sasniegšanas pētījumi, piemēram, vārda brīvības aizsardzības līmeņa novērtēšanai, autoresprāt, nebūs rezultatīvi, izmantojot „sociālās tehnoloģijas” metodes. Normas iedarbīgums var tikt skatīts, analizējot tās spēju sasniegt konkrētu mērķi, (jeb, īsāk formulējot, *ieguvums/ mērķis*).⁴⁹⁹ Ir acīmredzami, ka deklarētie mērķi ne vienmēr sniedz īstenu priekšstatu par likuma pieņemšanas iemesliem. No tā var izrietēt, ka tiesību piemērotājs likuma mērķi izprot citādi, nekā to bija domājis likumdevējs. L.Maders skaidro, ka no pozitīvo tiesību viedokļa mērķu identificēšana likumdevējam nav obligāts priekšnoteikums, un tie nav obligāti jāizskaidro pašā likuma tekstā.⁵⁰⁰ Tādējādi tiesību sociologiem ir ļoti būtiski identificēt un pareizi izprast vai pat definēt likumdevēja mērķus.

⁴⁹⁶ Plašāk sk.: Geiger T. *Vorstudien zu einer Soziologie des Rechts*, Berlin: [B.i.], 1964.

⁴⁹⁷ Bieži pētījumos sastopams no angļu valodas netulkots terminu pāris *input/ output*.

⁴⁹⁸ Herget J.E. *Contemporary German Legal Philosophy*. Philadelphia:University of Pennsylvania Press, 1996, pp.36. – 37.

⁴⁹⁹ Angļu valodā veiktajos pētījumos tiek izmantots terminu pāris *output/goal*.

⁵⁰⁰ Mader L. *L'évaluation législative. Pur une analyse empirique des effets de la législation*. Genève: Payot Lausanne, 1985, p.63.

Saskaņā ar klasisko tiesību normu efektivitātes novērtēšanas teoriju Krievijā tiek izdalīti šādi tiesību normu mērķi: funkcionālie un priekšmeta (kr. *функциональные и предметные*), kā arī materiālie un juridiskie (kr. *материальные и юридические*).⁵⁰¹ Gadījumā, ja tiesību norma sasniedz vairākus mērķus, rodas jauna problēma: kā sabalansēt, kurš sasniegtais mērķis ir svarīgāks. Var gadīties, ka nozīme, ko piešķiram kādam mērķim, var tikt apšaubīta, tieši tāpat kā pats mērķis.

Iedarbīguma kritērijs ir balstīts uz to, lai vienlaikus varētu arī izvērtēt likumdevēja aktivitātes un tā spēju savlaicīgi un racionāli apdomāti radīt kvalitatīvas tiesību normas. Tomēr, lai labāk izprastu iedarbīguma kritērija savdabību, jāatzīmē, ka ir iespējamās arī situācijas, kad neefektīva likumdošana vai nepiemērotas tiesību normas var būt iedarbīgas. Bet vienlaikus atzīmējams, ka efektivitāte un ieviešana negarantē iedarbīgumu. Bieži novērojams, ka likumdevējs parasti no likuma sagaida tā efektivitāti, to uzskatot kā visātrāk sasniedzamo mērķi. Tomēr dažkārt izrādās, ka zems likuma īstenošanas līmenis atsevišķos gadījumos politiski var tikt uzskatīts par veiksmi.

Tātad efektīvi ieviests likums var būt arī neiedarbīgs, neatbilstošs likumdevēja vēlmēm. Tiesību efektivitāte paredz, ka tiek respektēti tie principi, kuri var dažkārt nonākt konfliktā ar ekonomisko iedarbīgumu un sociālajiem pētījumiem. Ja iedarbīguma vārdā tiek pieprasīta kādas iestādes, kas nenes ekonomisku labumu, slēgšana, tad tiesību efektivitāte, tieši otrādi, paredz aizsargāt tiesības darbiniekiem un skatīs iespējas samierināt ekonomiskās un aizsargāt solidāras indivīdu intereses. Tādējādi iedarbīgums, kas iezīmē vēlmi racionalizēt tiesību piemērošanu, nevar būt absolūts kritērijs, jo nedrīkst nonākt konfliktā ar citu tiesību mērķiem un personu tiesībām.

3.5.3 Lietderīgums - ekonomiskā (resursu) atdeve

Tiesību socioloģijā aktīvi tiek izmantots vēl viens termins, kas var viest neskaidrības - lietderīgums/ produktivitāte/ atdeve.⁵⁰² Koncepta saknes meklējamas ekonomikā, atsaucoties uz līdzībām ar grāmatvedības bilanci: izdevumu un ieguvumu balansu. Šī koncepcija ir izteikti

⁵⁰¹ Кудрявцев В. Н. Никитинский В. И, Самощенко И. С., Глазырин В. В. Эффективность правовых норм. Москва: Юридическая литература, 1980, с. 36 – 37.

⁵⁰² Franču valodā tiek lietots termins „efficiency”, angļu valodā – „efficiency; productivity”, vācu valodā – „Effizienz; Wirtschaftlichkeit”.

utilitāra un uzdod jautājumu par rezultātu, skatot to no investīciju redzesloka.⁵⁰³ V. Pareto ir veiksmīgi definējis normas lietderīguma jēdzienu, paredzot, ka tiesību norma atbilst minētajam kritērijam, ja tā uzlabo vismaz viena subjekta stāvokli, nepasliktinot citu subjektu situāciju. Krievijā likumu lietderīguma jēdzienu ir izstrādājis M. Speranskis (imperatora Aleksandra I palīgs) jau 1809. gadā savā apjomīgajā tiesību reformu plānā „Ievads Valsts likumu krājumā” paredzot, ka „likumam ir jābūt noderīgam katram cilvēkam”.⁵⁰⁴

Lietderīguma metodes analīzi, ko mēdz dēvēt arī par izmaksu/ ieguvumu analīzi, kā metodisku pieeju jau pielieto sen. Šis modelis ASV ir attīstījies publiskajās tiesībās ar Plūdu kontroles likuma pieņemšanu 1936.gadā un kopš tā brīža veiksmīgi progresējis publiskajās tiesībās.⁵⁰⁵ Minētais ASV tiesību akts paredzēja milzīgu projektu īstenošanu, lai no plūdiem un dabas katastrofām pasargātu iedzīvotājus aptuveni 400 000 km² platībā. Vienīgais kritērijs no valdības puses projektu īstenošanai bija, lai ekonomiskie ieguvumi būtu lielāki nekā izmaksas. Tādējādi ekonomiskie aprēķini un finansiālais izdevīgums visskaidrāk parādījās kā valdības noteikts kritērijs.

Mūsdienu tiesību zinātnē tiek atzīts, ka ekonomiskā tiesību analīze Rietumos savu uzplaukumu piedzīvoja kopš 1969.gada, kad pirmo reizi ekonomikā tika pasniegta Nobela prēmija par pētījumu, kas bija veltīts darba tirgus analīzei un cīņai pret bezdarbu, regulējot darba tirgu un novērtējot informācijas sistēmu lomu tajā. „No šī brīža nodalījums starp ekonomiskiem un tiesiskiem pētījumiem pakāpeniski samazinājās.”⁵⁰⁶ Somu zinātniece L.Ūsitalo konstatējusi, ka pastāv apdraudējums, ka ekonomika kā dominējošā apakšsistēma modernajā sabiedrībā dominē komunikāciju darbībās dzīves pasaulē (angl. *lifeworld*), uzsverot ekonomisko lietderību pāri visiem citiem normas spēkā esības kritērijiem.⁵⁰⁷ Dominējošā ekonomiskā apakšsistēma un tam sekojošā dzīves veida monetarizācija, ir atspoguļota arī personīgā tiesību normu pieņemšanas līmenī un normu izpildē. Šajā kontekstā tipisks fenomens ir tā dēvētā „braukšana par zaķi”(angl. *free-riding*), ar ko tiesību socioloģijā apzīmē gadījumus, kad indivīdi izvēlas izmantot valsts izveidoto sociālo iekārtu ne tikai ekonomiskā labuma gūšanai (piemēram, izvairoties no nodokļu maksāšanas), bet arī citās jomās, kurās nedominē ekonomiskie rādītāji.

⁵⁰³ Uusitalo L. Efficiency and Legitimation: Criteria for the Evaluation of Norms. Ratio Juris, 1989, p.197.

⁵⁰⁴ Хабриева Т.Я. Экономико-правовой анализ: методологический подход. Журнал российского права, 2010, № 12, с. 5-26.

⁵⁰⁵ Mader L. L'évaluation législative. Pur une analyse empirique des effets de la législation. Genève: Payot Lausanne, 1985. p.87.

⁵⁰⁶ Хабриева Т.Я. Экономико-правовой анализ: методологический подход. Журнал Российского права, 2010, № 12, с. 5-26.

⁵⁰⁷ Uusitalo L. Efficiency and Legitimation: Criteria for the Evaluation of Norms. Ratio Juris, 1989. p.199.

Interesantas paralēles ekonomiskās terminoloģijas ienākšanai jurisprudencē saskata somu zinātniece L. Ūsitalo, kura norādījusi, ka arī tādiem normatīvajiem aktiem, kuru ievērošana vai sekmīga izpilde nav saistīta ar ekonomiskiem aprēķiniem, tomēr tiek piemēroti ekonomiskie un racionālie argumenti. Sociālo apņemšanos pildīt normu tomēr pamato ar izdevīguma vai racionālas lietderības apstākļiem.⁵⁰⁸

Jānorāda, ka ekonomiskās efektivitātes jautājumu atsevišķi autori cieši saistījuši ar valsts iedarbību uz ekonomiskās darbības dalībniekiem ar normatīvo instrumentu palīdzību divos veidos: 1) uzticības izveidošanā (valsts neiejaukšanās garantija un valsts darbība noteiktos jautājumos) un 2) politiskās izvēles ierobežošanā (ekonomikas pētījumi ir pamats politisku lēmumu pieņemšanai; apjomīgu, piemēram, pensijas jautājumu izlemšanā liela nozīme ir situācijai sabiedrībā).⁵⁰⁹

Arvien biežāk normatīvajos aktos tiek atspoguļotas sabiedrības attīstības tendences, ko raksturo daudzu ekonomisku procesu lomas pieaugums. Tādējādi nodokļu likumdošanu, sociālās drošības, informācijas atklātības, patērētāju tiesību, darba tiesību un konkurenci regulējošo jautājumu regulējums kļūst par parlamentāriešu ikdienas darbu. Daudzās Eiropas valstīs, arī Latvijā, ir atdzimusi „mazās uzņēmējdarbības” ideja. Latvijas likumdevējs, cenšoties atbalstīt šo tendenci, 2010.gadā ieviesa mikrouzņēmumu nodokli,⁵¹⁰ no kura reālie ieņēmumi būtiski atpalika no likumdevēja attiecīgajā laika periodā plānotajiem⁵¹¹. Vairāk nekā agrāk no likumdevēja tiek pieprasītas augstākā līmeņa ekonomiskās ekspertīzes, lai varētu izstrādāt kvalitatīvus likumus, kur izšķiroša ir nevis politiskā vēlme, bet gan profesionalitāte.

Protams, ne vienmēr tiesību normu lietderīguma aprēķini tiek izteikti skaitļos un tabulās, tomēr tie ļauj salīdzināt alternatīvas, aprēķināt, kurš lēmums esošos līdzekļus ļaus izmantot ar augstāko rezultātu. Lietderīguma kritērijs visbiežāk tiek skatīts no ekonomiskā viedokļa, taču ir iespējams izvēlēties arī globālāku skatījumu, politisko salīdzinājumu u.tml. Ja ieguldītos resursus ir iespējams viegli aprēķināt naudas izteiksmē, tad lietderības kritēriju ir viegli izmantot. Bet, ja,

⁵⁰⁸ Uusitalo L. Efficiency and Legitimation: Criteria for the Evaluation of Norms. Ratio Juris, 1989, p.200.

⁵⁰⁹ Файярд Ж.-Р. Позиция Франции по вопросу экономической эффективности права (фонд континентального права и академический подход). Grām: Доронина Н.Г. (отв. ред.) Экономическая эффективность права: Материалы круглого стола V Международной школы-практикума молодых ученых-юристов (Москва, 26-28 мая 2010 г.). Москва: Юриспруденция, 2011, с. 25- 26.

⁵¹⁰ Mikrouzņēmumu nodokļa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2010.gada 19.augusts, nr. 131.

⁵¹¹ Mikrouzņēmuma nodokļa ieviešana valstij izmaksājusi dārgi. (b.a.) Pieejams: <http://www.ekonomika.lv/mikrouzņemuma-nodokla-ieviesana-valstij-izmaksajusi-dargi/> b.a. [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā].

piemēram, ir jānovērtē vēstures pieminekļu saglabāšanas lietderīgums vai jānovērtē ieguldījums dzīves ilguma palielināšanas aspektā, tad minētais kritērijs ir grūti pielietojams.⁵¹²

Krievu tiesību zinātniece T.Habrijeva ir konstatējusi, ka Krievijā ekonomiskās tiesību normu efektivitātes prognozēšana un noteikšana pārsvarā ir ļoti šaura tiešo ienākumu un izdevumu shematiska atveide, turpretī ASV „naudas” sastāvdaļa esot tikai viens no kritērijiem, jo tiek analizētas visas priekšrocības vai trūkumi, kas ne vienmēr ir atklāti un izvērsti definēti oficiālajos statistikas rādītājos.⁵¹³ Pēdējos gados likumdevējam bieži nākas analizēt ne tikai viena konkrēta likuma ekonomisko efektivitāti, bet visu ekonomisko sistēmu kopumā. Piemēram, jurists H.Jauja attiecībā uz maksātspējas regulējumu Eiropas valstīs ir trāpīgi norādījis, ka „pēdējās desmitgadēs maksātspējas regulējums ir atzīts par svarīgu ekonomiskās aprites elementu, kas atkarībā no tā efektivitātes vai nu stimulē ekonomisko stabilitāti un attīstību, vai tieši pretēji, to bremzē.”⁵¹⁴

Jāatzīst, ka ekonomistiem un juristiem var atšķirties redzējums par konkrētas tiesību normas ekonomisko efektivitāti (lietderību). Ja ekonomistiem primārs ir izdevīguma salīdzinājums, tad jurisprudencē tiek ņemts vērā plašāks kritēriju spektrs (taisnīgums, resursu pārdales sistēmas novērtējums) un nozīmīgs ir ne tikai normas lietderīgums, bet arī likuma tā dēvētā „tirgus vērtība” un spēja to īstenot.⁵¹⁵ Iespējams, tādēļ L.Maders uzsvēris, ka lietderīguma jēdziens visbiežāk ir abstrakts, jo lietderības koeficients tiek noteikts pēc abstrakta valsts ieskata, kas var nesakrist ar konkrētu sabiedrības grupu, interešu grupu viedokļiem un interesēm.⁵¹⁶ Somu zinātniece L. Ūsitalo pamatoti norādījusi, ka racionāli praktiskais diskurss par normu spēkā esamību sabiedrībā bieži sastopas ar grūtībām, jo ir grūti noteikt citus spēkā esamības kritērijus, piemēram, plašos „pareizuma” un „taisnīguma” kritērijus.⁵¹⁷

Analizējot ekonomisko tiesību lietderīgumu, ir jānodala kvalitatīvais (kā notiek sociāli ekonomiskā attīstība kopumā) un kvantitatīvais (konkrētu finanšu rādītāju uzlabojums, ražošanas pieaugums) vērtējums.⁵¹⁸

Bieži likumdevējs risina dilemmu starp diviem „smaguma punktiem” – valsts ekonomikas problēmu risinājumiem un cilvēktiesību un tiesiskas valsts principu ievērošanu.

⁵¹² Aeken van K. From Vision to Reality: *Ex Post* Evaluation of Legislation. *Legisprudence: International Journal for the Study of Legislation*, 2011, Vol. 5, Issue 1, p.56.

⁵¹³ Хабриева Т.Я. Экономико-правовой анализ: методологический подход. *Журнал российского права*, 2010, № 12, с. 5-26.

⁵¹⁴ Jauja H. Piezīmes pie jaunā Maksātspējas likuma. *Jurista vārds*, 2011.22. februāris, nr.8.

⁵¹⁵ Хабриева Т.Я. Экономико-правовой анализ: методологический подход. *Журнал российского права*. - М.: Норма, 2010, № 12, с. 5-26.

⁵¹⁶ Shubik M. On Concepts of Efficiency. *Policy Sciences*, 1978, Vol.9, p. 121.

⁵¹⁷ Uusitalo L. Efficiency and Legitimation: Criteria for the Evaluation of Norms. *Ratio Juris*, 1989, pp.200-201.

⁵¹⁸ Хабриева Т.Я. Экономико-правовой анализ: методологический подход. *Журнал российского права*, 2010, № 12, с. 5-26.

Piemēram, Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 2009.gada 23.novembrī pieņemot lēmumu tā dēvētajā „pensiju lietā”, izvērtēja valsts pieņemto lēmumu samērīgumu, ekonomisko mērķu labā strādājošajiem pensionāriem negaidīti samazinot pensijas par 70%, kā arī nestrādājošiem pensionāriem – par 10%.⁵¹⁹ Satversmes tiesas spriedums lika valstij atmaksāt pensionāriem aptuveni 100 miljonus latu. Tādējādi Satversmes tiesa drosmīgi norādīja valsts likumdevējam, ka, pieņemot lēmumus, ir būtiski ne tikai ekonomiskie apsvērumi, bet arī adekvāta likumdošanas izvērtēšana un tādu lēmumu, kas vismazāk skartu cilvēku tiesības, pieņemšana.

Latvijas likumdevējs pakāpeniski atzīst un likumos *expressis verbis* iekļauj ekonomiskās resursu atdeves nozīmi valsts attīstībā. Labs piemērs ir, piemēram, Maksātspējas likuma 6. pantā minētie apgrozības ātruma princips un efektivitātes princips. Tātad likumdevējs ir uzsvēris, ka maksātspējas procesā svarīgs ir ne tikai ātrums, bet arī saprātīga procesu efektivitācija, lai sasniegtu likuma mērķi, kā arī gūtu pēc iespējas lielākus līdzekļus kreditoru prasību apmierināšanai.⁵²⁰

3.6 Ārvalstu pieredze tiesību normu novērtēšanā

Jau vairākas desmitgades daudzās pasaules valstīs ir attīstījusies tiesību normu novērtēšana kā neatņemama saikne starp likumdevēju, valsts institūcijām un sabiedrību. Sākotnēji kā tiesību sociologu iniciatīva, tā pakāpeniski ir nokļuvusi politiķu dienaskārtībā kā stabils un uzticams plānošanas instruments. Novērtēšana nav īstermiņa process. Tā, kā pieredze rāda, nav arī nebeidzams veiksmes stāsts. Ja salīdzinoši vēl XX gadsimta 90. gados Somijā tiesību normu novērtēšanu vērtēja kā „pasīvu un nejaušu”,⁵²¹ tad praktiski visas Eiropas valstis mūsdienās tiek veikta tiesību normu (plašāk – politikas procesa) novērtēšana. Šajā nodaļā ir konspektīvi aplūkotas vairākas valstis, kurām, autoresprāt, ir liela un Latvijai noderīga pieredze tiesību normu novērtēšanā, kā arī tiek veikta plaša teorētiskā pētniecība šajā jomā.

⁵¹⁹ Par likuma "Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009.gada līdz 2012.gadam" 2.panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109.pantam un 3.panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109. pantam. Satversmes tiesas 2009. gada 21.decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01.

⁵²⁰ Plašāk par Maksātspējas likuma efektivitātes problemātiku skat.: Jauja H. Piezīmes pie jaunā Maksātspējas likuma. Jurista vārds, 2011.22. februāris, nr.8.

⁵²¹ Ervasti K., Tala J. The Drafting of Legislation and an Assessment of Its Impact in Finland. Helsinki: Ministry of Finance, 1997, p. 46.

3.6.1 Francija

Jau kopš XX gadsimta 70. gadiem Francijas parlamentā ir notikušas debates par veidiem, kā nodrošināt labāku un ātrāku Parlamenta apstiprināto likumu piemērošanu.⁵²² Parlamenta darbību novērtēšanai Francijā ir senas saknes, kas arī netieši parādās jau 1789. gada Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarācijas 14. pantā:

*Visiem pilsoņiem ir tiesības pašiem vai ar pārstāvju palīdzību pārliecināties par valsts nodokļu nepieciešamību, tiem brīvprātīgi piekrist, izvērtēt to izlietojumu un noteikt to apmērus, pamatojumu, iekasēšanu un piemērošanas termiņu.*⁵²³

Sabiedrībai Francijā kā pašsaprotama šķiet iespēja aktīvi izteikt viedokli par valstī pieņemamajiem likumiem. Francijas doktrīnā jēdziena „novērtēšana” definīcijā noticis pakāpenisks progress, kas atspoguļo novērtēšanas nozīmes izmaiņas valstī. Ja vēl 1985.gadā pastāvēja formulējums, ka „novērtēt politiku nozīmē atpazīt un izmērīt tās īpašo ietekmi (radītos efektus)”, tad jau deviņdesmito gadu beigās tika uzsvērts, ka „novērtēšanai jābūt orientētai uz ieviešanas noderīgumu, efektivitātes un lietderīguma pasākumiem, kuru mērķis ir palīdzēt pilnveidot sabiedrības locekļu dzīvi”.⁵²⁴

Francijā 90. gadu sākumā eksperti izstrādāja tā dēvēto „Vedela projektu”, kurā tika ierosināts grozīt Konstitūcijas 24.pantu, paredzot Parlamenta pienākumu novērtēt pieņemto likumu rezultātus.⁵²⁵ Neskatoties uz to, ka pagaidām Francijas konstitūcijā šāda panta nav,

⁵²² Plašāk sk: Dupart J. – P. Le parlement évaluateur. Revue internationale de droit comparé, 1998. Vol 2, pp. 551-576. Pieejams: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/ridc_0035-3337_1998_num_50_2_1177 [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].

⁵²³ Autores tulkojums. Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarācija, pieņemta 1789. gada 26. augustā Francijas Nacionālajā sapulcē. Déclaration des droits de l’homme et du citoyen de 1789 (fr.val.). Pieejams: <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/dudh/1789.asp> [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].

⁵²⁴ Šāds formulējums bija pamatā 1998.gada 18.novembrī jaunizveidotajai Nacionālajai novērtēšanas Komisijai. Plašāk sk.: Rapport d’information n° 392 (2003-2004) de MM. Joël BOURDIN, Pierre ANDRÉ, Jean-Pierre PLACADE, Placer l’évaluation des politiques publiques au coeur de la réforme de l’État. Fait au nom de la délégation du Sénat pour la planification, déposé le 30 juin 2004. Pieejams: <http://www.senat.fr/rap/r03-392/r03-3922.html#toc7> [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].

⁵²⁵ Rapport remis au President de la Republique le 15 fevrier 1993 par le comite consultatif pour la revision de la constitution. Journal Officiel de la republique Française. pp.2537 – 2555. 16 fevrier 1993. Pieejams: <http://mjp.univ-perp.fr/france/vedel1993.pdf>. [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].

tiesību zinātnieki tiesību normu novērtēšanu daudzās Rietumvalstīs jau neoficiāli uzskata par jaunu valsts funkciju, un dažkārt dēvē par „ceturto valsts varu”.⁵²⁶

Francijā XX gadsimta 90. gados tika izveidotas vairākas institūcijas likumdošanas novērtēšanai (Nacionālā Universitāšu novērtēšanas komiteja (1984), Pētījumu novērtēšanas komiteja (1989), Nacionālā RMI novērtēšanas komiteja (1989.gada 13.septembra dekrēts), Nacionālā pilsētpolitikas novērtēšanas komiteja (1990), Zinātņu un tehnoloģiju parlamentāro izvēļu novērtēšanas birojs (1983)), taču to darbības rezultativitāte nedeva gaidītos rezultātus.⁵²⁷ Francijas tiesību zinātnē tiek izteikts viedoklis, ka novērtēšanas problēmas rodas dēļ teorētiskā apjukuma tiesību normu funkciju iedalījumā. Mūsdienās vairs nav iespējams iedalīt normas pēc to funkcijām (imperatīvās, nosacījuma, iniciatīvās, represīvās u.c.). Ja metodoloģiskā pieeja no likumdevēja puses nav noteikta, tad likumu novērtēšana draud kļūt par minējumu apkopojumu. Lai gan Francijā 1996.gadā tika izveidots parlamentārais likumu novērtēšanas dienests (fr. *l'Office parlementaire d'évaluation*),⁵²⁸ tas līdz 2007.gadam izdeva tikai trīs apskatus. To tiesību zinātnieki saista ar valdošo plurālismu tiesību normu mērķu un funkciju izpratnē, kas apgrūtina tiesību normu novērtēšanu.⁵²⁹ Neskatoties uz kritiku, tomēr pozitīvi ir novērtējams fakts, ka praktiski visi nozīmīgākie valsts likumi ir minētā dienesta redzeslokā.⁵³⁰

Arī Francijā tika konstatēti būtiski trūkumi likumdošanas novērtēšanas sistēmā un tās nepieciešamības izpratnē. Piemēram, ar 2004.gada 9.decembra likumu⁵³¹ tika ieviesta obligātā novērtēšanas prasība, kas paredzēja, ka „sešus mēnešus kopš likuma spēkā stāšanās Valdība iesniedz Parlamentam atskaiti par likuma ieviešanu”. Tomēr praksē plānoto 134 atskaišu vietā tika iesniegta tikai 21 atskaite.⁵³²

⁵²⁶ Morand Ch.-A. L'évaluation législative ou l'irrésistible ascension d'un quatrième pouvoir. *Revue de la recherche juridique. Droit prospectif*, 1994. Vol.4, p.1141.

⁵²⁷ Dupart J. – P. Le parlement évaluateur. *Revue internationale de droit comparé*, 1998. Vol 2, pp. 551- 576. Pieejams: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/ridc_0035-3337_1998_num_50_2_1177 [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].

⁵²⁸ Loi no 96-517 du 14 juin 1996 tendant à créer un Office parlementaire d'évaluation de la législation. *Journal officiel* du 15 juin 1996, p. 8911.

⁵²⁹ Gilberg K. La légistique au concret. Les procesus de rationalisation de la loi. (29.nov. 2007). Thèse. Nav publicēts. Univ. Pantheon- Assas (Paris II), pp. 428-433. Šā doktora darba vadītājs – ievērojama zinātnieks Ž. Ševaljē (J. Chevallier).

⁵³⁰ Пилипенко А.Н. Франция: усиление роли парламента. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*, 2010. No. 5 (24), с. 46.

⁵³¹ Loi n°2004-1343 du 9 décembre 2004 de simplification du droit. Pieejams: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000005925370&dateTexte=20110817> [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].

⁵³² Rapport N° 3075, 15.05. 2006. Assemblée Nationale. Fait au nom de la commission des lois constitutionnelles, de la législation et de l'administration générale de la république sur la proposition de loi constitutionnelle (n° 241 rectifié) de Paul Quilès, Jean-Marc Ayrault et des membres du groupe socialiste et apparentés, tendant

Neskatoties uz to, ka Francija ir attīstījusi vispilnvērtīgāko un apjomīgāko likumdošanas novērtēšanas sistēmu Eiropā, franču tiesību zinātnieki un eksperti visnesavtīgāk ir kritizējuši valdības un Parlamenta bezdarbību vai kūtrumu veikto pētījumu izmantošanā. Regulārās atskaitēs Parlaments jau daudzu gadu garumā tiek iepazīstināts ar situācijas pasliktināšanos, t.sk., neapstādināmajiem „likumu plūdiem”. Piemēram, 2006.gadā Nacionālajai Asamblejai tika sagatavota atskaite, kurā tika izanalizēti pieņemtie likumi un to īstenošana.⁵³³ Arī Francijas Kasācijas tiesa (fr. *Cour de Cassation*) norādījusi uz nepieciešamību padarīt skaidrākus likumus, tādējādi veicot likumdošanas reformu⁵³⁴

Interesants likumu piemērošanas līmeņa pētījums Francijā tika veikts attiecībā uz 310 likumiem, kas parlamentā pieņemti no 1988.gada 23 jūnija līdz 1993.gada 15.martam.⁵³⁵ Tika secināts, ka tieši tiek piemēroti 35 % likumu, daļēji piemēroti – 31%, bet pilnībā nepiemēroti – 8% likumu. Šis pētījums parādīja lielo atšķirību starp parlamenta normatīvo „realitāti” un piemērošanas „realitāti”. Līdzīgs pētījums tika atkārtots pēc vairākiem gadiem. Šoreiz tika pētīta likumu „gatavība tikt nekavējoši piemērojamiem”. Pētnieki skaidroja, cik ietekmīgs un neatkarīgs lēmumu pieņemšanā mūsdienās ir Francijas parlaments. Likumu, kuru īstenošanai nepieciešami papildus normatīvie akti, ieviešanas statistika Francijā 2003. un 2004.gadā parādīja, ka tikai 10% no visiem pieņemtajiem Parlamenta likumiem ir tieši piemērojami. Attiecīgi daļēji piemērojami likumi veido 40%, bet pilnībā nepiemērojami likumi – ap 50% no likumu kopskaita.⁵³⁶ Tādējādi uzskatāmi tika demonstrēta mūsdienu tiesību sistēmas sarežģītība un nepārskatāmība, jo indivīdam 90% gadījumu nepietiek ar viena likuma izlasīšanu, ir nepieciešams atrast vēl virkni normatīvo aktu, lai atrastu tiesību normu. Francijas pētnieki norāda, ka, lai gan paredzēts, ka katra likuma izpildei tiek izdoti pieci normatīvie akti, praksē tiek izdoti aptuveni divpadsmit jauni normatīvi.⁵³⁷

à modifier l'article 34 de la Constitution afin d'élargir les pouvoirs du Parlement. Pieejams: <http://www.assemblee-nationale.fr/12/rapports/r3075.asp>. [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].

⁵³³ Ibid.

⁵³⁴ Canivet G. Activisme judiciaire et prudence interprétative (février 2007). Pieejams: http://www.courdecassation.fr/institution_1/autres_publications_discours_2039/publications_2201/prudence_interpretative_9936.html [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].

⁵³⁵ Maynial C. Contrôle de l'application des lois exercé par le Sénat. Dans: Delcamp, A., Bergel, J. L., Dupas, A. Contrôle parlementaire et évaluation Paris: La Documentation française, 1995, p.1185.

⁵³⁶ Senate Control Law Enforcement, 57th Report (parliamentary year 2004-2005), Supplement No. 9 Bulletin of the commissions of the Senate, December 3, 2005. Pieejams: <http://www.assemblee-nationale.fr/12/rapports/r3075.asp> [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].

⁵³⁷ Ibid..

Minētie pasākumi likumdošanas kvalitātes nodrošināšanā liek piekrist secinājumam, ka V Republikas periodā parlaments ir nozīmīgi paplašinājis savu instrumentālo darbību kontroles funkcijas īstenošanā.⁵³⁸

3.6.2 Šveice

Šveicē likumdošanas novērtēšanas teorija ir aktuāla kopš XX gadsimta 70. gadu vidus, un tā ir attīstījusies trīs virzienos:

- 1) politikas zinātnēs novērtēšanas studijas ir iedvesmojušās no amerikāņu politikas analīzes (angl. *policy analysis*) teorijām;
- 2) likumdošanas novērtēšana tiesību socioloģijas jomā tiek veikta pārsvarā privāttiesībās un krimināltiesībās;
- 3) publiskajās tiesībās Šveicē tiek ieviesta metodoloģiska likumu uzlabošanas prakse, kas teorijā balstās uz šveicieša P.Nolla iniciētās leģisprudences novirzienu. Tieši P.Nolla nopelns ir administratīvo pirmslikumdošanas izvērtējumu (piemēram, anotāciju) ieviešana valstīs.

XX gadsimta 80.gadu nogalē liela nozīme bija tiesību zinātnieku skaidrojumiem un diskusijai, pamatojot likumdošanas novērtēšanas būtību un jēgu.⁵³⁹ Šo diskusiju rezultāts pēc aptuveni desmit gadiem tika nostiprināts arī konstitucionāli, kopš 1999.gada 18.aprīļa Šveices Federālās Konstitūcijas 170.pantā paredzot, ka „federālais parlaments nodrošina Konfederācijas izvēlēto regulēšanas līdzekļu efektivitātes izvērtēšanu”.⁵⁴⁰ Kā atzīst eksperti, valsts politiskā uzbūve, proti, Šveices federālisms, ir labvēlīgs likumu novērtēšanai. Tas liek izvēlēties papildus mehānismus, ieviešot reģionālos un nacionālos likumus. Vairāk nekā sešdesmit Šveices likumos ir noteiktas „novērtēšanas klauzulas”.⁵⁴¹

⁵³⁸ Пилипенко А.Н. Франция: усиление роли парламента. Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения, 2010. No. 5 (24), с. 47.

⁵³⁹ Delley J.-D. Quelle contribution le législateur peut-il attendre de l'évaluation législative? Législation d'aujourd'hui, 1990. Vol.2, p.15.

⁵⁴⁰ Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (Status as of 11 March 2012). Article 170. Pieejams: <http://www.admin.ch/ch/e/rs/1/101.en.pdf> [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].

⁵⁴¹ „Clauses d'évaluation”. Site de l'Office fédéral de la justice. Pieejams: www.ofj.admin.ch, onglet: thèmes, rubrique: documentation, sous-rubrique : documentation; état au 30 juillet 2007 [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].

Federālā parlamenta likuma (angl. *Federal Parliament Act*) 141.pants paredz, ka valdības iesniegtajiem likumdošanas projektiem jāpievieno sagaidāmo un iespējamo seku novērtējums. Novērtējumam jābūt detalizētam un jāiekļauj ne tikai personāla un finanšu sekas, bet arī sociālie un vides faktori.⁵⁴²

Īpaša Šveices tiesību politikas iezīme ir plašā referendumu pielietošana,⁵⁴³ kas vienlaikus kalpo kā likumdošanas procesa novērtēšanas līdzeklis. Šveicē ik gadus notiek aptuveni 10 referendumi (piemēram, notikuši referendumi par ieroču glabāšanas nosacījumiem, smēķēšanu publiskās vietās u.c.), un uzskatāms, ka šī sistēma nodrošina ļoti aktīvu pilsoniskās sabiedrības iesaistīšanu lēmumu pieņemšanā.

3.6.3 Vācija

Vācijā pastāv daudzi institūti, kas nodarbojas ar tiesību ietekmes pētījumiem.⁵⁴⁴ Tiesību normu novērtēšana valstī ir tikusi īstenota jau vairākas desmitgades.⁵⁴⁵ Jautājums, kā tiesību normu ietekmes novērtējumi ietekmē konstitucionālās tiesas darbu, ir viena no mūsdienīgu Vācijas tiesību aktualitātēm. Piemēram, Vācijas konstitucionālās tiesas 2010. gada spriedums *Hartz – IV- Regelsatz – Urteil*, uzsverot, ka nepietiekama likumu novērtējuma ietekmes veikšana (likumdošanas procedurālo prasību pārkāpšana) ir antikonstitucionāla, pārsteidza un izraisīja plašas diskusijas.⁵⁴⁶ Vācijā plaši tiek īstenota tā dēvēto „saulrieta likumu” piemērošana. Trīs gadu laikā Vācijā uz laiku eksperimentālā kārtā tiek pieņemti 400 likumi un 1300 rīkojumi.⁵⁴⁷

⁵⁴² Clauses d'évaluation". Site de l'Office fédéral de la justice. Pieejams: www.ofj.admin.ch, onglet: thèmes, rubrique: documentation, sous-rubrique : documentation; état au 30 juillet 2007 [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].

⁵⁴³ Plašāk par Šveices referendumiem skat.: Nikuļceva I. Tiešā demokrātija Eiropā. Pieejams: <http://www.eiropastiesibas.lv/tie-demokrtija-eirop/> [aplūkots 2012. gada 6. septembrī].

⁵⁴⁴ Piemēram, l'Institut für Arbeitsmarkt – un Berufsforschung (IAB) Bundesanstalt für Arbeit Nurembourg, Deutsche Jugendinstitut (DJI) Munich, kā arī institūti, kas pēta tiesību ietekmi - Institut für Rechtsstatsachenforschung (Universität Constance), Max- Planck- Institut für ausländischees un internationales Strafrech (Fribourg), Institut für Grundlagen un Grenzgebiete des Rechts, Fachrichtung Rechtssoziologie un Rechtstatsachen-forschung (Berlin), Zentrum für Europäische Rechts-politik (Bremen).

⁵⁴⁵ Steinberg R. Evaluation als neue Form der Kontrolle final programmierten Verwaltungshandelns. Der Staat, 1976, pp.185-210.

⁵⁴⁶ Sicko C. Erfüllen Gesetzesfolgenabschätzung und Gesetzesevaluation die verfassungsrechtlichen Anforderungen an das innere Gesetzgebungsverfahren? Überlegungen anlässlich des „Hartz – IV Regelsatz- Urteils”. Zetschrift für Rechtssoziologie, 2011. Vol 32, Heft 1, S. 27-28.

⁵⁴⁷ Summary Report On The Seminar: Quality Of Legislation – German Views. Brussels, 30 March 2007. European Commission Legal Service. Legal Revisers Group. Pieejams: http://ec.europa.eu/dgs/legal_service/seminars/de_summary.pdf. [aplūkots 2011. gada 6. jūlijā].

Daudzos likumos ir paredzētas arī novērtēšanas klauzulas,⁵⁴⁸ likumu „paskaidrojuma rakstā (..) ir jānorāda, vai un pēc cik ilga laika tiks iesniegta atskaite, lai pārliecinātos par vēlamo rezultātu sasniegšanu, kā arī paredzēto izmaksu proporcionalitāti ar rezultātiem”.⁵⁴⁹ Arī Vācijā par labas likumdošanas mērķi ir uzstādīta vienkāršība, skaidrība, racionalitāte un caurspīdīgums.⁵⁵⁰ 2003.gadā Vācijā tika veikta vērienīga administratīvās vienkāršošanas programma, un ar desmit likumu palīdzību tika atcelti aptuveni 800 novecojuši likumi un regulējumi.⁵⁵¹

Neskatoties uz to, vēl joprojām pastāv bažas par to, vai likumu ietekmes novērtējumi pietiekami tiek ņemti vērā nākotnes likumdošanā. Nozīmīgi izprast, cik reāli parlamentāriešiem zināmie empīriskie dati par likumdošanas izvērtēšanu ir nozīmīgs lēmumu pieņemšanas atskaites punkts. Jautājums, „kā novērtēt to darbu, kas ir ticis veikts, lai īstenotu likumdošanas novērtēšanu”,⁵⁵² vēl līdz šim Vācijas tiesību socioloģijā nav atbildēts.

3.6.4 Krievija

Mūsdienu Krievijas tiesību teorijā dominē apgalvojums, ka pēdējo divdesmit gadu laikā izpratne par likumiem ir būtiski mainījusies. Tiek uzsvērta sabiedrības lielā loma tiesību normu pieņemšanā, kā arī likumdevēja ieklausīšanās sabiedrības vajadzībās un viedoklī. „Iedarbīgums tiek interpretēts kā dažādu sociālo interešu saskaņošanas rezultāts”⁵⁵³, kas tiek noteikts no sabiedrības, cilvēktiesību attīstības viedokļa. Arī paša iedarbīguma jēdziens, kā atzīst atsevišķi Krievijas tiesību zinātnieki, ir mainījies, un nozīmē saskaņotības apjomu starp sociālo attiecību

⁵⁴⁸ Plašāk sk.: Paragraph 44(6) of the Joint Rules “*in the explanatory memorandum for the Bill, the lead Federal Ministry must state whether and, if so, after what period of time, a review is to be held to verify whether the intended effects have been achieved, whether the costs incurred are reasonably proportionate to the results and what side-effects have arisen*”.

⁵⁴⁹ Joint Rules of Procedure of the Federal Ministries (GGO) Pieejams: http://www.staat-modern.de/Anlage/original_549908/Joint-Rules-of-Procedure-of-the-Federal-Ministries.pdf, section 2, para 43(1)6 [aplūkots 2011. gada 6. jūlijā].

⁵⁵⁰ Карпен У. Немецкий Опыт. Материалы Международного семинара "Оценка законов и эффективности их принятия" (16-17 декабря 2002 г.) Pieejams: <http://www.consultant.ru/law/review/lawmaking/material/#5> [aplūkots 2011. gada 3. jūlijā].

⁵⁵¹ Summary Report On The Seminar: Quality Of Legislation – German Views. Brussels, 30 March 2007. European Commission Legal Service. Legal Revisers Group. Pieejams: http://ec.europa.eu/dgs/legal_service/seminars/de_summary.pdf. [aplūkots 2011. gada 6. jūlijā].

⁵⁵² Hölande A. L'évaluation législative en Allemagne. Dans: Delcamp A. Contrôle parlementaire et évaluation. Paris: La Documentation Française, 1995, p. 1315.

⁵⁵³ Bogdanovskaya I. “Legislative Evaluation – The Russian Experience and Practice”. 20 June 2007.

Seminar “Legislative Evaluation” Trieste, Italy. Pieejams: http://www.venice.coe.int/site/dynamics/N_Seminar_ef.asp?L=E&SID=169 [aplūkots 2011. gada 6. jūlijā].

konfliktu līmeni, ko regulē tiesības, un optimālo konfliktu līmeni noteiktā jomā.⁵⁵⁴ Šāda definīcija, kas, pirmkārt, ir orientēta uz konfliktu risināšanu, varētu tikt attiecināma uz administratīvajām, ceļu satiksmes vai krimināltiesībām. Neatbilstoši būtu reducēt tiesību funkcijas uz konfliktu risināšanu valstī.

Interesanti, ka ļoti atšķiras pašas Krievijas ekspertu un ārvalstu zinātnieku viedoklis par novērtēšanas veikšanu Krievijā. Piemēram, apjomīgajā izdevumā „Novērtēšanas atlases”, kurā 2002. gadā tika apkopota publiskās pārvaldes novērtēšanas pieredze 21 valstī, netika iekļauta Krievija, jo šajā „valstī bija pārāk maz pierādījumu par publiskā sektora novērtēšanas veikšanu”.⁵⁵⁵ Īpaša Krievijas iezīme normatīvo aktu novērtēšanas teorijā ir lielā uzmanība, kas pievērsta pretkorupcijas jautājumiem. Piemēram, kā viena no novērtēšanas metodēm līdzās likumu programmātiskai novērtēšanai, eksperimentiem, tiek izcelta arī ekspertu analīze, izceļot „antikorupcijas analīzi”. Tās ietvaros eksperti īpaši analizē visus likumprojektu pantus, kuros rodams formulējums „ir tiesības” (attiecībā uz valsts ierēdņiem), kā arī visiem teksta pantiem, kuros valsts pārstāvjiem ir dota rīcības brīvība.⁵⁵⁶

Tā kā Krievijas Federācijā vispārējās jurisdikcijas normas veido tikai 10% no kopējā skaita (ap 500 000 normu), tad pārsvarā tiek veikta reģionālo normu novērtēšana. Interesanti, ka parlamenta līmenī 41,4 % likumu grozījumu priekšlikumu iesniedz Krievijas Prezidents.⁵⁵⁷

Tiesību normu novērtēšanu Krievijā visbiežāk dēvē par monitoringu. Lai nodrošinātu terminoloģijas vienotību, Krievijā ar jēdzienu „tiesību monitorings” izprot visu novērtēšanas veidu kopumu, kas „ietver tādas juridiskās darbības stadijas kā likumdošanas process, pastāvošo normatīvo aktu novērtējums, tiesību piemērošanas process”.⁵⁵⁸

Monitoringa kritēriji Krievijas tiesību zinātnē ir izstrādāti no cita metodoloģiska skatupunkta, nekā Eiropā:

- 1) tiek novērtēta tiesību normu sistēmas un atsevišķu normu tajās iedarbība, kā arī atbilstība Konstitūcijai;

⁵⁵⁴ Bogdanovskaya I. “Legislative Evaluation – The Russian Experience and Practice”. 20 June 2007.

⁵⁵⁵ Furubo J.E., et al. International Atlas of Evaluation. New Jersey: Transaction Publishers, 2002, p. 7.

⁵⁵⁶ Bogdanovskaya I. “Legislative Evaluation – The Russian Experience and Practice”. 20 June 2007.

Seminar “Legislative Evaluation” Trieste, Italy. Pieejams:

http://www.venice.coe.int/site/dynamics/N_Seminar_ef.asp?L=E&SID=169 [aplūkots 2011. gada 6. jūlijā].

⁵⁵⁷ Bogdanovskaya I. “Legislative Evaluation – The Russian Experience and Practice”. 20 June 2007.

Seminar “Legislative Evaluation” Trieste, Italy. Pieejams:

http://www.venice.coe.int/site/dynamics/N_Seminar_ef.asp?L=E&SID=169 [aplūkots 2011. gada 6. jūlijā].

⁵⁵⁸ Тихомиров Ю.А., Горохов Д.Б., (ред.), Правовой мониторинг. Научно-практическое пособие. Москва: Юриспруденция, 2009, с. 16.

- 2) kritēriji, kas praksē novērtē sociālos rezultātus (tie var būt pietiekami, minimāli vai negatīvi);
- 3) kritēriji, kas izvērtē tiesību piemērošanas iestāžu darbu. Tiek analizēta iestāžu efektivitāte un spēja savlaicīgi apzināt normu ieviešanas draudus.

Viens no visapjomīgākajiem zinātniskajiem darbiem tiesību normu novērtēšanas jomā Krievijā ir 2009. gadā izdotā grāmata „Tiesību monitorings”, kurā sniegti reāli piemēri par vairāku tiesību normu efektivitātes novērtēšanu. Kā interesanta un kvalitatīva atzīstama 2004. gada likuma „Par valsts civildienestu Krievijas Federācijā”⁵⁵⁹ analīze, kurā kā pirmais trūkums norādīts likuma motivācijas trūkums. Pētnieki retoriski jautā: „Nesaprotami, kāpēc tik fundamentāls normatīvais akts ar lielu nozīmi dzīvē ir palicis bez preambulas, kurai būtu jāizskaidro likuma motīvi un mērķi?”⁵⁶⁰ Interesanti, ka konkrētā likuma novērtēšana ietvēra gan statistikas datu analīzi, gan civildienesta ierēdņu aptaujas, gan arī zinātnisku analīzi par Krievijas valsts civildienesta tiesiskās apziņas līmeni (noskaidrota ierēdņu attieksme pret likumu grozījumiem un informētība par likumiem un to monitoringa nepieciešamību).⁵⁶¹

Savukārt, analizējot izglītības iestāžu licencēšanas kārtību Krievijā, eksperti secināja, ka likuma pārkāpumu izpēte un apkopošana visaktīvāk tiek izmantota likuma piemērošanas stadijā, un daudz mazāk arī mērķi uzlabot tiesību normu kvalitāti un koriģēt to saturu likumdošanas procesā.⁵⁶² Pētot veselības pakalpojumu pieejamības līmeni Krievijas Federācijā, eksperti novērtēja kā neapmierinošu un ar tādiem defektiem kā, piemēram, „mehānisma robi, kolīzijas, nestrādājošas un nelegitīmas normas”.⁵⁶³ Ja teorētiski tiesību novērtēšana Krievijā var tikt raksturota kā kvalitatīva, tad ņemot vērā šīs valsts politisko situāciju, tomēr ir šaubas par tiesību normu novērtējumu rezultātu plašu ietekmi uz lēmumu pieņemšanu.

⁵⁵⁹ Федеральный закон Российской Федерации «О государственной гражданской службе Российской Федерации» (27.04.2004. № 79 – ФЗ).

⁵⁶⁰ Болдырев В.Б. и др. Мониторинг реализации федерального закона от 27 июля 2004 г. № 79-ФЗ "О государственной гражданской службе Российской Федерации". In: Тихомиров Ю.А., Горохов Д.Б., ред., Правовой мониторинг. Научно-практическое пособие. Москва: Юриспруденция, 2009, с. 288.

⁵⁶¹ Ibid, с. 309- 319

⁵⁶² Зенков В.Н. Правовой мониторинг в части исследования эффективности законодательства о лицензировании образовательной деятельности. In: Тихомиров Ю.А., Горохов Д.Б., ред., Правовой мониторинг. Научно-практическое пособие. Москва: Юриспруденция, 2009, с. 345.

⁵⁶³ Черногор Н.Н., Пуляева Е.В., Чеснокова М.Д., Глазкова М.Е. Мониторинг эффективности правового механизма оказания социальных услуг. Журнал российского права, 2010. № 8, август, с. 66 - 76.

4 TIESĪBU NORMU IETEKMES IZPAUSMES UN TIESĪBU LOMAS TRANSFORMĀCIJA EIROPAS VALSTĪS

Iepriekšējās darba nodaļās tiesību normu efektivitātes jautājums skatīts no tiesību filosofijas, tiesību socioloģijas, kā arī no likumdevēja viedokļa. Šajā nodaļā galvenā uzmanība vērsta uz tiesību normu efektivitātes praktiskajām izpausmēm sabiedrībā: t.i., uz konkrētām izpausmēm, kas liecina par tiesību ietekmes veiksmīgu vai neveiksmīgu īstenošanu mūsdienu sabiedrībā.

Jēdziens „sabiedrība” tiesību zinātnē netiek skaidrots kā viena vesela vienība, kam būtu vienoti uzskati par, piemēram, valsts tālāko nākotni vai tiesību sistēmas uzlabošanas iespējām. Mūsdienu tiesību socioloģijā tiek izmantoti kopš XIX gadsimta sociālajās zinātnēs nostiprinātie sabiedrības noslāņošanās modeļi, kuros tiek izvirzītas teorijas par noslāņošanās pamatkritērijiem.⁵⁶⁴

Ievērojamais franču tiesību zinātnieks R.Kabrijaks, pētot kodifikāciju attīstību Eiropā, paudis oriģinālu atziņu, ka viens no svarīgākajiem efektivitātes faktoriem ir kodeksa novitāte. Tā var kalpot par efektivitātes garantu pastāvīgi mainīgā sabiedrībā. Franču kodifikācijas modelis bija ļoti novatorisks XIX gadsimtā, un tomēr tas zaudēja savu pievilcību jau XX gadsimta sākumā. Nav mazsvarīgs fakts, vai ar likumu asociējas kāds konkrēts politiķis vai persona. Piemēram, visiem Francijas civilkodekss asociējas ar Napoleonu, un arī attieksmi pret likumu veido attieksme pret konkrēto personu.⁵⁶⁵ Iespējams, arī mūsdienu Latvijā konkrētus likumus saistīt ja ne ar konkrētu politiķi, tad vismaz ar politisko spēku.

R. Kabrijaks skaidri izdala divus kodeksu efektivitātes pamatus:

- 1) praktizējošie juristi – gan valsts institūcijās, gan privātajā sektorā. Piemēram, pārņemot ārvalstu likumus, daudzi likumdevēji nepainterēsējās, kā praktiski tiks īstenots un piemērots likums. Ir vairāki pasaules līmeņa piemēri, kas pierādījuši, ka dažkārt ne tikai likuma vienkārša nezināšana un neizprašana, bet arī juristu izglītības ieguves vieta un

⁵⁶⁴ Piemēram, Marksa un Engelsa sabiedrības diferenciācijas pamatā ir privātīpašums, M. Vēbers izdalīja sociālo, ekonomisko un tiesību noslāņošanās. Lūmans izvirzīja funkcionālo noslāņošanās (pienākumi sabiedrības labā, radniecības slāņi, uzvedības modeļi, sociālās lomas (grupu un individuālās)). Pēc: Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā, Rīga: TNA. 77.- 82.lpp.

⁵⁶⁵ Кабриак Р. Кодификации. Москва: Статут, 2007, р. 447.

universitāšu tradīcijas veido juristu redzesloku un tiesību uztveri.⁵⁶⁶ Analizējot tiesību attīstību Latvijā kopš XX gadsimta 90. gadiem, prof. J.Lazdiņš pamatoti konstatējis, ka, neskatoties uz vērā ņemamo progresu tiesību normu izstrādē un saskaņošanā ES līmenī, šo procesu ievērojami kavējusi padomju juridiskā domāšana. „Tā, piemēram, ir situācijas, kad tiesību avoti, kas atbilst visām demokrātiskas sabiedrības prasībām, tiek tulkoti no padomju tiesību pozīcijām.”⁵⁶⁷

- 2) doktrīna – īpaši pirmajos gados „ļauj kodeksam adaptēties un veicina tā ieviešanu”.⁵⁶⁸ R.Kabrijaks uzsvēris, ka jau vairākus gadus aktuālā ideja par Eiropas civilkodeksu var izrādīties neveiksmīga, ja tā efektivitāte būs apdraudēta. Minētajam civiltiesību projektam īpaši nozīmīga būs tiesību doktrīna.⁵⁶⁹ Tiesību zinātnieks šo aspektu ilustrēja ar Tunisijas civilkodeksa piemēru. Tas reāli netika piemērots, jo nepastāvēja atbilstoša „doktrināla nodrošinājuma”. Tikai XX gadsimta 70. gados doktrīnas skaidrojumu rezultātā kodekss „atdzīvojās”.⁵⁷⁰ Nepastāv ne vienprātības par tiesību definīciju, ne arī par to precīzām funkcijām sabiedrībā. Taču pārsvarā dominē trīs funkcijas: sociālā kontrole, konfliktu risināšana un sociālās izmaiņas.⁵⁷¹ Socioloģijā funkcionālā analīze ir tikpat veca kā pati zinātne. Piemēram, E. Dirkems norādījis, ka bez grēciniekiem nepastāvētu baznīca.⁵⁷²

Tieši mūsdienās daudzi zinātnieki ir izvirzījuši domu, ka modernajā sabiedrībā galvenā tiesību funkcija ir sociālo izmaiņu veicināšana (šo ideju paudis jau R. Paunds kā sociālās inženierijas formulētājs).⁵⁷³ Sociālās izmaiņas ir neatņemama mūsdienu labklājības valstu iezīme. Lai gan ir sociologi, kuri nav piekrituši šim viedoklim,⁵⁷⁴ tomēr tiesības bieži tiek lietotas kā sociālo izmaiņu metode.

Likuma efektivitāti nosaka trīs faktori:

- 1) paša likuma saturs un tā atbilstība sociālajai realitātei;

⁵⁶⁶ Piemēram, R. Kabrijaks atgādina par Japānā XIX gs beigās pieņemtajiem kodeksiem, kas bija pēc vācu vai franču parauga, bet juristi nepārzināja Rietumu tiesību pamatus.

⁵⁶⁷ Lazdiņš J. Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā. Juridiskā zinātne, 2010. 1., 67.lpp.

⁵⁶⁸ Кабриак Р. Кодификации. Москва: Статут, 2007, p. 438.

⁵⁶⁹ Ibid.

⁵⁷⁰ Skat: Ibid, p. 439.

⁵⁷¹ Vago S. Law and Society. 9th ed. New Jersey: Pearson, 2009, p. 19 - 22.

⁵⁷² Ibid, p.65.

⁵⁷³ Ibid, p. 21.

⁵⁷⁴ Quinney R. Critique of Legal Order: Crime Control in Capitalist Society. New Brunswick: NJ: Transaction Books, 2002.

- 2) vispārējais tiesiskās kultūras un tiesiskās apziņas līmenis;
- 3) tiesībsargājošo un tiesību piemērojošo institūciju darbības kvalitāte.⁵⁷⁵

Līdzīga ir arī šīs nodaļas struktūra: pirmajā apakšnodaļā sniegts pilnvērtīgs tiesību normu efektu uzskaitījums, raksturojums, kā arī piedāvāta to klasifikācija. Pārējās apakšnodaļās aplūkotas ar tiesību normu efektivitāti saistītas problēmas: „likumu plūdu” problēma, kā arī tiesību lomas transformācija mūsdienās un šā fenomena skaidrojumi un iespējamie nākotnes risinājumi. Autore analizē mūsdienu tiesību socioloģijā aktuālākās zinātniskās metodes tiesību ietekmei uz sabiedrību, kā arī apskata īpaši postsociālisma valstīs bieži pētītā fenomena – tiesiskā nihilisma – pastāvēšanas un ierobežošanas iespējas.

4.1 Tiesību normu efektu daudzveidība

Ikviens īstenots tiesību normu jaunrades aktivitāte rada lielāku vai mazāku iespaidu uz pastāvošo tiesību un tiesisko sistēmu: „grozot vai papildinot atsevišķas likuma normas, likumdevējs ietekmē un transformē visu tiesību sistēmu.”⁵⁷⁶ Likumu pieņemšana un grozīšana liecina par tiesību sistēmas virzīšanu valsts noteiktajā virzienā un par to, ka likumi mūsdienās vairs nav autonomi uztverami, bet visbiežāk skatāmi un tulkojami tikai plašākā kontekstā. Tiesību normas vienlaikus rada daudzus efektus,⁵⁷⁷ kuru konstatēšana un izpēte atkarībā no pētījumu mērķiem un apjoma var sniegt negaidītus un noderīgus rezultātus likumdevēja tālākās darbības uzlabošanai.

Liela nozīme ir izpratnei par to, ka likumdevēja izdots likums netiek ieviests „normatīvā un strukturālā vakumā”, bet jau pastāvošā un strādājošā sociālajā sistēmā. Īpašu

⁵⁷⁵ Касьянов В.В., Нечипуренко В.Н. Социология права. Ростов н/Д: Феникс, 2001, с. 60-65.

⁵⁷⁶ Osipova S. Sabiedrība tiesību socioloģijas skatījumā. Likums un tiesības, 2006. Aprīlis, nr. 4., 100. lpp.

⁵⁷⁷ Svešvārda „efekts” izcelsme meklējama latīņu vārdā effectivus, apzīmējot kāda cēloņa izraisītas sekas. Autore aprāt, aplūkojot un teorētiski analizējot tiesību normu ietekmes izpausmes, to sākāks iedalījums visatbilstošāk definējams kā „tiesību normu efekti”, ar ko autore, balstoties uz atzītu Eiropas tiesību zinātnieku minētās problēmas analīzes kontekstu, izprot konkrētu tiesību normu vai institūtu radītas sekas vai izpausmju veidus. Konkrētu tiesību normu efektu atsevišķa izdalīšana un šaura analīze mūsdienu tiesību socioloģijā sekmē kvalitatīvu pētījumu veikšanu par plānoto vai veikto tiesību reformu efektivitāti ne tikai konkrētajā regulējamā jomā, bet arī plašākā valsts attīstības kontekstā.

nozīmi šajā aspektā socioloģiskā likumdošanas teorijā ieņem jau XX gadsimta septiņdesmitajos gados ieviestais jēdziens „daļēji autonomie sociālie dalībnieki”.⁵⁷⁸

Likumdevējs pārsvarā koncentrē uzmanību tikai uz dažiem no efektiem, kas vienlaikus atbilst instrumentālisma pieejai likumdošanā. Tieši šiem efektiem likumdevējs normas izstrādes procesā pievērš vislielāko uzmanību, un tie šķiet vissvarīgākie likumu izstrādātājiem.⁵⁷⁹

Tiesību zinātnē ir piedāvāts iedalīt tiesību normu īstenošanas efektu noteicošos faktoros četrās grupās: 1) pašas tiesību normas un to saturs; 2) administratīvie tiesību īstenošanas apstākļi un tiesu darbs; 3) likumu mērķauditorijas un sabiedrības grupu ievērošanas pakāpe un attieksme pret jauno regulējumu; 4) apstākļu izmaiņas visumā un konkrētajā nozarē, kurā tiek ieviesta norma.⁵⁸⁰ Likumdevējs vistiešāk var ietekmēt tikai divus pirmos no faktoriem (bieži gan izvirzot nereālus mērķus, kuru izpildei ir neatbilstoši maz vai pat vispār nepastāv līdzekļi),⁵⁸¹ taču mūsdienu tiesību sociologi mēģina rast priekšlikumus, lai maksimāli varētu ietekmēt vai atbilstīgi prognozēt visus četrus no minētajiem faktoriem.

Pirmais efektu jēdzienu plašākas analīzes autors franču tiesību zinātnē P.Gibentivs, norādījis, ka sociologam nevajag „atpazīt kā normas efektu tikai to uzvedību, uz kuru attiecas norma.”⁵⁸² Daudzus likumus pavada neparedzēti blakusefekti. Neskatoties uz to, vai šie efekti ir pozitīvi vai negatīvi, tie ir jāpēta, lai iegūtu pilnu pārskatu par likumdošanas efektiem.⁵⁸³

Tiesību efektu vērtēšanai ir jāņem vērā, kādas uzvedības normas šīs tiesību normas ietver. Dažu likumu nolūks ir mainīt sabiedrības uzvedību kādā noteiktā jomā, citi likumi var atvieglot izvēles izdarīšanu starp vairākiem likumīgiem rīcības variantiem. Jo plašāka ir sabiedrības daļa, uz kuru attieksies tiesību norma, jo mazāka iespēja, ka normatīvi sagaidāmā sabiedrības rīcība tiks sekmīgi īstenota praksē. Tiesību normas vienlaikus rada daudzus efektus, kuru konstatēšana un izpēte atkarībā no pētījuma mērķa un apjoma var sniegt negaidītus un noderīgus rezultātus likumdevēja tālākās darbības uzlabošanai.

Piemēram, pastāv konkrētas juridiskas sekas tam, ka valstī nav normatīvo aktu, kas regulē privātīpašuma atsavināšanu valsts vajadzībām, nav paredzētas sankcijas par zādzībām

⁵⁷⁸ Plašāk sk: Moore S.F. Law and Social Change: The Semi- Autonomous Social Field as an Appropriate Subject of Study. Law and Society Review 1973, Vol.7, pp.719-746.

⁵⁷⁹ Skat. plašāk.: Ervasti K., Tala J. The Drafting of Legislation and an Assessment of Its Impact in Finland. Helsinki: Ministry of Finance, 1997, p. 13.

⁵⁸⁰ Ibid, p. 17.

⁵⁸¹ Šis aspekts konkrēti analizēts jau 1990. gados. Skat.: Ibid, p. 20.

⁵⁸² Guibentif P. Les effets du droit comme objet de la sociologie juridique. Réflexions méthodologiques et perspectives de recherche. Travail CETEL Nr.8, Geneve: Univ.de Geneve, 1979, p.14 et s.

⁵⁸³ Aeken van K. From Vision to Reality: *Ex Post* Evaluation of Legislation. *Legisprudence: International Journal for the Study of Legislation*, 2011, Vol. 5, Issue 1, p. 55.

mazā apmērā, kā arī ja nav noslēgts rakstisks darba līgums. Protams, lielākoties tiesības „strādā”, ja tās ir rakstiski formulētas un attiecas uz personu darbībām, kā arī ietekmē to rīcību. „Efektivitātes pētniecība, galvenokārt, uzdod jautājumus par to objektu, kurš ir darbībā.”⁵⁸⁴

Likumu novērtēšana pieprasa ne tikai konstatēt, kādā apjomā norma atbilst kritērijiem „efektīvs, lietderīgs un iedarbīgs”⁵⁸⁵, bet arī fiksēt visus tos efektus, kādus norma rada sabiedrībā un kas raksturo to funkcionālās īpašības. Eiropā tiesību normu efektu daudzveidību teorētiski visplašāk ir pētījuši Francijas, Vācijas, Nīderlandes un Šveices tiesību zinātnieki. Mūsdienu tiesību socioloģijā tiek piedāvāti vairāki normu efektu „pāri”⁵⁸⁶ (pārsvarā – pretstati), kas atvieglo to metodoloģisku analīzi.

Neskatoties uz ideoloģisko fonu, arī padomju tiesību zinātnieku teorētiskās iestrādes tiesību efektu pētniecībā vērtējamā kā nozīmīgs devums Eiropas tiesību zinātnē. Piemēram, pasaulē atzītā čehu tiesību zinātnieka V. Knapa⁵⁸⁷ piedāvāto tiesību ietekmes shēmu, kurā normas radītās pārmaiņas (P) tiek veiktas, panākot noteiktas tiesiskās attiecības (S), ko ietekmē norma (N) mijiedarbībā ar normas negatīvajām izpausmēm (R), padomju tiesību zinātnieki būtiski papildināja. Tika konstatēts, ka normu (N) ietekmē ne tikai negatīvās izpausmes (R), bet arī citas normas un pozitīvas izpausmes (L), kā arī tiesību ietekmes sekas neiestājas nekavējoties, bet ar personu iesaistīšanos (uzsverot tiesiskās apziņas nozīmi), tādējādi iekļaujot V. Knapa shēmā arī virkni dažādu tiesību subjektu ($N_1 - N_n$) attieksmi un ietekmi uz tiesību īstenošanas procesu. Turklāt normas radītās pārmaiņas (efekti) var būt ne tikai pozitīvi un vēlamī (P), bet arī neparedzēti pozitīvi (P_1) vai neparedzēti negatīvi (P_2).⁵⁸⁸

Līdzīgu tiesību normu efektu teorētisko iedalījumu piedāvājis zviedru zinātnieks E. Vedungs, uzskatot, ka likumdošanas efekti iedalās paredzētajos un neparedzētajos,⁵⁸⁹ kas,

⁵⁸⁴ Rangeon F. Réflexions sur l'effectivité du droit. In CURAPP, Les usages sociaux du droit. Paris: PUF, 1989, p.138.

⁵⁸⁵ Plašāk par tiesību normu novērtēšanas kritērijiem skat.: Šulmane D. Tiesību normu efektivitātes jēdziena problemātika mūsdienu tiesību socioloģijā. Grām: Juridiskās zinātnes aktuālās problēmas. Rakstu krājums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2012, 281. – 296. lpp.

⁵⁸⁶ Mader L. RIA course Lisbon. Ex post analysis and experimental analysis. Berne, 6 December 2010. Pieejams: www.icjp.pt/system/files/files/2010_2011/AIL/Luzius%20Mader.pdf. [aplūkots 2012. gada 22. maijā]. Prof. L.Maders ir Starptautiskās Likumdošanas asociācijas prezidents.

⁵⁸⁷ V.Knaps tiek uzskatīts par kibernetisko metožu pielietošanas tiesību zinātnē aizsācēju. Skat. piem., Knapp V., Vrecion V. The possibility of applying cybernetic methods to law and administration. International Social Science Journal, 1970. Vol. XXII, No .3, pp. 495 – 501.

⁵⁸⁸ Sīkāk skat.: Кудрявцев В. Н. Никитинский В. И, Самощенко И. С., Глазырин В. В. Эффективность правовых норм. Москва: Юридическая литература, 1980, с. 44 – 48.

⁵⁸⁹ Jeb „vēlamajos un nevēlamajos efektos”.

savukārt, iedalās mērķa grupas pozitīvos (galvenais rezultāts) vai negatīvajos efektos un citu jomu efektos (pozitīvajos blakusefektos vai negatīvajos blakusefektos).⁵⁹⁰

Balstoties uz XX gadsimta pēdējās desmitgadēs aktualizēto tiesību efektivitātes novērtēšanas nepieciešamības problemātiku, tika attīstīti vairāki tiesību efektu pētniecības veidi. Lai dažādo tiesību normu efektu iedalījumu varētu pilnvērtīgi izmantot ne tikai empīriskā tiesību normu efektivitātes pētniecībā un tiesību politikas izstrādes procesā, bet arī tiesību teorijā, ir ieteicams izveidot tiesību normu efektus raksturojošu modeli, izvirzot par pamatkritērijiem mūsdienu tiesību zinātnes (īpaši leģisprudences un tiesību socioloģijas apakšnozarēs) pieejas tiesību fenomenu analīzē.

Autore piedāvā šādu tiesību normu efektu iedalījumu atkarībā no zinātniskā pētījuma mērķa, metodēm un pieejas:

<i>Tiesību normu ietekmes izpausmju novērtēšanas pieeja (modelis)</i>	<i>Pētāmie tiesību normu efekti</i>
Instrumentālais modelis	Paredzēti un neparedzēti efekti; vēlami un nevēlami efekti; konkrēti un simboliski efekti; tieši un netieši efekti.
Tiesību socioloģiskais modelis	Nekavējoši un novēloti efekti; priekšlaicīgi jeb ar atpakaļejošu spēku radušies efekti. redzami un latentī efekti; uzlabojoši un izkropļoti efekti.

Tiesību efektu novērtēšanas pieejas (modeļa) izvēle ir atkarīga no tā, kāds ir konkrētā tiesību normu (institūta) īstenošanas novērtēšanas pētījuma objekts. Ja tiek izvērtēta likumdevēja izvēlētās tiesību politikas virziena *ex ante* novērtēšana, tad visatbilstošākais ir instrumentālais modelis (to pārsvarā praksē veic valsts pārvalde). Savukārt, tiesību socioloģiskais modelis koncentrējas uz pieņemto normu *ex post* kritisku novērtēšanu, konstatējot, kādi ir pieņemtās normas efekti sabiedrībā un kā tie ietekmē tiesisko apziņu un sekmē/ kavē dažādu sociālo procesu attīstību. Abu piedāvāto modeļu ietvaros analizētie tiesību normu efekti ir skatāmi

⁵⁹⁰ Vedung E. Public Policy and Program Evaluation. New Brunswick, N.J. and London: Transaction Publishers, 1997, p. 141.

kopējā kontekstā, apzinoties, ka likumdevēja veiksmīga tiesību normu efektu plānošana un precīza prognozēšana nav kampaņveidīgs process, bet pastāvīga nepieciešamība, iesaistot ne tikai valsts pārvaldes ierēdņus, bet arī tiesību sociologus, politologus un citu sociālo zinātņu ekspertus.

4.1.1 Paredzēti un neparedzēti efekti

Ikviena racionāla mūsdienu likumdevēja darba veiksmīgas īstenošanas kritērijs ir spēja paredzēt konkrētas tiesību normas īstenošanas rezultativitāti. Jautājums par to, vai likumdevējs vienmēr spēj paredzēt savu lēmumu sekas, ir aktuāls situācijās, kad tiesību normas rezultāti pārsteidz sabiedrību vai pašu likumdevēju. Šis aspekts ir skatāms saistībā ar likuma iedarbīguma izpratni. Dažkārt nevēlams efekts tiek uzskatīts par nesvarīgu vai pat bijis paredzams, bet nav izrādījies pietiekami smags pretarguments normas nepieņemšanai.

Daudzās Eiropas valstīs pēdējā desmitgadē nemazinās, bet gan, tieši otrādi, palielinās to gadījumu skaits, kad sabiedrība un masu mediji brīdina likumdevēju par to, ka normas pieņemšana izgāzīsies, tai nebūs likumdevēja paredzētā efekta (piemēram, paaugstinātās 21% pievienotās vērtības nodokļa likmes piemērošana grāmatām 2009. gadā, tā dēvētā „dienesta auto nodokļa” ieviešana Latvijā 2010. gadā vai „radio klausīšanās nodevas” ieviešana un diskusijas par tās atcelšanu 2012. gadā). Prakse bieži pierāda šo prognožu patiesumu. No daudziem neparedzētiem efektiem likumdevēji Eiropas valstīs izvēlas izvairīties, ieviešot un attīstot pirmslikumdošanas (*ex ante*) novērtēšanu.⁵⁹¹

Ir labi zināms, ka neparedzēti normatīvo aktu blakusefekti var iedragāt efektivitāti un radīt neparedzētas izmaksas.⁵⁹² Tas liek apšaubīt likumdevēja kompetences veikt atbilstošu normatīvo aktu seku prognožu veikšanu. Ideālā situācijā likumdevējam ir jābūt informācijai un priekšstatam par to, kā likuma mērķauditorija reaģēs uz jauno regulējumu. Mūsdienu tiesību filosofijā netiek pārmests likumdevējam, ka likumi nav pedantiski skaidri uzrakstīti. Ir vispārzināms, ka nav iespējams radīt tādu likumu, kura teksts nekad un nekādos apstākļos

⁵⁹¹ Plašāk sk: Larouche P. Ex ante Evaluation of Legislation Torn among its Rationales. In: Verschuuren J. (ed.) The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation. Netherlands: BRILL, 2009, pp. 39 – 62. Pieejams: <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=94877> [aplūkots 2012. gada 29. aprīlī].

⁵⁹² Aeken van K. From Vision to Reality: *Ex Post* Evaluation of Legislation. *Legisprudence: International Journal for the Study of Legislation*, 2011, Vol. 5, Issue 1, p. 45.

neradītu pārpratumus. Valoda ir dzīva, tāpat kā tās lietotājs. Teksta pareiza izpratne kļūst par vienu no sarežģītākajām laba jurista darba sastāvdaļām. Izcilais zinātnieks R. Dworkins uzskata, ka likuma teksts var būt ļoti skaidrs, taču pat tad var novest pie negaidīta rezultāta. Kā klasisks piemērs tiek izvirzīts viduslaikos Boloņā izdotsais likums, ka par kriminālu atzīstama „asinsizliešana uz ielām”.⁵⁹³ Šim likumam bija nevēlams un negaidīts rezultāts, aizliedzot tajā laikā izplatīto zobārstniecības praksi uz ielām.⁵⁹⁴

4.1.2 Vēlami un nevēlami efekti

Tiesību normas iedarbīguma problemātika ir cieši saistīta ar vēlamo mērķu sasniegšanu ar likuma kā līdzekļa palīdzību. Ir nepieciešams analizēt, vai konstatētās sekas un ietekme ir vēlama, un vai tā pastāvēja likumdevēja motivācijā, radot tieši tādu tekstu, kas radīja tieši tādas sekas (piemēram, vai ir sasniegts Iesniegumu likumā noteiktais mērķis „veicināt privātpersonas līdzdalību valsts pārvaldē”).⁵⁹⁵ Vēlamo un nevēlamo efektu pētniecība tiesību socioloģijas skatījumā liek uzsvaru uz politikas analīzi, tādējādi pielietojot politikas zinātņu teorijas. Mūsdienās tiesību efektivitātes pētījumi kalpo kā politikas instruments, jo palīdz likumdevējam izvēlēties un orientēties, kā arī plānot likumu pieņemšanu tā, lai sabiedrības vairākums to uzskatītu par pareizu virzienu. Par to liecina XX gadsimta tiesību socioloģijā izstrādātās teorijas, gan arī mūsdienu politikas analīzes teorijas, kuras vairs nav uzskatāmas par politikas teorijām, bet gan tiesību teorijām politikas iespaidā. Piemēram, viena no novitātēm ir leģisprudences attīstīšana tiesību zinātnē, tādējādi pastiprināti analizējot likumdevēja politisko mērķu un sasniegto rezultātu attiecību.⁵⁹⁶ Nevēlami tiesību normu efekti ir pamats jaunu likumu grozījumu pieņemšanai vai politikas kursa maiņai. Ir svarīgi nošķirt tiesību normu nevēlamos efektus, kurus novērst var tikai ar politiskiem lēmumiem, no tādiem nevēlamiem efektiem, kurus var un vajag izlabot tiesnesim taisnīguma vārdā. Jautājums par to, kādas ir tiesu varas un likumdošanas varas

⁵⁹³ Angl. *let blood on the streets*

⁵⁹⁴ Dworkin R. *Justice in Robes*. The Belknap Press of Harvard University Press, London, 2006, p. 6.

⁵⁹⁵ Iesniegumu likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2007. 11. oktobris, nr. 164. Bažas par šā likuma efektu atbilstību likumdevēja *expressis verbis* paustajiem mērķiem paudis jurists M. Ruķers. Skat.: Igaune S. Diskutē par eparaksta vietu saziņā ar valsti. *Dienas Bizness*, 2012. 23. februāris.

⁵⁹⁶ Plašāk par leģisprudences kā jaunas tiesību zinātņu teorijas attīstību skat. darba apakšnodaļu „Leģisprudence – likumdošanas teorija”.

robežas, ir kļuvis īpaši aktuāls mūsdienu demokrātijas apstākļos, kur dažkārt novērojama spriedze starp tiesnešiem un politiķiem.⁵⁹⁷

4.1.3 Konkrēti un simboliski efekti

Mūsdienu demokrātijās arvien nozīmīgāku lomu ieņem dalījums konkrētajos (materiālajos, instrumentālajos) un simboliskajos (ekspresīvajos) efektos. Kritērijs, kas ļauj nodalīt konkrētos efektus no simboliskajiem, balstās to materiālajā raksturā no to spējas realizēties praksē. Ja spēkā esošā normatīvā akta ietekme ir konkrēti identificējama (statistiski, pieaugot/ samazinoties konkrētiem rādītājiem), tad tā ir konkrēts efekts. Pretēji, ja tas ietekmē pārsvarā noskaņojumu sabiedrībā, garīgo attieksmi, tad norma rada simbolisku efektu. Pieņemot lēmumu, likumdevējs apstiprina simbolisku vērtību vai nosodījumu kādai pastāvošai praksei, tradīcijai, vērtībām vai parādībai sabiedrībā. Simbolisks efekts izpaudīsies kā iedvesmošana, iedrošināšana, cieņas izrādīšana, nosodījums u.tml.⁵⁹⁸

Simboliskais efekts bieži tiek raksturots ar indivīdu attieksmes maiņu. Piemēram, var notikt alkohola patēriņa eksplozija pēc simboliski svarīga alkohola aizlieguma akta, neskatoties uz sodu sankcijām vai jaunai valsts politikai, kas ir klajā pretrunā ar sabiedrības domu. Simboliskas vērtības (piemēram, zālāja estētika parkos, nesmēķēšana publiskās vietās) tiek padarītas par normatīvi regulējamām jomām. Šī tipa argumentācija ir ļoti bieži izmantota, lai attaisnotu jaunu soda normu radīšanu, kas rada likumu plūdus.

Simboliskie likumi rada ilūziju par likuma formālā juridiskā spēka saistošo būtību. Vairākums no simboliskajiem likumiem pēc būtības ir juridiski noformulētas politiskās programmas, vīzijas, plāni un interešu grupu prasības. Tas rada pārlicību, ka šīs vīzijas un plānus likums aizsargā, un tiesiskās valsts ideja tiek īstenota praksē. Piemēram, Latvijā jau pirms vairākiem gadiem tika pieņemts Jaunatnes likums. Tajā definētais mērķis „uzlabot jauniešu — personu vecumā no 13 līdz 25 gadiem — dzīves kvalitāti, veicinot viņu iniciatīvas, darba tikumu un patriotismu, līdzdalību lēmumu pieņemšanā un sabiedriskajā dzīvē, kā arī atbalstot darbu ar

⁵⁹⁷ Skatīt sīkāk: Canivet G. Francijas Konstitucionālās tiesas tiesnesis, runa Augstākās tiesas konferencē 2005.gada 7.oktobrī. "15 Years of Independence: Is It a Reason to Celebrate?" Pieejams: www.at.gov.lv/files/docs/conferences/Canivet.doc [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā].

⁵⁹⁸ Plašāk sk: Mincke C. Effets, effectivité, efficience et effiacité du droit: le pôle réaliste de la validité. *Revue interdisciplinaire d'études juridiques*, 1998, Nr.40. p. 117.

jaunatni.”⁵⁹⁹ Pēc būtības likuma teksts ir tikai simbolisks, jo visi uz likuma mērķa sasniegšanu formulētie panti, piemēram, „Jaunatnes politika un darbs ar jaunatni”, „Pašvaldības kompetence jaunatnes politikas nozarē”, „Brīvā laika lietderīga izmantošana”, ir politiskās gribas jautājumu apraksts. Likums pēc būtības ir likuma formā noformulēta valsts politikas plānošanas dokuments (angl. *soft law*) Šāda likuma efekti var būt tikai simboliski un tādā gadījumā ir apšaubāma šādu likumu pieņemšana.

Vairāki piemēri no nesenās Vācijas un Latvijas likumdošanas ilustrē simbolisko likumu pieņemšanas apstākļus un sekas. Piemēram, 2005. gadā Vācijas likumdevējs veica labojumus pulcēšanās likumā, lai neonacistiem liegtu pulcēties atsevišķās pilsētas vietās, tādējādi paužot noliegumu labēji ekstrēmo organizāciju darbībai. Tā kā Vācijas konstitūcijas 8. pants paredz pulcēšanās brīvību, tad šā likuma piemērošana praksē izrādās minimāla un kļūst simboliska.⁶⁰⁰

Mūsdienu tiesību socioloģijas teorijas ir papildinājusi virkne agrāk maz pētītu un atpazītu tiesību normu efektu, kam ir izteikti socioloģiska izcelsme. Likumdevējs bieži nespēj prognozēt tādas tiesību normu efektus, ko var radīt sabiedrības sociālās uzbūves pārmaiņas nākotnē, vai, piemēram, globalizācijas un migrācijas tendences. Turpmākajā raksta daļā tiek konspektīvi apskatīti jauni un maz pētīti tiesību normu efektu veidi, kam mūsdienās savos pētījumos pievērsušies virkne tiesību sociologu (D. Nelkens (*David Nelken*), R. Koterels (*Roger Cotterrell*), R. Banakars (*Reza Banakar*) u.c.).

Praksē zināmi daudzi piemēri, kad likumam var piedēvēt tikai simbolisku efektu līdz brīdim, kamēr tas tiek ieviests no varas pārstāvju puses. Piemēram, nāvessodam Francijā līdz pat 1981.gadam bija tikai simbolisks efekts – jo visi apzinājās, ka ir pienākuši citi laiki – praksē nāvessods netiek piemērots.⁶⁰¹

Ikvienā tiesību sistēmā ir atrodamī arī tādi likumi, kas pieņemti tikai dēļ to simboliskā efekta un netiek reāli piemēroti. Tie atšķiras ar to, ka sabiedrībai dažkārt pietiek ar apziņu, ka valsts ir rakstiski izdevusi normatīvu aktu, un tā ietekme nebalstās uz „konkrētām sekām”.⁶⁰² Ž.Karbonjē jau 1958.gadā pareizi vērsa uzmanību uz to, ka nedrīkst par zemu novērtēt un noliegt

⁵⁹⁹ Jaunatnes likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2008. 28.maijs, nr. 82.

⁶⁰⁰ Amendatory Act, 24.3.2005., Bundesgesetzblatt I (Federal Law Gazette Germany), 969. Skat.: Enders C, Lange R. Symbolische Gesetzgebung im Versammlungsrecht? JuristenZeitung, 2006. 105. et seq. Citēts pēc Siehr A. Symbolic Legislation and the Need for Legislative Jurisprudence: The Example of the Federal Republic of Germany. *Legisprudence*, 2008. Vol II, No 3., p. 280.

⁶⁰¹ Mincke C., Effets, effectivité, efficience et efficiacité du droit: le pôle réaliste de la validité., in. *Revue interdisciplinaire d'études juridiques*, 1998. nr.40, p.12.

⁶⁰² Ost F., Kerchove M. van de. De la scène au balcon. D'où vient la science du droit? Normes juridiques et régulation sociale. Paris: L.G.D.J., 1991, p.337.

likumu simboliskos efektus, kuri var sākt ietekmēt praktisko tiesību piemērošanu, piemēram, viecinot tiesību modernizēšanu.⁶⁰³ P. Amseleks ir izmantojis terminu „deklaratīvās normas”, vienlaikus norādot, ka šīs normas nepieprasa, lai tām paklausītu. Attiecībā uz deklaratīvajām normām nevar būt jautājuma par efektivitāti, jo „nav darbības salīdzināmā modeļa”.⁶⁰⁴ Savukārt, P. Ležensrs likumu pieņemšanu nosauc pat par *teatrālu notikumu*: „ja to uzskata par sekundāru vai atsakās redzēt šo normatīvās sistēmas dimensiju, tad nevar saprast dogmatikas loģiku, normu ģenēzi, un vēl jo vairāk – nevar izprast varas manevru efektivitāti”.⁶⁰⁵

Mūsdienās parlamentu veikto simbolisko likumu izdošanas un novērtēšanas problemātiku var pamatot ar pastāvošo spriedzi starp ideju par likumdevēja racionalitāti un līdz ar to racionālu likumu pieņemšanu un demokrātijas dinamiskumu, kas tiesību normām ir piešķīris vēl kādu lomu – politiskā instrumenta lomu.⁶⁰⁶ Vācijā termins „simboliskie likumdošanas akti” tiek lietots kopš XX gadsimta 70. gadiem, kad tos ieviesa zinātnieki E. Blankenburgs un P. Nolls. Viņi norādīja, ka šādi normatīvi akti tiek izdoti, „ja likumdevējam ir normatīvas prasības, bet nav vēlmes (vai nav iespēju) uzņemties atbildību par to efektivitāti.”⁶⁰⁷ To izdošana tiek pamatota nevis ar efektivitāti vai optimālo efektu iegūšanu, bet gan ar citiem politiskiem, sabiedriskiem vai morāliem apsvērumiem.⁶⁰⁸

Novērojams, ka arī Latvijā tiek pieņemti simboliskie likumi, kuru praktiskā nozīme ir minimāla, bet sociālā un politiskā – milzīga. Autore uzskata, ka viens no redzamākajiem simboliskā tiesību normas efekta piemēriem ir 2005. gadā veiktie grozījumi Satversmē attiecībā uz laulības „starp vīrieti un sievieti” stiprināšanu.⁶⁰⁹ Parlaments pieņēma grozījumu Satversmē, tādējādi simboliski aizliedzot viendzimuma laulības, pamatojoties uz morāles, ģimenes stiprināšanas, dzimstības palielināšanas un sabiedrībā valdošā viedokļa (pēc likumdevēja uzskata) par homoseksuālistu attiecību legalizēšanu apsvērumiem. Šim grozījumam nebija juridiskās slodzes, jo jau spēkā esošais Civillikums noteica, ka laulību var slēgt tikai starp sievieti un vīrieti.⁶¹⁰ Simboliskas likuma normas mūsdienu politikā tiek izstrādātas un pieņemtas

⁶⁰³ Carbonnier J. Effectivité et ineffectivité de la règle de droit. L'Année Sociologique, 1958, p.17.

⁶⁰⁴ Amselek P. Philosophie du droit et théorie des actes de langage. Dans: Amselek P. (ed.) Théorie des actes de langage, éthique et droit. La pensée de Charles Eisenmann. Paris: PUF, 1986, p. 148.

⁶⁰⁵ Legendre P. Ce que nous appelons le droit. Le Débat, 1993, Nr.74, mars- avril, p.107.

⁶⁰⁶ Siehr A. Symbolic Legislation and the Need for Legislative Jurisprudence: The Example of the Federal Republic of Germany.” *Legisprudence*, 2008, Vol II, No 3., p.279.

⁶⁰⁷ Ibid.

⁶⁰⁸ Noll P. Symbolische Gesetzgebung. *Zeitschrift für Schweizerisches Recht*, 1981, S. 353, 355-356.

⁶⁰⁹ Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006. 3.janvāris, nr.1.

¹¹⁰ Valsts aizsargā un atbalsta laulību — savienību starp vīrieti un sievieti, ģimeni, vecāku un bērna tiesības.”

⁶¹⁰ Skat.: Dupate K. Ģimene, homoseksualitāte un cilvēktiesības Eiropā. Referāts diskusijā "Ģimene, laulība un sabiedrības vienotība dažādības un neiecietības kontekstā" 2005. gada 15. novembrī. Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/cilvektiesibas/5385/> [aplūkots 2012. gada 28. jūnijā].

samērā bieži. Likuma līmenis politisku jautājumu definēšanai nodrošina tiem visaugstāko iespējamo autoritāti un ietekmi uz sabiedrības apziņu. Vienlaikus jāatzīmē, ka konstitucionalizācija ne vienmēr nozīmē efektivitāti.⁶¹¹ Problēmas „pacelšana līdz konstitūcijas līmenim” dažkārt var izrādīties simboliska un deklaratīva. Strīdīgs ir jautājums, vai valsts drīkst izdot simboliskus likumus, piemēram, radot ilūziju par papildus drošības jautājumiem, par cilvēktiesību iluzoru aizstāvību, tādējādi maldinot sabiedrību par drošības un tiesību aizstāvības līmeni valstī.

Vācijas Konstitucionālā tiesa paudusi nostāju, ka politisku iemeslu dēļ simboliski likumi var tikt izdoti un to iespējama neatbilstība realitātei nevar būt par konstitucionālās sūdzības pamatu. Tādējādi likumu racionalitātes prasība simbolisko likumu gadījumā kļūst otršķirīga. Vācijas Konstitucionālā tiesa norādīja: „šīs tiesas uzdevums nav noteikt, vai likuma ierobežojumi par preventīvo turēšanu apcietinājumā ir balstīti uz faktisku vardarbības noziegumu paaugstināšanos vai vienkārši paaugstinātu sabiedrības apdraudējuma izjūtu”.⁶¹²

Autore uzskata, ka valstiju būtu jāizvairās no tādu likumu, kas ietver tikai simboliskos efektus, pieņemšanas. Šādu „likumu” izdošana ir pieskaitāma pie „likumu plūdu” fenomena izpausmēm, radot pārmērīgu, būtībā ar tiesisku regulējumu nesaistītu jautājumu normativizēšanu.

4.1.4 Tieši un netieši efekti

Tiešu un netiešu tiesību normu efektu iedalījums ir tradicionāli visizplatītākais, un tiesību sociologi vienprātīgi atzīst to pastāvēšanu, tomēr precīza šo efektu identificēšana praksē rada grūtības. Tiešos efektus likumdevējs visbiežāk paredz, prognozē un sagaida.⁶¹³ Tos var uzskatīt par acīmredzamām sekām konkrētai rīcībai – likuma izdošanai. Netiešos efektus likumdevējs pirms likuma izdošanas prognozē reti, un arī tad – pozitīvā gaismā. Netiešie efekti ir

⁶¹¹ Barbé V. Millet F.-X., Contribution à l'étude de l'effectivité de la constitutionnalisation en droit de l'environnement., Revue Trimestrielle des droits de l'homme, 2009, Nr. 78, p. 477

⁶¹² Vācijas konstitucionālās tiesas (BVerfG), spriedums BVerfGE 109. 157 f). 2004.5.02.

⁶¹³ Latvijā šāda novērtēšana formāli tiek veikta, likumprojektiem pievienojot anotācijas, kas tiek aizpildītas lielākoties jau ministrijās. Tajās tiek sniegtas atbildes uz anotācijā esošajiem jautājumiem, piemēram, II. sadaļā „Kāda var būt normatīvā akta ietekme uz sabiedrības un tautsaimniecības attīstību?”, III. sadaļā „Kāda var būt normatīvā akta ietekme uz valsts budžetu un pašvaldību budžetiem?” un IV. sadaļā „Kāda var būt normatīvā akta ietekme uz spēkā esošo tiesību normu sistēmu?”.

īpaši ar to, ka tos pilnībā prognozēt nav iespējams, jo to izpausmes ietekmē notikumi sabiedrībā un valstī. Šie apstākļi var, piemēram, būt, sociālās kustības, kas notiek pēc likuma pieņemšanas, vai piemēram, krasa sabiedrības grupu paradumu maiņa valsts noteiktu aizliegumu vai ierobežojumu rezultātā (piem., nelegālā alkohola patēriņa pieaugums, vai „aplokšņu algu” apmēru pieaugums Latvijā). Tāpat netiešie efekti var tikt konstatēti, izejot ārpus klasiskā likuma atbilstības novērtējuma robežām, un parāda tās dažādās reakcijas, kas sākotnēji var nebūt asociētas ar likuma sekām.

4.1.5 Nekavējoši un novēloti efekti

Mūsdienu dinamiskajā dzīves tempā, neskatoties uz augsti attīstītajām plānošanas tehnoloģijām un augsto kompetences līmeni valsts pārvaldē, likumdevējam arvien grūtāk ir pieņemt tādus likumus, kuru plānotā īstenošana vai iedarbība ir sagaidāma pēc ilgāka laika perioda, piemēram, vairākiem gadiem. Normatīvi, kas paredz konkrētu likuma izpildi no noteikta datuma (nodokļu likumdošana, ceļu satiksme), ļauj izdarīt secinājumus jau agrīnā likuma izpildes stadijā. Kas attiecas uz likumiem, kuros paredzēta kādu procesu (piemēram, dzimstības, valsts valodas lietošanas, naturalizācijas, alkohola patēriņa mazināšanās) veicināšana, tad rezultātus ir iespējams analizēt tikai pēc ilgāka laika perioda. Jāatzīst, ka, jo ilgāku periodu „sagaidāmajam efektam” paredzējis likumdevējs, jo mazāka tā iespējamība piepildīties likumdevēja paredzētajā veidā. Parasti likumdevējs mūsdienās, līdzīgi kā vispārēji sabiedrībā, atrodas steigas pozīcijā. Likuma darbība sākas uzreiz pēc tā spēkā stāšanās, kā arī valsts ieplāno konkrēto normu darbību nekavējoši un pilnā apjomā.

Nereti tikai pēc vairākiem gadiem var novērot likumu novēlotos efektus, kas, savukārt, visbiežāk ir likumdevēja neparedzēti un nevēlami. Latvijā novēloto efektu īpašas izpausmes ir novērojamas attiecībā uz 1994. gadā pieņemtā Pilsonības likuma⁶¹⁴ noteikumiem par tā

⁶¹⁴ Pilsonības likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1994. 11. augusts, nr. 93.

„14. pants.	Naturalizācija	vispārējā	kārtībā
(1) Personu iesniegumus par uzņemšanu Latvijas pilsonībā, ievērojot šā likuma 11. un 12. panta noteikumus, sāk izskatīt	šādā		secībā:
1) no 1996. gada 1. janvāra — to personu iesniegumus, kuras dzimušas Latvijā un, iesniedzot iesniegumu, ir no 16 līdz	20	gadus	vecas;
2) no 1997. gada 1. janvāra — to personu iesniegumus, kuras dzimušas Latvijā un, iesniedzot iesniegumu, ir līdz 25 gadus			vecas;
3) no 1998. gada 1. janvāra — to personu iesniegumus, kuras dzimušas Latvijā un, iesniedzot iesniegumu, ir līdz 30 gadus			vecas;

dēvētajiem „naturalizācijas logiem”. Šāda kārtība Pilsonības likumā 1994. gadā tika noteikta, jo pastāvēja bažas, ka pārāk daudzi nepilsoņi uzreiz vēlēšies iegūt Latvijas Republikas pilsonību un Naturalizācijas pārvalde nespēs kvalitatīvi izvērtēt visus pretendentes. Šis ilgstoši sagaidāmais efekts – pilnībā pabeigta naturalizācija 2000. gadā – netika panākta. Savā ziņā likumdevējs kļuva par situācijas ķīlnieku, jo, prognozētais pilsonības kārotāju skaits būtiski atpalika no plānotā, tādējādi likums izrādījās neefektīvs, un neizturēja laika pārbaudi. Izrādījās, ka nepilsoņi ne tikai noraidoši attiecās pret šā likuma būtību un negaidīja, kad valsts viņiem atļaus naturalizēties, bet pēdējos gados pat izlēma pieņemt Krievijas pilsonību, paliekot dzīvot Latvijā. Tādējādi Pilsonības likuma ieviestie „naturalizācijas logi” ir radījuši novēlotas, bet stabilas un negatīvas sekas nepilsoņu attieksmē pret Latvijas valsti un pret centieniem īstenot integrācijas politiku.

Vairāki neseni piemēri Latvijā ilustrē likumdevēja vēlmi iegūt nekavējošus efektus, nerēķinoties ar to, ka, lai norma tiktu piemērota, dažkārt tai nepieciešams ilgāks sagatavošanās vai „iesildīšanās laiks”. Piemēram, Latvijas sabiedrību 2009.gada 1.decembrī nesagatavotu pārsteidza mēnesi pirms likuma ieviešanas pieņemtie likuma “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” grozījumi⁶¹⁵, no 2010. gada 1. janvāra paredzot aplikt ar iedzīvotāju ienākuma nodokli un sociālajām iemaksām ienākumus no dienesta transporta izmantošanas privātajām vajadzībām.

Tieši laika periods ir būtisks tādu mūsdienu principu kā tiesiskās paļāvības principa ievērošanā. Nekavējošs normas efekts, kas negaidīti pārsteidz sabiedrību, ir nepieļaujams. Satversmes tiesa spriedumā par pensiju samazināšanu tika uzsvērtas tiesiskās paļāvības principa nozīme.

Tiesību normas, kas nonāk pretrunā ar morāles un ētikas normām, sabiedrībā netiek ātri pieņemtas, jo darbojas sabiedrības izveidotās apziņas incerce. Piemēram, veicot aptaujas,

4) no 1999. gada 1. janvāra — to personu iesniegumus, kuras dzimušas Latvijā un, iesniedzot iesniegumu, ir līdz 40 gadus vecas;

5) no 2000. gada 1. janvāra — pārējo Latvijā dzimušo personu iesniegumus;

6) no 2001. gada 1. janvāra — to personu iesniegumus, kuras dzimušas ārpus Latvijas un ieradušās Latvijā, būdamas nepilngadīgas;

7) no 2002. gada 1. janvāra — to personu iesniegumus, kuras dzimušas ārpus Latvijas un ieradušās Latvijā līdz 30 gadu vecumam;

8) no 2003. gada 1. janvāra — pārējo personu iesniegumus.”

⁶¹⁵ Grozījumi likumā "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli": LR likums. Latvijas Vēstnesis: 2009. 21.decembris, nr.200.

5. 8.pantā papildināt pantu ar 2.³ daļu šādā redakcijā:

"2.³ Šā panta otrajā un 2.¹ daļā minētais ienākums ietver arī darbiniekam, īpašniekam, kapitālsabiedrības valdes loceklim vai padomes loceklim (..) (turpmāk - labuma guvējs) doto labumu no darba devējam piederoša vai darba devēja rīcībā esoša vieglā pasažieru automobiļa izmantošanas tādiem uzdevumiem vai vajadzībām, kas nav saistītas ar darba vai dienesta pienākumu vai darba devēja saimnieciskās darbības veikšanu, līdz 150 latiem mēnesī. (..) Ministru kabinets nosaka labuma guvējam doto labumu no darba devējam piederoša vai darba devēja rīcībā esoša vieglā pasažieru automobiļa izmantošanas, kas tiek pielīdzināts algota darba ienākumam, par kuru ir jāmaksā algas nodoklis, un tā noteikšanas kārtību."

Francijā tika secināts, ka, lai gan jau 30 gadus jau bija legalizēts aborts, sievietes bija spiestas to turēt noslēpumā un sastapties ar moralizējošo sabiedrības attieksmi. Šis piemērs ilustrē sociālo normu un juridisko normu neiespējamo vienāda ātruma attīstību.⁶¹⁶

4.1.6 Priekšlaicīgi jeb ar atpakaļejošu spēku radušies efekti

Tiesību sociologi ir pētījuši tādu fenomenu kā tiesību normas (jeb tikai ieplānotas tiesību reformas) iedarbību pirms tās oficiālās spēkā stāšanās. Sabiedrība, zinot par plānoto likuma spēkā stāšanos, steidzas izmantot laiku, lai „vecās kārtības” apstākļos paspētu veikt juridiskās darbības (pārsvarā tas saistīts ar ekonomisko ieguvumu, jo parasti ekonomikai un nodokļiem raksturīga inflācija un cenu kāpums). Tādējādi nevis pati norma, bet informācija par tās spēkā stāšanos rada konkrētas tiesiskas sekas. Piemēram, 2005. gadā aģiotāžu par plānu vairs Latvijā nepārdot sāli bez joda radīja attiecīgu noteikumu projekta pieņemšana valdībā.⁶¹⁷ Neskatoties uz to, ka nebija konkrētu pieņemtu normatīvo aktu, daudzi Latvijas iedzīvotāji rīkojās un iepirka sāls krājumus.

Taču, par laimi, ir gadījumi, kad sabiedrības bažas par likuma priekšlaicīgo ietekmi izrādās nepamatotas. Pirms 2010. gada 1. novembra, kad spēkā stājās ierobežojumi tā dēvētajām „māmiņu algām”, tika prognozēts liels „ķeizargriezienu” skaita pieaugums pēdējās dienās pirms likuma spēkā stāšanās. Tomēr bažas izrādījās liekas, un māmiņas tomēr necentās mākslīgi paātrināt mazuļa nākšanu pasaulē, lai paspētu iekļauties termiņā, kad bija iespējams saņemt lielākus pabalstus.⁶¹⁸

Varētu dalīties viedokļi par to, vai ir nepieciešams atsevišķi izdalīt priekšlaicīgi jeb ar atpakaļejošu spēku radušos tiesību normu efektus, kā to piedāvājis tiesību zinātnieks L.Maders.⁶¹⁹ Iespējams, daļa tiesību ekspertu varētu uzskatīt, ka ir piemērotāk minētos efektus pievienot nekavējošu un novēlotu efektu grupai, tādējādi uzsverot šo efektu izpausmi laikā:

⁶¹⁶ Sīkāk sk.: Divay S. L'avortement: une déviance légale. *Déviance et Société*, 2004, Vol.28.No2., pp.195-209.

⁶¹⁷ Latvijā varēs tirgot tikai jodētu galda un vārāmo sāli. Portāls: TVnet.lv, 2005. 27. jūnijs. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/207357-latvija_vares_tirgot_tikai_jodetu_galda_un_varamo_sali [aplūkots 2012. gada 22. maijā].

⁶¹⁸ Dzērve L. Būtiski apcirps pabalstus bērniem, kuri būs dzimuši pēc 2. novembra. *Diena*, 2010. 26. oktobris. Pieejams: <http://www.diena.lv/sabiedriba/politika/butiski-apcirps-pabalstus-berniem-kuri-bus-dzimusi-pec-2-novembra-754851> [aplūkots 2012. gada 22. maijā].

⁶¹⁹ Mader L. RIA course Lisbon. Ex post analysis and experimental analysis. Berne, 6 December 2010. Pieejams: www.icjp.pt/system/files/files/2010_2011/AIL/Luzius%20Mader.pdf. [aplūkots 2012. gada 22. maijā].

pirms vai pēc likuma spēkā stāšanās. Tomēr autore atbalsta atsevišķu priekšlaicīgo efektu izdalīšanu, uzsverot tiesiskās apziņas un tiesību kultūras lomu mūsdienu sabiedrībā, īpaši analizējot situācijas, kurās likumdevējs tikai paudis informāciju, ka plāno pieņemt konkrētu likumu.⁶²⁰

Dažkārt valstīs notiek iepriekšēja psiholoģiskā sagatavošanās jaunajam likumam, tādējādi neparalizējot likuma ieviešanu uzreiz pēc tā pieņemšanas. Piemēram, XX gadsimta 80.gados Nīderlandes augstākā tiesa jau pirms jaunā Civilkodeksa pieņemšanas (NBW) sāka attīstīt likuma „pirmstermiņa tulkošanu”, kad vecās normas tika tulkotas jau ņemot vērā jaunās, kurām tikai pēc kāda laika bija jāstājas spēkā.⁶²¹ Tā rezultātā, kā norāda R.Kabrijaks, „notika peldoša pāreja no vecā Civilkodeksa uz jauno”.⁶²² Autoresprāt, šāda „sagatavošanās likumam” Latvijā būtu neiespējama.

4.1.7 Redzami un latenti efekti

Iespējams, ka šis tiesību normu efektu iedalījums ir vispretrunīgākais un praksē vismazāk pētītais. Ir nozīmīgi šo efektu pāri nodalīt no „konkrēto un simbolisko efektu” veida, jo latenti tiesību normu efekti bieži vien pētniekiem var palikt nezināmi un „atklāties” tikai nejaušības rezultātā. Latentie tiesību normu efekti vistiešāk saistāmi ar sabiedrības tiesisko apziņu, kā arī politisko kultūru valstī.

Socioloģijā tiek izšķirtas manifestētās un latentās funkcijas.⁶²³ Manifestētās ir tās, kuras grupas locekļi labi izprot. Latentās funkcijas ir tās, kuras bieži ir netīšas un neapzinātas. Tās ir citu mērķu sasniegšanai izveidotās sistēmas neparedzētās sekas.⁶²⁴

Prima facie neefektīvo tiesību normu latento efektu pētniecību XX gadsimta vidū ar diviem pētījumiem uzsāka norvēģu zinātnieki, kuru darbi jau ir iemantojuši „tiesību socioloģijas klasikas” statusu. Pirmais pētījums attiecās uz pašnodarbinātības likumu ieviešanu mājāsaimniecībās. Pētījuma rezultātā atklājies, ka šo likumu ignorē ne tikai mājās nodarbinātie

⁶²⁰ Šādu fenomenu pētniecība pārsvarā tiek veikta socioloģijas, antropoloģijas un politikas zinātņu ietvaros.

⁶²¹ Hartkamp A. Vers un Nouveau Code civil néerlandais. *Revue internationale de droit comparé*, 1982, p. 355.

⁶²² Кабриак Р. Кодификации. Москва: Статут, 2007, p. 438.

⁶²³ Merton R. *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press, 1957, pp.19- 84.

⁶²⁴ Vago S. *Law and Society*. 9th ed. New Jersey: Pearson, 2009, p.64.

(bērnu auklītes, mājas uzkopšanas veicēji), bet to nav piemērojuši arī tiesneši. Minētajam likumam ir bijis netiešs efekts: likuma pieņemšana veicināja diskusiju par vienlīdzību un sociālo progresu. Otrs pētījums skāra kara laikā ieviestu likumu, ar ko regulē cenas. Šo likumu neviena no pusēm neievēroja, un tieši likuma ignorēšana arī garantēja sociālo mieru.⁶²⁵

Atšķirība starp redzamo (jeb manifestēto) un latento efektu īpašībām ir bieži saistāma ar likuma teksta izvēli un attiecīgu likuma nosacījumu izvēli (tikai 2012. gadā pēc daudzu gadu diskusijām Latvijā izskatīšanai Saeimā tiks virzīts Lobēšanas atklātības likums, kas šo tendenci, pēc likuma autoru domām, mazinās), kas dažkārt var pretēji formālai atklātībai un vienlīdzībai paredzēt „īpašus nosacījumus īpašām personām”. Piemēram, XX gadsimta septiņdesmitajos gados Vācijas Federatīvajā Republikā aizliedza ieņemt amatus publiskajā pārvaldē „personām, kas ir neuzticīgas konstitūcijai”. Papildus manifestētajai funkcijai, kas parādīja, ka no darba publiskajā pārvaldē tiek izslēgti ekstrēmisti, pastāvēja arī nedeklarēta funkcija: ļaujot diskriminēt komunistu partijas biedrus, stiprināt parlamentā pārstāvēto „institucionāli akreditēto” politisko spēku pozīcijas.⁶²⁶

4.1.8 Uzlabojoši un izkropļoti efekti

Kā norāda beļģu pētnieks K. Minks, tiesību normas dažkārt var tikt īstenotas labāk un pareizāk, nekā plānots, kā arī pilnīgi neatbilstoši jeb kropļīgi.⁶²⁷ Šos efektus var uzskatīt par neparedzēto efektu apakšgrupām, jo likums rada efektu, bet ne to, kuru gaidīja autors. Likumdevējs dažkārt pat necer, ka tiesību norma nesīs tik labus rezultātus vai likuma teksts būs tālredzīgāks par pašu likumdevēju. Tomēr biežāk tiesību norma dzīvē tiek izprasta un piemērota pilnīgi citādi (negatīvā nozīmē), nekā likumdevējs būtu vēlējis. Likuma dzīvotspēja ir apdraudēta, ja pastāv „sociālās kārtības kodola funkcionēšanas traucējumi”.⁶²⁸ Izcilais franču sociologs R. Budons (*Raymond Boudon*), analizējot izkropļojošos normu efektus, uzsvēris nepieciešamību vispirms konstatēt un ieraudzīt to esamību, un tikai pēc tam piedāvāt līdzekļus,

⁶²⁵ Sīkāk par tiesību zinātnieka Vilhelma Auberta (*Vilhelm Aubert*) pētījumu skat. darba nodaļu „Tiesību normu novērtēšana”. Aubert V. Some social functions of legislation. In: Aubert V. (ed.), *Sociology of Law*. London: Penguin, 1969, pp. 117-126.

⁶²⁶ Ferrari V. Il diritto in funzione del potere: il Berufberot nella Repubblica Federale Tedesca. *Sociologia del diritto*, 1977, I, pp.75-87.

⁶²⁷ Mincke C. Effets, effectivité, efficience et efficiacité du droit: le pôle réaliste de la validité. *Revue interdisciplinaire d'études juridiques*, 1998, nr.40. - p.121.

⁶²⁸ Savatier V. L'inflation législative et l'indigestion du corps social, *Dalloz*, 1977. *Chronique V*, p.43.

lai ar tiem cīnītos.⁶²⁹ Kroplīgie efekti var būt attiecināti uz visu likumu. Tie var atklāties likumu pamatelementos: mērķī, vai praktiskajā piemērošanā.

Liels risks kroplīgai likumu izpratnei var būt izņēmumu definēšana likumā. Likums, kas ietver sevī *ab initio* pretrunu, zaudē savu būtību. Piemēram, 1975. gada 17. janvāra likums par brīvprātīgu grūtniecības pārtraukšanu Francijā radīja milzīgas izmaiņas, jo sievietē kļuva par vienīgo tiesnesi par bērna dzīvību grūtniecības gadījumā.⁶³⁰ Izņēmums tika padarīts par likumu. Šāds efekts radīja iekšēju likuma pretrunu, jo vienlaikus ļāva saskarties divām vērtībām - idejai par dzīvības aizsargāšanu un sievietes izvēlei veikt abortu. Izņēmuma gadījums, tiklīdz tiek formulēts likumā, „atver Pandoras lādi”, jo izņēmums likumā ne vienmēr tiks uzskatīts par izņēmumu arī dzīvē.

Francijā īpašu sociologu ievēribu izpelnījās sociālās aizsardzības likumi, kurus daudzi indivīdi izmantoja negodīgiem mērķiem. Valsts, risinot finanšu sadales trūcīgajiem problēmu (īpaši maksājumi nabagiem), praksē radīja tā dēvēto „Mateja efektu”⁶³¹, kas ir kļuvis par klasisku piemēru Francijas tiesību jomā. Arī Latvijā izveidotā valsts un pašvaldību ieviesto atvieglojumu maznodrošinātām personām sistēma pieļauj „Mateja efekta” izplatīšanos, jo dažkārt personas formāla atbilstība nabadzīgas personas statusam nenozīmē, ka praksē personai patiesi izdzīvošanai ir nepieciešamas, piemēram, komunālo maksājumu atlaides.⁶³² Rodas situācijas, kad, piemēram, invalīdiem paredzētās bezmaksas stāvvietas izmanto luksusa automašīnas, kas rada pamatotas bažas par godprātīgu valsts piedāvāto atvieglojumu izmantošanu.⁶³³ Jāatzīmē, ka padomju laikos Latvijā šī fenomena pētniecību veica T. Jundzis, dēvējot par „parazītisku dzīvesveidu”.⁶³⁴ Savukārt, V. Birkavs kodolīgi un arī mūsdienīgi secinājis: „parazitēšana, izmantojot mūsu iekārtas humānismu, ir neciešama parādība. Cīņa pret parazitismu un liekēdību

⁶²⁹ Boudon R. Effets pervers et ordre social. Paris: PUF, 1977, pp. 10 - 19.

⁶³⁰ Sīkāk sk.: Divay S. L'avortement: une déviance légale. Déviance et Société, 2004, Vol.28.No2., pp.195-209.

⁶³¹ Sociālajās zinātnēs jēdzienu „Mateja efekts” ir ieviesis ievērojamais amerikāņu sociologs R.K. Mērtons (Robert K. Merton). Skat. rakstu: Merton R.K. The Matthew Effect in Science. Science, 1968. Vol. 159, pp. 56-63. Pieejams: <http://www.garfield.library.upenn.edu/merton/matthew1.pdf> [aplūkots 2012. gada 22. maijā]. Minētā jēdziena izcelsme saistāma ar Jaunās Derības Mateja evaņģēlijā (13. nodaļa, 12. p.) rodamo frāzi: „Jo ikvienam, kam ir, tiks dots, un tam būs pārpilnība, bet no tā, kam nav, atņems to, kas tam ir.” Jēdziens „Mateja efekts” mūsdienu tiesību socioloģijā nozīmē personu vai to grupu tendenci palielināt savu pārsvaru, lai nostiprinātu savu dominējošo stāvokli, esošās privilēģijas vai tai pieejamos resursus.

⁶³² Sabiedrībā plašu rezonansi guva situācija, kad labi apmaksāts Latvijas Bankas darbinieks saņem „māmiņalgū”, vadoties no saviem ienākumiem. Sīkāk sk.: Latvijas māmiņalgū rekordists pērn ticis vēl pie 10 000 latu pabalsta. Diena.lv, 2012. 17. aprīlis. Pieejams: <http://www.diena.lv/latvija/latvijas-maminalgu-rekordists-pern-ticis-vel-pie-10-000-latu-pabalsta-13942333> [aplūkots 2012. gada 22. maijā].

⁶³³ Dārgu auto īpašnieki negodprātīgi izmanto invalīdu stāvvietu kartes. B.a. Diena.lv. 2012. gada 7. oktobris. Pieejams: <http://www.diena.lv/latvija/riga/dargu-auto-ipasnieki-negodpratigi-izmanto-invalidu-stavvietu-kartes-13971643> [aplūkots 2012. gada 10. oktobrī].

⁶³⁴ Jundzis T. Cīņa ar parazītisku dzīvesveidu. Rīga: LPSR Zinību biedrība, 1983.

– aktuāls uzdevums.”⁶³⁵ Tātad „Mateja efekta” problēma ir aktuāla neatkarīgi no valstī valdošā politiskā režīma.

4.2 Likumpaklausības un normu neievērošanas apstākļi

Likuma teksta piemērošanu dzīvē ietekmē daudzi faktori, sākot no tiesību normas teksta formulējuma, beidzot ar finanšu līdzekļiem, kas atvēlēti normas īstenošanai. Tomēr mūsdienu tiesību socioloģijā arvien lielāka nozīme tiek pievērsta sabiedrības reakcijai uz tiesību normām.⁶³⁶ Kā uzskata vācu tiesību sociologs Tomass Reizers (*Thomas Raiser*), ir vajadzīgs vairākuma akcepts, „lai piespiestu pakļauties arī tos indivīdus, kas konkrēto normu uzskata par ierobežojošu vai bezjēdzīgu”.⁶³⁷ Autore uzskata, ka šis apgalvojums ir pārāk vispārināts. Neapšaubāmi, likumdošanas procesā (nobalsošanā) skaidri parādās vairākuma princips: par pieņemtu uzskatāms priekšlikums, ja par to saņemts vairākums balsu. Citādi tas ir ar tiesību normu saistošo spēku sabiedrībā. Postmodernisma laikmets, uzsverot individuālismu, ir sekmējis dažādāko interešu un uzskatu veidošanos pat mazās grupās, veidojot dabisku noslāņošanās jeb diferencēšanās procesu. Ne vienmēr var apgalvot, ka vairākums nosaka, kādas tiesiskās normas ir spēkā un ir saistošas pārējiem indivīdiem. Cilvēktiesības mūsdienās ir kļuvušas par personību individualizācijas aizstāvi, tādējādi bieži nostādot indivīda un sabiedrības vai valsts intereses kā pretstatus. Mūsdienu tiesību zinātnē tiek kritizēts un apšaubīts tradicionālais uzskats par spēcīgu tiesību normas īstenošanas kontroli un likumpaklausību.

Mūsdienu tiesībās indivīds kā valsts „klients” ir tiesīgs pieprasīt no valsts tās tiesību „pakļaušanos” cilvēktiesībām. Tādējādi mazākums kļūst par ietekmīgu tiesību attīstības dzinējspēku. Tieši tiesās daudzi no šiem strīdīgajiem jautājumiem tiek izskatīti kā juridiski strīdi. Jāatzīst, ka bieži spriedumos, kuros tiesai ir uzdevums risināt jaunas, likumdevēja neparedzētas situācijas attiecībā uz indivīda uzskatiem par viņa tiesību pārkāpumiem, argumentācija sliecas tālāk par tīri juridisko sfēru. Nesenais Latvijas Augstākās tiesas spriedums tā dēvētajā „Otto” lietā skaidri ilustrē autores apgalvojumu.

Lietas apstākļi īsumā ir šādi: valsts, vēloties aizsargāt un saglabāt latviešu valodas pozīcijas, pieņēma normatīvo aktu, ar kuru Latvijas dzimtsarakstu nodaļas drīkstēja izvērtēt

⁶³⁵ Birkavs V. Zinātne cīņā ar noziedzību. Rīga: LPSR Zinību biedrība, 1984, 14.lpp.

⁶³⁶ Schutter de O. Desobeissance civile et cause significative en justice. Dans: Obéir et désobéir: le citoyen face à la loi. Éd. Pierre-Arnaud Perrouy. Bruxelles: Éd. de l'Université de Bruxelles, pp. 110 – 123.

⁶³⁷ Raiser T. Grundlagen der Rechtssoziologie. Tübingen: Mohr Siebek, 2007, S.165. Citēts pēc Osipova S., Ievads tiesību socioloģijā, Rīga: TNA, 90.lpp.

vecāku izvēli par jaundzimušā bērna vārdu no latviešu valodas gramatikas viedokļa. Vecāki 2010.gadā bija izvēlējušies dot savam bērnam vārdu „Otto”, tomēr valsts institūcijas atteicās reģistrēt šo vārdu, pamatojoties uz Ministru kabineta 2004.gada 2.marta noteikumiem „Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju”. Minētie noteikumi noteic, ka personvārdus raksta saskaņā ar latviešu valodas pareizrakstības likumiem: personvārdu atveidē nelieto šādus līdzskaņu dubultojumus: bb, cc, dd, ff, gg, hh, kk, pp, ss, tt, vv, zz, un līdz ar to vārds Oto latviešu valodā rakstāms ar vienu „t”. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments savu argumentāciju balstīja ne tikai uz likumības apsvērumiem, bet arī, vai minētais ierobežojums ir samērīgs un nepieciešams demokrātiskā sabiedrībā. Latvijas tiesību eksperti norāda, ka šajā lietā ir sameklējusi „dzīvo tiesību” normu, kas pieļauj vārda „Otto” valstisku atzīšanu.⁶³⁸ Tiesa šīs „dzīvās tiesības” esamību konstatēja pēc faktiem:

- 1) Latvijā vārds Otto ir jau vēsturiski vairākās paaudzēs plaši lietots;
- 2) uz 2010.gada 3.jūniju šis vārds reģistrēts dažādu paaudžu 159 personām;
- 3) valsts pati nav bijusi konsekventa savā nostājā, jo arī 2010.gadā ir atļāvusi reģistrēt bērnam vārdu *Otto*;
- 4) līdz šim plašais vārda *Otto* lietojums neliecina, ka tas būtu negatīvi ietekmējis latviešu valodas sistēmu (tiesa nav konkrēti norādījusi, kā tā ir nonākusi pie šī secinājuma);
- 5) Senāts uzskata, ka līdzskaņa *t* dubultojuma pieļaušana vārdā *Otto* arī turpmāk ne īstermiņā, ne ilgtermiņā negrauj latviešu valodas sistēmu (tiesa nav konkrēti norādījusi, kā tā ir nonākusi pie šī uzskata).
- 6) Senāts atzina, ka pieteicējiem noteiktais aizliegums reģistrēt bērnam vārdu Otto nav sociāli nepieciešams un samērīgs. Līdz ar to ierobežojums nav uzskatāms par nepieciešamu demokrātiskā sabiedrībā.⁶³⁹

Minētais spriedums bija negaidīts un nepatīkams valsts institūcijām, taču to plaši atbalstīja sabiedrība. „Dzīvo tiesību” pastāvēšana un uzvara cīņā pret valsts likumiem, kas minētajā situācijā pēc būtības ir likuma izskatā noformēti latviešu valodas gramatikas noteikumi, pierādīja tiesas plašo kompetenci koriģēt likumdevēju. Autore uzskata, ka nākotnē pieaugs to lietu skaits,

⁶³⁸ Bārdiņš G. Dialogue as Precondition for Application of Living Law in Courts. In: *Possessio ac iura in re. The History of the Real Law*. Ed. Mikula M., Peksa W., Stolarski K. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2012, p. 207.

⁶³⁹ Lieta Nr. A420613110. SKA– 890/2010. Spriedums. Rīgā, 2010. gada 17.novembrī. [21]

kurās galvenais izvērtēšanas objekts ir nevis normatīvā akta likumība, bet gan samērīgums, proporcionalitāte un saprātīgums. „Otto” lietas galvenais uzmanības objekts bija nevis tas, vai likums ir pieņemts atbilstoši un ar skaidru mērķi, bet gan, vai likums vispār drīkst pēc būtības regulēt tādu jautājumu, kas ir paša cilvēka privātās izvēles ziņā.⁶⁴⁰

Vispārējo tiesību seku ietekmi sabiedrībā var izteikt divējādi:

- 1) viens sociālais aktieris „normatīvi pieprasa” kāda pienākuma vai saistības izpildi (angl. *trouble case*),⁶⁴¹ un strīda gadījumā lietu skata profesionālā apvienība, iestāde vai pat tiesa. Šie gadījumi dzīvē ir retāki, lai gan juridiskajā literatūrā tie pārliecinoši dominē;
- 2) likumi tiek piemēroti ikdienā, nerodoties neatrisināmām domstarpībām, veidojot ievirzi vēlamajām sociālajām darbībām un pielāgojot ikdienu likumu prasībām.⁶⁴² Tieši ekonomiski izsakoties, var visprecīzāk definēt likumu normālas darbības pamatprincipu: „likums tiek cienīts, ja tas darbojas kā tirgū- ja to pērk”,⁶⁴³ tātad ja tas piepilda tās cerības, ko tā izpildītāji sagaida. „Likums ir produkts, ko klients atdos atpakaļ veikalam, ja nebūs apmierināts ar tā izmantošanu”.⁶⁴⁴ Jāatzīmē, ka tiesību efektivitāti no socioloģiskā viedokļa nevajadzētu nodalīt tikai uz profesionāli juridiski panāktiem efektiem. „Tā vietā tai būtu jāpieņem visplašākā tiesību izpratne un praktiskā tiesību piemērošana ikdienas cilvēku sadzīvē uz ielas, iekļaujot laulātu pāru diskusijas par ģimenes attiecībām, direktoru stratēģiju apspriedes valdes sēdēs, kā arī automašīnas iegādi.”⁶⁴⁵

Kļūdaini ir uzskatīt, ka tikai likumu zināšana var garantēt to ievērošanu. Piemēram, bieži iestādēs tiek pieprasīti dokumenti, tieši nezinot, kurš likums paredz to pieprasīšanu. Tieši otrādi,

⁶⁴⁰ Senāts ir izteicies vēl patētiskāk: „[12] Šajā lietā saduras divas ļoti nozīmīgas intereses. Vecāku ekskluzīvās tiesības dot savam bērnam vārdu atbilstoši vecāku izvēlei jāsamēro ar Latvijas sabiedrības interesi lietot un saglabāt latviešu valodu atbilstoši izveidotiem priekšrakstiem, kur katra atkāpe var drupināt valodas sistēmu, līdz vairs nav skaidri tās pamati.” Lieta Nr. A420613110. SKA– 890/2010. Spriedums. Rīgā, 2010. gada 17. novembrī.

⁶⁴¹ Sīkāk sk: Holleman, J.F. *Trouble-Cases and Trouble –Less Cases in the Study of Customary Law and Legal Reform*. *Law and Society Review* 7, 1973, pp. 585 – 609.

⁶⁴² Griffiths J. *Legal Pluralism and the Theory of Legislation – With Special Reference to the Regulation of Euthanasia*. In: Petersen H., Zahle H. (ed.) *Legal Polycentricity. Consequences of Pluralism in Law*. Aldershot: Dartmouth, 1995. pp. 214. – 215.

⁶⁴³ Frison-Roche M.-A. *L’amour intéressé des lois particulières. Analyse sociologique du droit économique*. Dans: Boulad-Ayoub J., Melkevik B. et Robert P. *L’amour des lois. La crise de la loi moderne dans les sociétés démocratiques*. Québec/Paris: Les Presses de l’Université Laval/L’Harmattan, 1996, p. 349.

⁶⁴⁴ Frison-Roche M.-A. *L’amour intéressé des lois particulières. Analyse sociologique du droit économique*. Dans: Boulad-Ayoub J., Melkevik B. et Robert P. *L’amour des lois. La crise de la loi moderne dans les sociétés démocratiques*. Québec/Paris: Les Presses de l’Université Laval/L’Harmattan, 1996, p.350.

⁶⁴⁵ Torpman J., Jörgensen F. *Legal Effectiveness: Theoretical Developments Concerning Legal Transplants*. *Archiv Für Rechts und Sozialphilosophie*, 2005, Vol.4, p. 3. Pieejams: <https://regtransfers-sth-se.diino.com/.../LegalEffectivenessTransplants> [aplūkots 2012. gada 10. oktobrī].

precīza tiesību zināšana var būt efektivitātes šķērslis. Atsevišķi tiesību zinātnieki pat uzskata, ka labāk tiek ievērotas tiesības, kuras sargā savu mistēriju, nekā likumi, par kuriem zina „tā trūkumus un robus”.⁶⁴⁶ Tomēr kritizējama ir pārspīlēta un samērīguma principam neatbilstoša likuma normu piemērošana, kura liek pamatoti šaubīties par to, vai patiesi likumdevējs noteicis tik nesaprātīgu regulējumu. Piemēram, 2009. gadā īpašu sabiedrības uzmanību piesaistīja masu medijos izkanējusī informācija, ka Rīgas dome tērē milzīgus finanšu resursus, lai skrupulozi ievērotu likuma normu par dažu santīmu „lielu” nodokļu parādu piedziņu. Rīgas domes Pašvaldības ieņēmumu pārvalde to skaidroja šādi: "Aizmirst šādu parādu mums neļauj likumdošana. Mēs nevaram to dzēst tāpēc, ka tas ir tik mazs."⁶⁴⁷ Mūsdienu tiesību doktrīnā tiek apšaubīts senā principa „likums ir jāievēro”⁶⁴⁸ absolūtais raksturs. Piemēram, francūžiem, lai ievērotu minēto principu, būtu jāpārzina vairāk nekā 10 500 likumi, 120 000 dekrēti, 7400 līgumi, 17 000 ES teksti, un 72 likumu kodeksi.⁶⁴⁹

4.3 Tiesiskais nihilisms

Tiesiskā nihilisma⁶⁵⁰ fenomens nav jauna un tikai ar mūsdienām saistāma parādība. „Tiesību efektivitāte ir cieši saistīta ar sabiedrības tiesisko apziņu, t.i., sabiedrības likumpaklausība vai tiesību nihilisms būtiski ietekmē normu ievērošanas un piemērošanas pakāpi.”⁶⁵¹ Neapšaubāmi, visos laikmetos ir bijuši sabiedrības locekļi, kas nepakļaujas vispārējai juridiskajai kārtībai. Taču tiesisko nihilismu kā vispārēju un visaptverošu sociālo parādību sociālajās zinātnēs sāka pētīt līdz ar jēdzienu „tiesiskā apziņa” un „juridiskā kultūra” parādīšanos XIX un XX gadsimtu mijā. Pretstatā tiesiskajai apziņai, kas nozīmētu indivīda un grupas augstu

⁶⁴⁶ Rangeon F. Réflexions sur l'effectivité du droit. Dans: CURAPP, Les usages sociaux du droit. Paris: PUF, 1989, p.139

⁶⁴⁷ Rīgas dome sūta brīdinājuma vēstules par dažu santīmu lieliem nodokļu parādiem. LNT. 2009. g. 15. februārī. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/322673-dome_suta_bridinajuma_vestules_par_dazus_santimus_lieliem_paradiem/swf/expressInstall.swf [aplūkots 2012. gada 10. oktobrī].

⁶⁴⁸ Fr. *Nul n'est censé ignorer la loi*. Latv: „nevienam nav atļauts ignorēt (jeb neievērot) likumus”. Stikāk sk: Terré F. *Le rôle actuel de la maxime "nul n'est censé ignorer la loi"*. Études de droit contemporain. Paris: Cujas, 1966.

⁶⁴⁹ Sassier Ph., Lansoy D. *Ubu loi*. Summary of the book. France: Fayard, 2008. Pieejams: <http://www.decitre.fr/livres/Ubu-loi.aspx/9782213636184> [aplūkots 2012. gada 3. jūlijā].

⁶⁵⁰ Latvijas tiesību doktrīnā tiek izmantots arī jēdziens „juridiskais nihilisms”. Skat: Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā, Rīga: TNA, 126. – 127.lpp.

⁶⁵¹ Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 146.lpp.

tiesību normu novērtējumu un likumpaklausību, pretstats ir tiesiskais nihilisms, kas „ietver tiesību sociālās vērtības noliegumu, likuma prasību apzinātu ignorēšanu”.⁶⁵²

Tiesisko nihilismu nepieciešams skatīt kā fenomenu, kas pastāv tiesiskās apziņas, tiesiskās kultūras un sociālā nihilisma ietvarā. To var apskatīt no diviem aspektiem: tiesiskais nihilisms kā *diskursa parādība* un kā *sociālā parādība*.

Tiesiskais nihilisms kā *diskursa parādība* ir attīstījies Krievijā XIX gadsimta beigās un atkal plaši sevi pieteica 1980to gadu beigās, īpaši postpadomju valstīs. Kopš 1980to gadu beigām īpaši postpadomju telpā „tiesiskā nihilisma pieminēšana bija daudzu diskusiju neatņemama sastāvdaļa”.⁶⁵³

Krievijā XIX gadsimta beigās “tiesiskais nihilisms (jeb tikai nihilisms) kā unikāla un mistiska „krievu dvēseles” īpatnība bija ļoti pateicīgs arguments un politiskajās spēlēs deva daudz priekšrocību”.⁶⁵⁴ Šis fenomens ir pamatā balstīts uz vēsturisko situāciju XIX gadsimtā Krievijā, kur sociālais nihilisms vienkārši izplatījās kā vispārēja pesimistiska, skeptiska un negatīva attieksme pret valsts institūcijām (policiju, tiesu) un tiesībām un kļuva par politiskās un sabiedrības domas iezīmi. Pastāvēja vairākas ietekmīgas tiesību zinātnieku grupas, kurās dominēja „konservatīvais spārns” un „kreisais spārns”, kas aktīvi debatēja arī par nihilisma tematu.⁶⁵⁵ Slavenais Mihails Bakuņina citāts kodolīgi ilustrē minēto diskusiju: “Vācieši valstī meklē savu dzīvi un brīvību; slāviem valsts nozīmē zārku”.⁶⁵⁶

Tiesiskā nihilisma izpausmes ir atkarīgas no katras valsts vēsturiskās un politiskās attīstības. Tādēļ Latvijā tiesiskā nihilisma cēloņu pētniecībā visveiksmīgāk var tikt izmantota citu postsociālistisko valstu tiesību doktrīna. Kā norāda S. Osipova un I. Roze, Latvijā tiesiskais nihilisms ir īpaši saistīts ar krasajām politiskā režīma izmaiņām XX gs nogalē. Liela daļa Latvijas sabiedrības nebija gatava pieņemt jauno „valsts kā naktssarga” lomu, jo vēlējās saglabāt esošo tiesisko kārtību. Īsi pēc neatkarības atjaunošanas Latvijā tiesiskā nihilisma galvenos cēloņus tiesību eksperti saskatīja nevis sabiedrības attieksmē, bet gan tieši valsts administrācijas,

⁶⁵² Osipova S., Roze I. Tiesiskā nihilisma saknes Latvijā. Grām: Drošība un tiesiskums Latvijā. – Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 46.lpp.

⁶⁵³ Ivanova E. M. Legal Nihilism as Social and Discursive Practice: the Case of Belarus. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller e.K., 2010, p.77.

⁶⁵⁴ Ivanova E. M. Legal Nihilism as Social and Discursive Practice: the Case of Belarus. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller e.K., 2010, p. 76.

⁶⁵⁵ Piemēram, slavofīli no konservatīvā spārna noliedza nepieciešamību pieņemt racionālus likumus un pat konstitūciju Krievijā. Savukārt, anarhisti mudināja likumu un valsts iekārtas atcelšanu, jo tie tika uzskatīti par brīvības ierobežojumiem.

⁶⁵⁶ Кт. Немцы ищут жизни и свободы своей в государстве; для славян же государство есть гроб.

Skat.: Туманов В.А. Правовой нигилизм в историко-идеологическом ракурсе. Государство и право, 1993, Nr. 8, с. 54.

pašvaldību un tiesu darbā, kā piemēru minot LTF 5. kongresā Vidzemes priekšpilsētas vadības deklarēto, ka tā „pilda tikai tos likumus, kas atbilst tautas interesēm”.⁶⁵⁷ Tiesiskais nihilisms arī divdesmit gadus pēc neatkarības atgūšanas Latvijā ir saistīts ar sabiedrībā valdošo pārliecību par notikušo „valsts nozagšanu” un korupciju. Tādējādi nihilisms ir vērsts nevis uz ārējiem faktoriem (piemēram, ārvalstu ietekmi), bet gan uz iekšpolitisko situāciju, kas nozīmē, ka pati valsts ir izaudzinājusi jaunu nihilistisku sabiedrības daļu.

Zīmīgi, ka sabiedrības līmenī Latvijas un daudzu citu postsociālistisko valstu tiesiskais nihilisms izpaužas kā apātija un novēršanās no politikas un valsts. Ja, piemēram, Francijā pilsoņi izvēlas piketēt, iet demonstrācijās, tad virknē postsociālistisko valstu nepamierinātie pilsoņi klusi izbrauc no valsts uz dzīvi. Šāda „klusēšanas metode” ir izdevīga valsts valdībai, jo nav nepieciešams argumentēt un izskaidrot pieņemtos lēmumus. Paliek valstī tie, kuri ir vai nu apmierināti ar situāciju, vai samierinās ar to.

Salīdzinošās mūsdienu Rietumu un postpadomju (īpaši Krievijas) tiesību zinātnieku darbu studijas skaidri parādījušas tendenci, ka termins „tiesiskais nihilisms” tiek salīdzinoši reti pieminēts Rietumu tiesību zinātnieku⁶⁵⁸ darbos. Tomēr postpadomju tiesiskajā telpā minētais jēdziens ir plaši atzīts un pielietots tiesību diskursā, apskatot „tiesību un valsts” tematus. Rietumu tiesību un politikas zinātnē pārsvarā dominē apzīmējums „nihilistisks”, raksturojot revolucionāros procesus Krievijā un Padomju Savienībā, kas kļūdaini ir izplatīties kā klišejs apzīmējums, pirmkārt, radot iespaidu, ka nihilisms ir Krievijas⁶⁵⁹ fenomēns, un, otrkārt, ka tas ir pastāvējis un pastāv tikai Krievijā un citās valstīs, kurām kopīga padomju vēsture.

Tiesiskās apziņas deformācijas fenomēns, iekļaujot tiesisko nihilismu, ir aktuāla problēma gan „vecajās demokrātijās”, gan Austrumeiropas valstīs, bet atšķirība ir tā, ka Rietumvalstīs tiesiskā nihilisma izpausmes tiek analizētas, izmantojot citu terminoloģiju, piemēram, „neglīta apziņa” (angl. *ugly consciousness*), tiesību normu izgāšanās (angl. *failures of legal regulations*) vai tiesību uzņemšanas sabiedrībā divkosīgums (angl. *ambivalence in public perception of law in society*). Daudzās postpadomju sabiedrībās pat ikdienišķas situācijas sabiedrībā tiek apzīmētas kā tiesiskais nihilisms, un tā rezultātā “kā tiesiskā nihilisma izpausmi

⁶⁵⁷ Birkavs V. Vara un sabiedrība. Rīga: Latvijas Universitāte, 1993, 13.lpp.

⁶⁵⁸ Īpaši atzīmējama M. Rēbindera veiktā tiesiskā nihilisma analīze. Skat.: Rehbinder M. Rechtssoziologie, 4 Auflage München: C.H. Beck, 2000, pp. 137 – 141.

⁶⁵⁹ Jēdziena „nihilisms” izstrādāšanu 1799. gadā dažkārt piedēvē vācu filosofam F.J. Jakobi (*Friedrich Heinrich Jacobi*). Par nihilismu ir diskutējuši tādi ievērojami domātāji kā Prudons, Nīče, Heidegers un Kafka, kuri minēto jēdzienu attīstījuši Rietumu filosofijā.

cilvēki sāk saukt dažādas parādības, kas tiem nepatīk”,⁶⁶⁰ pat ja pēc būtības tās ir parastas negatīvas izpausmes, kas nav svešas arī daudzās Rietumu sabiedrībās (korupcija, impīčmenta procedūras, kļūdas tiesību normu piemērošanā u.c.). Atšķirība ir tā, vai pastāv vai nepastāv pozitīva ticība un uzticība sabiedrībai un tiesību sistēmas dalībniekiem, lai paaugstinātu juridisko kultūru un tiesisko apziņu. Nozīmīgi, vai valsts likumdevēji ir izdarījuši visu, lai pieņemtu labas kvalitātes un atbilstošus likumus, un vai sabiedrība ir darījusi visu, lai kopējos valsts mērķus īstenotu.

Tiesiskā nihilisma kā *sociālās parādības* analīze iekļauj tiesiskā nihilisma teorijas analīzi (tiesiskā nihilisma jēdziens un saturs, tā attīstības nosacījumi vai iemesli u.c.), tādēļ ir saistīta ar konkrētu valstu un situāciju izpēti.

Tiesību zinātnieki piedāvā trīs tiesiskā nihilisma veidus: universālais nihilisms, socioloģiskais nihilisms un tiesiskais nihilisms.⁶⁶¹ Katram no nihilisma veidiem ir savas izpausmes un nosacījumi.

1) *Universālais nihilisms* nozīmē, ka brīvības un formālā vienlīdzība netiek akceptētas un pieņemtas kā pamatvērtības. Šis nihilisma veids kļūst aktuāls pēc nozīmīgām izmaiņām valsts struktūrā un politikā. Piemēram, 1990os daudzās Austrumeiropas valstīs tādi jēdzieni kā tiesiskums, demokrātija un vienlīdzība, lai gan tika plaši izmantoti arī komunistiskajā iekārtā, to nozīme tika būtiski mainīta. Tas vienlaikus radīja negatīvas izmaiņas indivīdu tiesiskajā apziņā. Tā kā radikālas tiesību sistēmas izmaiņas ir indivīda dzīvē unikāls un nepieredzēts posms, sabiedrībā notiek mēģinājumi rast kādu papildu drošību un sagaida fundamentālu jaunās tiesiskās iekārtas leģitimizāciju. Parasti tiesības tiek uzvertas kā stabilitātes garants. Šādu milzīgu transformāciju rezultātā likumdevējs nevar to nodrošināt un riskē zaudēt sabiedrības akceptu.⁶⁶²

Prof. Sanita Osipova un Ieva Roze, analizējot tiesiskā nihilisma iemeslus Latvijā,⁶⁶³ autoreprāt, ir raksturojušas universālā tiesiskā nihilisma izpausmes daudzās Austrumeiropas valstīs:

⁶⁶⁰ Ivanova E. M. Legal Nihilism as Social and Discursive Practice: the Case of Belarus. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller e.K., 2010, p.38.

⁶⁶¹ Варламова Н. Правовой нигилизм: прошлое, настоящее... И будущее России? Сравнительное конституционное обозрение, 2000, Nr. 1., с. 90-93. Tiesību zinātnē nepastāv vienprātības par tiesiskā nihilisma iedalījumu. Piemēram, V. Jakubaņecs piedāvā septiņas tiesiskā nihilisma formas. Skat.: Jakubaņecs V. Tiesiskā apziņa. Rīga: Latvijas Policijas Akadēmija, 2001, 154 -155.lpp.

⁶⁶² Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Москва: Инфра-М, 1998, p. 32.

⁶⁶³ Skat.: Osipova S., Roze I. Tiesiskā nihilisma saknes Latvijā. Grām: Drošība un tiesiskums Latvijā, Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 42.- 48.lpp.

1. Universālais nihilisms ir daļēji saistīts ar faktu, ka, lai gan jaunais režīms aktīvi sludināja jaunās vērtības un ideoloģiju, politiskie līderu personālijas nemainījās. Sabiedrībai bija grūti aptvert un pieņemt, ka, nemainot politisko konjunktūru, mainījās tikai terminoloģija, nomainot „marksismu” ar „demokrātiju”.

2. Pārsvarā milzīgas izmaiņas valsts funkciju un pilnvaru izpratnē rada haosu un nesodāmības izjūtu. Padomju vara radīja visus priekšnosacījumus ekonomisku procesu noteikšanai, kā arī regulēja kultūras, izglītības jomas, nodrošināja indivīdus ar darbu utt. Indivīds tika kontrolēts, bet vienlaikus jutas pasargāts (ar nosacījumu, ka neiesaistījās politiskās diskusijās par vārda brīvību utt). Jaunie demokrātiskie procesi notiek, salīdzinoši minimāli iejaucoties sabiedrības dzīvē. Problēma pastāv, ja sabiedrība (vai liela tās daļa) ir pārāk pasīva, bez savu tiesību apzināšanās pieredzes un intereses par tām. Tādēļ procesi, kas „vecajās demokrātijās” ir tik pierasti – protesti, politiķu kontroles akcijas, Austrumeiropas valstīs (arī Latvijā) ir tikušas īstenotas salīdzinoši mazākā apjomā. Secināms, ka universālais nihilisms nav raksturīgs Rietumeiropas valstīm. Autoresprāt, tam ir pārejošs raksturs, izpaužoties noteiktos politiskos un vēsturiskos valsts attīstības posmos.

Trāpīgi mūsdienu Krievijas tiesisko realitāti raksturojis izcilais tiesību zinātnieks prof. J.Tihomirovs: „vienu vai citu interešu esamība dažkārt noved pie tādas cilvēku uzvedības, kurās viņi sevi „saista” tikai ar individuāli tiesiskām normām saistību, ģimenes, darba vai pensiju likumu sakarā, un tikai šauri individuālā skatījumā. No tā izriet neuzmanība pret normām, kas pieprasa saskaņotas un kolektīvas darbības, skaidra to nenovērtēšana, obstrukcija, bezdarbība vai, tieši otrādi, kaismīga tikai savu interešu un personīgo tiesību aizstāvība”.⁶⁶⁴ Savdabīgi, ka pēdējo 20 gadu laikā Krievijā praktiski nav notikusi tiesiskās apziņas izaugsme tās teorētiskajā nozīmē. 1991. gadā uz jautājumu „vai jūs pārkāpjiet likumu naudas vai deficīta preču dēļ?” apstiprinoši atbildēja 73% aptaujāto, bet 2009. gadā – 78%.⁶⁶⁵

2) *Socioloģiskais nihilisms* nozīmē, ka sabiedrība uzskata, ka tiesiskā iekārta ir netaisnīga. Tas iekļauj situācijas, kad tiek noliegta tiesību sociālā vērtība un notiek tīša tādu likuma normu pārkāpšana,⁶⁶⁶ kas, pēc viņu domām, ir netaisnīgas, nevajadzīgas un neefektīvas. Socioloģiskais nihilisms izpaužas situācijās, kad indivīdiem jau ir izveidojusies noteikta tiesiskā apziņa, kas dod tiem iespēju novērtēt, atbalstīt vai kritizēt politiskos un tiesiskos procesus (piemēram, likumu kvalitāti, tiesu sistēmu un administrative procesu). Socioloģiskā nihilisma

⁶⁶⁴ Тихомиров Ю.А. Поведение в обществе и право. Журнал Российского права, 2011, No 2, с.43.

⁶⁶⁵ Ibid, с. 44.

⁶⁶⁶ Ibid, с. 46.

raksturošanā nozīmīgi ir divi atslēgvārdi „viedoklis” un „taisnīgums”. Šo divu jēdzienu analīzē iesaistās sabiedrība, veicot diskusijas.

Augsts tiesiskās apziņas līmenis sabiedrībā var attīstīties sabiedrībā, kurā pastāv konsensuss par pareizo balansu starp tiesību ietekmes sagaidāmajām sekām un adekvātu likumdevēja ieguldījumu. Ja balanss netiek rasts, parādās vairākas tiesiskās apziņas deformācijas: tiesiskais infantilisms (juridisko zināšanu trūkums, bet kļūdaini pārliecinoša ticība savām juridiskajām kompetencēm); tiesiskais diletantisms (pārmērīgi nevērīga attieksme pret tiesībām), kā arī tiesiskais fetišisms⁶⁶⁷ (pārspīlēta tiesību nozīmes uzsvēršana, risinot politiskas, sociālas un ekonomiskas problēmas). Visas šīs deformācijas tiek analizētas mūsdienu Eiropas tiesiskajā un politiskajā diskursā.

Daudzām sabiedrības grupām likumu grozījumi un labojumi nozīmē garantijas, viņu vajadzību valstisku akceptēšanu, vai spēju paust savas problēmas visai sabiedrībai. Visadekvātākais šādas tendencijas apzīmējums ir “tiesiskais ideālisms”(jeb pārspīlētā formā “tiesību fetišisms”). Tiesiskais nihilisms bieži pastāv vienlaikus ar tiesisko ideālismu, kas veido “divas monētas puses”⁶⁶⁸, kur pati monēta ir tiesiskās apziņas deformācija. Tādēļ ir nepareizi tikai tiesisko nihilismu uzskatīt par bīstamu un nevēlamu fenomenu. To pašu var attiecināt uz tiesisko ideālismu un tiesisko infantilismu.

3) *Tiesiskais nihilisms* nozīmē dominējošu negatīvu attieksmi pret likumiem, pieaugošu pretlikumīgu darbību un vienaldzības izpausmes pret konkrētiem likumiem. Tiesiskais nihilisms bieži balstās negatīvā tiesību īstenošanas pieredzē. Ja indivīdi pārāk bieži saskaras ar tiesisku populismu, tad agrāk vai vēlāk tiesību autoritāte var strauji kristies, pārvēršot daudzus likumus par neefektīviem. “Tiesiskais populisms (...) diskreditē tiesības kā sociālu vērtību, veicina tiesisko nihilismu, noved tiesisko regulēšanas procesu līdz neveiksmēm”.⁶⁶⁹ Šis raksturojums ir īpaši aktuāls daudzās postpadomju valstīs. Šī atzītā definīcija pamatoti aptver divus tiesiskā nihilisma paveidus: likumiskos (tiesību sociālās vērtības noliegums) un likumu pārkāpjošos (likuma prasību apzināta ignorēšana).

a) *likumiskais tiesiskais nihilisms* izpaužas kā tiesību normu piespiedu ievērošana, bet sociāla tiesību normu neatzīšana. Tādējādi pēc iespējas norma netiek ievērota (tiesību

⁶⁶⁸ Матузов Н. И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны „одной медали”. Правоведение, 1994, Nr. 2, с. 25.

⁶⁶⁹ Малько А.В. Популизм и право. Правоведение. 1994, Nr. 1, с. 3.

neefektivitāte). Tiesiskā nihilisma izplatīšanās kļūst draudīga valstī, ja pārāk liela sabiedrības daļa kļūst par „sociālās dzīves pagrīdes pasažieriem”,⁶⁷⁰ kas izmanto sociālās sadarbības priekšrocības bez „cenas samaksāšanas”.⁶⁷¹ Piemēram, „aplokšņu algu” izmaksāšana un nodokļu nemaksāšana ir tikai daži piemēri. Likumiskā tiesiskā nihilisma izpausmes (izņemot tās, kas izpaužas kā tiesību pārkāpums, noziegums) ir samērā grūti pētāmas, jo izpaužas ikdienišķās situācijās, kurās iesaistīti indivīdi, kurus raksturojam kā “labos pilsoņus”;

b) *likumu pārkāpjošais tiesiskais nihilisms* ir visciešāk saistīts ar administratīvo un kriminālpārkāpumu pieaugumu. Likumdevēja norādes par vēlamo rīcību daudzās jomās sabiedrības locekļi neuzskata par vajadzīgām, piemērotām vai efektīvām, līdz ar to darbojas „paralēlā likumdošana” – sabiedrības akceptētie „likumi, kas darbojas”. Piemēram, daudzi autovadītāji neatzīst pārāk zemā braukšanas ātruma zīmju pamatotību, tādēļ brauc, viņuprāt, drošā ātrākā tempā. Vēl joprojām Latvijas slimnīcās ir izplatīta tā dēvēto „pateicību” došana ārstiem, neskatoties uz šo darbību kriminalizēšanu.

4.4 Sankcijas kā juridiskās normas efektivitātes garanta neviennozīmība

Valsts izdoto tiesību normu efektivitātes prasību nevar viennozīmīgi saistīt ar to, vai tā tiek ievērota, pateicoties sankciju piemērošanai. Ne vienmēr paklausību var panākt ar sankciju vai draudiem. Šāda pieeja bija raksturīga, piemēram, padomju tiesībās, taču nav dominējoša tiesiskā, demokrātiskā valstī.

Visbiežāk tiesību filosofijā sankcijas un valsts piespiedu mehānisma nozīmes pētniecība tiek saistīta ar tiesību pozitīvisma virzienu. Tomēr modernais tiesību pozitīvisms (ar to domāts, galvenokārt, XX gadsimta periods) ir reaģējis pret agrāko pozitīvisma teorijas pārliecību, ka tieši valsts sankcijas – formāli ieviešami sodi (naudas sods, ieslodzījums utt.) – normas neievērošanas gadījumā ir vitāli svarīgi, lai likumus nodalītu no citiem sociāliem noteikumiem. Tiesību pozitīvisms paredz ciešu saistību starp likumiem un valsts sankcijām. Nedaudzi mūsdienu tiesību pozitīvistu izdara radikālus apgalvojumus par valsts sankciju nozīmi tiesību efektivitātes nodrošināšanā. E. Ērlihs XX gadsimta 30. gados ir atzīmējis, ka valsts sankcijas ir samērā nesvarīgas sociālajā dzīvē. Ir acīmredzami, ka lielākā daļa tiesisko attiecību un sociālo asociāciju, kuras indivīdiem ir svarīgas, tiek ievērotas bez īpašas kontroles. „Parasti doma par

⁶⁷⁰ angl. *free rider*

⁶⁷¹ Singer P. Democracy and disobedience. Oxford: OUP, 2000, p. 1970.

tiesas iejaukšanos pat neienāk cilvēku prātā”.⁶⁷² „Pat nacionālajās tiesībās parasti tiek atzīts, ka cilvēki vairumā gadījumu pakļaujas likumam tādēļ, ka tas ir likums, bet ne aiz bailēm no soda nepakļaušanās gadījumā”.⁶⁷³

Piemēram, E. Ērlihs norādīja, ka daudzu konfliktu risinājums savā laikā bijis duelēšana, kas pildīja sociālā spiediena funkciju (piemēram, goda un cieņas aizskāruma gadījumā), darbojās citādi kā valsts sankcijas un bieži pierādījās kā stiprāks risinājuma veids.

Plaši izplatītā sabiedriskā līguma teorijas nostādne nostiprināja izpratni, ka pastāv brīva cilvēku vienošanās pakļauties tiesībām un varai. Mūsdienās esam atteikušies no šādas „sabiedriskā līguma” fikcijas, demokrātiskās sabiedrībās to ir aizvietojuši ideja par vispārējām vēlēšanām, un vairākuma valdīšanu, kas ik pa laikam ļauj pieņemt lēmumu par valdošo sistēmu. Ticis pārcelts akcents no piespiedu spēka uz labprātīgu piekrišanu.⁶⁷⁴

Plaši sankciju un piespiedu mehānisma lomu tiesībās apskatījis H.Harts, kurš uzskatījis, ka piespiešana tiesībās nav visnepieciešamākā tiesību daļa, bet tomēr ir atzīstama kā daļa no tiesībām. Nav nepieciešamības vienmēr konkrēti draudēt ar sankcijām, tomēr tiesas procesā ir jābūt pašsaprotamam, ka tiesas spriedums ietvers piespiedu uzvedības modeli. Piespiedu mehānisms ir nepieciešams tiesību sistēmas aspektā kopumā, jo, nepastāvot nekādai paredzamai sankcijai, ir grūti noticēt, ka tiesību sistēma būs darboties spējīga. Arī F.Selzniks 1968. gadā paudis pārliecību, ka tiesībās svarīga ir autoritāte, kas bieži nav atkarīga no sankcijām un to sekām.⁶⁷⁵

Kā norāda franču zinātnieks Žans Luijs Beržēls (*Jean-Louis Bergel*), mūsdienu tiesību zinātnē nav vienota viedokļa par tiesību normu strukturālo uzbūvi „*Ja...priekšraksts, tad... sekas*” (tiek lietots arī termins „sankcija”). Ja par priekšraksta nepieciešamību jebkurai tiesību normai autoru vidū šaubu nav, tad par sekām (sankciju) jeb ideju par normas piespiedu izpildi zinātnieki nav vienprātīgi. No vienas puses, lieki akcentējot tiesību piespiedu raksturu, mēs neattaisnoti pakļaujam tiesības pārāk plašai publiskās varas pārvaldei. No otras puses, pastāv acīmredzama nepieciešamība izmantot piespiedu līdzekļus, lai nodrošinātu cieņpilnu attieksmi pret tiesiskajiem pienākumiem.⁶⁷⁶ Kā norāda S.Osipova, tiesību efektīvai iedarbībai

⁶⁷² Ehrlich E. *Fundamental Principles of the Sociology of Law* (1936). New York: Arno Press edn. 1975, p.21.

⁶⁷³ Ллойд Д. *Идея права*. Москва: Югона, 2002, с. 44.

⁶⁷⁴ Ibid, с. 40 – 41.

⁶⁷⁵ Selznick Ph. *The Sociology of Law*. In: Silis D.L. (ed.) *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 9. New York: Free Press, 1968, pp.50-59.

⁶⁷⁶ Бержель Ж.-Л. *Общая теория права*. Москва: NOTA BENE, 2000, с. 82.

nepieciešams, lai likumos iestrādātās sankcijas būtu samērīgas un „ietekmīgākas par pašas sabiedrības piemērotajām morālajām sankcijām līdzīgā gadījumā”.⁶⁷⁷

Vācu tiesību sociologs M. Rēbinders izšķirīs trīs iemeslus, kāpēc cilvēki ievēro normas: sankcionēšana (indivīds analizē ieguldījumus/ ieguvumus, cik izdevīgi ir normu pārkāpt); identifikācija (indivīds identificējas ar grupu, kurai ir piederīgs, rīkojas atbilstoši vairākuma izvēlei); brīvprātīgi ievēro normas, vadoties pēc savas tiesiskās izjūtas.⁶⁷⁸ Būtisks ir M.Rēbindera ieguldījums terminu „tiesiskā apziņa” un „tiesiskā sajūta” mūsdienīgā izskaidrošanā, tādējādi apstiprinot psiholoģiskās tiesību skolas ietekmi uz mūsdienu tiesību socioloģijas attīstību.

Attīstītām valsts tiesībām ir raksturīgi, ka, neskatoties uz izstrādātām spēka pielietošanas un arvien efektīvākas pārkāpēju sodīšanas metodēm, pati valsts spēka izmantošana tiek vismaz formāli „novirzīta arvien tālākā fonā”⁶⁷⁹: „un jo vairāk tā tur paliek, jo efektīvāk un bez_pārtraukumiem funkcionē tiesiskais mehānisms.”⁶⁸⁰ Professore V.Liholaja ir definējusi trīs mērķa virzienus, ko likumdevējs cenšas panākt, paredzot sodu par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu:

- „1) sodīt vainīgo personu;
- 2) panākt, lai šī persona turpmāk pildītu likumus un neizdarītu jaunus noziegumus - speciālā prevencija;
- 3) panākt, lai citas personas pildītu likumus un neizdarītu noziegumus, - ģenerālā prevencija”.⁶⁸¹

Norvēģu tiesību zinātnieks V. Auberts izvirzījis interesantu tēzi, ka pastāv tā dēvētā „sodu ekonomija”, jo, piemēram, daži sodi var parādīties kā ienākums valsts budžetā, vienlaikus citi var dārgi izmaksāt. „Labklājības valstī ieslodzījums kļūst ļoti dārgs, ja atšķirība starp materiālajiem standartiem ārpusē un cietumos netiek veidota pārāk liela”.⁶⁸² Sodu izvēlē nekad netiks postulēts mērķis „ietaupīt līdzekļus”, tomēr praksē pastāv neizbēgams ierobežojums par iespējamām soda izvēlēm un to ietekmi.

Tiesību obligāto dabu raksturo divu savstarpēji saistītu līdzekļu kombinācija: sankcijas iespējamība un sankcijas iestāšanās:

⁶⁷⁷ Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 75.lpp.

⁶⁷⁸ Reh binder M. Rechtssoziologie. 4. Auflage. München: C.H.Beck, 2000, S. 147.

⁶⁷⁹ Sk. arī Ллойд Д. Идея права. Москва: Югона, 2002, с. 47.

⁶⁸⁰ Olivercona K. Law as Fact. 1st.ed. pp.124- 125. Citēts pēc: Ллойд Д. Идея права. Москва: Югона, 2002, с. 48.

⁶⁸¹ Liholaja V. Kāda ir sodu politika Latvijā "Latvijas Vēstnesis" 26.10.2004; 02.11.2004 Pielikums "Jurista vārds". Pieejams: http://www.politika.lv/temas/politikas_process/4465/ [aplūkots 2012.gada 3.oktobrī].

⁶⁸² Aubert V. Continuity and Development. In: Law and Society. Oslo: Norwegian University Press, 1989, p. 14

1) sankcijas iespējamība. Nosakot sankciju par kādu pārkāpumu (administratīvais, kriminālpārkāpums), likumdevējs brīdina un informē sabiedrību, ka tiesību pārkāpums nepaliks bez sekām. Pārkāpumam seko sods. Sabiedrība tiek piespiesta izprast un ņemt vērā praktiskās sekas, kādas varētu būt iespējamā pārkāpuma gadījumā. Tādējādi sankcija pilda informatīvo un brīdinošo funkciju. Svarīga ir samērīgas sankcijas noteikšana, lai valsts likumdošanas aktivitāte būtu efektīva. Sankcijai jābūt tādai, lai stratēģiski tā atturētu no pārkāpumu izdarīšanas. Ir svarīgi, lai sankciju (piemēram, soda naudu) pārkāpējs uzskatītu par sodu, nevis par lētu valsts nodevu. Latvijā tikai pēdējos gados ir tikusi būtiski reformēta sodu sistēma par ceļu satiksmes noteikumu pārkāpšanu, piemēram, par braukšanu alkohola reibumā. Savukārt, tikai 2010.gada sākumā pēc 13.janvāra Vecrīgas grautiņiem tika konstatēts, ka sods par piedalīšanos masu nekārtībās ir nesamērīgi augsts. Krimināltiesību eksperts A.Judins norādīja: „Atbalstu, ka sankcijas augstākajai robežai vajadzētu būt brīvības atņemšanai uz 15 gadiem, taču zemākajai pavisam noteikti būtu jābūt nevis astoņiem gadiem, bet dažiem mēnešiem ar iespēju piemērot nosacītu sodu, kā arī atstāt tiesai iespēju piemērot arī naudas sodu vai piespiedu darbu”;⁶⁸³

2) sankcijas piemērošana. Ir pašsaprotami, ka ideja par simtprocentīgu visu noziedznieku un likumu pārkāpēju sodīšanu ir juridiska fikcija. Tiesībās ir fiksēta praksē sociāli apstiprināta iespēja (nevis nenovēršama likumsakarība), ka likums vērsīsies pret visiem tiem sabiedrības locekļiem, kuri nerīkosies saskaņā ar likumā paredzēto. Sankcijas jautājumam tādējādi tiesībās piemīt nozīmīga īpašība: tā iedarbina sociālo spēku pret vienu no tās locekļiem. R. Dworkins konstatējis, ka zinātnē pastāv vienprātība par ideju, ka, ja likums eksistē, tas dod spēcīgu attaisnojumu spēka pielietošanai pret cilvēku vai grupu.⁶⁸⁴ Ideāli, ja strīdīgās situācijās likumus meklē pati tās mērķauditorija. Tas tiek darīts nevis, lai izvairītos no sankcijas, bet likuma respekta vārdā, jo viņi novērtē spēkā esošās tiesības leģitimitāti un ir gatavi likumā atpazīt praktisku autoritāti.⁶⁸⁵

Savukārt, neskaidrība par sodu piemērošanas nosacījumiem praksē bieži „sēj pilsonī juridiskās nedrošības iedīgļus, kurš dzīvo pastāvīgās bailēs no vajāšanas iniciatīvām, ko ieviestu kādi zinošāki un sīkumaini ierēdņi”.⁶⁸⁶ Autore sprāt, daudzās postpadomju valstīs dominē

⁶⁸³ Sodu par piedalīšanos masu nekārtībās atzīst par nesamērīgu. (b.a.) Diena.lv, 2010. gada 19. janvāris. Pieejams: <http://www.diena.lv/sabiedriba/politika/sodu-par-piedalisanos-masu-nekartibas-atzist-par-nesamerigu-714221>[aplūkots 2012.gada 3.oktobrī].

⁶⁸⁴ Dworkin R. Law's Empire. Oxford: Hart Publishing: 1998, p.109.

⁶⁸⁵ Perrouy P.-A. Légitimité du Droit et Désobéissance. Dans: Perrouy P.-A. Obéir et désobéir [Texte imprimé]: le citoyen face à la loi. Bruxelles: Éd. de l'Université de Bruxelles: 2000, pp.59-60.

⁶⁸⁶ Delmas- Marty M. L'enjeu d'un code pénal. Réflexions sur l'inflation des lois pénales en France. Mélanges offerts à Robert Legros, ed. l'Université de Bruxelles, 1985, p. 168.

vienlaikus divas tendences: Rietumu tiesību ietekmē tiek veicināta dekriminalizācija plašos un fundamentālos jautājumos, piemēram, nāvessoda atcelšana. Tomēr vienlaikus izpaužas policejiskas valsts sindromi, paredzot kriminālu vai administratīvu atbildību par sīkiem, nenozīmīgiem „pārkāpumiem”, par kuru nepieciešamību sodīt šaubās liela daļa sabiedrības. „Kriminalizācija var tikt izmantota no likumdevēja puses kā acīmredzamākais risinājums,”⁶⁸⁷ lai gan mūsdienu apstākļos būtu piemērotāka informatīvo kampaņu un pozitīvas motivēšanas veicināšana (piemēram, kritiski vērtējama formāla administratīvā soda uzlikšana par valsts karoga nepacelšanu pie ģimenes mājām valsts svētkos un atzīmējamās dienās.⁶⁸⁸ Ja, piemēram, mājīnieki ir sasirguši vai atrodas ārpus mājām un fiziski nevar izlikt karogu, tiek pārkāpts likums).

Autoresprāt, tieši padomju tiesību izpratnei bija raksturīga nostāja: „Daudzos gadījumos likumos nav noteiktas sankcijas par tiesību normu neievērošanu. Rezultātā cieš tiesību sistēmas efektivitāte, jo trūkst atbildības mehānisma.”⁶⁸⁹ Šo A. Strupiša atziņu, pēc autores domām, var uzskatīt par mūsdienu demokrātiskai valstij neatbilstošu, jo arvien izteiktāk ir jācenšas pilnveidot tiesiskās apziņas attīstību un pilsoniskas sabiedrības veidošanos, kurā tiesību efektivitāte nebūtu tieši proporcionāli saistīta ar atbilstošu valsts sankciju un draudu esamību.

4.5 „Likumu plūdu” fenomens

Daudzas valstis mūsdienās saskaras ar savdabīgu „tiesību normu inflācijas” problēmu,⁶⁹⁰ kas Rietumu tiesību vēsturē nav jauns un nebijis fenomens. Piemēram, profesors Ž.Karbonjē ir pētījis tā dēvēto „nomofilijas” fenomenu vai likumu apsēstību kaislību Apgaismības laikmētā.⁶⁹¹ Šis fenomens nav bijis svešs arī XVIII gadsimta „dabas likumu” triumfa periodā.

⁶⁸⁷ Hulsman H.L.C. Défence sociale et criteres de desciminalisation. Dans: Aspects nouveaux de la pensee juridique. Rectueil d’etudes en hommage a Marc Ancel. Tome II. Paris: Pedone, 1975, p.25.

⁶⁸⁸ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. LR likums. Ziņotājs, 1984. 20.decembris, nr.51. 201.⁴³ pants. Latvijas valsts karoga pacelšanas veida un kārtības pārkāpšana, kā arī nepacelšana un citu valstu karogu nepacelšana.

⁶⁸⁹ Strupišs A. Tiesiskā regulēšana un tās efektivitāte. Grām: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rīga: TNA, 1999, 138. lpp.

⁶⁹⁰ Valsts pārspīlētu aktivitāti likumdošanas jomā viskodolīgāk raksturo Francijā plaši pielietots sens teiciens: „Pārāk daudz likumu nogalina tiesības” (fr. *trop de lois tue la loi*), taču ir izplatīta arī otra šā teiciena versija: „pārāk daudz likumu nogalina karali” (fr. *trop de lois tue le roi*). Sk. arī: Bourdon J., Négrin J.-P. L’inflation législative et réglementaire en France. In: L’inflation législative et réglementaire en Europe. Dir.de Debbasch Ch. Paris: Éd. du C.N.R.S., 1986, pp.75-102

⁶⁹¹ Carbonnier J. La Passion des lois au siècle des Lumières. Dans: Essais sur les Lois. Paris: Répertoire du notariat Defrénoiss, 1979, p.203.

Terminoloģija, raksturojot likumdevēju un citu ārēju normatīvo aktu izdevēju ļoti lielo aktivitāti normu izdošanā, tiek izmantota no ekonomisko procesu raksturojošiem elementiem. Inflācija nozīmē vienlaikus divu procesu attīstību: normu skaita palielināšanos un normu vērtības pazemināšanos. Paradoksāli, ka šī problēma rodas, ja likumdevējs vēlas pedantiski un pilnīgi „atrisināt, atvieglot, pilnveidot” tiesību sistēmu. Diemžēl jaunu normatīvo aktu pieņemšana dažkārt kļūst par apgrūtinājumu un pārpratumu iemeslu ne tikai sabiedrībai (likumu adresātiem), bet arī pašam likumdevējam un tiesnešiem.⁶⁹²

Pēdējos gados tiesību zinātnē ļoti plaši tiek analizēts „juridifikācijas” process, ko īpaši raksturo tiesību normu izstrāde tādos jautājumos, ko iepriekš regulēja sociālās un morāles normas.⁶⁹³ Lai apzīmētu procesu, kura rezultātā valsts negatīvā izpratnē „apaug” ar normatīvo regulējumu pārprodukciju, tiesību zinātnē tiek piedāvāti daudzi kolorīti un trāpīgi apzīmējumi, piemēram: „likumu inflācija”, „kazuistika”, „normatīvā regulējuma pārpilnība”, „likumu plūdi”, „normu plūdi”, „likumdošanas nomofilija”, „tekstu atombombardēšana”⁶⁹⁴, pārmērīga regulācija jeb superregulācija⁶⁹⁵ utt.

XX gadsimta 60. un 70. gados tendence plaši attīstīt tiesību efektivitātes pētījumus bija aktuāla arī Amerikā, kur normatīvā regulēšana tika izmantota, lai „labotu un atbildētu uz dažādām sabiedrības un sociālām problēmām”.⁶⁹⁶ Jau 1982. gadā amerikāņu tiesību pētnieki uzsvēra, ka regulējuma nesaprātīgums, pārāk strikta pakļaušanās rakstīto normu burtam un nepamatoti vienāda piemērošana rada milzīgu neefektivitāti. Šis nesaprātīgums nav ne nepieciešams, ne neizbēgams. Tas ir apzīmejums tam, ko parasti dēvējam par legalismu, bet ko citi varētu dēvēt par „birokrātisku patoloģiju”.⁶⁹⁷

Ja valstis apzinās, ka „normu plūdi” jau ir kļuvuši par apgrūtinājumu un problēmu, tad valstu rīcība problēmas atrisināšanai ir mēģinājumi samazināt normu skaitu, piemēram, izstrādājot likumu kodifikācijas, kā arī mazinot birokrātiju. Ja likumdevējs ir „visu pārāk sīki paredzējis”, tad, neapšaubāmi, radīsies situācija, kas nav tieši A un B situācija. „Tas ir galvenais

⁶⁹² Ervasti K., Tala J. *The Drafting of Legislation and an Assessment of Its Impact in Finland*. Helsinki: Ministry of Finance, 1997, p. 19.

⁶⁹³ Sk. arī: Teubner G. *After Legal Instrumentalism?: Strategic Models of Post-Regulatory Law*, 1986, pp.299-325; Teubner G. *Juridification: Concepts, Aspects, Limits, Solutions*. In: Teubner G. (ed). *Juridification of Social Spheres: A Comparative Analysis in the Areas of Labor, Corporat, Antitrust and Social Welfare Law*. Berlin: European University Institute Series, 1987, pp. 3-48. Amselek P. *L'évolution générale de la technique juridique dans les sociétés occidentales*. *Revue du Droit Public*, 1982, pp. 275-294.

⁶⁹⁴ Saluden M. *Le phénomène de la jurisprudence: étude sociologique*. Thèse pour le doctorat d'état. Université de droit, d'économie et de sciences sociales de Paris (Paris 2), 1983, p. 36.

⁶⁹⁵ Strupiņš A. *Tiesiskā regulēšana un tās efektivitāte*. Grām: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rīga: TNA, 1999., 142. lpp.

⁶⁹⁶ Sarat A., Silbey S. *The pull of the policy audience*. *Law and Policy*, 1988, No. 10(2), p. 136.

⁶⁹⁷ *Ibid*, p. 136.

rūpju iemesls”.⁶⁹⁸ Arī Latvijā, kā atzīmē S.Osipova, „likumu plūdi” nopietni ietekmē tiesnešu kvalifikāciju, jo notiek nepārtraukta normatīvās bāzes attīstība, un ikvienam tiesnesim tā vietā, lai pievērstos kvalifikācijas paaugstināšanai, galvenās pūles un laiks jāvelta tās uzturēšanai.⁶⁹⁹ Šis profesora viedoklis precīzi sakrīt ar ārvalstu tiesību zinātnieku aicinājumu drīzāk „rūpēties par tiesnešiem, nevis par normu perfektumu”.⁷⁰⁰

Rietumos likumus izstrādā eksperti, valdošā elite, un tie bieži neizsaka sabiedrības vairākuma vēlmes. Gluži vienkārši lielākā daļa likumu nav izprotami ierindas pilsonim. Vēl vairāk- liela daļa pat nenojauš par konkrētu likumu esamību.⁷⁰¹

Likumu plūdu problemātika, neapšaubāmi, liek meklēt risinājumus vai alternatīvas smagnējā likumdošanas sloga mazināšanai. Par mehānisku likumu skaita samazināšanu kā radikālu risinājumu mūsdienu teorijā izsakās noraidoši, jo šādas mehāniskas darbības var nodarīt vairāk ļaunuma nekā labuma. Aplams ir apgalvojums: ja būs mazāk likumu, tiks atvieglota pieeja tiesībām. Jau 1979.gadā Ž.Karbonjē radīja terminu „likumdošanas moratorijs”⁷⁰², ierosinot, ka „lēģislatīvā klusēšana ir zelts”.⁷⁰³

Latvijas tiesību zinātnē tiek piedāvāts izšķirt četru posmu ciklu, ko periodiski iziet valsts tiesību sistēma:⁷⁰⁴

1. Sākumposmā likumdevējs cenšas pieņemt abstraktus un vispārīgus likumus. Īpaša nozīme šajā situācijā ir tam, kā tiesas, iestādes un juristi iztulko abstraktos jēdzienus, kam skaidrojumus likumdevējs nav devis arī anotācijās. Šis periods pārsvarā tiek novērots jaunu valstu izveidošanās, politiskā režīma maiņas vai tiesiskās sistēmas vispārējas transformēšanās posmā.

⁶⁹⁸ Franču tiesību zinātniece Marianna Saludena jau XX gadsimta 80. gados konstatēja, ka daudzi Francijas kasācijas tiesas tiesneši nav apmierināti ar likumu sīko detalizētības pakāpi, kas rada liekus sarežģījumus sprieduma taisīšanā. Autore minēja daudzus piemērus no intervijām ar tiesnešiem. Saluden M. Le phénomène de la jurisprudence: étude sociologique. Thèse pour le doctorat d'état. Université de droit, d'économie et de sciences sociales de Paris (Paris 2), 1983.

⁶⁹⁹ Osipova S., Strupišs A., Rieba A. Tiesu varas neatkarības un efektivitātes un nostiprināšanas rezerves. Pētījums. Jurista vārds, 2010. 16.marts, Nr.11 (606), 21., 25.lpp.

⁷⁰⁰ Merryman J.H. The loneliness of the comparative lawyer: and other essays in foreign and comparative law. The Hague;Boston: Kluwer Law International, 1999, p.296.

⁷⁰¹ Cotterrell R. The Sociology of Law. An Introduction. London: Butterworths, 1992, 45.p.

⁷⁰² Carbonnier J. Droit et passion du droit sous la Ve République. Paris: Flammarion, coll. Forum, 1996, p.112.

⁷⁰³ Carbonnier J. Essays sur les lois. 2e ed. Paris: Répertoire du Notariat Defrènois, 1995, p 313., Carbonnier J. L'inflation des lois. Revue des Sciences morales et politiques, 1982, pp.687-702.

⁷⁰⁴ Apse D. Kazuistikas nozīme Latvijas tiesību teorijā un vēsturē. Likums un Tiesības, 2008., 10.sējums, Nr. 6/(106), 180.-181.lpp. Autore sprāt, mūsdienās ir dominēt tiesību cikliskas attīstības koncepcija. Šādu viedokli pauduši vairāki tiesību zinātnieki. Skat.: Oppetit B. Les tendances régressives dans l'évolution du droit contemporain. Dans: Mélanges à Dominique Holleaux. Paris: Litec, 1990, p. 317.

2. Konsolidēšanas fāze iezīmē jurisdikcijas spēju iztulkot likumus, īpašu nepilnību gadījumā pievēršot likumdevēja uzmanību uz nepieciešamību pieņemt likuma grozījumus ar papildinājumiem. Likumdevēja darbības likumdošanas jomā ir apsveicamas un plaši pieņemtas sabiedrībā. Likumu izdošanas nepieciešamība netiek apšaubīta, jo likumi risina globālus un būtiskus jautājumus. Tiesas un juristi apvieno savas zināšanas un centienus, lai palīdzētu likumdevējam radīt jaunu tiesisko kārtību un palīdzētu „sistēmai strādāt”. Pastāv nerakstīta vienošanās starp sabiedrību, juristiem un politiķiem.

3. Degradācijas fāze, kurā „likuma teksts veidojas gandrīz kā administratīvs akts, proti, ar individuāliem un konkrētiem nosacījumiem, kuri juristam neatļauj lielas iespējas lietu atrisināt pēc taisnīguma principa, jo nav iespējas manevrēt, nav vairs izvēles iespējas, bet tikai viena viennozīmīga atbilde (vāc.*Ermessensreduzierung auf Null, Einzelfallgesetzgebung*).⁷⁰⁵ Mūsdienu tiesību zinātnē dominējošais viedoklis, izvēloties gan nevis terminu „degradācija”, bet „tiesību krīze”⁷⁰⁶ vai „tiesību noriets”, skaidri liecina par šī perioda izpausmēm, pat patētiski izsakoties, ka „majestātiskā valdīšanas ēra „ir beigusies”.⁷⁰⁷

XX gadsimta deviņdesmitajos gados Francijā tika debatēts par tiesību krīzi, un līdz šim tā ir daudzu mūsdienu zinātnieku un pētnieku darbu tēma, apgalvojot, ka likumu „vājuma pamatā ir to perfektums”.⁷⁰⁸ Tas gan nebūt nenozīmē, ka „tiesību krīze” nozīmētu katastrofu un haosu.⁷⁰⁹ Tas, ka valsts izdoto likumu vietā nāk daudzas juridiskās *soft law* versijas, kas lielākā vai mazākā mērā tomēr regulē sabiedriskos procesus, nav vērtējams tikai negatīvi. Problēma ir tad, ja ne valstij, ne sabiedrībai, ne zinātnes pārstāvjiem nav nojautas, uz kurieni ved, ar kādu mērķi notiek šīs transformācijas.⁷¹⁰ „Tā vietā, lai izvērtētu visu tiesību sistēmu un pārdomātu tās pamatprincipus, valdības reaģē ar arvien jaunu likumu un regulējumu pieņemšanu. Tas ne tikai ir nolemts neveiksmei, bet pats „risinājums” ir kļuvis par daļu no problēmas”.⁷¹¹ Tiesību ideju bieži vien ir grūti īstenot, ja likumi tiek izstrādāti pārāk šaurai pielietošanai un riskē kļūt „veci” jau nākamajā dienā pēc to publikācijas.

4. Atgriešanās pie sākumposma nozīmē visu procesā iesaistīto subjektu atskārsmi, ka sistēma ir nonākusi bezizejā. Valsts veic apjomīgus pētījumus likumdošanas darba novērtēšanai,

⁷⁰⁵ Apse D. Kazuistikas nozīme Lavijas tiesību teorijā un vēsturē. *Likums un Tiesības*, 2008., 10.sējums, Nr. 6/(106), 181.lpp.

⁷⁰⁶ Viandier A. La crise de la technique législative, *Crises dans le droit. Droits*, 1986, Nr.4, pp.78 – 80.

⁷⁰⁷ Bastit M. Naissance de la loi moderne. Coll. „Léviathan”. Paris: P.U.F., 1990, p.7.

⁷⁰⁸ Bastit M. Naissance de la loi moderne. Coll. „Léviathan”. Paris: P.U.F., 1990, p.34.

⁷⁰⁹ Burdeau G. Le déclin de la loi. *Archives de philosophie du droit*, 1963, Tome 8. Paris: Sirey, pp. 35-41.

⁷¹⁰ Sk. arī: Chevallier J. Vers un droit post-moderne? Les transformations de la regulation juridique. *Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, 1998, Nr.3, pp. 659-691.

⁷¹¹ Lesaffer R. *European Legal History*. Cambridge: Cambridge University press, 2009, p.511.

kuru mērķis būtu restaurēt normatīvo bāzi tā, lai tā ar smagnējiem likumiem vairs nekavētu valsts ekonomisko attīstību, pārmērīgi neierobežotu indivīdus utt. Notiek vispārējas, pat revolucionāras tiesību sistēmas reformas, kas liek atgriezties pie sākumposma – abstrakto un vispārējo likumu autoritātes. Šo periodu var dēvēt par „revolucionāru”, jo notiek būtiskas izmaiņas tiesību sistēmā. Nozīmīgos sociālo izmaiņu un mobilitātes brīžos gandrīz vienmēr ir tikusi plaši izmantota likumdošana un tiesvedība.⁷¹² Šo izmaiņu rezultātā agrāk vai vēlāk tiesību sistēma atgriežas jau jaunā kvalitātē tā dēvētajā *sākumposmā*, lai izdotu abstraktus un vispārējus likumus.

Mūsdienu tiesību zinātnieki pauž vienotu nostāju, kurā no cikla posmiem pašreiz atrodas Eiropas valstu tiesību sistēmas. Kā precīzi norādījusi Eiropas Komisijas juridiskā eksperte Dace Lutere – Timmele, likumdevējam jāprot izdot likumus, kas „ir pietiekami abstrakti, lai zem tiem varētu sagrupēt vairākas parādības (to, protams, nevar attiecināt uz krimināltiesībām, kur valda īpaši likumi), bet arī pietiekami konkrēti, lai ierēdnis un jurists tos varētu piemērot pietiekami viennozīmīgi”.⁷¹³ Tādējādi likumdevējam ir liela atbildība arvien komplicētākos apstākļos prast vai mēģināt formulēt savu domu tā, lai tā neprovocētu uz juristu un lingvistu savstarpējiem konfliktiem teksta nozīmes skaidrošanā.

No vienas puses, ir jāpiekrīt izteiktajam apgalvojumam, ka mūsdienās „var novērot sociālo vienaldzību pret likumu inflāciju”⁷¹⁴, bet, no otras puses, bieži ir novērojamas situācijas, kad sabiedrība, reaģējot uz dažādiem notikumiem, pati pieprasa jaunu tiesību normu izdošanu.

Jāatzīst, ka „likumu plūdu” cēloņi bieži ir meklējami ārpus parlamenta. Kā atzinis vācu tiesību zinātnieks N. Horns, „modernās sabiedrības “normatīvais bads” mums ir jāņem vērā kā fakts”.⁷¹⁵ Daudzās valstīs šis process tiek kritizēts,⁷¹⁶ tomēr vienlaikus tiek atzīts, ka bieži likumu grozījumus politiskā spiediena rezultātā panāk interešu grupas vai nevalstiskais sektors (piemēram, pensionāri, studenti, dabas aizstāvji, biznesa nozaru pārstāvji).

Nespējot uzturēt dialogu pašā sabiedrībā, atsevišķas interešu grupas vēršas pie likumdevēja kā pie starpnieka un medija, kura labvēlības gadījumā pieņemtais likums simboliski parādītu

⁷¹² Nisbet R. *Twilight of Authority*. New York: Oxford University Press, 1975, p.173.

⁷¹³ Apse D. Kazuistikas nozīme Lavijas tiesību teorijā un vēsturē. *Likums un Tiesības*, 2008., 10.sējums, Nr. 6/(106), 181.lpp.

⁷¹⁴ Boulad-Ayoub J., Melkevik B., Robert P. (dir) *L'amour des lois: la crise de la loi moderne dans les sociétés démocratiques*. Québec et Paris: L'Harmattan. Les Presses de l'Univ. Laval, 1996, p. 7.

⁷¹⁵ Horn N. *Einführung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie*. 4 neu bearb. Aufl. Heidelberg: Müller, 2007, p. 76.

⁷¹⁶ Parmentier S., Houte J. van. *Law, justice and social change in the 21st century: The case of Belgium* (Bruxelles: King Baudouin Foundation, 2007), pp. 21-23. Pieejams: http://www.kbs-frb.be/uploadedFiles/KBS-FRB/Files/EN/PUB_1311_Law_Justice_Social_change.pdf [aplūkots 2012.gada 3.oktobrī].

„spēku samērus” arī starp sabiedrības grupām. Piemēram, Latvijas Pensionāru federācija 2011.gada martā pieprasīja Tieslietu ministrijai sagatavot Ministru kabineta noteikumu projektu, kurā paredzētu sodu ne mazāk kā 100 latu par neiecietības un naida vairošanu starp sabiedrības sociālajām grupām, par šādu grupu lamāšanu un pazemošanu. Šāds grozījums tika ierosināts pēc tam, kad atsevišķi eksperti izteica viedokli par to, ka krīzes laikā pensionāri ir vienīgā sabiedrības grupa, kura izdevumu samazināšanas procesā nav cietusi. Latvijas Pensionāru federācija pauda viedokli, ka šie izteikumi "uztur sabiedrībā nedrošību, bailes par nākotni, neiecietību un pat naidu starp atsevišķām iedzīvotāju grupām".⁷¹⁷ Neiedziļinoties Latvijas Pensionāru federācijas ierosināto grozījumu juridiskajā saturā, ir nepārprotami secināms, ka, vēloties sodīt citādi domājošos, atsevišķas sabiedrības grupas vēlas saglabāt tās „tabu tēmas”, par kurām nedrīkst diskutēt (šajā gadījumā – pensiju samazināšanas tiesiskais regulējums), jo jebkuras diskusijas rezultāts var būt pārmaiņas.

Interesanti, ka arī paši juristi bieži vien mudina likumdevēju pieņemt skaidrojošus, sīki reglamentējošus normatīvos aktus. Kā precīzi konstatējis J. Rudevskis, „pārāk daudzi mūsu tiesneši un citi juristi vēlas, lai likumdevējs aiztaupītu viņiem intelektuālo piepūli, normatīvā kārtā pasakot visu priekšā un atstājot viņiem pašiem vienkārša tehnisku normu piemērotāja lomu. Bieži vien tiek aizmirsts visnepieciešamākais rīks jurista arsenālā, - proti, elementārais veselais saprāts, nemaz nerunājot par vispārējiem tiesību principiem”.⁷¹⁸ Līdzīgu atziņu paudis jurists M.Leja: „Neviens likums, lai arī kā censtos, nebūs ideāls un var radīt neskaidrības. Praksē, manuprāt, notiek pārlietu liela aizraušanās ar likumu grozīšanu, aizmirstot, ka daudzas neskaidrības novēršamas tiesību normu interpretācijas ceļā. Tāpēc primāri būtu jāpaaugstina tiesību normu piemērotāju kvalifikācija interpretācijas jautājumos.”⁷¹⁹ Tas, ka juristi ieslīgst juridiskajā formālismā, franču zinātnē kritiski atzīmēts jau XX gadsimta 80. gados.⁷²⁰

Daudzās mūsdienu demokrātiskās valstīs lakoniski formulētais postulāts „ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības” kļuvis par lielu izaicinājumu, ņemot vērā mūsdienu „tiesību inflācijas” tendences. Kā norādījis Eiropas tiesību eksperts J.Rudevskis, „tiesības zināt savas tiesības ir pirmšķietami acīmredzamas: lai jebkuras subjektīvas tiesības varētu efektīvi izmantot, to

⁷¹⁷ Pensionāri aicina paredzēt sodu par neiecietības vairošanu starp sociālajām grupām. NRA. 30.03.2011.

Pieejams: <http://zinas.nra.lv/latvija/44413-pensionari-aicina-paredzet-sodu-par-neiecietibas-vairosanu-starp-socialajam-grupam.htm?act=print> [aplūkots 2012.gada 3.oktobrī].

⁷¹⁸ Rudevskis J. Vai Latgalei ir armija un flote. Jurista vārds, 2011. 25. oktobris, nr.43.

⁷¹⁹ Leja M. Nedēļas jurists. Jurista vārds, 2012. 27. marts, nr.13.

⁷²⁰ Sīkāk sk.: Arnaud A.-J. Critique de la raison juridique, vol.I., Ou va la sociologie du droit? Paris: LGDJ, 1981, pp. 33- 39.

subjektam ir vispirms jābūt par tām informētam. Citiem vārdiem sakot, tiesības zināt savas tiesības ir tiesību efektivitātes principa būtiska un nepieciešama sastāvdaļa”.⁷²¹

Kā normu „plūdu īpašu” pazīmi nepieciešams atzīmēt arī liekvārdību. Darbā jau pieminēta dažādo politisko vīziju iekļaušana likumu tekstā. Vairākās valstīs eksperti pauduši noraidošo nostāju pret likumdevēja tieksmi definēt valodas jēdzienus, kam nav nekāda sakara ar juridisko terminoloģiju. Piemēram, Čehijas juristu neizpratni radīja normatīvajā aktā definētā vārda „termometrs” skaidrojums. Valstiski tika noteikts, ka termometrs ir „ierīce temperatūras mērīšanai”.⁷²²

„Mūsdienu Eiropas valstu tiesību sistēmas balstās uz demokrātijas un plurālisma bāzi. Tas nozīmē, ka pieaug tiesību normu skaits jeb tiesību masa, jo valsts, radot tiesības, orientējas uz konkrētām interešu grupām, kuru attiecības tiks regulētas.”⁷²³ J.Hābermass jau 1976.gadā akcentēja, ka fakts, ka valsts pastāvīgi iejaucas privātajā jomā (ar labklājības, mājokļu un plānošanas shēmām) var novest pie leģitimitācijas krīzes.⁷²⁴

„Likumu plūdus” raksturo vairākas pazīmes un problēmas, ar ko, autoresprāt, vienlīdz saskaras gan „vecās Rietumeiropas”, gan Austrumeiropas valstis:

1. Visbiežāk iemesli veikt grozījumus nav kļūdas, bet gan tehniskas nepilnības. Jaunākās tiesību zinātnes atziņas pauž nostāju, ka likumi zaudē savu autoritāti kā morāles un politikas augstāko sasniegumu iemiesojumi, tā vietā kļūstot par atsevišķu lobiju un interešu grupu tehniskajiem noteikumiem, kuros vislielākā nozīme ir mazām niansēm un „pareizajiem” formulējumiem.⁷²⁵

2. Vācu zinātniece P.Vestermane ir novērojusi, ka daudzo normatīvu dēļ ir kļuvis sarežģīti sagrupēt tiesību normas. Papildus jau tradicionālajām aizliedzošajām normām zinātniece piedāvā jaunus normu iedalījumus a) vēlmju normas, kas „tieši apraksta mērķu sasniegšanu”⁷²⁶, piemēram, „drošas vides nosacījumus” b) rezultatīvo vēlmju normas, piemēram,

⁷²¹ J.Rudevskis, analizējot citu valstu konstitūcijas, secinājis, ka tiesību normās šāds postulāts rodams reti un Latvijas likumdevēja izvēle *expressis verbis* izcelt personas tiesības zināt savas tiesības Satversmes 90. pantā „ir slavējama”. Skat.: Rudevskis J. „90. „Ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības”.” Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri: VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Aut.kol. Zin.vad. R.Balodis; zin.redkol. A.Endziņš, R.Apsītis, T.Jundzis, G.Kūtris. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 62.-63. lpp.

⁷²² Sb. VYHLÁŠKA ze dne 11. července 2006, kterou se stanoví požadavky na teploměry používané ke stanovení spalného tepla pro bilanční měření. 1.40. Nr. 379/2006.

⁷²³ Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 77.lpp.

⁷²⁴ Clegg S.R. Frameworks of Power. London: SAGE Publications, 1989, p. 58.

⁷²⁵ Wintgens L.J., ed. Legisprudence: A New Theoretical Approach to Legislation. Oxford-Portland: Hart Publishing, 2002, p.4.

⁷²⁶ Westerman P. The Emergence of New Types of Norms In: Wintgens L.J. Legislation in Context: essays in legisprudence. Hampshire: Ashgate Publishing Company, 2007, p. 117.

pārtikas uzglabāšanas standartus vai pieļaujamo trokšņa līmeni mūzikas klubos. Šīs jaunās normu grupas „ir uz rezultātu orientētas un var tikt uzskatītas par rezultātu vadības (angl. *output management*) juridisko formu”.⁷²⁷

Vairākās tiesību apakšnozarēs ir konstatējamas atšķirīgas problēmas, kas spilgti raksturo likumu plūdu negatīvo ietekmi uz tiesisko apziņu. Piemēram, Latvijā diskusijas rada mūsdienu izmaiņas medicīnas pakalpojumu regulēšanas jomā: mūsdienu pacients sagaida ne tikai spēju tikt izveseļotam un labi izveseļotam, kas ir normāli, bet viņš vēlas vēl ko citu: lai mediķis par viņu cīnās, kas ir pilnīgi cita lieta. Un bieži, ja pacients šo cīņu nav novērojis, tad slimības pasliktināšanās tiek tulkota kā iemesls profesionālai atbildībai. Tādējādi jaunā izpratne par „pilsoni – klientu” rada plašu jomu „juridizāciju”, kas pastāv „demokrātiskajā individuālismā”. Šī dominējošā tendence attaisno un cenšas apmierināt individuālās tiesības, kuras indivīds (pacients, vēlētājs, nodokļu maksātājs) saņem no valsts kā klients un kā patērētājs. Attiecībā pret valsti nevar nepamanīt konstatējumu, ka mūsdienās pastāv vispārēja attieksme nemīlēt valsti, bet no tās visu sagaidīt. Šī attieksme, iespējams, veido likumu plūdu kodolu.

Ir diskutabli, vai kopējā sabiedrības līmenī ir iespējams runāt par tiesību „attīstību”. Tādu attīstību, kura demonstrētu arvien vairāk drošības un vairāk taisnīguma. Jautājums par tiesību attīstību un progresu vienlaikus ir jautājums par tiem draudiem, kas šo attīstību kavē vai nopietni ietekmē.

Nenoliedzami, XX gadsimta pēdējā desmitgadē ir iesācies nopietns un globāls tiesību sistēmu reformas process, kurā iezīmējušās galvenās aprises: valsts kā institucionālas un politiskas vienības patstāvības vājināšanās, valsts izdoto likumu arvien izteiktāka konkurence ar dažādiem jauniem tiesību avotiem (ko bieži dēvē par *soft law*), kā arī trīs tradicionālo valsts varu (likumdevēja, izpildvaras un tiesu varas) savstarpēja saplūšana un funkciju apmaiņa. Visbeidzot, valsts likumu vājums ir kalpojis par līdzekli cilvēka pamattiesību jomas aktualizēšanai un paplašināšanai.

⁷²⁷ Westerman P. The Emergence of New Types of Norms In: Wintgens L.J. Legislation in Context: essays in jurisprudence. Hampshire: Ashgate Publishing Company, 2007, p. 118.

4.6 Likumdevēja un citu „tiesību sistēmas spēlētāju” konkurence

Latvijas tiesību doktrīna un politikas zinātne tikai pēdējos gados ir uzsākusi iekļaušanos Eiropas līmeņa diskusijā par klasiskā valsts varas dalījuma (likumdevēja vara, izpildvara un tiesu vara) dzīvotspēju mūsdienu politiskajā sistēmā. Arvien biežāk rodams apgalvojums, ka valsts varu nodalīšana var kalpot tikai par teorētisku modeli, piemēram, mācību procesā universitātēs, taču politisko un sabiedrisko procesu analīzē tiek apskatīta šo varu sintēze un reālo varas instrumentu un funkciju pārklāšanās. Interesantu atziņu paudis L.Vintgenss, secinot, ka fakts, ka varas dalīšana ir nostiprināta ar likumu, nemaina tās raksturojumu kā teoriju par to, kā organizēt tiesību sistēmu. „Neskatoties uz to, ka tā ir konstitucionalizēta, tā joprojām paliek teorija.”⁷²⁸ Piemēram, franču juristi norādījuši, ka centralizētā valstī tieši izpildvara ir noteicošā. Šāda ideja bija nostiprināta arī 1958. gada konstitūcijā.⁷²⁹ Bažas par parlamenta un izpildvaras attiecībām ir paudusi arī Francijas Konstitūcijas revīzijas komisija, ko 1992.gadā nodibināja prezidents Fransuā Miterāns. Ž.Vedēla vadītās komisijas ziņojumā tika norādīts, ka pēc 1958.gada Konstitūcijas pieņemšanas izpildvara ir kļuvusi „dominējoša un izaicinoša”, bet likumdevējs – „vājš un piekrītošs”.⁷³⁰ Konstatējams, ka tiesību zinātnē nepastāv vienotas nostājas par to, kurš un vai vispār kāds varas atzars mūsdienās ir noteicošais. Kā atzinis prof. L.J. Vintgenss, „tiesneša kā atslēgas figūras monopols attiecībā uz tiesību atspoguļojumu ir lēni, bet pārliecinoši izbeidzies”,⁷³¹ jo pētnieku uzmanību arvien vairāk piesaista likumdevējs un likumu izstrādes process. Iespējams, ka šāda tendence pastāvēs nākotnē, taču, autoresprāt, pagaidām vēl daudzās valstīs dominē tiesu varas autoritāte.

Eiropas tiesību zinātnieks Pols Krēgs (*Paul Craig*) cieši saista juridisko tiesību efektivitātes jautājumu ar politisko. Viņš norādījis, ka mūsdienās tiek izvirzīts apgalvojums, ka efektivitāte ir „legitimitātes avots” un tādēļ Eiropas institūcijas nav tradicionāli saistāmas ar demokrātisko atskaitīšanos sistēmu līdzīgi kā nacionālās valstīs.⁷³² Profesors norādījis, ka ir

⁷²⁸ Wintgens L. J. *Legisprudence: Elements for a New Theory of Legislation*. Associations, 1999, 3 (2), p. 196.

⁷²⁹ Eglītis V. Ievads Konstitūcijas teorijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 176.lpp.

⁷³⁰ Rapport N° 3075, 15.05. 2006. Assemblée Nationale. Fait au nom de la commission des lois constitutionnelles, de la législation et de l'administration générale de la république sur la proposition de loi constitutionnelle (n° 241 rectificatif) de Paul Quilès, Jean-Marc Ayrault et des membres du groupe socialiste et apparentés, tendant à modifier l'article 34 de la Constitution afin d'élargir les pouvoirs du Parlement.

⁷³¹ Wintgens L.J., ed. *Legisprudence: A New Theoretical Approach to Legislation*. Oxford-Portland: Hart Publishing, 2002, p.i.

⁷³² Craig P. *Integration, Democracy, and Legitimacy*. In: Craig P., Burca de G. (eds). *The Evolution of EU Law*. (2nd ed.) Oxford: Oxford University Press, 2011, p.38.

kļūdaini vērtēt un kritizēt ES leģitimitāti vienlīdzīgi kā nacionālās valsts leģitimitāti, ja vien ES necenšas kļūt par valsti. Tomēr vienlīdz aktuālas ir kritikas, kas tiek vērstas uz izpildvaras arvien lielāko lomu. Tiek veidoti salīdzinājumi ar ideālo versiju par nacionālām demokrātijām, bet tā nevarot, jo „ideja, ka parlamenti patiesi kontrolē nacionālo likumdošanu, vairs neatbilst realitātei daudzās Dalībvalstīs.”⁷³³

Ir iespējams izcelt vairākas tendences, kas mūsdienās iezīmē augstākminēto trīs varas atzaru savstarpējo konkurenci. Francijas Kasācijas tiesas priekšsēdētājs, Eiropas Savienības Augstāko tiesu priekšsēdētāju asociācijas prezidents Gijs Kanivē (*Guy Canivet*), uzstājoties Latvijā, iezīmēja vairākus problēmjaudājumus, kas liecina par tiesu varas saspīlētajām attiecībām ar likumdevēja varu.⁷³⁴ Ar piemēriem no nesenās juridiskās prakses Latvijā ir iespējams pamatot un papildināt G.Kanivē novērojumu precizitāti un aktualitāti. Piemēram, tas, ka nacionālajām augstākajām tiesām ir galvenā loma Eiropas tiesību īstenošanā, reizēm izraisa spriedzi attiecībās starp valsts varām:

1. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir kļuvusi par jaunu fundamentālo tiesisko jautājumu platformu, kas izraisa arvien jaunas debates par cilvēktiesību un politikas balansu Rietumu tiesību lokā. Vairākas lietas jau ir droši iezīmējušas jauno tendenci ignorēt politiskos valstu apsvērumus un viennozīmīgi uzsvērt tikai tiesiskos aspektus. 2009.gada Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā *Sejdic un Finci pret Bosniju un Hercegovinu* ilustrēja spriedzi, kas pastāv starp tiesiskiem un politiskiem argumentiem. Lietas apstākļi *prima facie* ir vienkārši: Bosnijas un Hercogovinas konstitūcija paredzēja tiesības tikt ievēlētiem tikai noteiktas nacionalitātes „pamatiedzīvotājiem”. Prasības iesniedzēji, pēc tautības roms un ebrejs, lūdza Tiesai atzīt šo par diskrimināciju pēc etniskās piederības. ECT savā spriedumā apmierināja prasītāju lūgumu, taču vairāki tiesneši savās atsevišķajās domās uzsvēra, ka Tiesa nepamatoti nav ņēmusi vērā īpašos politiskos un vēsturiskos apstākļus, kādos šī konstitūcija tapusi (tā tika parakstīta Parīzē 1995.gada 14.decembrī kā miera līguma nosacījums, tādējādi novēršot kara turpināšanos). Tiesnesis Bonello atzina, ka tikai šķietami *Sejdic un Finci pret Bosniju un Hercegovinu* esot visvienkāršākā lieta Tiesas vēsturē, kurai nebūtu vērts tērēt laiku. Tiesa šajā lietā, ignorējot

⁷³³ Craig P. Integration, Democracy, and Legitimacy. In: Craig P., Burca de G. (eds). The Evolution of EU Law. (2nd ed.) Oxford: Oxford University Press, 2011, p.31.

⁷³⁴ Canivet G. Augstāko tiesu loma un funkcijas mūsdienu sabiedrībā – Eiropas pieredze. Pamatziņojums konferencē „15 Years of Independence: Is It a Reason to Celebrate?” 2005. gada 7. oktobrī Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=2&mid=19> [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā]. Par šo problēmu sk. arī: Rémy Ph. La part faite au juge. Le Seuil. Pouvoirs, 2003/4, Nr. 107, pp.22 – 36.

Bosnijas un Hercegovinas neseno vēsturi, „izstūma vēsturi pa tās priekšdurvīm”.⁷³⁵ Autore pievienojas tiesneša Bonello viedoklim, paužot viennozīmīgu atbalstu nenovērtējamām vienlīdzības un nediskriminācijas vērtībām, bet vienlaikus uzsverot, ka „vismaz tikpat vērtīgas ir nacionālā miera un saskaņas vērtības. Tiesa kanonizēja pirmās, bet neņēma vērā otrās”.⁷³⁶ Nesenais ECT spriedums Rolanda Pakša lietā⁷³⁷ ir kļuvis par vēl vienu jaunu pavērsienu cilvēktiesību un valsts tiesību spēka samērā.⁷³⁸ Konstitucionālo tiesību eksperts dr. iur. Jānis Pleps atzina, ka šis spriedums bija „nozīmīgs trauksmes zvans konstitucionālajām tiesām”, jo tās „turpmāk vairs tik droši nevarēs veidot specifiski nacionālas konstitucionālās īpatnības”.⁷³⁹ Viedoklis, ka nacionālajām valstīm būtu plašas rīcības brīvības iespējas tādā delikātā jautājumā kā vēlēšanu tiesības, mūsdienās ir mazākuma viedoklis. Tiesnešu atsevišķajās domās⁷⁴⁰ tika uzsvērtā nepieciešamība ierobežot un atturēties no Eiropas pārraudzības pār tādu delikātu jomu kā vēlēšanu tiesības. Nacionālas valsts suverēns (tauta) ar vēlēšanu tiesībām nosaka to pamatu, kā tiks būvēta valsts un tās vadības aparāts. Mūsdienu Eiropas līmeņa tiesas šo suverēna brīvo gribu ierobežo atsevišķu indivīdu cilvēktiesību vārdā.

2. Efektivitātes vārdā izpildvara cenšas apiet garo likumdošanas ceļu, tādējādi radot jaunu saspīlējumu jautājumā par likumdošanas galavārda tiesībām. Latvijā īpaša vēsturiska nozīme ir bijusi Satversmes 81.pantam, kas pieļāva Saeimas brīvdienu laikā Ministru kabinetam aizvietot likumdevēju.⁷⁴¹ Tomēr prakse parādīja, ka „neatliekamās vajadzības” bieži ir tikai iegansts pieņemt likumus ātrāk un bez diskusijām. Šī problēma samilza saistībā ar grozījumiem drošības iestāžu darbību regulējošajos likumos⁷⁴². Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga

⁷³⁵ Dissenting Opinion of Judge Bonello. *Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina* (application nos. 27996/06 and 34836/06). 22 December 2009. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=860268&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649> [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].

⁷³⁶ Ibid.

⁷³⁷ European Court of Human Rights (Grand Chamber) *Paksas v. Lithuania* (Application no. 34932/04, 6 January 2011)

⁷³⁸ ECT savā spriedumā noteica, ka mūža diskvalifikācija no dalības politikā, neskatoties uz iemeslu (R.Pakss amatu zaudēja impīčmenta procedūrā par valsts noslēpuma izpaušanu) ir neproporcionāla un ir pretrunā ar Eiropas Cilvēktiesību konvenciju.

⁷³⁹ Pleps J. Tiesa aizskar cilvēktiesības. *Jurista vārds*, 2011. 11. janvāris, nr. 2.

⁷⁴⁰ Partly Dissenting Opinion of Judge Costa joined by Judges Tsotsoria and Baka. *Paksas v. Lithuania* (no. 34932/04) Judgment 06.01.2011.

⁷⁴¹ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. 81.pants. Laikā starp Saeimas sesijām ministru kabinetam ir tiesība, ja neatliekama vajadzība to prasa, izdot noteikumus, kuriem ir likuma spēks. Šādi noteikumi nevar grozīt Saeimas vēlēšanu likumu, tiesu iekārtas un procesa likumus, budžetu un budžeta tiesības, kā arī pastāvošās Saeimas laikā pieņemtos likumus, tie nevar attiekties uz amnestiju, valsts nodokļiem, muitām un aizņēmumiem, un tie zaudē spēku, ja nav vēlākais trīs dienas pēc Saeimas nākamās sesijas atklāšanas iesniegti Saeimai. (04.12.1997. likuma redakcijā, kas stājas spēkā 31.12.1997.)

⁷⁴² Pleps J. Neatliekamība bez pamatojuma — grozījumi drošības iestāžu likumos un Satversme. 16.01.2007. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/tiesiska_valsts_un_korupcija/12599/ [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].

apturēja Satversmes 81.panta kārtībā pieņemtos minētos grozījumus, un, lai novērstu turpmākas manipulācijas ar likumu, tika veikti attiecīgi grozījumi Satversmē, izslēdzot 81.pantu.⁷⁴³ Autore neatbalsta bijušā Satversmes tiesas priekšsēdētāja A.Endziņa viedokli, ka „ja ir tendence 81.pantu izmantot kā iespēju izpildvarai uzurpēt likumdevēja varu, tad ir pamats, lai šādu normu no Satversmes izslēgtu”.⁷⁴⁴ Ir būtiski izšķirams, vai pamatojums izslēgt kādu normu ir tās nepareiza piemērošana (ja likuma grozījumi vienmēr tiku pieņemti pēc šāda kritērija, autoresprāt, būtu nekavējoties jāgroza ikviens Latvijā pieņemtais likums). Darba autore uzskata, ka vērā ņemams ir tiesību sociologu brīdinājums nepārspīlēt ar socioloģiski izskaitļojamās realitātes ietekmi uz likumdošanas praksi.⁷⁴⁵

3. Līdz ar secinājumu, ka tiesību normu avots ir nevis likumdevējs, bet gan tauta (suverēns), kļūst aktuāls jautājums par tiesneša lomu tiesību normu piemērošanā. Mūsdienās ir pašsaprotami, ka tiesnesis vairs nav „karaļa mute” kā laikā pēc Lielās Franču revolūcijas, kad tiesnesis tika uzskatīts tikai kā administratīvs elements, nevis varas pārstāvis. Tiesu varai visos laikmetos ir bijusi izšķiroša loma valsts varas nostiprināšanā un reālās saiknes ar sabiedrību nodrošināšanā. Tieši konkrēto juridisko problēmu risināšana tiesā bieži ir galvenais valsts un likumu varas „dzīvē” rādītājs. Tiesību zinātnieks M.Rēbinders novērojis, ka pētījumi attiecībā uz tiesnešiem un tiesu administrāciju ieņēmuši ļoti nozīmīgu vietu tiesību socioloģijā XX gadsimta 60. – 70. gados.⁷⁴⁶ Tam varētu būt vairāki iemesli: pirmkārt, vēsturiskā šo pētījumu grupas attīstība (pētījumi par tiesnešiem bija pirmie, kas vispār tika veikti tiesību socioloģijā), otrkārt, salīdzinoši viegli iegūstamais pētījumu materiāls (lietu spriedumi), ko izstrādājuši augsta ranga eksperti – tiesneši.

Īpaši interesants šajā kontekstā ir apjomīgais čehu tiesību zinātnieka Zdeneka Kūna (*Zdeněk Kühn*) pētījums par tiesu lomas transformāciju postpadomju valstīs. Autors konstatēja, ka pārsvarā tiesās (izņemot konstitucionālās tiesas) pēc demokrātisko režīmu atjaunošanas tomēr saglabājās „tekstuālais pozitīvisms”. Tomēr tas, kā Z.Kūns trāpīgi atzīmēja, bija iespējams vienkāršā sabiedrībā un padomju režīmā, bet ne strauji mainīgās un liberālās demokrātiskās valstīs.⁷⁴⁷

⁷⁴³ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. Latvijas vēstnesis, 2007. 17. maijs, nr. 79.

⁷⁴⁴ Labot. Bet ne mirkļa vajadzībai. D.Arājas intervija ar A.Endziņu. 20.03.2007. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/politikas_process/13741/ [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].

⁷⁴⁵ Gaudemet J. *Sociologie historique du droit*. Paris: Presses Universitaires de France, 2000, p.86.

⁷⁴⁶ Rehbinder M. *Sociology of law: a trend report and bibliography*. *Current Sociology*, 1975, Vol.20, p.42.

⁷⁴⁷ Kühn Z. *The Judiciary in Central and Eastern Europe: Mechanical Jurisprudence in Transformation?* Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2011, pp. 189 – 190.

4. Tiesneša lomas izmaiņas, kas Rietumu pasaulē pakāpeniski notikušas pēdējo divu simtu gadu laikā, tiesību zinātnē ir izraisījušas interesantas un novatoriskas diskusijas un atziņas.⁷⁴⁸ Beļģu tiesību zinātnieks Fransuā Osts (*François Ost*, 1952) jau divus gadus desmitus pēta tiesneša lomas evolūciju. Autore piekrīt F.Osta novērojumam, ka tiesnesis mūsdienu modernajā valstī atrodas valsts varu krustcelēs, un viņa dažādās īstenotās funkcijas un lomas vairs neaprobežojas tikai ar stingru paklausību likuma tekstam, kā tas ir bijis XIX gadsimtā Eiropā. Jau M. Vēbers savu koncepciju pamatošanai ir izmantojis ideālos tēlus, kas vienlīdz trāpīgi sniedz auditorijai gan teorijas kodola izpratni, gan arī atvieglo uztveri. Neskatoties uz to, ka XX gadsimtā daudzi autori ir izstrādājuši savus tiesnešu tēlus,⁷⁴⁹ autoresprāt, tieši F.Osta piedāvājums (piedāvājot Jupitera, Herkulesa un Hermeja tiesnešu tēlus) visprecīzāk ļauj vēsturiski izprast tiesneša darbības nozīmes ģenēzi Rietumvalstu funkcionēšanā.⁷⁵⁰

⁷⁴⁸ Sīkāk sk: Ost F. Juge pacificateur, juge arbitre, juge entraîneur. Trois modèles de justice. In *Fonction de juger et pouvoir judiciaire. Transformation et déplacements*, (dir) Gérard Ph., Ost F., Kerchove M. van de. Bruxelles: Publications des FUSL, 1983, p.1-70.

⁷⁴⁹ Piemēram, A. Ārnijs un N. Makkormika piedāvātais analītiskais tiesnesis; J. Hābermasa diskursa telpā radītais tiesnesis; tiesnesis kā „sociālais inženieris” socioloģiskajā jurisprudencē (O.V. Holms, R. Paunds, L.D. Brandeiss, B.N. Kardozo, F. Frankfurters); tiesību reālismā piedāvātais tiesnesis (K.L. Levelins, Dž. Franks, V.O. Duglass, F.S. Koens)

⁷⁵⁰ Plašāk sk: Šulmane D. Trīs tiesnešu arhetipi mūsdienu tiesību filosofijā. Grām.: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 260. – 266.lpp.

5 EFEKTIVITĀTE KĀ VISPĀRĒJAIS TIESĪBU PRINCIPS

Prasība pēc tiesību normu efektivitātes nav tikai tiesību sociologa vai likumdevēja dienas kārtībā. Jau vairākus gadu desmitus dažādos kontekstos vairāk vai mazāk izteikti ir parādījusies atsauce uz tiesību efektivitāti kā vispārējo tiesību principu. Promocijas darba pirmajā nodaļā tika atainots efektivitātes kā tiesību īpašības nepieciešamības pamatojums dabiskajās un pozitīvajās tiesībās. Tiesību teorijā ir ticis apskatīts fenomens, ko ir iespējams pielīdzināt vispārējam tiesību principam. Literārajā nozīmē „principam” kā „pamatuzskatam un pieņēmumam, uz kā pamatojas kāda teorija, mācība, uzskati, noteikumi,”⁷⁵¹ ir jākalpo par saturiski konkrētu, bet izpausmju ziņā fleksiblu tiesību attīstības virzītājspēku.

Tiesību zinātnē tiek atzīts, ka efektivitātes princips uzstāda, pirmkārt, tiesību teorijas problēmu, jo pieprasa apstiprināt, ka tikai efektīvas normas (vai situācijas) var tikt kvalificētas kā juridiskas normas vai fakti. Jautājums par to, vai efektivitāte ir likumības kritērijs, tiek dažādi skatīts dabisko un pozitīvo tiesību pārstāvju darbos.⁷⁵² Saskaņā ar pozitīvismu kritērijs ir tā formāla saskaņotība ar augstāku normu. Pamatnormas kā likumīgas un efektīvas normas uzstādījums tiek pieņemts kā sākotnējs dotais kodols, ko pārbaudīt nav iespējams un nav nepieciešams. Pamatnormas efektivitāte tiek pasniegta kā pozitīvo tiesību princips. Savukārt, saskaņā ar socioloģisko pozitīvismu, likumības kritērijs ir praktiskā efektivitātē: tikai normas un situācijas, kas ir efektīvas, kļūst par tiesiskās kārtības sastāvdaļu.⁷⁵³ Apgalvojums, kas balstās uz novērojumu par juridisko realitāti, nevar tikt pieņemts par vispārējā tiesību principa galveno veidotāju. Tādējādi efektivitātes kā principa pamatojums ir meklējams, veicot dziļāku pētniecību.

Efektivitātes princips kā tiesību sistēmas elements bieži iekļaujas citu vispārējo tiesību principu pilnvērtīgas piemērošanas argumentācijā un netiek atsevišķi minēts. Ar to izskaidrojams salīdzinoši šaurais zinātniskās literatūras klāsts ne tikai Latvijā, bet arī Eiropā. Tomēr Eiropas tiesību attīstības procesi pēdējās divās desmitgadēs likuši pamatus efektivitātes principa attīstībai un nostiprināšanai arī nākotnē.

⁷⁵¹ Svešvārdu vārdnīca. Guļevska D.(red). Rīga: Norden, 1996, 182.lpp.

⁷⁵² Skatīt promocijas darba 1.daļu.

⁷⁵³ Touscoz J. Le principe d'effectivité dans l'ordre international. Paris: LGDJ, 1964, p.3.

5.1 Efektivitātes principa atzīšana Eiropā – teorētiskie un praktiskie aspekti

Tiesību zinātnieki pauž visai atšķirīgu argumentāciju tam – atzīt vai neatzīt efektivitāti par principu. Šāda nostāja dažkārt ir saistāma ar nevēlēšanos arvien vairāk saskaldīt vispārēja un katrā dzīves situācijā modificējama un pielāgojama vispārēja tiesību principa ideju arvien mazākos un tādējādi mazāk fleksiblos tiesību un taisnības ideju padošos principos. Mūsdienu ekonomikas procesi tomēr ir aktualizējuši diskusiju par jaunu tiesību principu attīstīšanu arī Latvijā. Piemēram, 2011. gada nogalē Saeimas izskatīšanai tika iesniegts Latvijas Republikas Satversmes 66. panta grozījumu projekts, kas paredz noteikt Saeimas atbildību par taupīgu budžetu un uzkrājumu izveidošanu valsts attīstībai un finanšu stabilitātei. Kā likumprojekta anotācijā norādījuši eksperti, Latvijas Republikas Satversmes grozījumu būtība ir nostiprināt konstitucionālā līmenī šādus ar fiskālās disciplīnas īstenošanu saistītus principus: valsts attīstības principu, finanšu stabilitātes principu, taupības principu, uzkrājuma principu, budžeta plānošanas vidējā termiņa principu un sabalansētības principu.⁷⁵⁴ Eiropas valstīs jaunu tiesību principu ģenēze un izveidošanās pagaidām tiek veicināta un attīstīta, tos likumdošanas procesā nostiprinot *expressis verbis*. Pēdējos gados, piemēram, aizsākta diskusija par vides saglabāšanas principu kā konstitucionālu principu, vēloties to iekļaut tiesību principu lokā. Šī viedokļa paudēji uzsvēruši, ka tikai efektīva vides un ekoloģijas saglabāšana un sargāšana var palīdzēt kvalitatīvi īstenot cilvēktiesību aizsardzību.⁷⁵⁵ Augstāk minētajām mūsdienu tendencēm nebūtu jāpieļauj, ka arī uz tiesību principiem attiecinātu ar ironiju secināto, ka pastāv neapstādināmi „normu plūdi”, kas rada sajukumu un maldina tiesību piemērotāju.

XX gadsimtā tiesnešu juridiskā argumentācija spriedumos ir transformējusies saskaņā ar modernās sabiedrības vērtībām un ideāliem, uzsākot piemērot vispārējos tiesību principus. Eiropā šo tendenci tiesību zinātnē mēdz saistīt ar 1892. gadu, kad Francijas Kasācijas tiesa (15. jūnija spriedumā *Patureau-Miran v. Boudier*) nosauca taisnīguma principu, kas noteica pretēju risinājumu, kāds paredzēts rakstītajā normā. Šo spriedumu Francijā vēlāk kritizēja kā tādu, kas

⁷⁵⁴ Fiskālā disciplīna kā tiesību princips. Diskusija. Jurista vārds, 2012. 15. maijs, nr.20.

⁷⁵⁵ Skatīt rakstu Barbé V. Millet F.-X. Contribution à l'étude de l'effectivité de la constitutionnalisation en droit de l'environnement. Revue Trimestrielle des droits de l'homme, 2009, Nr. 78, pp.467-489.

veicina "neskaidru tiesību principu"⁷⁵⁶ attīstību, apdraudot tiesisko drošību. Mūsdienu Eiropas tiesību zinātnē ir parādījušies piedāvājumi atzīt vēl virkni jaunu vispārējo tiesību principu. Piemēram, vairāki autori⁷⁵⁷ ir pieminējuši "spēcīgas iedarbības principu" un "ātruma principu", kas ir saistīti ar nepieciešamību uzlabotu "iedarbīgumu un konkurenci"⁷⁵⁸ privātajās tiesībās.

Efektivitātes kā tiesību principa teorētiskas atzīšanas aizsākumu tiesību zinātnieki⁷⁵⁹ saista ar G.Jellineka darbu „Vispārējā mācība par valsti”, kurā autors piedāvājis viedokli, ka valsts abstraktu normu izstrādē var vadīties no divām nostājām: psiholoģiskās sabiedrības izpratnes, ka likumus parasti ievēro, balstoties uz ieradumu, uz paražām, vai, tieši otrādi, no normatīvā spēka pozīcijas, kura atzīst, ka, stabili ilgstoši pastāvot kādiem faktiem pakāpeniski ir tendence pārformēties par likumiem. G.Jellineks bija viens no pirmajiem, kurš doktrīnā pamatoja ideju par „valsts sociālo pilnvaru”⁷⁶⁰ jēdzienu, kas XX gadsimta beigās Eiropā piedzīvoja savu uzplaukumu, bet mūsdienās tiek no jauna kritiski pārskatīta.

Kā norāda franču profesors R.-Ž. Dupī (*René-Jean Dupuy*), „efektivitāte neveido tiesību principu; tā ir senāka par tiesībām. Tā ir normas pastāvēšanas nosacījums un attaisnojums, kas izceļas no normas iedzīvināšanas vai pieņemšanas”.⁷⁶¹ Zinātnieks pamatoti norāda, ka pat jau savu saistošo spēku zaudējuši likumi jeb pozitīvajās tiesībās „miruši likumi” turpina pastāvēt vēl to cilvēku pārliecībā, kas neatzīst normas zaudēšanu vai vienkārši tic, ka likums vēl pastāv. Tādējādi normai attiecībā ar efektivitāti ir piemērojama faktu izšķiršana: likuma izstrādes un pieņemšanas fakti (kas nodrošina likuma atbilstību tiesību sistēmai) un sociālo apstākļu fakti (kas ļauj veikt juridisku faktu kvalificēšanu un atlasīti). Pirmie fakti patiesās vērtības slēpj vārdos, bet otri ļauj vērtībām, kas ir ietilpinātas normā, konkretizēties dzīvē.⁷⁶²

XX gadsimta sešdesmitajos gados Francijā tika izstrādāts pirmais fundamentālais pētījums (doktora disertācija) par efektivitāti kā tiesību principu no starptautisko tiesību

⁷⁵⁶ Friedmann, D. Unjust Enrichment, Pursuance of Self-interest, and the Limits of Free Riding. *Loyola of Los Angeles Law Review*, 2002, Vol.36, pp.837. Pieejams: <http://llr.lls.edu/volumes/v36-issue2/friedmann.pdf> [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā];

⁷⁵⁷ Giudecelli- Delage, V.G. *Institutions juridictionnelles*. Paris: PUF, 1993, p.119 un Pouille A. *Le pouvoir judiciaire et les tribunaux*. Paris: Masson, 1985, p. 115.

⁷⁵⁸ Amrani-Mekki S. Le principe de célérité. *Revue française d'administration publique*, 2008. Vol., nr.125, p.43. Pieejams: http://www.injustices.ws/dossiers/international/RFAP_125_0043.pdf [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā].

⁷⁵⁹ Milano E. *Unlawful Territorial Situations in International Law – Reconciling Effectiveness, Legality and Legitimacy*. Leiden: Brill, 2005, p.25.

⁷⁶⁰ Jellinek G. *Allgemeine Staatslehre*. Berlin: O. Häring, 1914, S. 252.

⁷⁶¹ Dupuy R.-J. Preface. Dans: Touscoz J. *Le principe d'effectivité dans l'ordre international*. Paris: LGDJ, 1964, pp. I – II.

⁷⁶² Ibid.

viedokļa.⁷⁶³ Tika atzīmēts, ka jau iepriekš daudzi autori⁷⁶⁴ ir fragmentāri pieminējuši „efektivitātes principu”, „vispārējo tiesību principu – efektivitāti” vai „efektivitātes pamatprincipu”. Efektivitāte kā princips netika skaidri definēts un formulēts, taču ir bijuši mēģinājumi iezīmēt principa pazīmes un nozīmi gan itāļu, gan vācu un angļu valodā rakstošo zinātnieku darbos (raksti juridiskajos žurnālos un grāmatās), pārsvarā starptautisko tiesību nozarē.⁷⁶⁵

Ja izmantojam Latvijā atzītā franču tiesību zinātnieka Žana Bulanžē (*Jean Boulanger*) vispārējo tiesību principu iedalījumu pēc saturiskā kritērija,⁷⁶⁶ tad efektivitāte kā kvalitātes prasība pieskaitāma pie tiesību drošības (noteiktības) principiem, kas vienlaikus paredz gan, piemēram, likumdošanas ar atpakaļejošu spēku nepieļaujamību, gan likumu ievērošanas prasību.

Savukārt, ja principus iedala pēc profesora Bruno Opetita (*Bruno Oppetit*) piedāvājuma vērtību principos, normatīvajos principos un tiesību sistēmas principos, tad diez vai efektivitāte attieksies uz vērtību un morāles līmeni. Efektivitātes princips nav arī normatīvs, jo tas nav meklējams likuma tekstos vai jurisprudencē. Efektivitātes princips vislabāk izpaužas kā tiesību sistēmas princips, jo tas raksturo spēcīgu tendenci mūsdienu tiesībās. Šis grupas princips pilda konceptuālu misiju, tas parādās, lai nodrošinātu noteikumu saskaņotību un dod tiem izsmelto vērtību, un „no šī skatupunkta tā eksistence ir neapšaubāma”. Franču zinātnieks B.Matjē analizējis „iedarbīguma principu”⁷⁶⁷ no diviem aspektiem: kā labojošais (fr. „*correcteur*”) un kā

⁷⁶³ Touscoz J. Le principe d'effectivité dans l'ordre international. Paris: LGDJ, 1964, p.2.

⁷⁶⁴ Skatīt, piemēram: Kelsen H. La transformation du droit international en droit interne. Revue générale de droit international public, 1936, Tome 43, p. 26 (darbā tiek izmantots termins „vispārējais efektivitātes princips”); Lauterpacht H. The Development of International Law by the International Court. Part Four. “The Effectiveness of the Law.” London: Stevens, 1958.

⁷⁶⁵ Piemēram: Bellini V. Il principio generale dell'effectivita nell'ordinamento internazionale. Anuario di diritto comparato, XXVII, 1951; Piovani P. Il significato del principi di effectivita. Rassegna di filosofia. Milano: Giuffre, 1953, pp.115-139; bieži citētais raksts Tucker R.W. The principle of effectiveness in international law. In: Law and Politics in the World Community (essays on Hans Kelzen's pure theory and related problems in international law, ed. by George A. Lipsky), 1953, pp. 31-48.; Kruger H. Das Princip der Effectivität, oder Über die besondere Wirklichkeitsnähe des Völkerrechts. In: Festschrift für Jean Spiropoulos, Bonn, S.265 – 284. Visplašāko tiesību zinātnes apkopojumu tiesību efektivitātes kā principa atzīšanas attīstībā mūsdienās ir apkopojis itāļu zinātnieks E.Milano. Skatīt: Milano E. Unlawful Territorial Situations in International Law – Reconciling Effectiveness, Legality and Legitimacy. Leiden: Brill, 2005. Šajā darbā autors atsevišķā apakšnodaļā ar nosaukumu „Efektivitātes koncepts starptautiskajās tiesībās” meklē risinājumus efektivitātes kā principa nostiprināšanai.

⁷⁶⁶ Žans Bulanžē piedāvājis vispārējos tiesību principus iedalīt pēc satura šādi: 1) politiskie principi; 2) ekonomiskie principi; 3) tiesību drošības (noteiktības) principi; 4) morāles principi; 5) tiesību tehniskās organizācijas principi; 6) taisnīguma idejas principi; 7) tautas folklorā nostiprinātie principi. Skatīt sīkāk: Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 38. -39. lpp.

⁷⁶⁷ Uzskatāms, ka no teorētiskā viedokļa „iedarbīguma principu” un „efektivitātes principu” var uzskatīt par gandrīz sinonīmiem, atšķirību saistot ar katras valsts tiesību doktrīnā atzīto terminoloģiju. Tomēr, analizējot tiesību zinātnes literatūru, ir iespējams secināt, ka iedarbīguma principa jēdziens ir vairāk attīstīts Francijā un tas ir orientēts uz nacionālās tiesību sistēmas analīzi no valsts varas aspekta. Savukārt, gan starptautiskajās tiesībās, gan daudzās citās Eiropas valstīs plašāk tiek lietots „efektivitātes principa” jēdziens.

virzošais (fr. „*directrice*”), secinot, ka iedarbīguma ideja vairāk veicina tiesību virzību uz pilnību nekā labo pieļautās kļūdas.

Efektivitātes princips nav uzskatāms par vienu no tiem vispārējiem tiesību principiem, kas uzskatāms par tiesību virsmērķiem (taisnīgums, vienlīdzība, brīvība). Efektivitātes principa loma nav veidot jaunas teorētiskas konstrukcijas, bet virzīt, vadīt un garantēt tehnisko tiesību īstenošanas procesu. Efektivitātes princips ir izraisījis debates ne tikai juridisku, bet arī politisku apsvērumu dēļ, ja valstī ir apzināta nepieciešamība novērtēt juridisko procedūru veikšanu praksē. Tiesību efektivitātes koncepts ir skaidri attīstījies kopā ar jaunu mērķu un principu attīstību, kas sekmē likumu kvalitātes nodrošināšanu (skaidrība, pieejamība un efektivitāte). Ir atbalstāms D. Rezevskas paustais viedoklis, ka taisnīguma kā absolūti prevalējoša vispārējā tiesību principa vieta tiesību sistēmā ir kritizējama, jo „ir gadījumi, kad taisnīgumam ir jāatkāpjas, piemēram, ekonomiskās efektivitātes vai samērīguma priekšā”.⁷⁶⁸

Eiropas tiesību eksperti norādījuši, ka jauni jeb no jauna formulēti tiesību principi mūsdienās, piemēram, „tiesas pieejamība” vai „efektīvu tiesību līdzekļu izvēle” ir attīstījušies kā konstitucionālas tiesības. Savukārt, no valsts pārvaldē dominējošā „labas pārvaldības” principa izrietējuši jauni tiesību principi, piemēram, caurskatāmības, atbildīgas pakļautības un līdzdalības principi.⁷⁶⁹ Kā norāda Eiropas tiesību profesors A. Ārnuls (*Anthony Arnall*), vispārējie tiesību principi ir saistoši Eiropas Savienības institūcijām un Dalībvalstīm, piemērojot Eiropas Savienības [Kopienas] tiesības, un tie var tikt izmantoti pārkāpumu procedūrās pret Dalībvalstīm, neskatoties uz to, ka tie ir atvērti un vienmēr kāda no pusēm var argumentēt, ka Eiropas Savienības [Kopienas] tiesiskajā sistēmā ir jāiekļauj līdz šim neatzīts koncepts.⁷⁷⁰

Tieši pateicoties Eiropas Savienības Tiesai (iepriekšējais nosaukums — Eiropas Kopienų tiesa, turpmāk tekstā – EST vai Tiesa), ir attīstījusies virkne Eiropas tiesību principu, pievienojot konstitucionālajai pārākuma doktrīnai ES tiesību efektivitātes un savstarpējās sadarbības pienākuma principu saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienības darbību 2. panta 5. daļu.⁷⁷¹ Minētais pants ir uzsvēris nepieciešamību saskaņotībai starp nacionālo un ES judikatūru, no kā ir atvasinājies īpašs pienākums nacionālajām tiesām ieviest ES tiesības. K. Hārlova īpaši uzsvērusi kā „svarīgu attīstību” EST attīstīto administratīvās procedūras pamatprincipu, kas ir

⁷⁶⁸ Iļjanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 89. – 90. lpp.

⁷⁶⁹ Harlow C. Three Phases in the Evolution of EU Administrative Law. In: Craig P., Burca de G. (eds). The Evolution of EU Law. (2nd ed.) Oxford: Oxford University Press, 2011, p. 441.

⁷⁷⁰ Arnall A. The European Union and its Court of Justice. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 337.

⁷⁷¹ Harlow C. Three Phases in the Evolution of EU Administrative Law. In: Craig P., Burca de G. (eds). The Evolution of EU Law. (2nd ed.) Oxford: Oxford University Press, 2011, p. 447- 448.

nodrošinājuši un pieprasījuši likumdošanas procedūru caurspīdīgumu un ļāvuši veikt publiskas diskusijas par vēlamo likumdošanas procesu.⁷⁷²

Eiropas Cilvēktiesību tiesa efektivitātes principu skaidri deklarējusi jau 1980. gadā lietā *Artico pret Itāliju*, efektivitāti formulējot kā pretstatu nespējai īstenot tiesības to mērķu vārdā: „Tiesa norāda uz to, ka Konvencija ir paredzēta, lai aizsargātu nevis teorētiskas vai iedomātas tiesības, bet gan tiesības, kas ir praktiskas un efektīvas; tas īpaši attiecas uz tiesībām uz aizstāvību, ņemot vērā, ka demokrātiskā sabiedrībā tiesībām uz taisnīgu tiesu ir īpaši nozīmīga loma un ka tiesības uz aizstāvību izriet no tiesībām uz taisnīgu tiesu”.⁷⁷³

Interesanti, ka Latvijā plaši atzītais vācu tiesību profesors K.V.Kanaris (*Claus-Wilhelm Canaris*) ievadvārdos, kas veltīti novatoriskajai tiesību zinātnieka H.Avilas monogrāfijai „Tiesību principu teorija”, atzinis, ka līdz šim tiesību kritēriji kā, piemēram, proporcionalitāte, saprātīgums, tiesiskā iedarbība un noteiktība „līdz šim bez lielas piedomāšanas dēvēti par principiem”.⁷⁷⁴ H.Avilas jaunpienesums tiesību teorijā ir tiesisko postulātu koncepta piedāvājums, uzsverot, ka postulāti, atšķirībā no principiem, netiek piemēroti konkrētu mērķu sasniegšanai, bet gan izpilda priekšraksta un virzošo funkciju, lai palīdzētu argumentēt principu un normu piemērošanu.

Kā norāda H.Avila, konstitucionālās jurisprudences plašā popularitāte mūsdienās „ir novedusi pie pārspilējumiem un teorētiskām problēmām, kas kavē tiesiskās kārtības efektivitāti.”⁷⁷⁵ Pirmkārt, neskaidrības rada dalījums principos un noteikumos, kas „izceļ principu nozīmi un noniecina normu lomu.”⁷⁷⁶ Tomēr, no otras puses, šis nodalījums devis principiem normu statusu, kas, saistīti ar vērtībām, pieprasa subjektīvu, personisku analīzi un nevar tikt kontrolētā veidā izpētīti.

Kā norādījis H. Avila, „nodalīt principus un likumus ir kļuvis moderni. (..) Normas ir vai nu principi vai likumi. Likumus nevajag un nevar izsvērt, principus vajag un vajadzētu

⁷⁷² Harlow C. Three Phases in the Evolution of EU Administrative Law. In: Craig P., Burca de G. (eds). *The Evolution of EU Law*. (2nd ed.) Oxford: Oxford University Press, 2011, p. 448.

⁷⁷³ Autores tulkojums. Atsauci uz šo un citiem spriedumiem skat.: Rudevskis J. „89. Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem.” Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri: VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Aut.kol. Zin.vad. R.Balodis; zin.redkol. A.Endziņš, R.Apsītis, T.Jundzis, G.Kūtris. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 43. lpp. Par principa ģenēzi skat. arī: *Dictionnaire de la Justice*, Cadet L. (dir). Paris: PUF, 2004, p. 885.

⁷⁷⁴ Canaris C. – W. Foreword to the German Edition. Avila H. *Theory of Legal Principles*. Dordrecht: Springer, 2007, p. X. Pieejams: <http://www.docstoc.com/docs/112204896/Theory-of-Legal-Principles-Humber#> [aplūkots 2012.gada 13.oktobrī]

⁷⁷⁵ Ibid, p.1.

⁷⁷⁶ Ibid, p. 1.

izsvērt.”⁷⁷⁷ Tomēr augstākminētos apgalvojumus H.Avila pamatoti ir apšaubījis, uzdodot jautājumus, vai tiešām likumus nav iespējams izsvērt, vai likumu konflikts tiek atrisināts, ja viens no tiem tiek atzīts par spēkā neesošu utt. Padziļināti pētot proporcionalitātes un saprātīguma kā principu līdzšinējo pamatojumu tiesību zinātnē, autors izvirza jaunu kategoriju: normatīvi piemērojamus postulātus. Latvijas un Eiropas tiesību zinātnē jēdziens „normatīvi piemērojamie postulāti” jeb „normatīvie postulāti” ir vēl samērā svešs, tomēr, autoresprāt, tieši normatīvo postulātu koncepts nākotnē dos ievērojamu ieguldījumu tiesību doktrīnas attīstībai.

5.2 Efektivitātes nozīme Eiropā – *effet utile*

Jau kopš XX gadsimta septiņdesmitajiem gadiem arī EST ir atzinusi efektivitātes principa pastāvēšanu un izmantojusi to, atzīstot un nodrošinot Kopienas tiesību *effet utile*. Sākotnēji efektivitātes princips ticis izmantots direktīvu tiešās iedarbības īstenošanai un uzskatāmai nodrošināšanai.⁷⁷⁸ Tiesa sākotnēji ir atsaukusies un „Kopienas tiesību efektivitāti” nevis uz „efektivitātes principu”.⁷⁷⁹ Tātad jau sākotnēji efektivitātes princips attīstījies kā Kopienas tiesību ieviešanas līdzeklis nacionālajās tiesās, iezīmējot šā principa saistību ar Kopienas tiesību īpašo raksturu, ar pārkuma un tiešuma efektiem attiecībās un katras nacionālas valsts tiesību sistēmu.

Jau Eiropas tiesību rašanās ir saistāma ar pamatjautājumiem, kā nodrošināt to pārkumu un iedarbību attiecībās ar Dalībvalstīm (*van Gend en Loos* un *Costa v. E.N.E.L.*).⁷⁸⁰ Tādējādi tiesas raizes par Eiropas tiesību efektivitāti un par to vienādu piemērošanu Eiropas valstīs nodrošināja ne tikai racionālu pamatu, veidojot tiešās iedarbības un pārkuma principus.⁷⁸¹ EST attīstījusi savu nostāju no pozīcijas, ka „tiešās iedarbības” jautājums skatāms un risināms atsevišķi no pārkuma jautājuma (*Lieta Costa v. E.N.E.L.*) uz minēto divu principu apvienošanu

⁷⁷⁷ Avila H. *Theory of Legal Principles*. Dordrecht: Springer, 2007, p. 3.

⁷⁷⁸ Tiesa pamatojusi „tiešās iedarbības” saturu un būtību Eiropas tiesībās. Skat: Lieta 9/70 Frans Grad v. Finanzant Transtein [1971] ECR 825, Lieta 41/74 Van Duyn v. the Home Office [1974] ECR 1337.

⁷⁷⁹ Lieta 106/77 Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal [1978] ECR 629, paras. 18, 20, 22-3.

⁷⁸⁰ Case 26/62 Van Gend en Loos v Nederlandse Administratie der Belastingen (1963).

⁷⁸¹ Skat. Dougan M. *The Vicissitudes of Life at the Coalface: Remedies and Procedures for Enforcing Union Law Before the National Courts*. In: Craig P., Burca de G. (eds). *The Evolution of EU Law*. (2nd ed.) Oxford: Oxford University Press, 2011, p. 409.

vai pat jaunu principu attīstīšanu. Tiek norādīts, ka „vēlākajos tiesu spriedumos Eiropas Tiesā pastāv pazīmes, ka „divi principi apvienojami vienotā „efektivitātes” principā.”⁷⁸²

EST ar efektivitāti saista tieši spēju nodrošināt tiesības pieejai tiesai un adekvātu tiesisko aizsardzību. Profesors T. Tridimas (*Takis Tridimas*) efektivitātes principa aktualizēšanu ir saistījis ar rūpēm par tiesiskas valsts idejas īstenošanu un efektīvas tiesiskās aizsardzības nodrošināšanu, tādējādi paverot tiesai visplašāko izpratni par tās jurisdikciju Eiropas Kopienas dibināšanas līguma 230 [173] un 234 [177] pantu izpratnē.⁷⁸³ Piemēram, XX gadsimta deviņdesmitajos gados šī tendence parādījās vairākos Tiesas spriedumos, tādējādi akcentējot tiesas kompetences jomas.⁷⁸⁴ Efektivitātes vārdā Tiesa ieņēma pārlicinošāku pieeju un pieprasīja novērst visus nacionālo tiesību šķēršļus, kas kavē pilnīgu un efektīvu Kopienas tiesību ieviešanu.

Profesors A. Ārnuls, novērtējot tendenci pielietot „direktīvu spēku”, secinājis, ka pēdējos gados pati Tiesa iesākusi „jaunu kursu”, atzīstot, ka tā, iespējams, iepriekšējā laika periodā “aizgājusi pārāk tālu”⁷⁸⁵. Ja, piemēram, *Fantaska un Emmott* lietās XX gadsimta deviņdesmitajos gados Tiesa ar entuziasmu norādīja uz gandrīz aprioru Kopienas tiesību ievērošanu neatkarīgi no nacionālās valsts normatīvā regulējuma,⁷⁸⁶ tad mūsdienās ieviešanas nacionālo valstu procedūras jautājumu autonomijā efektīvas Kopienas tiesību ieviešanas vārdā ir sākusi mazināties.⁷⁸⁷ Tā vietā akcents tiek likts uz tiesību mērķu sasniegšanu, izvairoties no mehāniskas un formālas tiesību izpratnes. Eiropas Savienība īsteno spiedienu, lai nodrošinātu direktīvu ieviešanas mērķus vienotas un efektīvas Savienības tiesību aizsardzības vārdā. Interesants un provokatīvs ir prof. A. Ārnula secinājums, ka „efektīvās juridiskās īstenošanas princips tādējādi kļūst pārāks par nacionālās procedūras autonomijas principu”.⁷⁸⁸ Tiesa 2003. gada spriedumā atsaucās uz efektivitātes principu, to definējot: „nepastāvot Kopienas tiesiskajam regulējumam (..), katras dalībvalsts tiesību sistēmā ir jānosaka kompetentās tiesas un tiesvedības procesuālie noteikumi, kam jānodrošina to tiesību aizsardzība, kuras attiecīgajām personām

⁷⁸² Claes M., Eitte de B. Report on Netherlands. In: Slaughter, A.-M., Stone Sweet A., Weiler J.H.H. (eds). *The European Courts and National Courts: Doctrine and Jurisprudence*. Oxford: Hart Publishing, 1997, p. 180.

⁷⁸³ Tridimas T. *The General Principles of EC Law*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 277.

⁷⁸⁴ Lieta C – 70/88 Parliament v. Council [1991] ECR I-4529, Lieta C-309/89 Codorniu v. Council [1994] ECR I-1853.

⁷⁸⁵ Arnall A. The principle of effective judicial protection in EU law: an unruly horse? *European Law Review*, 2011, 36(1), p.54.

⁷⁸⁶ Eiropas Savienības (bij. Kopienas) tiesas 1997. gada 2. decembra spriedums lietā: C-188/95, *Fantask A/S e.a. v Industriministeriet (Erhvervministeriet)*; Eiropas Savienības (bij. Kopienas) tiesas 1991. gada 25. jūlija spriedums lietā: C-208/90 I-4269, *Theresa Emmott v Minister for Social Welfare and Attorney General*.

⁷⁸⁷ Arnall A. The principle of effective judicial protection in EU law: an unruly horse? *European Law Review*, 2011, 36(1), pp.51 - 70.

⁷⁸⁸ Skat. sadaļu „The future” rakstā: Arnall, A. The principle of effective judicial protection in EU law: an unruly horse? *European Law Review*, 2011, 36(1), pp. 51 – 70.

piešķir Kopienu tiesības, tomēr, (...) tie nedrīkst padarīt praktiski neiespējamu vai pārmērīgi grūtu to tiesību īstenošanu, kas izriet no Kopienu tiesību sistēmas (efektivitātes princips)”.⁷⁸⁹

Kopš 2000. gada efektivitātes princips, vairāk vai mazāk izteikti, Tiesā ir ticis atzīts tādās jomās kā lauksaimniecība, pārtika, sabiedriskais transports, brīva personu kustība, publiskais iepirkums un vides aizsardzība.⁷⁹⁰

Tiesiskās aizsardzības ideja ir tieši saistīta ar tiesībām uz piekļuvi tiesai un tiesībām uz efektīvu lietas izskatīšanu ne tikai EST, bet arī nacionālajās tiesās. Zinātniskajā literatūrā bieži tiek citēta *Les Verts* lieta⁷⁹¹, kurā pirmo reizi tika uzsvērts efektīvas lietu izskatīšanas aspekts. Šajā ziņā vispirms jāatzīmē, ka Eiropas Kopiena pamatojas uz tiesiskumu, jo ne šīs Kopienas dalībvalstis, ne iestādes nevar izvairīties no tā, ka tiek uzraudzīta to pieņemto tiesību aktu atbilstība galvenajai konstitucionālajai hartai – Līgumam. Piemēram, Līguma 173. un 177. pantā noteiktais sekmējais pilnīgas tiesību aizsardzības līdzekļu un procedūru sistēmas attīstīšanu, kas Tiesai ļautu kontrolēt iestāžu pieņemto tiesību aktu likumību. Ja Kopienas iestādes ir atbildīgas par šādu tiesību aktu administratīvo piemērošanu, fiziskas vai juridiskas personas var celt Tiesā tiešu prasību par tādiem tiesību aktiem, kas paredz to piemērošanu un kuri tām adresēti vai kuri tās skar tieši un individuāli. Minētās personas var atsaukties uz tā vispārīgā tiesību akta nelikumību, uz kuru šie tiesību akti pamatojas. Ja šāda īstenošana ir jāveic valsts iestādēm, minētās personas var vērsties valsts tiesās ar prasību sakarā ar vispārīgi piemērojamu tiesību aktu spēkā neesamību un tādējādi rosināt valsts tiesas vērsties Tiesā ar lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu.⁷⁹²

Interesanta diskusija mūsdienās izvērsas par robežu starp izvēlēto līdzekļu un procedūras jautājumiem, kas analizēti jau XX gadsimta septiņdesmitajos gados: *Rewe* un *Comet* lietās⁷⁹³, risinot nacionālās autonomijas un vienlīdzības un efektivitātes principu kolīziju. Piemēram, atsevišķās lietās tiešā efekta un pārākuma principi saista ne tikai Dalībvalsts tiesu institūcijas, bet arī administratīvās iestādes.⁷⁹⁴

⁷⁸⁹ Lieta C-30/02. 2004. gada 17. jūnijs. Recheio — Cash & Carry SA v. Fazenda Pública / Registo Nacional de Pessoas Colectivas, 17.p.

⁷⁹⁰ Arnall A. The principle of effective judicial protection in EU law: an unruly horse? *European Law Review*, 2011, 36(1), pp. 51-70.

⁷⁹¹ Lieta 294/83 *Les Verts v. Parliament* [1986] ECR 1339.

⁷⁹² Lieta 294/83 *Les Verts v. Parliament* [1986] ECR 1339, para.23. http://curia.europa.eu/arrets/TRA-DOC-LV-ARRET-C-0294-1983-200407002-05_00.html

⁷⁹³ Lieta 33/76 *Rewe v Landwirtschaftskammer fuer das Saarland* [1976] ECR 1989. Lieta 45/76 *Comet v Produktschap voor Siergewassen* [1976].

⁷⁹⁴ Piemēram, Tiesas spriedums 1989. gada 22. jūnijā. *Fratelli Costanzo SpA pret Comune di Milano*, Tiesas spriedums (otrā palāta) 1999. gada 29. aprīlī. Lieta C-224/97 *Erich Ciola pret Land Vorarlberg*.

Tiesību zinātnieki norāda, ka vairākās lietās⁷⁹⁵ Tiesa izmanto gan juridiskos instrumentus, gan patstāvīgus pārbaudes standartus, lai izvērtētu administratīvo pārvaldes lēmumu atbilstību Savienības tiesībām. Tādējādi līdz šim tradicionāli uzskatītas efektīvas juridiskās aizsardzības princips ir pielāgots gadījumiem, lai nodrošinātu arī administratīvās darbības izvērtēšanas atbilstību Savienības tiesībām.⁷⁹⁶ Prof. A. Ārnuls uzskata, ka „Tiesa ir pieņēmusi, ka daudzi procedūras noteikumi ir izveidoti, lai bloķētu pieeju tiesām, ja tie nav ievēroti, un tādējādi neapšaubāmi kavēs Kopienas tiesību piemērošanu.”⁷⁹⁷ Tātad Tiesa ir apņēmusies patstāvīgi izvērtēt nacionālo valstu procedūru racionalitāti un pamatotību. Lai novērtētu, vai konkrēts noteikums atbilst efektivitātes principam, Tiesa tagad pēc būtības pieprasa tā lomas analīzi nacionālās procedūras ietvaros. Dažos gadījumos Tiesa ir akceptējusi nacionālo procedūru šķēršļus, ja tie netiek uzskatīti par nozīmīgiem Kopienas tiesību ievērošanā, ja vien šīs tiesības netiek uzskatītas par mazāk labvēlīgām kā līdzīgas tiesības nacionālajos ietvaros.⁷⁹⁸

Jaunu principu ģenēze bieži raisa plašas diskusijas zinātniskajās aprindās, īpaši, ja EST realizē novatorisku pieeju Eiropas tiesību izpratnei. Piemēram, efektivitātes princips 2005. gada *Mangold* lietā parādīja, ka tas atsevišķos gadījumos var radīt tiešu iedarbību: „Valsts tiesas atbildība ir garantēt pilnīgu vispārējā vecuma diskriminācijas aizlieguma principa efektivitāti, nepiemērojot tos valsts tiesību aktus, kas varētu būt pretrunā ar Kopienas tiesību aktiem, pat ja šīs direktīvas ieviešanas termiņš vēl nav beidzies”.⁷⁹⁹ Attiecībā uz šo spriedumu Tiesai tika izteikta kritika „par savas kompetences pārsniegšanu, „izgudrojot” jaunas pamattiesības, it sevišķi, piemēram, sakarā ar nediskriminēšanas principu”.⁸⁰⁰

2007. gadā *Unibet*⁸⁰¹ lietā efektivitāte ir uzsvērtā kā vispārējais tiesību princips, to saistot ar Pamattiesību hartas 47. pantu: „tas nozīmē, ka procedūras nosacījumi, kas noteikti

⁷⁹⁵ Piemēram, Lieta C-453/00 Kühne & Heitz NV v Produktschap voor Pluimvee en Eieren, 2004.

⁷⁹⁶ Tiesas spriedums 2005. gada 6. decembrī apvienotajās lietās C-453/03, C-11/04, C-12/04 un C-194/04. Nederlandse Vereniging Diervoederindustrie (Nevedi) v. Productschap Diervoeder (C-194/04). Skat.: Dougan M. The Vicissitudes of Life at the Coalface: Remedies and Procedures for Enforcing Union Law Before the National Courts. In: Craig P., Burca de G. (eds). The Evolution of EU Law. (2nd ed.) Oxford: Oxford University Press, 2011, p. 434.

⁷⁹⁷ Arnall A. The European Union and its Court of Justice. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 332.

⁷⁹⁸ Lieta C 126/97 Eco Swiss v Benetton International 1999.

⁷⁹⁹ Lieta C-144/04 Werner Mangold v Rüdiger Helm. 22 November 2005, 78 .p.

⁸⁰⁰ Griss I. Nacionālo augstāko tiesu loma Eiropas tiesību sistēmā. Austrijas Augstākās tiesas priekšsēdētājas, ES valstu Augstāko tiesu priekšsēdētāju tīkla prezidentes uzstāšanās referāts Starptautiskajā konferencē „Augstākās tiesas judikatūra un tās loma tiesiskās domas attīstībā Latvijā”. 15. 10. 2010. LR Augstākās Tiesas Biļetens., 2010. Nr. 1., 8. lpp.

⁸⁰¹ Unibet London Ltd v Justitiekanslern (C-432/05) [2007] E.C.R. I-2271 at [37]-[44]. (...)procesuālie noteikumi, kas ir piemērojami prasībām, kuras celtas šajās tiesās, piemēram, prasība par konkrētām tiesiskām attiecībām starp prasītāju un valsti, valsts tiesām, cik vien iespējams, ir jāinterpretē tādā veidā, lai šos noteikumus varētu

nacionālajā likumdošanā, var netikt piemēroti, ja to efekts padara praktiski neiespējamas vai pārmērīgi apgrūtinā [Savienības] tiesību īstenošanu”.⁸⁰²

Tiesa bieži ir vērtējusi konkrētu lietu kontekstā arī nacionālo regulējumu un tā atbilstību efektivitātes principam, tātad skatījusi un vērtējusi Dalībvalstu tiesību normu efektivitāti. Konkrētās lietās Tiesa konstatēja pārkāpumu, jo nacionālais regulējums izteikti „apdraudēja pašas būtiskākās pieteicēja tiesības”.⁸⁰³

Jau vairākus gadu desmitus Tiesa meklē pareizo balansu starp nacionālās procedūras autonomiju un Kopienas tiesību efektivitātes nodrošināšanu. *Emmott* lietā Tiesa bija gājusi pārāk tālu, jo tiesas argumentācijas apšaubīšana un diskusijas ir likušas pārvērtēt nacionālo procedūras noteikumu lomu un svarīgumu, pieļaujot lielāku iecietību.⁸⁰⁴ Secināms, ka Kopienas tiesību efektivitāte turpina būt viens no juridiski un politiski visjūtīgākajiem jautājumiem, ko mūsdienās varam saistīt ne tikai ar citu vispārējo tiesību principu attīstības tendencēm, bet arī ar atjaunoto diskusiju Eiropas tiesību telpā par suverenitātes, demokrātijas un leģitimitātes nozīmi Eiropas Savienībā.

5.3 Efektivitātes principa saistība ar citiem vispārējiem tiesību principiem

Jauna vispārējā tiesību principa atzīšana doktrīnā un praksē nav viennozīmīgi vērtējama. Tā var tikt uzskatīta par novitāti un tiesību attīstības progresu. No otras puses, ikviena jauninājuma atzīšana saistās ar diskusijām par to nepieciešamību. Iepriekš tika minēts par šaubām, kas saistāmas ar arvien jaunu principu ģenēzi, kas sadrumstalo ideju par vienotu tiesību kopumu un sarežģī skaidru skatījumu uz jābūtības ideālu tiesībās. To, ka efektivitātes princips jau kļūst par plašu, zinātnē rodot arvien precīzākus apzīmējumus tiesību virzošajām idejām,

piemērot, veicinot šī sprieduma 37. p. atgādinātā mērķa sasniegšanu — garantēt to tiesību efektīvu aizsardzību tiesā, kuras attiecīgajām personām izriet no Kopienas tiesībām. Plašāk šā sprieduma analīzi skat. Arnall A. The principle of effective judicial protection in EU law: an unruly horse? *European Law Review*, 2011, 36(1), pp.51 - 70.

⁸⁰² *Unibet London Ltd v Justitiekanslern* (C-432/05) [2007] E.C.R. I-2271; [2007] 2 C.M.L.R. 30 at [43]. „(..) procesuāli noteikumi prasībām, kas paredzētas, lai aizsargātu tiesības, kuras attiecīgajām personām ir noteiktas Kopienas tiesībās, nedrīkst būt nelabvēlīgāki par noteikumiem, kas attiecas uz līdzīgām prasībām valsts teritorijā (līdzvērtības princips), ne arī padarīt par neiespējamu vai pārmērīgi apgrūtināt to tiesību izmantošanu, kas piešķirtas ar Kopienas tiesību sistēmu (efektivitātes princips).”

⁸⁰³ Skat. *Metallgesellschaft* 2001 C-397/98 un C-410/98, Marks & Spenser u.c. Sīkāk: Arnall A. *The European Union and its Court of Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2006, pp. 333-334.

⁸⁰⁴ Arnall A. *The European Union and its Court of Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 334.

demonstrē jauni principi: iedarbīguma princips, ko jau pieminējuši vairāki⁸⁰⁵ autori, un ātruma princips, ko saista ar „iedarbīguma un konkurētspējas nodrošināšanas nepieciešamību”⁸⁰⁶ privātajās tiesībās.

Kā norādījis franču tiesību zinātnieks B. Matjē (*B. Mathieu*), iedarbīguma princips ir pieskaitāms pie sistēmas principiem, un tas iezīmē mūsdienu tendences tiesību teorijā. Šis princips pilda konceptuālu misiju sniegt tiesībām padziļinātu vērtību, no šā viedokļa tā pastāvēšana ir neapstrīdama. No iedarbīguma principa izriet tā teorētiskā patstāvīgas pastāvēšanas neiespējamība realitātē. Iedarbīgums var pastāvēt tikai kā sekmējošais virzītājs noteiktu tiesību īstenošanā, kā politiskas gribas izpausme, taču ne noteikums.⁸⁰⁷

Pagaidām ne pārāk plaši doktrīnā skatīts princips par dalībvalstu lojalitāti Eiropas Savienības tiesiskajai sistēmai. Tā saturs veido prasību pēc lielākas Eiropas tiesību efektivitātes dalībvalstīs. Lojalitātes kā principa attīstība dod iespēju turpināt diskusiju par Eiropas nākotnes vīziju konkrēti un praktiski. Tās nav tikai abstraktas un teorētiskas juridiskās debates.⁸⁰⁸

Arī Dalībvalstīs, piemēram, Nīderlandes tiesību zinātnē bija nostiprinājusies pozīcija, ka dažkārt tiesību principi netika *expressis verbis* nosaukti, bet gan to saturs izsecināms no sprieduma konteksta. Atsevišķas atsauces nebija nepieciešamas, jo tiešais efekts automātiski nozīmēja pārākumu saskaņā ar Holandes konstitucionālajām tiesībām. Var debatēt, vai nodalījums starp tiešo efektu un pārākumu Eiropas Tiesas praksē bija laba vai slikta lieta, „bet tas nenoliedzami ir iezīmējis vēlāko evolūciju tiesu praksē un tiesiskajā domā”.⁸⁰⁹

Efektivitātes princips kā izšķirošs ir parādījies zinātniskās diskusijās par subsidiaritātes principa lomu, jo, regulējot augstāka un zemāka līmeņa varas attiecības, tas kļūst arvien redzamāks gan Eiropas, gan nacionālo valstu līmenī. Viens no noteicošajiem faktoriem, kas

⁸⁰⁵ Skatīt, piemēram, Giudecelli- Delage V.G., *Institutions juridiques* Paris: PUF, 1993, p. 119., Pouille A., *Le pouvoir judiciaire et les tribunaux*, Masson, 1985, p.115.

⁸⁰⁶ Amrani-Mekki S. Le principe de célérité. *Revue française d'administration publique*, 2008. Vol., nr.125, p.43. Pieejams: http://www.injustices.ws/dossiers/international/ RFAP_125_0043.pdf [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā].

⁸⁰⁷ Mathieu B. *Essai sur le principe d'efficacité en droit judiciaire privé*. Thèse. Aix-en-Provence, 1993, p. 485-486.

⁸⁰⁸ Curtin D., Dekker I. *The Constitutional Structure of the European Union: Some Reflections on Vertical Unity-in-Diversity*. In: *Convergence and Divergence*. ed. by. Beaumont P., Lyons C., Walker N., Oregon: Hart Publishing, 2002, pp. 75-77.

⁸⁰⁹ Plašāk skat.: Claes M., Eitte de B. *Report on Netherlands*. In: Slaughter, A.-M., Stone Sweet A., Weiler J.H.H. (eds). *The European Courts and National Courts: Doctrine and Jurisprudence*. Oxford: Hart Publishing, 1997, pp. 183-190.

nosaka konkrēta jautājuma risināšanu attiecīgajā pārvaldes līmenī, ir efektivitāte. Tādējādi abu principu mijiedarbība vai dažkārt pat „konkurence”⁸¹⁰ ir kļuvusi ļoti cieša.

Īpaši atzīmējams, ka subsidiaritātes principa loma mūsdienīgu Eiropas tiesiskajā telpā kļuvusi par vienu no akūtākajiem zinātnisko diskusiju tematiem, ievirzot jaunas tendences arī Tiesas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrā. Piemēram, 2012. gadā notikušajā augsta līmeņa konferencē Braitonā (Apvienotā Karaliste) Eiropas Padomes Cilvēktiesību komisārs N. Muižnieks norādīja, ka subsidiaritātes princips Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – Konvencija) kontekstā nozīmē, ka galvenā atbildība un uzdevumi Konvencijas efektīvā ieviešanā ir nevis Tiesai, bet Konvencijas Dalībvalstīm.⁸¹¹ ECT nav ceturtnā tiesu instance, bet valstīm pašām ir jāizdara secinājumi no ECT spriedumiem un jāuzlabo savi normatīvie akti un to piemērošanas prakse.⁸¹² Kā precīzi norādījis J. Rudevskis, subsidiaritātes principa ietvaros ECT tendence ir arvien lielāka iedziļināšanās nevis lietas jautājumā pēc būtības (to atstājot valsts tiesnešu ziņā), bet gan procesuālo garantiju nodrošināšanas kvalitātē Dalībvalstī (akcentējot to, vai, piemēram, ir nodrošināta abu pušu uzklauššana, vai tiesa ir izsvērusi visus lietas faktus).⁸¹³ Interesants piemērs ir 2012. gada lieta *Koch v. Germany*, kurā ECT, skatot jautājumu par personas iespējām veikt eitanāziju, pievērsās tikai procedūras jautājumiem, konstatēja, ka valsts ir pārkāpusi Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. pantu, valsts līmenī nenodrošinot iesniedzēja lietas izskatīšanu pēc būtības.⁸¹⁴

Minētās tendences liecina, ka formāli juridiskā pieeja tiesībām Eiropā ir pagātne. Mūsdienās arvien izteiktāk sevi piesaka tie vispārējie tiesību principi, kas varētu stiprināt Eiropas Savienību ne tikai juridiski, bet arī politiski.

⁸¹⁰ Rouvillois F. L'efficacité des normes. Réflexions sur l'émergence d'un nouvel impératif juridique. Paris: Fondation pour l'Innovation Politique. Novembre 2006, p. 8. Pieejams: http://www.fondapol.org/wp-content/uploads/pdf/documents/Etude_Efficacite_des_normes.pdf [aplūkots 2012.gada 3.jūnijā].

⁸¹¹ Intervention by Nils Muižnieks Council of Europe Commissioner for Human Rights Brighton, 18-20 April 2012. Pieejams: http://www.coe.int/t/dgi/brighton-conference/Documents/Speeches/CommDHSpeech_2012_Brighton_EN.pdf [aplūkots 2012.gada 3.oktobrī].

⁸¹² Opening statement by m. Jean-Claude Mignon, president of the parliamentary assembly on the occasion of the Brighton conference. Brighton, United Kingdom, Thursday 19 April 2012. Pieejams: http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/President/Mignon/Discours/2012/19042012_BrightonConferenceE.htm [aplūkots 2012.gada 3.oktobrī].

⁸¹³ Rudevskis J. Subsidiarity in Parliament, or How to Implement the European Convention on Human Rights at the Legislative Level. In: *The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space*. International Scientific Conference. 4-5 October, 2012, p. 402.

⁸¹⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012. gada 19. jūlija spriedums lietā: No. 497/09, *Koch v. Germany*.

5.3.1 Tiesiskās drošības princips

Pēdējās desmitgadēs Eiropā īpašu nozīmi ieguvis tiesiskās drošības princips, kas kļuvis par tiesiskuma svarīgu elementu indivīda un valsts attiecībās. Tiesiskā drošība ir vērtība, kas iekšēji piedalās drošu tiesību mērķa sasniegšanā, kārtības idejas nodrošināšanā. Tieši sabiedriskā kārtība ir vispārējais mērķis tiesībām, un noteikti mērķi konkrētām normām ir ar morālu vai materiālu raksturu (taisnīgums, sabiedriskais labums u.tml.). Daudzo tiesību normu mazajiem „juridiskajiem mērķīšiem” vajag kopīgi sasniegt juridisko drošību un stabilitāti valstī. Sociālās kārtības aizsardzība un nodrošināšana dažkārt tiek pasniegta kā viena no tiesību mērķiem, līdzīgi kā taisnīgums vai sociālais progress. Tomēr tiesiskā drošība tehniski pati par sevi (fr. *en soi*) nav uzskatāma par tiesību mērķi. Normas „mērķis nav būt pieejamai vai paredzamai”.⁸¹⁵

Tieši šādā aspektā efektivitātes principu ir iespējams skatīt kā tiesiskās drošības principa mūsdienīgu variāciju. Tiesiskā drošība ir vienkārši cits tiesību efektivitātes nosacījums. Tā rada tehnisku izjūtu un neveido tiesību gala mērķi (fr. *finalité*). Mērķis tiesībām nevar būt vienkārši būt paredzamām vai pieejamām.⁸¹⁶ Jāatzīmē, ka tieši juridiskā drošība kā vispārējais tiesību princips mūsdienās bieži kolidē ar citiem tiesību principiem, piemēram, taisnīgumu. Jāņem vērā, ka katrs no šiem principiem iemieso citas vērtības. Drošība un taisnīgums dažkārt nostājas viena otram opozīcijā, dažkārt radot iespaidu, ka viens no principiem ir konservatīvs, bet otrs – liberāls. Dot priekšroku vienam vai otram principam drīkst tikai, izvērtējot situāciju. Juridiskā kārtība nozīmē konstantu šo pretrunīgo principu līdzāspastāvēšanu. Jau iepriekš pieminētā 1892. gada lieta *Patureau-Miran v. Boudier* Francijā⁸¹⁷ iezīmēja jaunu tiesību filosofijas diskusiju: kā harmonizēt pretrunas starp taisnīgumu un tiesisko drošību sabiedrības interesēs.

Tādēļ tiesiskās drošības princips ir parādījies franču tiesībās kā aprakstošs princips vai loģikas princips. Juridiskās drošības princips, iepriekš retu reizi minēts franču tiesu spriedumos, arvien biežāk sevi pieteicis kopš 1990. gadu beigām. Tieši pateicoties efektivitātes principa atzīšanai, Francijas Konstitucionālā Padome pievienojusi likumu pieejamības un skaidrības

⁸¹⁵ Piazzon Th. La sécurité juridique. Doctorat et Notariat, Collection de Thèses, Tome 35, Lextenso editions, 2009, p.12.

⁸¹⁶ Sīkāk sk: Ibid, p.12 un p.32.

⁸¹⁷ 1892.gada 15.jūnija spriedumu *Patureau-Miran v. Boudier* lietā dēvē par revolucionāru, jo pirmo reizi kopš Francijas Civilkodeksa pieņemšanas tiesa atļāvās burtiski nesekot likuma burtam, bet gan piesauca „taisnīguma principu” netaisnīgas iedzīvošanās gadījumā. Šo spriedumu Francijā kritizēja kā tiesiskās stabilitātes draudu. Skatīt sīkāk: Friedmann D. Unjust Enrichment, Pursuance of Self-interest, and the Limits of Free Riding. *Loyola of Los Angeles Law Review*. Vol.36. 2002, pp. 836-839. Pieejams: <http://llr.lls.edu/volumes/v36-issue2/friedmann.pdf> [aplūkots 2012. gada 3. jūnijā].

apsvērumiem arī juridiskās drošības elementu: „vienlīdzība likuma priekšā, kas sludināta Cilvēktiesību deklarācijas 6. pantā, un nepieciešamās 16. pantā dotās „tiesību garantijas” nevarētu būt efektīvas, ja pilsoņu rīcībā nebūtu pietiekamas zināšanas par normām, kas uz tiem attiecas”.⁸¹⁸

Tiesiskās drošības jēdziens sevī ietver trīs pazīmes – pieejamību, stabilitāti un paredzamību. Interesants ir konstatējums: „tiesiskā drošība (...) ir vairāk atkarīga no politiskās un juridiskās audzināšanas, nekā no konstitucionālām garantijām”.⁸¹⁹ Francijas tiesību zinātnē tiek izteikts viedoklis, ka mūsdienās jau par atsevišķu tiesību analīzes novirzienu ir kļuvusi juridiskās nedrošības iemeslu nozākāšana, tādējādi iedragājot tiesību autoritāti. Likumu inflācija un likumdošanas nestabilitāte, normu kvalitātes degradācija un to „retrodarbība” visbiežāk tiek īstenota tieši no juridiskās drošības nodrošināšanas subjektu puses.⁸²⁰

Tiesību stabilitātes īstenošanā doktrīna atzīst divu aspektu mijiedarbību: no vienas puses, tiesību stabilitāte balstās uz normu hierarhijas respektu, otrkārt, stabilitāte nozīmē likuma satura izmaiņu neesamību.⁸²¹ Ir svarīgi atzīmēt, ka nestabilitātes problēma nav skaidrojama vienkārši kā likuma izmaiņas kā tādas. Nestabilitāti rada patoloģija – nesamērīgs izmaiņu pieaugums. Ideja, ka viena no tiesību vērtībām ir to stabilitāte, ir plaši atzīta tiesību doktrīnā.⁸²² Juridiskās drošības princips ir attīstījies līdz ar tiesiskās valsts idejas attīstību, un tas mēģina neitralizēt likumu nestabilitāti un „juridisko normu draudus pārņemt visu sabiedrību”.⁸²³ Tiesiska valsts vēlas radīt tiesisku sabiedrību, kurā gandrīz visas darbības iekļaujas likumības robežās, un kas rada ilūziju, ka „neatkarīgi no problēmas, vai tā būtu ētiska, sociāla vai ekonomiska, ir iespējams iegūt juridiskas atbildes”.⁸²⁴

Tiesiskās drošības principa ciešā saikne ar efektivitāti ir pamatojama ar to, ka likumu pieejamība un skaidrība bieži tiek nostādīta kā tiesību efektivitātes priekšnosacījums, kas „ir

⁸¹⁸ Décision n° 99-421 DC du 16 décembre 1999, Francijas Konstitucionālās Padomes spiedums. Pieejams <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/les-decisions/acces-par-date/decisions-depuis-1959/1999/99-421-dc/decision-n-99-421-dc-du-16-decembre-1999.11851.html> [aplūkots 2012. gada 3. jūnijā].

⁸¹⁹ Borda G.A. Portée et limitations du droit transitoire. Dans: Melanges en l'honneur de Paul Roubier. Tome 1. Paris: Librairies Dalloz & Sirey, 1961, p.81.

⁸²⁰ Piazzon Th. La sécurité juridique. Doctorat et Notariat, Collection de Theses, Tome 35, Lextenso editions, 2009, p.1.

⁸²¹ Ibid, p.32.

⁸²² Tiesību zinātnē dažkārt tiek dota atsauce uz maksimu, kuras teksts atrodams arī uz Parīzes Tiesu nama ēkas (Palais de Justice) saules pulksteņa: „hora fugit, stat jus”, kas tulkojumā no latīņu valodas nozīmē „laiks iet, tiesības paliek”.

⁸²³ Carcassonne G. Société de droit contre État de droit. Dans: L'Etat de droit. Melanges en l'honneur de G.Braibant. Paris: Dalloz, 1996, p.37.

⁸²⁴ Ibid.

jāpiemēro visiem tiesību subjektiem”.⁸²⁵ Neskatoties uz to, ka pēc dažu autoru domām juridiskās drošības principa kontūras ir iezīmējušās tieši franču tiesību teorijā,⁸²⁶ pašā Francijā juridiskās drošības principa atzīšana nenotika ātri.⁸²⁷ Tikai kopš 1996. gada Konstitucionālās padomes sprieduma⁸²⁸ konstitucionālā līmenī arvien vairāk tiek atzīts juridiskās drošības princips. Vācijā juridiskā drošība tiek apzīmēta kā „būtiska komponente” (vāc. *wesentlicher Bestandteil*) tiesiskas valsts pamatlikuma „pamatlēmuma” (vāc. *Grundentscheidung*) pieņemšanā.

Profesors A. Ārnuls ir skaidri norādījis, ka efektivitātes principu EST piemēro dažādos gadījumos, lai nodrošinātu Eiropas tiesību rezultātu sasniegšanu, kā arī kontekstā ar likumīgas palāvības aizsardzību.⁸²⁹ Tieši tiesiskās drošības principa pārkāpums bieži vienlaikus licis tiesai atsaukties arī uz efektivitātes principu, piemēram, lietā *Magorrian and Cunningham v EHSSB and DHSS* (1997), jo sievietes bija izslēgtas no darba devēja pensiju shēmas. Lietā *B.S. Levez v T.H. Jennings (Harlow Pools) Ltd.* (1998) Tiesa norādījusi, ka efektivitātes princips pieprasa neapgrūtināt tiesību piemērošanu.

Tiesību efektivitātes nosacījumu ir iespējams uzskatīt kā mūsdienīgu tiesiskās drošības principa izpratnes paplašinājumu, kas vienlaikus attīsta konstitucionālo tiesību dzīvīgumu un radošumu. Princips par efektīvu tiesisko aizsardzību ES tiesībās „šķiet, iegūst arvien lielāku nozīmi EST tiesu praksē” un tas „pārākuma, tiešās iedarbības un valsts atbildības skeletam pievieno miesu, ļaujot to atdzīvināt”.⁸³⁰

5.3.2 Proporcionalitātes princips un samērīguma princips

Mūsdienu Eiropas tiesiskā doma orientējas uz racionālu likumdevēju un uz labu pārvaldību kā demokrātijas garantiem. Tādēļ īpaši uzmanību saista mūsdienu Eiropas konstitucionālo tiesu un EST argumentācija, analizējot, kā normatīvajos aktos un valsts

⁸²⁵ Piazzon Th. La sécurité juridique. Doctorat et Notariat, Collection de Thèses, Tome 35. Paris: Lextenso editions, 2009, p.66.

⁸²⁶ Par termina evolūciju tiesību zinātnē skatīt: Valembos A.-L. La constitutionnalisation de l'exigence de sécurité juridique en droit français. Paris: LGDJ, 2005, p. 524.

⁸²⁷ Sīkāk sk: Tulkens F. La sécurité juridique: un idéal à reconsidérer. Revue interdisciplinaire d'études juridiques, Bruxelles, 1990, Nr. 24, p. 38; Pacteau B. La sécurité juridique, un principe qui nous manque ? AJDA, 1995, p. 155.

⁸²⁸ Francijas Konstitucionālās Padomes 1995. gada 28.decembra spriedums Nr. CC Nr 95-369 DC.

⁸²⁹ Arnall A. The European Union and its Court of Justice. Oxford : Oxford University Press, 2006, p. 330.

⁸³⁰ Arnall A. The principle of effective judicial protection in EU law: an unruly horse? European Law Review, 2011, 36(1), p. 51.

institūciju praksē tikuši īstenoti proporcionalitātes un samērīguma principi. Uzskatāms, ka arī šajos principos figurē efektivitātes kritērijs. Piemēram, EST efektivitāti skata ne tikai kā atsevišķu principu, bet arī kā nepieciešamu raksturojošo elementu taisnīga sprieduma argumentācijā, paredzot tādu sankciju, kam ir „reāli atturoša ietekme uz darba devēju”.⁸³¹

Tiesību zinātnieki proporcionalitāti ir nodēvējuši par „visveiksmīgāko juridisko transplantāciju (..) divdesmitā gadsimta otrajā pusē”.⁸³² Minētā principa pareizu piemērošanu saista ar četru soļu metodi, kurā vismaz divi no soļiem cieši saistāmi ar jautājumu par tiesību normas efektivitāti.⁸³³

Tomēr, līdzīgi, kā tas ir ar citiem tiesību principiem, prasība pēc efektivitātes nevar notikt neatkarīgi no vispārējās tiesu prakses un esošā un sasniegtā tiesiskā līmeņa. Ikviens vispārējais tiesību princips un tā attīstības ātrums un līmenis ir atkarīgs no vispārējā tiesiskā stāvokļa. Sasteigta un pārspīlēta viena principa izcelšana nav pieļaujama. Tieši tā varētu skaidrot ģenerālvokāta viedokli lietā *Van Schijndel un Van Veen v. SPF* : „ja pieņemtu viedokli, ka nacionālajiem procedūras noteikumiem vienmēr jāpakļaujas Kopienas tiesībām, tas nepamatoti noraidītu Dalībvalstu tiesību sistēmu pamatā nostiprinātos principus. Tas novestu tālāk, nekā tas ir nepieciešams efektīvai tiesiskajai aizsardzībai. To varētu uzskatīt par proporcionalitātes un, plašāk skatoties, subsidiaritātes principa pārkāpumu, kas precīzi ataino balansu, ko Tiesa ir vēlējusies sasniegt šajā jomā daudzu gadu garumā. Tas arī dotu iemeslu pieaugošām anomālijām, jo iedarbības rezultātā tiktu pieļauta lielāka aizsardzība Kopienas tiesībām, kas pēc būtības nav svarīgākas kā tiesības, ko aizsargā nacionālās tiesības.”⁸³⁴ Tātad vispārējie tiesību principi nevar tikt analizēti atrauti ne tikai viens no otra, bet arī no tiesiskās realitātes.

Mūsdienās tiesas, īpaši konstitucionālās tiesas, saskaras ar ļoti jūtīgu uzdevumu, „izskatot proporcionalitāti starp (..) ierobežojumiem un likuma nosprausto mērķi”⁸³⁵. Uzskatāms, ka proporcionalitāti starp ierobežojumiem un likuma mērķiem tiesa skata no diviem aspektiem:

⁸³¹ Eiropas Savienības (bij. Kopienas) tiesas 1986. gada 26. februāra spriedums lietā: C- 152/84 Marshall v. Southampton and South West Hampshire Area Health Authority.

⁸³² Angl. *legal transplant*.

⁸³³ Kā norādījis V.Perju, proporcionalitātes testā ir četri soļi: 1) tiesas jautā, vai likums ir piemērots līdzeklis paredzētā mērķa sasniegšanai; 2) vai ir nepieciešams likums minēto mērķu sasniegšanai; 3) vai pastāv līdzekļi ar mazāku iejaukšanās pakāpi; 4) tiek balansēti zaudējumi, ko nes iejaukšanās konstitucionāli aizsargātajās tiesībās un ieguvums, ko nodrošina likums. Interesanti, ka eksperti atzinuši, ka Vācijā tieši trešais solis ir bijis izšķirošais likumu atzīšanai par neproporcionālu. Skat. Perju V. A Comment on Jurisprudence. Boston College Law School Faculty Papers, 2009, Vol.89., p. 431. Pieejams: <http://lawdigitalcommons.bc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1246&context=lsfp> [aplūkots 2012.gada 3.jūlijā].

⁸³⁴ Apvienotā lieta C-430 un C-431/93 Van Schijndel and Van Veen v. SPF [1995] ECR I-4705 paragr. 4715- 4716.

⁸³⁵ Canivet G. Augstāko tiesu loma un funkcijas mūsdienu sabiedrībā – Eiropas pieredze. Pamatziņojums konferencē „15 Years of Independence: Is It a Reason to Celebrate?” 2005. gada 7. oktobrī. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=2&mid=19> [aplūkots 2012. gada 3. jūnijā].

samērīguma (proporcionalitātes) un saprātīguma (reālās iespējas īstenot likuma mērķi). Pirmais no šiem aspektiem var tikt uzskatīts par juridisko aspektu, bet otrais – par tiesiski politisko. Tas, ka tiesu vara tomēr ir tiesīga apsvērt un apšaubīt nacionālās tiesības, liecina par fundamentālu likumdevēja un tiesu varas grožu ietekmes maiņu. Tiesu vara kā juridiskās sistēmas pārzinātāja ar tiesībām „labot likumu” mūsdienās ir tas instruments, kas var garantēt efektīvu tiesību piemērošanu, taču vienlaikus pastāv risks par tiesas iejaukšanos politikā.

Jāatzīst, ka teorijā ir neiespējami definēt to robežšķirtni, kad tiesa uzskata, ka tomēr jautājums ir politisks un neattiecas uz tiesību jomu, un kad tomēr vispārējie tiesību principi (piem., proporcionalitāte) var tikt pavērsti pret pašu likumdevēju. Piemēram, tā dēvētajā „pensiju lietā” Satversmes tiesa norādīja: „Izvērtējot piemērotību, Satversmes tiesa nevar stāties likumdevēja vietā un norādīt uz piemērotākiem politiskajiem lēmumiem vai arī noteikt, kā sadalāmi valsts budžeta līdzekļi. Tiesas uzdevums ir izvērtēt, *vai apstrīdētās normas ir saprātīgas* un saskaņotas, vai valsts rīcībā ir to ieviešanai nepieciešamie resursi, vai normas ir līdzsvarotas, elastīgas un paredz īstermiņa un ilgtermiņa vajadzību apmierināšanu, kā arī vai šīs normas ir pārskatāmas un darītas zināmas sabiedrībai.”⁸³⁶ Autoresprāt, tieši saprātīguma kritērijs rada lielu spriedzi tiesas un likumdevēja funkciju nodalīšanā. Pēdējos gados Eiropā saprātīguma kritērijs ir kļuvis par izšķirošo vairāku nozīmīgu spriedumu pieņemšanā. Piemēram, Satversmes tiesa, argumentējot savas pilnvaras izsvērt, vai likumdevējs bija pieņēmis saprātīgu lēmumu, pamatojās uz 2009. gada ECT spriedumu lietā *Moskal v. Poland*, kurā ECT norādīja, ka sabiedrības intereses arī pensiju vai tām pielīdzināmu maksājumu samazināšanas kontekstā atstāj likumdevējam plašu rīcības brīvību. Šo rīcības brīvību tiesai ir pienākums respektēt, ja vien likumdevēja rīcībai nav acīmredzami *trūcis saprātīga pamatojuma*.⁸³⁷ Īpaša uzmanība ir pievēršama tam, ka konstitucionālā tiesa praktiski veic *ex post* novērtējumu par likuma izstrādes procesa kvalitāti. Tādējādi, izmantojot ECT tiesu praksi un doktrīnu, tiek attaisnota un argumentēta kritika, kas vērsta pret nekvalitatīvu likumdevēja darbu. Satversmes tiesa 2009. gadā tā dēvētajā „Pensiju lietā” secināja: „Satversmes tiesai nav pamata atzīt, ka alternatīvie

⁸³⁶ Langa P. Taking Dignity Seriously. Judicial Reflections on the Optional Protocol to the ICESCR, *Nordic Journal of Human Rights*, 2009, Vol. 27, Nr. 1, p. 33. Citēts pēc: Par likuma "Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009.gada līdz 2012.gadam" 2.panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109.pantam un 3.panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109. pantam. Satversmes tiesas 2009. gada 21.decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01.

⁸³⁷ ECT spriedumu lietā *Moskal v. Poland*, Application No. 10373/05, 15 September 2009, para. 61. Citēts pēc: Par likuma "Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009.gada līdz 2012.gadam" 2.panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109.pantam un 3.panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109. pantam. Satversmes tiesas 2009. gada 21.decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01.

risinājumi, kuriem trūkst nepieciešamā pamatojuma un ekonomisko un sociālo seku izvērtējuma, būtu atzīstami par pietiekami apsvērtām apstrīdēto normu alternatīvām. Steiga un nepietiekamā ekspertu iesaiste neļāva likumdevējam pienācīgā kārtībā izvērtēt alternatīvus risinājumus un noteikt saudzējošu pāreju. Tiesību zinātnē ir atzīts: kavēšanās, neparedzamība un nekonsekvence valsts varas izmantošanā ir pierādījums tam, ka valsts veiktie un ieviestie pasākumi ir noveduši pie samērīguma principa pārkāpuma.”⁸³⁸

5.4 Efektivitāte – starptautisko tiesību princips

Efektivitātes principa nozīme valsts iekšējā dzīvē un starptautiskā līmenī ir nošķirama ne tikai teorētiskā, bet arī praktiskā līmenī. Starptautiskajās tiesībās jēdziens „efektivitāte” dažādās nozīmēs ir ticis izmantots kopš XX gadsimta vidus. Pirmkārt, tas bijis saistīts ar tiesību faktisko ievērošanu, kas ir nodalīta no tiesību spēkā esības. H. Kelzens šo jautājumu skatījis tieši spēkā esības kontekstā: „Princips, ka tiesiskajai kārtībai visā tās kopumā ir jābūt efektīvai, lai tā būtu spēkā esoša, pats par sevi ir norma”.⁸³⁹

Kā norādīts Maksa Planka Starptautisko publisko tiesību enciklopēdijā, efektivitātes princips tiek pieminēts pārsvarā divos veidos:

1) lai atsauktos uz starptautisko līgumu interpretācijas noteikumu *ut res magis valiat quam pereat*,⁸⁴⁰

2) lai apzīmētu vai raksturotu situācijas, kad faktiskajai situācijai starptautiskajās tiesībās ir lielāka ietekme uz likuma normu nekā nacionālajās tiesībās. Tā kā starptautiskajās publiskajās tiesībās nepastāv centrālās varas, tiesību subjektiem ir jāpaļaujas uz pašīstenošanās līdzekļiem savu tiesību aizsargāšanā un īstenošanā, kas likumsakarīgi paredz, ka „juridiskās fikcijas starptautiskajās tiesībās netiek atzītas.”⁸⁴¹

Starptautisko tiesību literatūrā var izšķirt šādus efektivitātes principa piemērošanas veidus:

⁸³⁸ Satversmes tiesas spriedumā izmantots citāts. Grām: Harris D., O’Boyle M., and Warbrick C. Law of the European Convention on Human Rights, 2nd ed., Oxford University Press, 2009, p. 676.p. Citēts pēc: Par likuma "Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009.gada līdz 2012.gadam" 2.panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109.pantam un 3.panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109. pantam. Satversmes tiesas 2009. gada 21.decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01.

⁸³⁹ Kelsen H. Principles of International Law. New York: Rinehart & Company, 1952, p.414.

⁸⁴⁰ Angl. val. *That the matter may have effect rather than fail.*

⁸⁴¹ Taki H. „Effectiveness”. In: Max Planck Encyclopedia of Public International Law 2010 (www.mpepil.com).

- 1) pastāv viedoklis, ka efektivitātes jēdziens attiecas uz visiem gadījumiem, kad faktiskā situācija ļoti ietekmē tiesību normas, īpaši tas skar lielvalstu ietekmi uz starptautiskajām tiesībām⁸⁴² vai jaunu daudzpusēju līgumu steidzamu izstrādi pēkšņu sociālo pārmaiņu gadījumos⁸⁴³. Kā norāda H. Taki, starptautisko tiesību rašanās faktisko apstākļu rezultātā pētniecību veic socioloģija, atzīstot, ka īpaši interesanta ir starptautisko paražu tiesību ģenēze, kas rodas, pastāvot valstu praksei *opinio iuris* formā⁸⁴⁴;
- 2) ir autori, kuri efektivitātes principa pieļaujamību izprot šaurā nozīmē, attiecinot to tikai uz gadījumiem, kad faktiskā situācija ir izšķiroša juridiskā statusa noteikšanai vai juridisko tiesību nodrošināšanai.⁸⁴⁵

Mūsdienās ievērojams vērsts ir itāļu tiesību zinātnieka E.Milano darbs „Nelikumīgas teritoriālās situācijas starptautiskajās tiesībās”, kurā īpaša nozīme piešķirta tieši efektivitātes kā vispārējā tiesību principa analīzei mūsdienu kontekstā.⁸⁴⁶ Apakšnodaļā „Efektivitātes koncepts starptautiskajās tiesībās” autors norādījis uz minētā koncepta vēsturisko izcelsmi.

Efektivitātes jēdzienu bieži saista ar vienu no starptautisko tiesību pamatjautājumiem par valsti kā starptautisko tiesību subjektu. Valstī ir jābūt faktiskai varai, pat neatkarīgi no varas maiņas konstitucionalitātes. Tādējādi „efektivitātes princips pilda valsts brīvības izvēles funkciju, ļaujot tai izvēlēties tās politisko iekārtu. Vienlaikus šis princips juridiski nepieļauj pretenzijas pret valdības izveidi, kas ignorē cilvēktiesības vai vairās demokrātiju.”⁸⁴⁷ Starptautiskās tiesību sistēmas galvenā iezīme ir tāda, ka tajā nepastāv juridiski tehniska centralizācija, nav hierarhijas, kā tas ir iekšējās valsts sistēmās. „Valstiskā līmenī pozitīvās tiesības ir veidotas no tiesību kopuma, ko rada kompetentas iestādes (formālais kritērijs); valstiska kārtība ir vispārēji efektīva, tiesības ir kopumā efektīvas jo pastāv efektīva kārtība”.⁸⁴⁸

Interesantas ir starptautisko tiesību ekspertu diskusijas par valsts starptautiskās atzīšanas (kā politiska un juridiska priekšnoteikuma) lomu efektivitātes principa nozīmes analīzē. Tāpat atzīts,

⁸⁴² Krüger H. „Effektivität“. In: Schlochauer H.-J. (ed) Wörterbuch des Völkerrechts vol. 1 (2nd edn)“. Berlin: Walter de Gruyter, 1960, p.411. Citēts pēc: Taki H. „Effectiveness“. In: Max Planck Encyclopedia of Public International Law 2010 (www.mpepil.com).

⁸⁴³ Visscher C. De. Les effectivités du droit international public. Paris:Pedone, 1967, pp. 15-16. Citēts pēc: Taki H. „Effectiveness“. In: Max Planck Encyclopedia of Public International Law 2010 (www.mpepil.com).

⁸⁴⁴ Touscoz T. Le principe d'effectivité dans l'ordre international. Paris: Pichon et Durand-Auzias, 1964, pp. 49-50.; Bleckmann A. Völkerrecht. Baden-Baden:Nomos, 2001, p. 84.

⁸⁴⁵ Verdross A., Simma B. Universelles Völkerrecht: Theorie und Praxis (3rd edn). Berlin: Duncker & Humblot, 1984, S. 51.

⁸⁴⁶ Milano E. Unlawful Territorial Situations in International Law – Reconciling Effectiveness, Legality and Legitimacy. Leiden: Brill, 2005.

⁸⁴⁷ Taki H. „Effectiveness“. In: Max Planck Encyclopedia of Public International Law 2010 (www.mpepil.com).

⁸⁴⁸ Touscoz J. Le principe d'effectivité dans l'ordre international. Paris: LGDJ, 1964, p. 4.

ka, tā kā nepastāv īpašu institūciju, kas konstatētu valsts esamību, esošās valstis ir tās, kuras, līdzīgi tiesai nacionālā valstī, juridiski novērtē, vai jaunā valsts ir izpildījusi visus valstiskuma kritērijus. Tomēr, „atšķirībā no efektivitātes principa, valsts atzīšana nav valstiskuma prasība”⁸⁴⁹, un tā nevar ietekmēt efektivitātes principa nozīmi valsts izveidošanā. Mūsdienu pasaules politisko notikumu rezultātā ir bijuši gadījumi, kad esošās valstis nav atzinušas jaunas valsts izveidi, tādējādi to atzīstot par *de facto* režīmu. Arī šajā situācijā efektivitāte ir kalpojusi par galveno kritēriju, lai atzītu *de facto* režīma esamību.⁸⁵⁰

Kā norādījis H. Taki, mūsdienu starptautiskajās tiesībās efektivitātes principa nozīme attiecībā uz valstu atzīšanu ir samazinājusies. Tas saistāms ar mūsdienu jauno pieeju valsts atzīšanas procesā dot priekšroku tautas pašnoteikšanās tiesībām, nevis jau izveidotas efektīvas varas struktūras esamībai (ANO, piemēram, pastāv tendence atteikties atzīt tādu valsti, kas izveidota, pārkāpjot cilvēktiesības).⁸⁵¹

Arī kara gadījumā efektivitātes principa piemērošana ir sašaurināta, jo, atšķirībā no agrākā regulējuma, kad ar militāru spēku tika paplašinātas valstu teritorijas, mūsdienu ANO Hartas 2. pants neparedz⁸⁵² piemērot spēku teritorijas iegūšanai. Starptautiskajās privāttiesībās efektivitātes princips ir izšķirošs situācijās, kad jāregulē kolīzijas starp normām, kas nosaka, piemēram, valsts piederību. Izšķirot, kuras nacionālās normas tiks piemērotas subjektam, kam ir divu valstu piederība, izšķirošie būs argumenti un apstākļi, kas liecinās par lielāku saistību ar vienu no valstīm. Nozīmīgākais šajā jomā ir 1955. gada Starptautiskās tiesas spriedums lietā *Nottebohm (Liechtenstein v. Guatemala)*, kuras rezultātā ir attīstījies tā dēvētais Noteboma princips (efektīvas pilsonības princips).⁸⁵³ Pat XXI gadsimta sākumā, neskatoties uz ANO Hartas 2. pantu, kas aizliedz ar spēku iegūt teritorijas, pasaulē pastāvēja/ pastāv „karstie punkti” – teritorijas, par kurām cīnās dažādas nācijas, valstis un militārie spēki. Tādējādi ir jāmeklē risinājumi efektivitātes kā principa nostiprināšanai.

Secināms, ka efektivitātes princips starptautiskajās tiesībās ir izšķirošs, kad juridiskā statusa vai tiesību atzīšanā vai noteikšanā ir jāvērtē faktiskā situācija un apstākļi. Efektivitātes princips mūsdienās spēcīgi ietekmē visas situācijas, kad to risināšanā nav centralizētas varas elementu. Tomēr, pateicoties Apvienoto Nāciju aktivitātei, kas ietver arvien lielāku regulējumu un jaunu kritēriju izstrādi, šā principa nozīme ir samazinājusies, t.i., netiek uzskatīta par prioritāru

⁸⁴⁹ Taki H. „Effectiveness”. In: Max Planck Encyclopedia of Public International Law 2010 (www.mpepil.com).

⁸⁵⁰ Sīkāk sk: Ibid.

⁸⁵¹ Sīkāk sk: Ibid.

⁸⁵² Apvienoto Nāciju Organizācijas Statūti (Harta). 2 (4). pants. Pieejams:

<http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/anostat.htm> [aplūkots 2012. gada 22. oktobrī];

⁸⁵³ *Nottebohm (Liechtenstein v. Guatemala)*, International Court of Justice, Judgment of 6 April 1955.

(piemēram, teritorijas iegūšanā, valsts starptautiskās atzīšanas u.c. situācijās). Efektivitātes princips, kura izcelsme ir paražu tiesības, ir rodams ne tikai starptautiskajās tiesībās, bet arī nacionālajās tiesībās. Tomēr, kā atzīst H.Taki, ir retums, ka šo tiesību institūtu analīzē tiesību zinātnē *expressis verbis* būtu pieminēts efektivitātes princips.⁸⁵⁴

Neapšaubāmi, efektivitātes princips, pamatoti iederoties tiesību drošības (noteiktības) principu grupā, pilda tiesību sistēmas sakārtotības, paredzamības, funkcionētspējas uzdevumu. XX gs. nogalē arvien plašāk efektivitātes princips ir ticis atzīts un pielietots situācijās, kad jāneregulē jautājumi par valsts teritorijas, robežu, tās iedzīvotāju stāvokļa stabilitāti, kā arī lai īstenotu *uti possidetis* nostādnes principu. „Nevar atzīt, ka vienīgais kritērijs, lai novērtētu valdības tiesības runāt savas valsts vārdā, būtu efektivitāte. Tai jāietver arī legalitātes un legimitātes prezumcija; ar to tiek domāta vispārējā tautas piekrišana varas pielietojumam(..); (Bet) dzīvē likumīgās kārtības efektivitāte ir tālu no neapstrīdamības, tā balstās uz socioloģisku fenomenu, ne uz filosofisku principu. Tā šo principu saglabā savai ērtībai, nevis ticamībai”.⁸⁵⁵ Līdzīgu viedokli pauž arī mūsdienu tiesību zinātnieki, īpaši uzsverot efektivitātes principa nespēju kļūt par vienīgo izšķirošo argumentu valstu starptautiskās atzīšanas problemātikā. Šveices profesore A.Petersa (*Anne Peters*) norādījusi, ka, piemēram, Kosovas un Somālijas valstu starptautiskā atzīšanā efektivitāte nav bijusi izšķiroša.⁸⁵⁶

Taču efektivitātes jēdziens globāli parādās valstisko attiecību līmenī vai revolucionāro krīžu gadījumos.⁸⁵⁷ Spēkā esoša likumība tiek efektīvi īstenota, lai radītu jauno legimitāti. Revolūcija rada izmaiņas visā juridiskajā sistēmā ar efektīvām izmaiņām. Ikvienu jaunā legimitāte var tikt likta uz jautājuma zīmes. Tikai tad, ja pierādās jaunās kārtības efektivitāte, tad to atzīst par izdevušos revolūciju. Tādēļ revolūciju juridiskajai teorijai noteikti ir saikne ar efektivitātes principu, pat ja tas nav vārdos formulēts.

Efektivitātes principa piemērošana loģiski un nepieciešami ir atkarīga no tā, vai, piemēram, starptautisks līgums ir noslēgts vardarbīga spiediena rezultātā. Ir nošķirami gadījumi, kad spēks ir vērsts uz pašam līguma dalībniecēm (valstīm) vai valsts iekšienē, piemēram, attiecībā uz tās iedzīvotājiem no valsts varas puses. Tiesību zinātnieki izvirza hipotēzi, ka

⁸⁵⁴ Skatīt sīkāk: Taki H. „Effectiveness”. In: Max Planck Encyclopedia of Public International Law 2010 (www.mpepil.com).

⁸⁵⁵ Dupuy J.-R. Aggression indirecte et intervention sollicitée; à propos de l'affaire Libanaise, AFDI, 1958, p. 432, citēts pēc Touscoz J. Le principe d'effectivité dans l'ordre international. Paris: LGDJ, 1964, p. 143.

⁸⁵⁶ Peters A. Statehood after 1989: „Effectivités” between Legality and Virtuality, p.7. ESIL 2010 conference International Law 1989-2010: A Performance Appraisal” Cambridge, England on 2-4 September 2010. Konferenču materiāls. Pieejams: http://www.esil-en.law.cam.ac.uk/Media/Draft_Papers/Peters_ESIL2010_Draft_Paper.pdf [aplūkots 2012. gada 3. jūnijā].

⁸⁵⁷ Touscoz J. Le principe d'effectivité dans l'ordre international. Paris: LGDJ, 1964, p.5.

vardarbības pielietošana pret dalībvalsti ļauj neatzīt šādu līgumu. Tomēr, ja vardarbība ir notikusi valsts iekšienē, līgums ir efektīvi piemērojams, un tas starptautiski ir atzīstams.⁸⁵⁸

Neskatoties uz vienoto terminoloģiju, autoresprāt, starptautiskajās tiesībās efektivitātes princips iezīmē citas kvalitātes un ir pētāms kā atsevišķs jautājums. Efektivitātes princips tiek cieši saistīts, piemēram, ar valsts kompetences spēkā esamības doktrinālajām teorijām (plurālisms, monisms), kā arī ar problēmām, kas saistītas ar dažādu politisku režīmu atzīšanu (piem., Ķīnas Tautas Republika, PSRS). Doktrīnā tiek atzīts, ka efektivitātes nosacījums ir galvenais vai pat vienīgais kritērijs valsts un tās izvēlēta valdīšanas veida kompetences atzīšanai. H.Kelzens ir skaidri atzīmējis, ka „efektivitātes princips ir tādējādi viens no fundamentālajiem noteikumiem starptautiskajās tiesībās.”⁸⁵⁹ Vēl vairāk, tiek izteikts viedoklis, ka valstiskums pats „ir efektivitāte”.⁸⁶⁰ Piekrītot H. Kelzena idejai, zinātnieks Ž.Tušozs (*J.Touscoz*) secinājis, ka tieši efektivitātes princips ir noteicošais starptautiskajās tiesībās un ir kārtības un stabilitātes faktors, ļaujot bieži īstenotai praksei pakāpties uz juridiskas normas statusu. Tādējādi princips ir vienlaikus evolūciju un izmaiņas veicinošs princips, ierindojoties starptautisko tiesību avotu klāstā. Efektivitātes princips nav paražu noteikums, tam ir vispārēja daba. Tas nav balstīts uz vienu laiku un vietu, tas nav saistīts ar normas noteiktu saturu, bet gan ar visām normām un juridiskajām situācijām starptautisko tiesību sistēmā.⁸⁶¹

Efektivitātes principa svarīgums starptautiskajās tiesībās ir pamatots ar spriedzi, kas pastāv starpvalstu varas izpausmēs politiskajās attiecībās. Šī spriedze no politikas jomas tiek pārnesta uz tiesībām kā efektivitātes princips.⁸⁶² Tas skaidri parādās kā valstu cīņa par kādas situācijas radīšanu, atzīšanu vai kāda nosacījuma paildzināšanu vai saīsināšanu.

Efektivitātes principam kā valstiskuma kritērijam ir divējāda nozīme. „Pirmkārt, tas nozīmē reālu varu pretstatā vājiem vai pat virtuāliem institūtiem. Efektivitāte nozīmē arī ko citu: tā nozīmē nejuridisku (angl. *extra-legal*) varu pretstatā institūtiem, kas apmierina tiesiskuma vai pat leģitimitātes standartus”.⁸⁶³

⁸⁵⁸ Skatīt: Touscoz J. Le principe d'effectivité dans l'ordre international. Paris: LGDJ, 1964, p.112-113.

⁸⁵⁹ Kelsen H. Théorie générale des normes. Paris: PUF, 1996, p. 345.

⁸⁶⁰ Crawford J. The Creation of States in International Law. 2nd edn. Oxford: Clarendon Press, 2006, p. 37.

⁸⁶¹ Touscoz J. Le principe d'effectivité dans l'ordre international. Paris: LGDJ, 1964, p. 256.

⁸⁶² Truyol y Serra A. Théorie du droit international public. Cours général. Recueil des cours, Collected Courses, Tome 173. Hague: Brill, 1981, p.101.

⁸⁶³ Peters A. Statehood after 1989: „Effectivités“ between Legality and Virtuality. ESIL, 2010. „Conference of International Law 1989-2010: A Performance Appraisal” Cambridge, England on 2-4 September 2010. Konferences materiāls. Pieejams: http://www.esil-en.law.cam.ac.uk/Media/Draft_Papers/Peters_ESIL2010_Draft_Paper.pdf [aplūkots 2012. gada 3. jūnijā].

Kā atzīst D. Loids, starptautiskās tiesības vēlas „pierādīt to funkcionēšanas dzīvotspēju, neskatoties uz piespiedu sistēmas trūkumu starptautiskajā līmenī”.⁸⁶⁴ Šādā gadījumā tiesiskais process tiek uzņemts tikai un vienīgi kā autoritātes vara, nevis spēka pielietojums. „Tikai ironiju var izsaukt (...) centieni izmantot piespiešanu starptautisko tiesību pārvēršanā par patiesi efektīvu regulēšanas institūtu starpvalstu attiecībās, kā atteikšanās no tiesībām ANO spēka pielietošanas labā.”⁸⁶⁵ Šāda kritika bija, piemēram, par ANO spēku izmantošanu Suecas krīzes laikā un Kongo/ Beļģijas krīzes laikā XX gadsimta 50. - 60. gados.

5.5 *Tiesību efektivitātes principa atzīšana Latvijā*

Latvijas tiesību zinātnē tiesību efektivitātes princips ir samērā mazpazīstams un tā analīze notikusi fragmentāri, dažkārt tikai atsaucoties uz principu, bet sīkāk neanalizējot tā saturu konkrētā gadījumā.⁸⁶⁶ Latvijā efektivitātes principa atzīšana notikusi pakāpeniski. Nozīmīgi ir nodalīt labas likumdošanas principu, uz ko autori atsaucas valsts pārvaldes vai, piemēram, tiesu darba kvalitātes analīzes jautājumos,⁸⁶⁷ no vispārējā tiesību principa – efektivitātes. Pirmajā gadījumā princips drīzāk ir valsts pārvaldes jeb menedžmenta kvalitātes rādītājs un kritērijs, bet otrajā – būtisks kritērijs tiesību sistēmas darbības novērtēšanā kopumā.

Būtisku ieguldījumu šā principa atzīšanā Latvijā devis Eiropas Cilvēktiesību tiesas jurists J. Rudevskis, 2011. gadā izdotajos Latvijas Republikas Satversmes VIII nodaļas komentāros uzsverot, ka „Satversmē, kā arī likumos un starptautiskajos līgumos garantētās pamattiesības ir

⁸⁶⁴ Ллойд, Д. Идея права. Москва: Югона, 2002, с. 41.

⁸⁶⁵ Ibid.

⁸⁶⁶ Sk. arī: Pļaviņa K. Kā risināt pretrunas starp Latvijas, starptautiskajām un Eiropas Savienības normām. Jurista vārds, 2011. 17. maijs, nr.20.

⁸⁶⁷ Latvijā līdz šim izteiktāka ir bijusi labas likumdošanas principa versija, kas nav šā promocijas darba tēma un tiek plašāk analizēta politikas zinātnes pētījumos. Par efektivitātes principu valsts pārvaldē skat., piem.: Knoks M. Par piemaksām un prēmijām valsts pārvaldē. Jurista vārds, 2001. 2. jūlijs, nr.21. Autors norādījis, ka, nosakot piemaksu un prēmiju kritērijus, jāievēro „valsts pārvaldes principi (stabilitātes un efektivitātes princips), proti, nedrīkst par neefektīvāku un valsts pārvaldei mazsvarīgāku darbu paredzēt lielāku piemaksu un prēmiju nekā par efektīvāku un valsts pārvaldei svarīgu darbu”. Jauns devums labas likumdošanas principa attīstībā Latvijā ir J. Plepa pētījums par šā principa attīstību. Skat.: Pleps J. The Principle of Good Legislation. In: The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. International Scientific Conference. 4-5 October, 2012, pp. 16 – 26.

vienmēr interpretējamās un piemērojamās tā, lai tās būtu **reālas un efektīvas, nevis iluzoras vai noteiktas tikai izskata pēc**”.⁸⁶⁸

Izvērstāka efektivitātes principa analīze sniegta Satversmes 89. panta⁸⁶⁹ analīzē. Lai Satversmē minētās cilvēka pamattiesības „patiešām būtu atzītas un aizsargātas”, J. Rudevskis minējis četrus pamatprincipus (tiesībkonformās interpretācijas, minimālo garantiju, tiesību efektivitātes un evolutīvās interpretācijas), kas jāievēro tiesību interpretācijas gaitā.⁸⁷⁰ Visi četri minētie pamatprincipi Satversmes tiesas praksē tiek piemēroti, taču tiesību doktrīnā Latvijā ir maz analizēti. Jāatzīst, ka efektivitātes princips nav skatāms atsevišķi un nošķirti no pārējiem tiesību interpretācijas principiem (tiesībkonformās interpretācijas, minimālo garantiju un evolutīvās interpretācijas), kas kopā sekmē cilvēka pamattiesību ievērošanu demokrātiskā valstī. J. Rudevskis vienkārši, bet skaidri norāda tiesību efektivitātes principa kodolu: nepadarīt tiesības „par tukšiem vārdiem”.⁸⁷¹

Latvijas Republikas Satversmes VIII nodaļā „Cilvēka pamattiesības” praktiski neviena panta pilnvērtīga satura interpretācija nav iespējama, ja netiek piemērots efektivitātes princips. Tas „vienādi skar jebkuras pamattiesības, taču praksē tas visvairāk tiek piesaukts procesuālo garantiju jomā”,⁸⁷² piemēram, Satversmes 92. pantā, kas paredz iespēju aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā.⁸⁷³

Savukārt, analizējot jūtīgo jautājumu par latgaliešu valodas lietošanu sarakstē ar valsts institūcijām Latvijā, J. Rudevskis, atsaucoties uz tiesību efektivitātes principu un veselo saprātu kā neatņemamiem tiesneša lēmuma sabiedrotajiem, secinājis, ka pieteikumu pieņemšanā ir jāpiemēro objektīvas saprotamības kritērijs: „Ja pieteikums ir uzrakstīts vidusmēra literārās latviešu valodas runātājam saprotamā veidā, tad tas ir jāpieņem. Ja nē, tad tas ir jānoraida”.⁸⁷⁴

⁸⁶⁸ Autora izcēlums. Rudevskis J. „89. Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem.” Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri: VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Aut.kol. Zin.vad. R.Balodis; zin.redkol. A.Endziņš, R.Apsītis, T.Jundzis, G.Kūtris. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 43. lpp.

⁸⁶⁹ Satversmes 89. pants: Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem. Latvijas Republikas Satversme

⁸⁷⁰ Rudevskis J. „89. Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem.” Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri: VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Aut.kol. Zin.vad. R.Balodis; zin.redkol. A.Endziņš, R.Apsītis, T.Jundzis, G.Kūtris. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 39. lpp.

⁸⁷¹ Ibid, 44. lpp.

⁸⁷² Ibid, 43. lpp.

⁸⁷³ Satversmes 92. pants: Ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu. Nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā ikvienam ir tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu. Ikvienam ir tiesības uz advokāta palīdzību.

⁸⁷⁴ Rudevskis J. Vai Latgalei ir armija un flote. Jurista vārds, 2011. Nr.43 (690) 25. oktobris.

Demokrātiskā valstī tiesību piemērotājs nedrīkst tiesības uztvert formāli. Tāad tiesnesim ir ne tikai jāpārzina likuma normas, bet tās jāpiemēro, vadoties no cilvēciskās loģikas un saprātīguma apsvērumiem. Jāatzīst, ka dažkārt vislielākais izaicinājums juristiem mūsdienās ir lakoniskais Administratīvā procesa likuma 5. pants, kurā pēc būtības konkretizēts tiesību efektivitātes princips, (kas ietverts arī Satversmes 92. pantā): „Administratīvajā procesā, it īpaši pieņemot lēmumu pēc būtības, iestāde un tiesa piemērojamo tiesību normu ietvaros veicina privātpersonas tiesību un tiesisko interešu aizsardzību”.⁸⁷⁵

Eiropas Savienības tiesas tiesnesis E. Levits pamatoti efektivitātes principu ir saistījis ar virkni pēc būtības radniecīgiem principiem un kritērijiem, lai izvērtētu iestādes rīcību, piemērojot tiesību normas: „lietderības apsvērumu mērķis ir panākt, lai iestāde, izmantojot savu rīcības brīvību, no vairākām iespējamām tiesiskajām sekām izvēlētos tieši konkrētajā gadījumā piemērotākas sekas. (...) Taču, izsverot lietderību, iestādei jāņem vērā ne vien samērīguma princips, bet arī citi vispārējie tiesību principi un apstākļi, piemēram, vienlīdzības princips, tiesiskās palāvības princips, efektivitātes princips u.c.”⁸⁷⁶

Pozitīvi vērtējams fakts, ka arī konkrētiem tiesību institūtiem veltītajās publikācijās rodama atsauce uz tiesību efektivitātes principu. Piemēram, apskatot īpašuma tiesību problemātiku Latvijā, I. Neimane vairākkārtīgi uzsvērusi efektīvu tiesību nepieciešamību. Analizējot Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi, autore konstatējusi, ka viens no tiesiskas valsts iekārtas publisko tiesību pamatprincipiem, „kas dominē arī īpašuma tiesību aizsardzībā Eiropas Cilvēktiesību konvencijas izpratnē”⁸⁷⁷, ir arī tiesību efektivitātes princips.

Jau pirms Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā tika pētīti kopienu tiesību pienācīgas piemērošanas Latvijā teorētiskie aspekti. Tika jau savlaicīgi norādīts, ka Latvijas tiesu sistēmas pārstāvjiem ir jābūt gataviem nodrošināt kopienu tiesību piemērošanas vienveidīgumu visās dalībvalstīs. Liela nozīme tika piešķirta ekvivalences un efektivitātes principu mijiedarbības raksturošanai Eiropas tiesībās, ar piemēriem no Tiesas prakses uzsverot, ka „ekvivalences un efektivitātes kritēriji nav alternatīvi, t.i., lai valststiesību normu atzītu par piemērojamu, ir jāizpilda abi kritēriji, un, ja viens no tiem netiek izpildīts, tas ir valststiesību nepiemērošanas pamats.”⁸⁷⁸

⁸⁷⁵ Administratīvā procesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14. novembris, nr.164.

⁸⁷⁶ Levits E. Samērīguma princips un obligātais administratīvais akts. Jurista Vārds, 2007. 27.marts, nr.13.

⁸⁷⁷ Neimane I. Īpašuma tiesības ka cilvēka pamattiesības. Jurista vārds, 2005. 5. aprīlis, nr.12.

⁸⁷⁸ Priednieks K. Cik lieliem jābūt grozījumiem Satversmē. Jurista vārds, 2002. 26. februāris, nr.4.

Latvijas Republikas Satversmes tiesa daudzās lietās ir atsaukusies uz samērīguma principu, kas valsts izdotos tiesību aktu atbilstībai izvirza trīs nosacījumus: 1) likumdevēja lietotie līdzekļi ir piemēroti legītīma mērķa sasniegšanai; 2) mērķi nevar sasniegt ar citiem, indivīda tiesības un likumiskās intereses mazāk ierobežojošiem līdzekļiem; 3) likumdevēja darbība ir samērīga jeb atbilstoša.⁸⁷⁹ Tiesa, izvērtējot likuma normas atbilstību otrajam kritērijam, nonāca pie secinājuma, ka „nav nodrošināta apstrīdētās normas vienāda un efektīva piemērošana”.⁸⁸⁰

Satversmes tiesas spriedumā tā dēvētajā *Mazākumtautību skolu* lietā (2004)⁸⁸¹ viens no galvenajiem atslēgvārdiem bija „efektivitāte”: izglītības efektivitāte, līdzdalības efektivitāte, normas ieviešanas kvalitātes mehānisma efektivitāte utt. Šajā lietā ļoti liela nozīme bija socioloģiskajiem aspektiem likumdošanas procesā (tiesību normas satura samērīgums ar Latvijas faktiskajiem apstākļiem un izvēlēto risinājumu efektivitāte). Uzskatāms, ka ar šo spriedumu Satversmes tiesa uzsāka paplašināti un teorētiski pētīt efektivitātes principa būtību likumdošanas procesā, bet ne tiesību normu piemērošanā: „Satversmes tiesa norāda, ka, izskatot šo lietu, tās kompetencē neietilpst lemsana par apstrīdētās normas ieviešanas efektivitāti”.⁸⁸² Iespējams, tas skaidrojams ar to, ka minētā lieta tika skatīta, lai izvērtētu uz nākotni vērstas tiesību normas legītimitāti un atbilstību Satversmei. Minētajā lietā vēl nebija praktiski nekādu datu par tiesību normas īstenošanu praksē.

Secināms, ka tiesību efektivitātes principa plašāka analīze Latvijas tiesību doktrīnā ir veiksmīgi aizsākta. Latvijā šā principa atzīšanu un plašāku piemērošanu ir veicinājuši atzīti Eiropas tiesību eksperti (E. Levits, J. Rudevskis), kā arī Satversmes tiesa. Ņemot vērā efektivitātes principa lielo lomu Eiropas tiesībās, tā iepazīšana plašākā Latvijas juristu vidē veicinās tiesību normu piemērošanas prakses atbilstību tiesiskas valsts prasībām.

⁸⁷⁹ Par likuma “Par valsts pensijām” pārejas noteikumu 9. punkta atbilstību Satversmes 91. un 109. pantam. Satversmes Tiesas 2002. gada 19. marta spriedums lietā Nr. 2001-12-01. Secinājumu daļas 3.1. p.

⁸⁸⁰ Turpat. Secinājumu daļas 3.1.1. p.

⁸⁸¹ Par Izglītības likuma pārejas noteikumu 9. punkta 3. apakšpunkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 114. pantam, Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 1. protokola 2. pantam un tās 14. pantam (saistībā ar 1. protokola 2. pantu), Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 26. un 27. pantam, Starptautiskās konvencijas par visu veidu rasu diskriminācijas izskaušanu 5. pantam, Konvencijas par bērna tiesībām 2. un 30. pantam, kā arī Vīnes konvencijas par starptautisko līgumu tiesībām 18. pantam. Satversmes tiesas 2005. gada 13. maija spriedums lietā Nr. 2004-18-0106.

⁸⁸² Turpat, Secinājumu daļas 20.2.2. p.

Kopsavilkums

Darbā visaptveroši tika apskatīta tiesību normu efektivitātes problemātika Latvijas un ārvalstu tiesību zinātnē. Izmantojot vairākas zinātniskās metodes, pētījumā tika attīstīta diskusija par tiesību socioloģijas lomu Latvijas un citu Eiropas valstu tiesību zinātnē, kas var kļūt par palīgu likumdevējiem, tiesnešiem, tiesību normu piemērotājiem un sabiedrībai kopumā.

Pētījuma rezultātā autore izvirza aizstāvēšanai šādas tēzes, kas izteiktas secinājumu un priekšlikumu formā:

1. Tiesību socioloģija, atšķirībā no tiesību teorijas, pēta tiesības nevis no to subjektu, objektu un regulējošo nozaru formālā regulējuma, bet no funkcionālā viedokļa. Nozīmīgākais ir jautājums, kādu ietekmi jeb efektu sabiedrībā rada konkrētā tiesību norma vai institūts. Tādējādi mūsdienās tiesību socioloģiskā aspektā varētu tikt atzīts par novecojušu un ar ierobežotu praktisko pielietojumu vispārpieņemtais tiesību normu dalījums, piemēram, publiskajās un privātajās, krimināltiesībās un civiltiesībās, komerciesībās un darba tiesībās. Tiesību socioloģija piedāvā sasniegt augstākus novērtēšanas rezultātus, ja tiek atsevišķi pētīti tiesību normu efekti, ko neierobežo vienā tiesību apakšnozarē.

2. Mūsdienu dabisko tiesību teorijas vairs nav atrautas no problēmām par tiesību īstenošanu dzīvē. Pēdējās desmitgadēs Eiropā, arī Latvijā, tiesību efektivitāti palīdz nodrošināt vispārējie tiesību principi. Pozitīvās tiesību normas, kļūstot statiskas un neapmierinot prasību pēc taisnīguma, ļauj izmantot vispārējos tiesību principus kā tiesību efektivitātes garantu.

3. XX gadsimta laikā tiesību normu efektivitātes pētniecības aktualitāte un pētniecība tiesību socioloģiskā aspektā nav notikusi vienmērīgi. Secināms, ka tiesību socioloģijas attīstībā apskatītajās valstīs (Padomju Savienība/ Krievija, Vācija, Francija) ir saskatāmas līdzīgas tendences: tiesību normu efektivitātes pētījumi tika aktīvi veikti pirms II Pasaules kara, kam sekoja visas nozares (un plašāk – sociālo zinātņu) noliegums, līdz atkal kopš XX gadsimta 60. gadiem tiesību socioloģijā plaši attīstījušās teorijas un empīriskie pētījumi. Tas liecina, ka neatkarīgi no politiskā režīma sociālo zinātņu attīstību Eiropā vadījušas globālas tendences.

4. Pirmskara Latvijas izcelsmes tiesību zinātnieku vidū var izcelt vairākus izcilus tiesību socioloģijas ekspertus, kuri gan paši sevi nav pieskaitījuši pie šīs tiesību apakšnozares, kā arī ir darbojušies dažādu politisko režīmu interesēs. P. Stučka – padomju tiesību izveidotājs – bieži darbos polemizēja ar R. Jēringu un L.Petražicki, tādējādi var secināt, ka padomju tiesībās pēc būtības tiek turpināta tiesību socioloģiskā tradīcija, to piemērojot sociālistiskās valsts ideoloģijai. Savukārt, Latvijas tiesību zinātni visās jomās (tiesību filosofijā, valststiesībās, civiltiesībās, kā arī krimināltiesībās) ietekmēja L.Petražicka psiholoģiskā tiesību skola. Latvijas tiesību socioloģijas attīstības sākumposmu veidojuši vairāki Latvijas tiesību zinātnieki: V. Sinaiskis, K. Ducmanis, K. Dišlers, A. Krugļevskis un L. Šulcs.

5. Latvijā, pateicoties prof. S. Osipovas ieguldījumam, ir attīstījusies nostāja, ka tiesību socioloģijā atkarībā no izpētes objekta ir nošķiramas divas pieejas: ģenētiskā tiesību socioloģija (tiesisko attiecību un juridiskās kultūras vēsturiskās saknes) un operatīvā tiesību socioloģija (uzsvars tiek likts uz spēkā esošo tiesību normu efektivitātes izpēti). Ārvalstu tiesību socioloģijas mācību grāmatās šāds iedalījums netiek (vai ļoti reti) izmantots, jo tajā par pamatu tiek ņemts nevis izpētes objekts, bet gan valdošais uzskats par tiesību un sabiedrības mijiedarbības veidiem. Ja ņemam par pamatu ārvalstu iedalījumu, tad katrā no tiem ir iespējams atsevišķi izdalīt ģenētisko (kā attiecīgās izpratnes tiesību sociologi pasniedz juridisko fenomenu veidošanos un attīstību) un operatīvo (kā konkrētu uzskatu paudēji skaidro sabiedrībā pastāvošos fenomenus un vai uzskata tos par novirzēm, un kā piedāvā tās risināt). Latvijā plaši atzītais iedalījums var kļūt par jaunpienesumu Eiropas tiesību socioloģijā.

6. Uzskatāms, ka Latvijā, nepastāvot likumdošanas teorijas (leģisprudences) un prakses zinātniskai analīzei, visattīstītākā ir vācu tiesību zinātnieces V.Sīras piedāvātā konstitucionālo tiesību pieeja. Ja salīdzina Latvijā veikto likumdošanas procesa un kvalitātes pētījumu skaitu ar to zinātnisko publikāciju, kā arī tiesu prakses, kas skar indivīda cilvēktiesības un pieeju Konstitucionālajai tiesai, skaitu un kvalitāti, tad nepārprotami secināms, ka leģisprudences studijas pārējās jomās (likumdošanas procedūra, tiesību socioloģiskā pieeja un tiesību teorijas pieeja) Latvijā vēl ir mazattīstītas un svešas. Mūsdienā Latvijā tieši Satversmes tiesa viskvalitatīvāk pilda misiju: izvērtēt, vai likumdevējs ir kvalitatīvi izskatījis likumu alternatīvas un veicis pareizo izvēli. Tādējādi likumdošanas novērtēšana ir kļuvusi arī par konstitucionālas nozīmes jautājumu.

7. Latvijā līdz šim valdošā noraidošā attieksme pret padomju tiesībām un padomju tiesību teorijām nebūtu attiecināma uz tiesību socioloģijas un tiesību efektivitātes pētniecību. Padomju

Savienībā pastāvēja pasaules līmeņa teorijas un diskusijas par tiesību normu īstenošanas praksē problēmām. Atsevišķas padomju autoru izvirzītās hipotēzes (piemēram, par likuma izziņošanas svarīgumu un likumu vispārējās idejas pārzināšanu sabiedrībā) ir izturējušas laika pārbaudi un dažādās versijās tiek piedāvātas mūsdienu Rietumu tiesību sociologu darbos. Vienlaikus ir jāuzsver, ka padomju tiesību socioloģijā lielākoties dominēja pētniecība par politiski neitrāliem jautājumiem (darba tiesības, krimināltiesības), kurās nebija ideoloģijas noteicošās lomas.

8. Latvijas tiesību socioloģijas terminoloģija ir papildināma ar trīs līdzīgiem, taču pēc būtības atšķirīgiem tiesību novērtēšanas kritērijiem: efektivitāte, iedarbīgums un lietderīgums. Efektivitāti kā tiesību normu novērtēšanas kritēriju latviešu valodā vistuvāk apzīmē jēdziens „atbilstība” jeb „saskaņotība” ar likumā noteikto formulējumu. Efektivitāte kā tiesību normu novērtēšanas kritērijs demonstrē normas izpildes precizitāti sabiedrībā. Autore uzsver, ka šāda jēdziena „efektivitāte” izpratne tiesību socioloģiskajā aspektā nodrošina skaidru un nepieciešamu „juridiskās efektivitātes” nošķiršanu no šā vārda lietojuma latviešu valodā citās nozarēs. Iedarbīgums, novērtējot tiesību normas, ir tas kritērijs, kas sniedz vispusīgu normas atbilstības tās mērķiem raksturojumu. Savukārt lietderīgums tiesībās ir saistāms ar tiesību normas resursu atdeves (visbiežāk ekonomiskās) analīzi. Tiek analizēts, cik samērojami un adekvēti ir valsts ieguldījumi konkrētas tiesību normas īstenošanā.

9. Mūsdienās jēdziens „racionāls likumdevējs” ir būtiski mainījies savu nozīmi. Vēl XIX gadsimtā racionāls likumdevējs nozīmēja stingru, nelokāmu, visu aprēķinošu un zinātniski pierādāmu lēmumu veicēju. Kopš XX gadsimta nogales racionāls likumdevējs ir fleksibls, piemērojas situācijai un izmanto pirmslikumdošanas un pēclikumdošanas pētījumus, lai pārbaudītu, un nepieciešamības gadījumā labotu savu lēmumu.

10. Pirmslikumdošanas novērtēšana, monitorings un pēclikumdošanas novērtēšana ir savstarpēji saistīti viena novērtēšanas procesa posmi. Mūsdienu likumdevējs nevar atļauties pieņemt likumus, kuru ietekme uz sabiedrību vai makroekonomiskajiem procesiem nav izvērtēta. Visi likumdošanas novērtēšanas veidi ir vienlīdz nozīmīgi. Ir novērojams, ka, lai gan pirmslikumdošanas novērtēšanai ir piešķirta formāli lielākā uzmanība (piemēram, Latvijā tiek izstrādātas likumprojektu anotācijas), ja tās kvalitāte ir zema, tai praksē ir maza loma. Vienlaikus kļūdaini būtu uzskatīt, ka tikai monitorings un pēclikumdošanas novērtēšana dod praktiskus un reāli novērtējamus rezultātus.

11. Arvien biežāk likumdevējs pieņem tā dēvētos „simboliskos likumus”, kuru ietekme bieži ir nevis juridiska, bet gan līdzīga politiskajām programmām un vīzijām. Simbolisko likumu

pieņemšana liek sabiedrībai ticēt, ka valsts attiecīgo ideju un vērtību augstu novērtē un ir gatava rīkoties tās aizstāvēšanai.

12. „Likumu plūdi” nav jauna un moderna parādība. Tiesību zinātnē tiek atzīts, ka visas tiesību sistēmas attīstās cikliski, un viens no cikla posmiem ir raksturojams ar intensīvu likumdevēja darbu precīzu, sīki reglamentējošu likumu izstrādē. Uzskatāms, ka mūsdienu Eiropā valda šis cikla posms, kurā likumu plūdi rada nevis arvien lielāku drošību par tiesiskumu, bet, tieši otrādi, rada sabiedrībā apjukumu par piemērojamās normas spēkā esamību, jaunāko redakciju, vai vēl kāda cita saistoša normatīvā akta pastāvēšanu.

13. Likumu zināšana nav vienīgais garants to ievērošanai. Tikpat nozīmīga ir sabiedrības tiesiskā apziņa un tiesiskā intuīcija, kas izpaužas, piemēram, pēc līdzībām un loģiskās izpratnes konstruējot iespējamās tiesību normas sastāvu. Precīza tiesību zināšana var būt efektivitātes šķērslis, jo tādējādi ir tikuši noskaidroti ne tikai tiesību normas nosacījumi, bet arī tās trūkumi un robi. Mūsdienu tiesību doktrīnā tiek apšaubīts senais princips „likums ir jāievēro”, ja likuma neievērošanai ir racionāli iemesli un ja tā atbilst vispārējiem tiesību principiem.

14. Tiesiskā nihilisma cēloņu analīzi Latvijā ir iespējams veikt, izmantojot gan vēsturiskās metodes, gan sistēmas analīzi, pētot atsevišķus tiesību institūtus. Tikai izvēlēto metožu kombinācija ļauj nonākt pie vispusīga un ticama slēdziena par tiesiskā nihilisma līmeni sabiedrībā. Tiesiskais nihilisms izpaužas vairākos veidos: universālais nihilisms, socioloģiskais nihilisms un tiesiskais nihilisms. Katram no nihilisma veidiem ir savas izpausmes un nosacījumi, taču secināms, ka no visiem nihilisma veidiem tikai universālais nihilisms nav raksturīgs Rietumeiropas valstīm (piemēram, Vācijai, Francijai, Zviedrijai).

15. Ne vienmēr paklausību valsts likumiem var panākt ar sankciju vai draudiem. Šāda pieeja bija raksturīga, piemēram, padomju tiesībās, taču tā nav dominējoša tiesiskā, demokrātiskā valstī. Mūsdienās tiek mēģināts uzsvērt tiesību autoritāti, kas bieži nav atkarīga no sankcijām un to sekām. Tas gan var notikt tikai sabiedrībā, kurā ir augsta pilsoniskā un tiesiskā apziņa. Latvijā un daudzās postpadomju valstīs ir raksturīgas vienlaikus divas tendences: Rietumu tiesību ietekmē tiek veicināta dekriminalizācija plašos un fundamentālos jautājumos, piemēram, nāvessoda atcelšana. Tomēr vienlaikus izpaužas policejiskas valsts sindromi, paredzot kriminālu vai administratīvu atbildību par sīkiem, nenozīmīgiem „pārkāpumiem”.

16. Tiesību normu efektivitāte ir vispārējais tiesību princips. Tas kā kvalitātes prasība iederas tiesību drošības (noteiktības) principu grupā, kas vienlaikus paredz gan, piemēram, likumdošanas ar atpakaļejošu spēku nepieļaujamību, gan likumu ievērošanas prasību. Efektivitātes princips nav

viens no tiem vispārējiem tiesību principiem, kas uzskatāms par tiesību virsmērķiem (taisnīgums, vienlīdzība, brīvība). Efektivitātes principa loma nav veidot jaunas teorētiskas konstrukcijas, bet virzīt, vadīt un garantēt tehnisko tiesību īstenošanas procesu.

17. Efektivitātes principa nozīme valsts iekšējā dzīvē un starptautiskā līmenī ir nošķirama ne tikai teorētiskā, bet arī praktiskā līmenī. Efektivitātes princips ir nesaraujami saistīts ar tiesiskās drošības, proporcionalitātes un subsidiaritātes principiem. Atsevišķos gadījumos efektivitātes principu ir iespējams skatīt kā tiesiskās drošības principa mūsdienīgu variāciju. Īpaša ir subsidiaritātes principa loma efektīvā Eiropas tiesību un cilvēktiesību ieviešanā Dalībvalstīs. To pierāda jaunākās tendences Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības tiesas judikatūrā. Doktrīnā izteiktais priekšlikums izcelt atsevišķu ātruma principu nav vērtējams par atbilstošu mūsdienu tiesību sistēmām, jo tādējādi draud radīt „principu plūdus”.

18. Ņemot vērā to, ka vispārējo tiesību principu teorija pastāvīgi attīstās, ir vērts analizēt un iesaistīties diskusijā par Latvijas un Eiropas tiesību zinātnē salīdzinoši mazpazīstamo jēdzienu „normatīvi piemērojamie postulāti” jeb „normatīvie postulāti”. Minētā koncepcija piedāvā, ka postulāti, atšķirībā no principiem, netiek piemēroti konkrētu mērķu sasniegšanai, bet gan izpilda priekšraksta un virzošo funkciju, lai palīdzētu argumentēt principu un normu piemērošanu. Iespējams, nākotnē arī efektivitāti varētu attiecināt uz minēto kategoriju. Uzskatāms, ka tieši normatīvo postulātu koncepts nākotnē dos ievērojamu ieguldījumu tiesību doktrīnas attīstībai vispārējo tiesību principu analīzē un raksturošanā.

Anotācija latviešu valodā

Promocijas darbs „Tiesību normu efektivitātes problemātika un aktualitāte XX un XXI gadsimta tiesību socioloģijā” izstrādāts Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē no 2006. – 2012. gadam. Darba galvenais mērķis ir pierādīt tiesību normu efektivitātes pētniecības aktualitāti un nepieciešamību Latvijā. Darba mērķis ir arī veicināt tiesību socioloģijas attīstību Latvijā, papildinot diskusiju kvalitāti par tiesību normu novērtēšanu un efektivitāti ar pasaulē atzītu tiesību sociologu atziņām.

Promocijas darba uzmanības lokā ir tiesību normu efektivitātes jēdziena izcelsme, nozīme, kā arī pielietojums nacionālajās tiesībās un tiesību teorijā, kā arī praksē. Vadoties no izvirzītā mērķa, darbu veido pieci pētniecības virzieni, kas secīgi izklāstīti piecās darba nodaļās.

Pirmajā nodaļā autore noskaidro tiesību normu efektivitātes problemātikas izpratni divu vadošo tiesību skolu (dabisko tiesību un pozitīvo tiesību) skatījumā, analizējot tiesību normu spēkā esības pamatnosacījumus. Darbā tiek pamatots, ka mūsdienās ir attīstījies arī trešais tiesību pētniecības virziens – socioloģiskais. Otrajā nodaļā tiek analizēta tiesību normu efektivitātes kā tiesību socioloģijas pamatkategorijas zinātniskā attīstība no XX gadsimta sākuma līdz mūsdienām Latvijā un ārvalstīs (Krievija, Vācija, Francija). Minētā salīdzinošā analīze ļauj izdarīt secinājumus par vēsturiskā un politiskā konteksta lomu tiesību efektivitātes nozīmes izpratnē.

Trešā nodaļa veltīta tiesību normu novērtēšanas teorijas un prakses raksturošanai un analīzei, sākot ar vispusīgu jēdziena „tiesību normu efektivitāte” noskaidrošanu mūsdienu tiesību socioloģijas kontekstā, kā arī iekļaujot likumu novērtēšanas metožu kritisku analīzi. Ceturtā nodaļa apskata tiesību normu ietekmes izpausmes un tiesību lomas transformācijas pamatproblēmas Eiropas valstīs. Nodaļā meklētas atbildes uz jautājumu, kā tiesību normu efektivitāti ietekmē mūsdienu „likumu plūdu” un tiesiskā nihilisma fenomeni, kā arī sankciju lomas samazināšanās un likumdevēja lomas transformācija mūsdienu demokrātiskā valstī. Piektajā nodaļā autore izvirzījusi jautājumu par tiesību normu efektivitātes kā vispārējā tiesību principa pastāvēšanu. Analizējot ārvalstu tiesību zinātņu literatūru, kā arī tiesu praksi (pārsvarā Eiropas Savienības tiesas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas), tiek raksturota efektivitātes principa attīstība, kā arī mijiedarbība ar citiem vispārējiem tiesību principiem.

Pētījuma rezultātā autore izvirzījusi astoņpadsmit secinājumu un priekšlikumu formā izteiktas tēzes. Darbs rakstīts latviešu valodā un tā apjoms ir 265 lappuses.

Anotācija angļu valodā

The dissertation „Problematics and Actuality of Effectiveness of Law in Sociology of Law in 20th and 21st Century” has been elaborated in the University of Latvia, Faculty of Law during the time period from 2006 until 2012. The main goal of the dissertation is to show the actuality and necessity of research of effectiveness of legal norms in Latvia. The objective of the dissertation is also to promote the development of sociology of law in Latvia by encouraging the discussions about evaluation of legal norms using the theories of the most distinguished scholars of sociology of law. The work examines the origins of the notion „effectiveness” in law, as well as its use in the national law and legal theory, and praxis. The work develops the thesis of effectiveness as a general legal principle. Following the set goal, the dissertation consists of five areas of research, which have been consequently elaborated in five sections.

The first section addresses the concept of effectiveness of law from point of view of two leading schools of legal thought (natural law and positive law), by analysing conditions of validity of legal norms. The work substantiates that contemporary legal thought has been enriched by the third approach – sociological. The second section analyses scientific development of the notion of effectiveness of legal norms as a basic problem of sociology of law during the 20th century in Latvia and abroad (Russia, Germany, France). The comparative analysis allows making conclusions about the role of historical and political context in the understanding of effectiveness of law.

The third section is devoted to the theories and praxis of evaluation of legal norms, by starting with comprehensive description of the notion „effectiveness of legal norms” in context of contemporary sociology of law, including critical analysis of the methods of evaluation. The fourth section studies the manifestations of the impact of law by exploring the transformation of the role of law in Europe. In this section the author searches for answer how „norm floods” and legal nihilism influence the effectiveness of law, as well as the decrease of the role of legislator in contemporary democratic countries. In the fifth section the author poses the question about the development of the new general principle of law – effectiveness. By analysing foreign legal scientific literature, as well as court decisions (European Court of Justice, European Court of Human Rights), the development of the principle of effectiveness is characterised, as well as its correlation with other general principles of law. Eighteen conclusions and suggestions conclude the paper. The dissertation consists of 265 pages.

Anotācija vācu valodā

Die Dissertation „Probleme und Aktualität der Effektivität des Rechts in der Rechtssoziologie im 20en und 21en Jahrhundert“ wurde an der rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität Lettlands in der Zeit zwischen 2006 und 2012 verfasst. Hauptziel der Arbeit ist es, die Aktualität und Notwendigkeit der Forschung zur Effektivität rechtlicher Normen in Lettland darzustellen. Ein weiteres Ziel ist, die Entwicklung der Rechtssoziologie in Lettland zu fördern, indem die Arbeit Diskussionen über die Bewertung rechtlicher Normen anstößt und den Bezug auf Untersuchungen international bekannter Wissenschaftler herstellt.

Die Arbeit untersucht die Herkunft des Begriffes Effektivität im Recht, wie auch seine Verwendung im nationalen Recht, der Rechtstheorie und in der Praxis. Die Arbeit entwickelt die These, dass Effektivität ein umfassendes Rechtsprinzip darstellt. Vor dem Hintergrund dieser Zielsetzung ist die Arbeit in fünf Forschungsabschnitte gegliedert. Der erste Abschnitt behandelt das Konzept der Effektivität des Rechts aus der Sicht der zwei Hauptschulen der Rechtstheorie (Naturrecht und Rechtspositivismus) und analysiert die Bedingungen der Gültigkeit von Rechtsnormen. Im Anschluss legt die Arbeit dar, dass die heutige Rechtstheorie durch einen dritten Bereich, die Rechtssoziologie, bereichert wird. Der zweite Abschnitt behandelt die Entwicklung des Begriffes Effektivität rechtlicher Normen als ein Grundproblem der Rechtssoziologie im 20ten Jahrhundert sowohl in Lettland als auch Russland, Deutschland und Frankreich. Die vergleichende Analyse ermöglicht hierbei, Schlüsse über die Rolle geschichtlicher und politischer Ereignisse im Zusammenhang mit diesem Themenkomplex zu ziehen.

Der dritte Teil befasst sich mit der theoretischen und praktischen Bewertung rechtlicher Normen. Er nimmt zunächst eine zusammenfassende Beschreibung des Konzepts „Effektivität von Rechtsnormen“ im Zusammenhang mit der heutigen Rechtssoziologie vor, welche anschließend die Bewertungsmethoden kritisch hinterfragt. Der vierte Teil untersucht den Wandel des Rechts in Europa und die unterschiedliche Auswirkungen Rechts. Dieser Abschnitt widmet sich insbesondere den Fragen, wie „Normflut“ und Rechtsnihilismus die Rechtseffektivität beeinflussen und die Rolle des Gesetzgebers in den heutigen Demokratien beeinträchtigen. Der fünfte Teil stellt die Frage hinsichtlich der Entwicklung eines neuen Rechtsprinzips, der Effektivität des Rechts. Die Arbeit charakterisiert die Entwicklung des Prinzips der Rechtseffektivität und bringt es in Zusammenhang mit anderen Rechtsprinzipien, wobei sie Bezug auf rechtswissenschaftliche Studien aus anderen europäischen Staaten nimmt und Gerichtsurteile des EuGH und des Europäischen Gerichtshofs für Menschenrechte analysiert.

Die 265 Seiten lange Arbeit schließt mit 18 Folgerungen und Vorschlägen.

Izmantotās literatūras, normatīvo aktu un juridiskās prakses saraksts

Literatūra

1. Aarnio A. On the validity, efficiency and acceptability of legal norms. In: Philosophical perspectives in jurisprudence. Helsinki: Springer, 1983, pp.152-162;
2. Aeken van K. From Vision to Reality: *Ex Post* Evaluation of Legislation. *Legisprudence: International Journal for the Study of Legislation*, 2011, Vol. 5, Issue 1, pp. 41-68;
3. Aeken van K. Pushing Evaluation Forward. Institutionalization as a Means to Foster Methodological Growth of Legislative *Ex ante* Evaluation. In: Verschuuren J. (ed.) *The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation*. Leiden: BRILL, 2009, pp. 105-134;
4. Agostini Ch. Les normes non valides. Contribution à une théorie générale de l'annulation juridictionnelle des normes. Thèse, 08.12. 2000., Univ.Paris X – Nanterre (nav publicēts);
5. Allport F.H. The J-Curve Hypothesis of Conforming Behavior. *Journal of Social Psychology*, 1934, Vol.5., pp.141-183;
6. Amrani-Mekki S. Le principe de célérité. *Revue française d'administration publique*, 2008. Vol., nr.125. Pieejams: http://www.injustices.ws/dossiers/international/ RFAP_125_0043.pdf [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā];
7. Amselek P. L'évolution générale de la technique juridique dans les sociétés occidentales. *Revue du Droit Public*, 1982, pp. 275 – 294;
8. Amselek P. Lois juridiques et lois scientifiques. *Droits*, 1987, pp.131-141;
9. Amselek P. *Méthode phénoménologique et théorie du droit*. Paris: L.G.D.J., 1964;
10. Amselek P. Philosophie du droit et théorie des actes de langage. Dans: Amselek P. (ed.) *Théorie des actes de langage, éthique et droit. La pensée de Charles Eisenmann*. Paris: PUF,1986, pp. 109-163;

11. Apse D. Kazuistikas nozīme Latvijas tiesību teorijā un vēsturē. *Likums un Tiesības*, 2008, 10.sējums, Nr. 6/(106), 177. – 189.lpp;
12. Arnaud A.-J. *Critique de la raison juridique. Ou va la sociologie du droit?* Paris: LGDJ, 1981;
13. Arnaud A.-J. *Entre modernité et mondialisation. Cinq leçons d'histoire de la philosophie du droit.* Paris: L.G.D.J., 2004;
14. Arnaud A.-J., Guibentif P. (dir) Niklas Luhmann, observateur du droit. Paris: L.G.D.J., 1993;
15. Arnall A. *The European Union and its Court of Justice.* Oxford: Oxford University Press, 2006;
16. Arnall A. The principle of effective judicial protection in EU law: an unruly horse? *European Law Review*, 2011, 36(1);
17. Aubert V. (ed.) *Sociology of Law.* London: Penguin, 1969;
18. Aubert V. *Continuity and Development.* In *Law and Society.* Oslo: Norwegian University Press, 1989;
19. Avila H. *Theory of Legal Principles.* Dordrecht: Springer, 2007. Pieejams: <http://www.docstoc.com/docs/112204896/Theory-of-Legal-Principles-Humber#> [aplūkots 2012.gada 13.oktobrī];
20. Banakar R., Travers M. (eds). *An Introduction to Law and Social Theory.* Oxford: Hart Publishing, 2002;
21. Banakar R. Reflections on the methodological issues of the sociology of law. *Journal of Law and Society*, 2000, 27(2), pp.273-295;
22. Banakar R. *The Sociology of Law: From Industrialisation to Globalisation* (February 01, 2011). *Sociopedia.isa*, 2011; Univ. of Westminster School of Law Research Paper No. 11-03. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=1761466> [aplūkots 2012.gada 23.septembrī];
23. Barbé V., Millet F.-X. Contribution à l'étude de l'effectivité de la constitutionnalisation en droit de l'environnement. *Revue Trimestrielle des droits de l'homme*, 2009, Nr. 78, pp. 467-489;
24. Bārdiņš G. Dialogue as Precondition for Application of Living Law in Courts. In: *Possessio ac iura in re. The History of the Real Law.* Ed. Mikula M., Peksa W., Stolarski K. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2012, pp. 203 – 210;

25. Bastit M. Naissance de la loi moderne. Coll. „Léviathan”. Paris: P.U.F., 1990;
26. Bechillon de D. Qu'est-ce qu'une règle de droit? Paris: Ed. O. Jacob, 1997;
27. Belley J.-G. Georges Gurvitch et le professionnels de la pensée juridique. Droit et Société, 1986, Nr.4, pp.353-371;
28. Bellini V. Il principio generale dell'effectività nell'ordinamento internazionale. Anuario di diritto comparato, XXVII, 1951;
29. Bentham J. Theory of Legislation. Transl. from French of E. Dumont. London: Trübner & Co, 1864;
30. Bergel J.-L. Appréciation méthodologique sur l'évaluation législative. Revue de la recherche juridique, 1994, vol.4, p.1166 – 1179;
31. Birkavs V. Sargāt sociālistisko īpašumu- katra cilvēka pienākums. Rīga: Latvijas PSR Zinību biedrība, 1975;
32. Birkavs V. Zinātne cīņā ar noziedzību. Rīga: Latvijas PSR Zinību biedrība, 1984;
33. Birziņa L. Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999;
34. Bix B.H. Legal Positivism. In: The Blackwell Guide to Philosophy of Law and Legal Theory. Ed. by Golding M.P., Edmundson W.A. USA: Blackwell Publishing, 2005, pp.29. – 49;
35. Black D. Sociological Justice. Oxford, NY: Oxford University Press, 1989;
36. Blankenburg E. La recherche de l'efficacité de la loi. Réflexions sur l'étude de la mise en œuvre (le concept d'implementation). Droit et Société, 1986, Nr.2., pp. 73 – 94;
37. Bobbio N. Sur le positivisme juridique. In: Essais de théorie du droit. Pref. R. Guastini. Coll. „La pensée juridique moderne”. Paris: L.G.D.J. Brylant, 1998, pp. 23-38;
38. Bogdanovskaya I. Legislative Evaluation – The Russian Experience and Practice. 20 June 2007. Seminar “Legislative Evaluation” Trieste, Italy. Pieejams: http://www.venice.coe.int/site/dynamics/N_Seminar_ef.asp?L=E&SID=169 [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā];
39. Borda G.A. Portée et limitations du droit transitoire. Dans: Melanges en l'honneur de Paul Roubier. Tome 1. Paris: Librairies Dalloz & Sirey, 1961;
40. Boudon R. Effets pervers et ordre social. Paris: PUF, 1977;

41. Bourdon J., Négrin J.-P. L'inflation législative et réglementaire en France. In: L'inflation législative et réglementaire en Europe. Dir.de Debbasch Ch. Paris: Éds. du C.N.R.S., 1986, pp.75-102;
42. Brimo A. Les Grands courants de la philosophie du droit et de l'État. Paris: A. Pedone, 1967;
43. Broks J. Tiesības filozofija. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2008;
44. Bryde B.O. Die Effektivität von Recht als Rechtsproblem. Schriftenreihe der Juristischen Gesellschaft zu Berlin. Berlin, New York: de Gruyter, 1993;
45. Burdeau G. Le déclin de la loi. Archives de philosophie du droit, 1963, Tome 8. Paris: Sirey, pp. 35-41;
46. Canivet G. Augstāko tiesu loma un funkcijas mūsdienu sabiedrībā – Eiropas pieredze. Francijas Konstitucionālās tiesas tiesneša runa Augstākās tiesas konferencē 2005.gada 7.oktobrī. "15 Years of Independence: Is It a Reason to Celebrate?" Pieejams: www.at.gov.lv/files/docs/conferences/Canivet.doc [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā];
47. Canivet G. Activisme judiciaire et prudence interprétative (février 2007). Pieejams: http://www.courdecassation.fr/institution_1/autres_publications_discours_2039/publications_2201/prudence_interpretative_9936.html [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā].
48. Carbonnier J. Droit et passion du droit sous la Ve République. Paris: Flammarion, coll. Forum, 1996;
49. Carbonnier J. Effectivité et ineffectivité de la règle de droit. L'Année Sociologique, 1958, pp.3-17;
50. Carbonnier J. Essays sur les lois. 2e ed. Paris: Répertoire du Notariat Defrénois, 1995;
51. Carbonnier J. La Passion des lois au siècle des Lumières. Dans: Essais sur les Lois. Paris: Répertoire du notariat Defrénois, 1979, pp. 203 – 223;
52. Carbonnier J. L'hypothèse du non droit. Dans: Flexible Droit. Paris: L.G.D.J., 2001;
53. Carbonnier J. Flexible droit. Pour une sociologie du droit sans rigueur, 7éd. Paris: L.G.D.J., 1992;
54. Carbonnier J. L'inflation des lois. Revue des Sciences morales et politiques, 1982, pp.687-702;
55. Carbonnier J. Sociologie juridique. Paris: Thémis-PUF, 1978;

56. Carcassonne G. Société de droit contre État de droit. Dans: L'Etat de droit. Melanges en l'honneur de G.Braibant. Paris: Dalloz, 1996, pp.37 – 45;
57. Chenot B. et al. Les déréglementations (étude comparative). Paris: Economica, 1988;
58. Chevallier J. Rapport introductif. Revue de la recherche juridique. Droit prospectif, 1994, Vol.4, pp.1081-1092;
59. Chevallier J. Vers un droit post-moderne? Les transformations de la regulation juridique. Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger, 1998, Nr.3, p. 659-691;
60. Claes M., Eitte de B. Report on Netherlands. In: Slaughter, A.-M., Stone Sweet A., Weiler J.H.H. (eds). The European Courts and National Courts: Doctrine and Jurisprudence. Oxford: Hart Publishing, 1997, pp. 171. – 194;
61. Clegg S.R. Frameworks of Power. London: SAGE Publications, 1989;
62. Comaille J. L'esprit sociologique des lois. Paris: PUF, 1994;
63. Comaille J. Les enjeux de l'évaluation législative. Seminaire multilateral du Conseil de l'Europe sur l'évaluation législative. Strasbourg: COE, 1999. Pieejams: www.evaluation.gouv.fr[aplūkots 2011.gada 3.jūlijā];
64. Conte Ph. „Effectivité”, „ineffectivité”, „sous – effectivité”, „surefficacité „...: variations pour droit pénal. Dans: Droit privé français à la fin du XXème siècle. Etudes ofertes à Pierre Catala. France: Litec, 2001, pp. 125 – 134;
65. Coser L.A. Masters of Sociological Thought. Ideas in Historical and Social Context. 2nd. ed. Illinois: Waveland Press, Inc., 2003;
66. Cotterrell R. The Sociology of Law. An Introduction. London: Butterworths, 1992;
67. Coutu M. L'idée de droit naturel à la lumière de la sociologie juridique de Max Weber. Les Cahiers de Droit, vol. 29, n° 1, 1988, pp. 121-146;
68. Craig P. Integration, Democracy, and Legitimacy. In: Craig P., Burca de G. (eds). The Evolution of EU Law. (2nd ed.) Oxford: Oxford University Press, 2011;
69. Crawford J. The Creation of States in International Law. 2nd edn. Oxford: Clarendon Press, 2006;

70. Cruet J. La vie du droit et l'impuissance des lois. Paris: E. Flammarion, 1908. Pieejams: <http://archive.org/stream/laviedudroitetl02cruegoog#page/n13/mode/2up> [aplūkots 2012.gada 3.augustā];
71. Curtin D., Dekker I. The Constitutional Structure of the European Union: Some Reflections on Vertical Unity-in-Diversity. In: Convergence and Divergence. ed. by. Beaumont P., Lyons C., Walker N., Oregon: Hart Publishing, 2002;
72. Čaklais I. Pilsonības likuma grozījumu ģenēze 21. gadsimtā. Jurista vārds, 2012. 3.aprīlis, nr.14/15;
73. Dārgu auto īpašnieki negodprātīgi izmanto invalīdu stāvvietu kartes. B.a. Diena.lv. 2012. gada 7. oktobris. Pieejams: <http://www.diena.lv/latvija/riga/dargu-auto-ipasnieki-negodpratigi-izmanto-invalidu-stavvietu-kartes-13971643> [aplūkots 2012. gada 10. oktobrī];
74. Deflem M. Sociology of Law: Visions of a Scholarly Tradition. Cambridge: Cambridge University Press, 2008;
75. Delley J.-D. Quelle contribution le législateur peut- il attendre de l'évaluation législative? Législation d'aujourd'hui, 1990. Vol.2;
76. Delmas – Marty M. La tragédie des trois C. Dans: Doat M., Le Goff J., Pédrot P. Droit et complexité. Pour une nouvelle intelligence du droit vivant. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2007, pp.7-12;
77. Delmas- Marty M. L'enjeu d'un code pénal. Réflexions sur l'inflation des lois pénales en France. Mélanges offerts à Robert Legros. Bruxelles: l'Université de Bruxelles, 1985, pp. 165-182;
78. Desrayard A. Étude exploratoire sur l'effectivité des lois et la souveraineté du roi en droit privé (France XIIIème-XVIII ème siècles). Pieejams: <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=905922> [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā];
79. Dictionnaire de la sociologie. Boudon R., Besnard Ph. et.al. (dir.). Paris: Larousse, 1993;
80. Dictionnaire encyclopédique de théorie et de sociologie du droit. Arnaud A.-J. (dir.) Paris: L.G.D.J, 1993;
81. Dišlers K. Sabiedriskie un individuālie elementi tiesībās. Rīga: A. Gulbis, 1937;
82. Dišlers K. Likuma cieņa un autoritāte. Jurists, 1929., Nr. 5 (12), 132.sl.;

83. Divay S. L'avortement: une déviance légale. *Déviance et Société*, 2004, Vol.28.No2., pp.195-209;
84. Dorbeck – Jung B. Realistic Legisprudence. A Multidisciplinary Approach to the Creation and Evaluation of Legislation. *Associations*, 1999, 3 (2), pp. 211 – 235;
85. Dougan M. The Vicissitudes of Life at the Coalface: Remedies and Procedures for Enforcing Union Law Before the National Courts. In: Craig P., Burca de G. (eds). *The Evolution of EU Law*. (2nd ed.) Oxford: Oxford University Press, 2011;
86. Ducmans K. Leo Petražicka tiesību un valsts teorija sakarā ar mācību par morāli. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1931;
87. Ducmans K. Jaunais likums par žūpības apkarošanu. Kritisks pārskats par pretalkohola likumdošanu Latvijā. Rīga: K. Bērziņa apgādība, 1926;
88. Dupart J. – P. Le parlement évaluateur. *Revue internationale de droit comparé*, 1998. Vol 2, pp. 551- 576. Pieejams: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/ridc_0035-3337_1998_num_50_2_1177 [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā];
89. Dupate K. Ģimene, homoseksualitāte un cilvēktiesības Eiropā. Referāts diskusijā "Ģimene, laulība un sabiedrības vienotība dažādības un neiecietības kontekstā" 2005.gada 15. novembrī. Pieejams: <http://www.politika.lv/temas/cilvektiesibas/5385/> [aplūkots 2012. gada 28. jūnijā];
90. Durand P. La connaissance du phénomène juridique et les tâches de la doctrine moderne du droit privé. *Droits*, 1956, pp.71-83;
91. Dzērve L. Būtiski apcirps pabalstus bērniem, kuri būs dzimuši pēc 2. novembra. *Diena*, 2010. 26. oktobris. Pieejams: <http://www.diena.lv/sabiedriba/politika/butiski-apticirps-pabalstus-berniem-kuri-bus-dzimusi-pec-2-novembra-754851> [aplūkots 2012. gada 22. maijā];
92. Dworkin R. *Justice in Robes*. London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2006;
93. Dworkin R. *Law's Empire*. Oxford: Hart Publishing: 1998;
94. Eglītis V. Ievads Konstitūcijas teorijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006;
95. Ehrlich E. *Fundamental Principles of the Sociology of Law* (1936). New York: Arno Press edn.,1975;

96. Eriksson L.D. Making Society through Legislation. In: Wintgens L.J. (ed.) *Legisprudence: A New Theoretical Approach to Legislation*. Oxford-Portland: Hart Publishing, 2002, pp. 41-48;
97. Ervasti K., Tala J. *The Drafting of Legislation and an Assessment of Its Impact in Finland*. Helsinki: Ministry of Finance, 1997;
98. Ferrari V. Il diritto in funzione del potere: il Berufberot nella Repubblica Federale Tedesca. *Sociologia del diritto*, 1977, Nr.1., p.75-87;
99. Fiskālā disciplīna kā tiesību princips. Diskusija. *Jurista vārds*, 2012. 15. maijs, nr.20;
100. Flores I.B. Constitutionalism v. Legalism: The Quest for Legisprudence. Pieejams: <http://www.juridicas.unam.mx/invest/areas/filyder/pdf/constitu.pdf> [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā];
101. Friedmann D. Unjust Enrichment, Pursuance of Self-interest, and the Limits of Free Riding. *Loyola of Los Angeles Law Review*, 2002, Vol.36, pp.836-839. Pieejams: <http://llr.lls.edu/volumes/v36-issue2/friedmann.pdf>. [aplūkots 2012.gada 3.jūnijā];
102. Frison-Roche M.-A. L'amour intéressé des lois particulières. Analyse sociologique du droit économique. Dans: Boulad-Ayoub J., Melkevik B. et Robert P. L'amour des lois. La crise de la loi moderne dans les sociétés démocratiques. Québec/Paris: Les Presses de l'Université Laval/L'Harmattan, 1996, pp. 341-360;
103. Fuller L.L. *The Morality of Law*. New Haven: Yale University Press, 1969;
104. Le Fur L. *Les grands problèmes du droit*. Paris: Sirey, 1937;
105. Furubo J.E. et al. (eds). *International Atlas of Evaluation*. New Jersey: Transaction Publishers, 2002;
106. Gaudemet J. *Sociologie historique du droit*. Paris: Presses Universitaires de France, 2000;
107. Geiger T. *Vorstudien zu einer Soziologie des Rechts*. Berlin: [B.i.], 1964;
108. Gessner V., Höland A. Orientations théoriques de la sociologie du droit empirique en République fédérale. *Droit et Société*, 1989, No. 11- 12;
109. Gestel R. van. Evidence-based Lawmaking and the Quality of Legislation. *Regulatory Impact Assessments in the European Union and the Netherlands*. In: Schäffer H., Iliopoulos-Strangas J. (eds.) *State Modernization in Europe*, 2007, pp. 139-165;

110. Giudecelli- Delage V.G. Institutions juridiques. Paris: PUF, 1993;
111. Gilberg K. La légistique au concret. Les processus de rationalisation de la loi. (29.nov. 2007). Thèse. Nav publicēts. Univ. Pantheon- Assas (Paris II);
112. Gorecki J. Divorce in Poland. A socio-legal study. Acta Sociologica, 1966, vol.10. 1-2, pp. 68 – 80;
113. Green M.S. Dworkin v. The Philosophers: A Review Essay On Justice in Robes. University Of Illinois Law Review, 2007. Pieejams: http://www.law.uiuc.edu/lrev/publications/2000s/2007/2007_5/Green.pdf [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā];
114. Griffiths J. Legal Pluralism and the Theory of Legislation – With Special Reference to the Regulation of Euthanasia. In: Petersen H., Zahle H. (eds). Legal Polycentricity. Consequences of Pluralism in Law. Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1995;
115. Grigore – Bāra E. Taisnīgums kā tiesību kritērijs. Grām: LU 70. konferences rakstu krājums „Inovāciju juridiskais nodrošinājums”. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 268. – 276.lpp.;
116. Griss I. Nacionālo augstāko tiesu loma Eiropas tiesību sistēmā. Austrijas Augstākās tiesas priekšsēdētājas, ES valstu Augstāko tiesu priekšsēdētāju tīkla prezidentes uzstāšanās referāts Starptautiskajā konferencē „Augstākās tiesas judikatūra un tās loma tiesiskās domas attīstībā Latvijā”. 15. 10. 2010. LR Augstākās Tiesas Biļetens, 2010;
117. Grūtups A. Juristi ir pēdējie, kas laižami pie Satversmes pantiem. Intervija laikrakstam „Diena”. 12.03. 2012. Citēts: Jurista vārds, 2012. 3. aprīlis, nr. 14/15 (713/714);
118. Guibentif P. Les effets du droit comme objet de la sociologie juridique. Réflexions méthodologiques et perspectives de recherche. Travail CETEL Nr.8. Geneve: Univ.de Geneve, 1979;
119. Gurvitch G. Sociology of Law. London: Routledge & Kegan Paul, 1947;
120. Harlow C. Three Phases in the Evolution of EU Administrative Law. In: Craig P., Burca de G. (eds). The Evolution of EU Law. (2nd ed.) Oxford: Oxford University Press, 2011;
121. Harris J.W. Legal Philosophies. Second Edition. London: Butterworths, 1997;
122. Harris D., O’Boyle M., and Warbrick C. Law of the European Convention on Human Rights, 2nd ed., Oxford University Press, 2009;

123. Hart H. L.A. *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon, 1994;
124. Hartkamp A. *Vers un Neauveau Code civil néerlandais*. *Revue internationale de droit comparé*, 1982;
125. Hayek F.A. *The Constitution of Liberty*. London; New York : Routledge, 1960.;
126. Henry J.P. *Vers la fin de l' État de droit?* *Revue du droit public*, 1977;
127. Herget J.E. *Contemporary German Legal Philosophy*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996;
128. Herrera M. *Doctrine juridique et politique: à la recherche du regard interne*. Dans: Doat M., Le Goff J., Pédrot P. *Droit et complexité. Pour une nouvelle intelligence du droit vivant*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2007;
129. Hoebel, E. Adamson. *The Law of Primitive Man: A Study of Comparative Legal Dynamics*. Cambridge, MA: Harward University Press, 1954;
130. Horn N. *Einführung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie*. 4 neu bearb. Aufl. Heidelberg: Müller, 2007;
131. Hölande A. *L'évaluation législative en Allemagne*. Dans: Delcamp A. *Contrôle parlementaire et évaluation*. Paris: La Documentation Francaise, 1995;
132. Hulsman H.L.C. *Défence sociale et criteres de desciminalisation*. Dans: *Aspects nouveaux de la pensee juridique. Rectueil d'études en hommage a Marc Ancel. Tome II*. Paris: Pedone, 1975, pp. 20-35;
133. Hunt A. *The Problematisation of Law in Classical Social Theory*. In: Banakar R., Travers M. (eds). *An Introduction to Law and Social Theory*. Oxford: Hart Publishing, 2002, pp. 13. – 31;
134. Hydén H. *The relation between norms and legal rules*. In: Hydén H. (ed.) *Norms between law and society*. Lund: Lund University, 2011, pp. 11 – 19;
135. Hydén H. *Using Law as a Model. Different Approaches to the understanding of normative decision making*. In: Hydén H., Wickenberg P. (eds.) *Contributions in Sociology of Law. Remarks from a Swedish Horizon*. Lund: Media-Tryck Sociologen, 2008;
136. Igaune S. *Diskutē par eparaksta vietu saziņā ar valsti*. *Dienas Bizness*, 2012. 23. februāris;

137. Intervention by Nils Muižnieks Council of Europe Commissioner for Human Rights Brighton, 18-20 April 2012. Pieejams: http://www.coe.int/t/dgi/brighton-conference/Documents/Speeches/CommDHSpeech_2012_Brighton_EN.pdf [aplūkots 2012.gada 3.oktobrī];
138. Iljanova D. Vispārējo tiesību principu izpratnes izcelšanās vēsturiskā perspektīva. Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki, 2003, nr. 3(51), 38 - 46. lpp;
139. Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005;
140. Ivanova E. M. Legal Nihilism as Social and Discursive Practice: the Case of Belarus. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller e.K., 2010;
141. Jakubaņecs V. Tiesiskā apziņa. Rīga: Latvijas Policijas Akadēmija, 2001;
142. Jeammaud A. Normes juridiques et action. Notes sure le rôle du droit dans la régulation sociale. Dans: Miaille M. (ed) La régulation entre droit et politique. Paris: L'Harmattan, 1995;
143. Jellinek G. Allgemeine Staatslehre. 3rd edn. Berlin: Verlag von O. Häring, 1914;
144. Jestaz P., Jamin Ch. La doctrine. Paris: Dalloz, 2004;
145. Jundzis T. Cīņa ar parazitisku dzīvesveidu. Rīga: LPSR Zinību biedrība, 1983;
146. Kagan R.A., Skolnick J.H. Banning Smoking: Compliance without Enforcement. In: Rabin R.L., Sugarman S.D. (eds.) Smoking Policy: Law, Politics and Culture. Oxford: Oxford University Press, 1993, pp. 69. – 94;
147. Karpen U. The Legal Approach To Regulatory Impact Assessment: Legal Sources, Organisation, Procedure. UNIDEM Campus Trieste Seminar "LEGISLATIVE EVALUATION" Trieste, Italy, 11-14 June 2007. CDL-UDT(2007)004*. T-06-2007.5 June 2007. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-UDT\(2007\)004-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-UDT(2007)004-e.pdf) [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā];
148. Kelsen H. La transformation du droit international en droit interne. RGDI, 1936, Tome 43., pp. 5-49;
149. Kelsen H. Reine Rechtslehre. Wien: Deuticke, 1967;
150. Kelsen H. Principles of International Law. New York: Rinehart & Company, 1952;
151. Kelsen H. Théorie générale des normes. Paris: PUF, 1996;

152. Kerchove M. van de., Ost F. Jalons pour une théorie critique du droit. Bruxelles: Facultés Universitaires Saint-Louis, 1987;
153. Knapp V., Vrecion V. The possibility of applying cybernetic methods to law and administration. *International Social Science Journal*, 1970. Vol. XXII, No .3, pp. 495 – 501;
154. Knoks M. Par piemaksām un prēmijām valsts pārvaldē. *Jurista vārds*, 2001. 2. jūlijs, nr.21;
155. Krastiņš I. Sociālistiskā tiesiskā apziņa. Rīga: Latvijas Valsts Universitāte, 1975;
156. Kruger H. Das Princip der Effektivität, oder Über die besondere Wirklichkeitsnähe des Völkerrechts. In: *Festschrift für Jean Spiropoulos*, Bonn, S.265 – 284;
157. Krugļevskis A. Vecās un jaunās macības par sodu uzdevumiem. *Jurists*, 1940, Nr.2/3 (104/105), 35. – 48.sl.;
158. Kühn Z. The Judiciary in Central and Eastern Europe: Mechanical Jurisprudence in Transformation? Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2011;
159. Kusiņš G. Metodiskie norādījumi likumu izstrādāšanā un noformēšanā. Otrais izdevums. Rīga: Saeimas Juridiskais birojs, 1997;
160. Labot. Bet ne mirkļa vajadzībai. D.Arājas intervija ar A.Endziņu. 20.03.2007. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/politikas_process/13741/ [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā];
161. Langa P. Taking Dignity Seriously. *Judicial Reflections on the Optional Protocol to the ICESCR*, *Nordic Journal of Human Rights*, 2009, Vol. 27, Nr. 1;
162. Larouche P. Ex ante Evaluation of Legislation Torn among its Rationales. In: *The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation.*, (ed.) J.Verschuuren. Netherlands: BRILL, 2009. pp. 39 – 62;
163. Lascoumes P., Serverin E. Théories et pratiques de l'effectivité du droit. *Droit et Société*, 1986, No.2, pp. 127–150;
164. Latvijas Republikas Satversmes komentāri: VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Aut.kol. Zin.vad. R.Balodis; zin.redkol. A.Endziņš, R.Apsītis, T.Jundzis, G.Kūtris. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011;
165. Latvijas māmiņalgu rekordists pērn ticis vēl pie 10 000 latu pabalsta. *Diena.lv*, 2012. 17. aprīlis. Pieejams: <http://www.diena.lv/latvija/latvijas-maminalgu-rekordists-pern-ticis-vel-pie-10-000-latu-pabalsta-13942333> [aplūkots 2012. gada 22. maijā];

166. Latvijā varēs tirgot tikai jodētu galda un vārāmo sāli. Portāls: TVnet.lv, 2005. 27. jūnijs. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/207357-latvija_vares_tirgot_tikai_jodetu_galda_un_varamo_sali [aplūkots 2012. gada 22. maijā];
167. Lauterpacht H. *The Development of International Law by the International Court*. London: Stevens & Sons Limited, 1958;
168. Lazdiņš J. Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā. *Juridiskā zinātne*, 2010. Nr.1, 53 – 80.lpp.;
169. Leeu F.L. Can legal research benefit from evaluation studies? *Utrecht Law Review*, 2011. Vol. 7, Issue 1 (January), p. 58. Pieejams: www.utrechtlawreview.org. [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā];
170. Legendre P. Ce que nous appelons le droit. *Le Débat*, 1993, Nr.74, mars- avril, pp.107 – 123;
171. Leja M. Nedēļas jurists. *Jurista vārds*, 2012. 27. marts, nr.13;
172. Leo U. A Case Based on the Relation Between Legal and Professional Norms in a Swedish School Context. In: Hydén H. (ed.) *Norms between law and society*. Lund: Lund University, 2011, pp. 135 – 149;
173. Lesaffer R. *European Legal History*. Cambridge: Cambridge University press, 2009;
174. Levits E. Starp tiesību normu un tiesisko realitāti. Grām: *Vispārīgās tiesību teorijas un valstszinātnes atziņas*. Rīga: LU, 1997, 4.-17.lpp.;
175. Levits E. Samērīguma princips un obligātais administratīvais akts. *Jurista Vārds*, 2007. 27.marts, nr.13;
176. Lévy-Bruhl H. *Aspets sociologiques du droit*. Paris: Rivière, 1955;
177. Lévy- Bruhl H. *Sociologie du droit*. Coll. „Que sais- je ?”, 7e éd. Paris: PUF,1990;
178. Liholaja V. Kāda ir sodu politika Latvijā "Latvijas Vēstnesis" 26.10.2004; 02.11.2004 Pielikums "Jurista vārds". Pieejams: http://www.politika.lv/temas/politikas_process/4465/ [aplūkots 2012.gada 3.oktobrī];
179. Liholaja V. Tiesību normu efektivitātes jēdziens un kritēriji. Grām: *Vispārīgās tiesību teorijas un valsts zinātnes atziņas*. Meļķis E. (red.) Rīga, 1997, 89. – 100.lpp.;
180. Llewellyn K. Some Realism about Realism. *Harvard Law Review*, 1931, Vol.4.;

181. Luhmann N. *A Sociological Theory of Law* London: Routledge & Kegan Paul, 1985;
182. McCormick N., Weinberger O. *An institutional theory of law: new approaches to legal positivism.* Springer, 1986. Pieejams: http://www.google.com/books?id=evOn9D6dmkcC&printsec=frontcover&hl=lv&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false [aplūkots 2012. gada 23. oktobrī];
183. Mader L. *Evaluating the Effects: A Contribution to the Quality of Legislation.* *Statute Law Revue*, 2001, No. 22.2., pp.119-131;
184. Mader L. *L'évaluation législative. Pour une analyse empirique des effets de la législation.* Thèse. Genève: Payot Lausanne, 1985;
185. Mader L. *RIA course Lisbon. Ex post analysis and experimental analysis.* Berne, 6 December 2010. p. 8. Pieejams: www.icjp.pt/system/files/files/2010_2011/AIL/Luzius%20Mader.pdf [aplūkots 2012. gada 6. jūlijā];
186. Manzo J.F. *Ethnomethodology, Conversation Analysis, and the Sociology of Law.* In: Travers M., Manzo J. (eds.) *Law in Action: Ethnomethodological and Conversation Analytic Approaches to Law.* Brookfield, USA: Ashgate. 1997, pp. 1. – 15.;
187. Matheiu B. *Essai sur le principe d'efficacite en droit judiciaire privé.* Thèse. Aix Marseille III, 1994;
188. Maus D. *Parlement et politiques publiques. L'exemple de la Vème République.* *Politiques et management publics*, 1991, Nr.2, pp. 191 – 222;
189. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law 2010* (www.mpepil.com);
190. Maynial C. *Contrôle de l'application des lois exercé par le Sénat.* Dans: Delcamp, A., Bergel, J. L., Dupas, A. *Contrôle parlementaire et évaluation* Paris: La Documentation française, 1995;
191. Merryman J.H. *The loneliness of the comparative lawyer: and other essays in foreign and comparative law.* The Hague; Boston: Kluwer Law International, 1999;
192. Merton R.K. *Social Theory and Social Structure.* Vol.I. New York: The Free Press, 1949;
193. Merton R.K. *The Matthew Effect in Science.* *Science*, 1968. Vol. 159, pp. 56-63. Pieejams: <http://www.garfield.library.upenn.edu/merton/matthew1.pdf> [aplūkots 2012. gada 22. maijā];

194. Miaille M. Une introduction critique au droit. Paris: Maspero, 1976;
195. Mikrouzņēmuma nodokļa ieviešana valstij izmaksājusi dārgi. (b.a.) Pieejams: <http://www.ekonomika.lv/mikrouzņemuma-nodokļa-ieviešana-valstij-izmaksājusi-dārgi/> b.a. [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā];
196. Miller V.O., Steinberg V.A. Sociology of Law in the USSR Today. Riga: Latvian State University, 1964;
197. Mincke C. Effets, effectivité, efficience et effiacité du droit: le pôle réaliste de la validité. Revue interdisciplinaire d' études juridiques, 1998, nr.40, pp.115 – 151;
198. Milano E. Unlawful Territorial Situations in International Law – Reconciling Effectiveness, Legality and Legitimacy. Leiden: Brill, 2005;
199. Moore S.F. Law and Social Change: The Semi- Autonomous Social Field as an Appropriate Subject of Study. Law and Society Review 1973, Vol.7, pp.719-746;
200. Morand Ch.-A. L'évaluation législative ou l'irrésistible ascension d'un quatrième pouvoir. Revue de la recherche juridique. Droit prospectif, 1994. Vol.4;
201. Neimane I. Īpašuma tiesības ka cilvēka pamattiesības. Jurista vārds, 2005. 5. aprīlis, nr.12;
202. Nelken D. Law in Action or Living Law? Back to the Beginning in Sociology of Law. Legal Studies, 1984, pp. 157 – 182;
203. Nikuļceva I. Tiešā demokrātija Eiropā. Pieejams: <http://www.eiropastiesibas.lv/tie-demokrtija-eirop/> [aplūkots 2012. gada 6. septembrī];
204. Nisbet R. Twilight of Authority. New York: Oxford University Press, 1975;
205. Nobles R., Schiff D. A Sociology of Jurisprudence. Oxford: Hart Publishing, 2006;
206. Nonet P., Selznick P. Law and Society in Transition. Towards Responsive Law. New York: Harper & Row, 1978;
207. Noll P. Gründe für die soziale Unwirksamkeit von Gesetzen. In: Zur Effektivität des Rechts. Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie, 1972;
208. Noll P. Symbolische Gesetzgebung. Zeitschrift für Schweizerisches Recht, 1981;
209. Noll P. Gesetzgebungslehre. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1973;

210. Noll P. Gründe für die soziale Unwirksamkeit von Gesetzen. In: Rehbinder M., Schelsky H. (Hrsg.) Zur Effektivität des Rechts. Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie, 1972;
211. Noreau P., Arnaud A. – J. The Sociology of Law in France: Trends and Paradigms. Journal of Law and Society, 1988, Vol.25., Nr. 2, pp. 257- 283;
212. Opening statement by M. Jean-Claude Mignon, president of the parliamentary assembly on the occasion of the Brighton conference. Brighton, United Kingdom, Thursday 19 April 2012. Pieejams: http://assembly.coe.int//Main.asp?link=http://assembly.coe.int/President/Mignon/Discours/2012/19042012_BrightonConferenceE.htm [aplūkots 2012.gada 3.oktobrī];
213. Oppetit B. Les tendances régressives dans l'évolution du droit contemporain. Dans: Mélanges à Dominique Holleaux. Paris: Litec, 1990;
214. Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010;
215. Osipova S. Sabiedrība tiesību socioloģijas skatījumā. Likums un tiesības, 2006, 8.sējums, nr.4(80), aprīlis;
216. Osipova S. Viduslaiku tiesību spogulis. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004;
217. Osipova S., Roze I. Tiesiskā nihilisma saknes Latvijā. Grām: Drošība un tiesiskums Latvijā. – Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 40. – 59. lpp;
218. Osipova S., Strupiņš A., Rieba A. Tiesu varas neatkarības un efektivitātes palielināšanas un nostiprināšanas rezerves” Pētījums. 2009. Pieejams: www.at.gov.lv/files/docs/petijumi/petijums_efektivitate.doc [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā];
219. Ost F. Juge pacificateur, juge arbitre, juge entraîneur. Trois modèles de justice. In Fonction de juger et pouvoir judiciaire. Transformation et déplacements, (dir) Gérard Ph., Ost F., Kerchove M.van de. Bruxelles: Publications des FUSL, 1983, p.1-70;
220. Ost F., Kerchove M. van de. De la scène au balcon. D'où vient la science du droit? Normes juridiques et régulation sociale. Paris: L.G.D.J., 1991;
221. Pacteau B. La sécurité juridique, un principe qui nous manque ? AJDA, 1995;
222. Par Noteikumu projektu par mirstības statistiku (b.a.). Kronika. Jurists, 1929, nr. 6 (13), 189 – 191. sl.;

223. Parmentier S., Houte J. van. Law, justice and social change in the 21st century: The case of Belgium (Bruxelles: King Baudouin Foundation, 2007), pp. 21-23. Pieejams: http://www.kbs-frb.be/uploadedFiles/KBS-FRB/Files/EN/PUB_1311_Law_Justice_Social_change.pdf [aplūkots 2012.gada 3.oktobrī];
224. Pérelman Ch. Le raisonnable et le déraisonnable en droit. Au-delà du positivisme juridique. Paris: LGDJ, 1984;
225. Pensionāri aicina paredzēt sodu par neiecietības vairošanu starp sociālajām grupām. NRA. 30.03.2011. Pieejams: <http://zinass.nra.lv/latvija/44413-pensionari-aicina-paredzet-sodu-par-neiecietibas-vairosanu-starp-socialajam-grupam.htm?act=print> [aplūkots 2012.gada 3.oktobrī];
226. Perju V. A Comment on Legisprudence. Boston College Law School Faculty Papers, 2009, Vol.89., pp. 427 – 434. Pieejams: <http://lawdigitalcommons.bc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1246&context=lsfp> [aplūkots 2012.gada 3.jūlijā];
227. Perrin J.-F. Pour une théorie de la connaissance juridique. Travaux de droit, d'économie, de sociologie et de sciences politiques. Genève, 1979, No.117;
228. Perrouy P.-A. Légitimité du Droit et Désobéissance. Dans: Perrouy P.-A. Obéir et désobéir [Texte imprimé]: le citoyen face à la loi. Bruxelles: Éd. de l'Université de Bruxelles: 2000, pp.59-69;
229. Peters A. Statehood after 1989: „Effectivités“ between Legality and Virtuality, p.7. ESIL 2010 conference International Law 1989-2010: A Performance Appraisal” Cambridge, England on 2-4 September 2010. Konferenču materiāls. Pieejams: http://www.esil-en.law.cam.ac.uk/Media/Draft_Papers/Peters_ESIL2010_Draft_Paper.pdf [aplūkots 2012.gada 3. jūnijā];
230. Piazzon Th. La sécurité juridique. Doctorat et Notariat, Collection de Theses. Tome 35. Paris: Lextenso editions, 2009;
231. Piovani P. Il significato del principi di effectivita. Milano: Giuffre,1953;
232. Pleps J. Latvijas Universitātē notiek starptautiska konference, Jurista vārds, 2007. 6.februāris, Nr.6 (459);

233. Pleps J. Neatliekamība bez pamatojuma — grozījumi drošības iestāžu likumos un Satversme. 16.01.2007. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/tiesiska_valsts_un_korupcija/12599/ [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā];
234. Pleps J. The Principle of Good Legislation. In: The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. International Scientific Conference. 4-5 October, 2012, pp. 16 – 26;
235. Pleps J. Tiesa aizskar cilvēktiesības. Jurista vārds, 2011. 11. janvāris, nr. 2. ;
236. Pļaviņa K. Kā risināt pretrunas starp Latvijas, starptautiskajām un Eiropas Savienības normām. Jurista vārds, 2011. 17. maijs, nr.20;
237. Popelier P., Verlinden V. The context of the Rise of *Ex Ante* Evaluation. In: The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation., (ed.) J.Verschuuren. Netherlands: BRILL, 2009, pp. 13 – 29;
238. Popelier P. Do Instruments of Direct Democracy Meet Standards of Democratic and Proper Law Making. In: Mader L., Karpen U. (eds.) The Participation of Civil Society in the Legislative Process. Baden-Baden: Nomos, 2005, pp.101-118;
239. Pound R. Law in Books and Law in Action. American Law Review, 1910, Vol. 44, pp. 30 -41;
240. Pound R. The Limits of Effective Legal Action. International Journal of Ethics, 1917, Vol.27, pp.150-167;
241. Pouille A. Le pouvoir judiciaire et les tribunaux. Paris: Masson, 1985;
242. Priednieks K. Cik lieliem jābūt grozījumiem Satversmē. Jurista vārds, 2002. 26. februāris, nr.4;
243. Prospective Evaluation Methods: The Prospective Evaluation Synthesis. United States General Accounting Office, 1990. Pieejams: http://www.gao.gov/special.pubs/10_1_10.PDF [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā];
244. Rangeon F. Réflexions sur l'effectivité du droit. Dans: CURAPP, Les usages sociaux du droit. Paris: PUF, 1989;
245. Rawls J. Theory of justice. Oxford: Oxford University Press, 1999;

246. Rehbinder M. Sociology of law: a trend report and bibliography. *Current Sociology*, 1975, Vol.20;
247. Rémy Ph. La part faite au juge. *Le Seuil. Pouvoirs*, 2003/4, Nr. 107, pp.22 – 36;
248. Richard V. Le droit et l'effectivité: Contribution a l'étude d'une notion. Thèse. L'Université de droit, d'économie et des sciences sociales, Paris II, Panthéon-Assas, 2003;
249. Ritzer G. *Sociology: A Multiple Paradigm Science*. Boston: Allyn & Bacon, 1994;
250. Rīgas dome sūta brīdinājuma vēstules par dažu santīmu lieliem nodokļu parādiem. LNT. 2009. g. 15. februārī. Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/322673-dome_suta_bridinajuma_vestules_par_dazus_santimus_lieliem_paradiem/swf/expressInstall.swf [aplūkots 2012. gada 10. oktobrī];
251. Robinson O.F., Fergus T.D., Gordon W.M. *European Legal History*. Third Edition. London, Edinburgh, Dublin: Butterworths, 2000;
252. Romilly J. *La loi dans la pensée grecque*. Paris: Les Belles Lettres, 2e ed., 2001;
253. Rottleuthner H. La sociologie du droit en Allemagne. *Droit et Société*, 1989, No.1, pp. 101 – 120;
254. Rouvillois F. Judiciarisation de la société: une entrée en matière. Dans: Rouvillois F. (ed) *La société au risque de la judiciarisation*. Paris: LexisNexis Litec, 2008;
255. Rouvillois F. L'efficacité des normes. Réflexions sur l'émergence d'un nouvel impératif juridique. Paris: Fondation pour l'Innovation Politique. Novembre 2006. Pieejams: http://www.fondapol.org/wp-content/uploads/pdf/documents/Etude_Efficacite_des_normes.pdf [aplūkots 2012.gada 3.jūnijā];
256. Roze I. Tiesību socioloģijas jautājumi un tiesību izpratne Pitirima Sorokina darbos. *Latvijas Universitātes Žurnāls Nr. 1. Juridiskā zinātne*, 2010, 172- 184.lpp;
257. Rudevskis J. Vai Latgalei ir armija un flote. *Jurista vārds*, 2011. Nr.43 (690) 25. oktobris;
258. Rudevskis J. Subsidiarity in Parliament, or How to Implement the European Convention on Human Rights at the Legislative Level. In: *The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space*. International Scientific Conference. 4-5 October, 2012, pp. 396 – 404;

259. Rueschemeyer D. Sociology of Law in Germany. *Law and Society Review*, 1970, Nov., pp. 225 – 237;
260. Saeimas deputāti lemj par Pilsonības likuma izpildes komisijas pārdēvēšanu (16.11.2011.). Pieejams: <http://saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/19024-saeimas-deputati-lemj-par-pilsonibas-likuma-izpildes-komisijas-pardevesanu> [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā];
261. Saluden M. Le phénomène de la jurisprudence: étude sociologique. Thèse pour le doctorat d'état. Université de droit, d'économie et de sciences sociales de Paris (Paris 2), 1983;
262. Sarat A. Donald Black discovers legal realism: from pure science to policy science in the sociology of law. *Law and Society Inquiry*, 1989, Vol. 14, pp. 765-786;
263. Sarat A. Legal effectiveness and social studies of law: on the unfortunate persistence of a research tradition. *Legal Studies*, 1985, Vol. 9, pp. 23-31;
264. Sarat A., Silbey S. The pull of the policy audience. *Law and Policy*, 1988, No. 10(2), pp. 97– 166;
265. Sassier Ph., Lansoy D. Ubu loi. Summary of the book. France: Fayard, 2008. Pieejams: <http://www.decitre.fr/livres/Ubu-loi.aspx/9782213636184> [aplūkots 2012.gada 3.jūlijā];
266. Savatier V. L'inflation législative et l'indigestion du corps social. *Recueil Dalloz*, 1977, pp.43 - 52;
267. Savigny F.K. Of the Vocation of Our Time for Legislation and Jurisprudence. Transl. by A. Hayward. London: Littlewood & Co. Old Bailey, 1831;
268. Schäffer H. Evaluation and Assessment of Legal Effects Procedures: Towards a More Rational and Responsible Lawmaking Process. *Statute Law Review*, 2001. Vol. 22, pp. 132 – 153;
269. Schlochauer H.-J. (ed) *Wörterbuch des Völkerrechts vol. 1 (2nd edn)*⁶⁴. Berlin: Walter de Gruyter, 1960;
270. Schutter de O. Desobeissance civile et cause significative en justice. Dans: *Obéir et désobéir: le citoyen face à la loi*. Éd. Pierre-Arnaud Perrouy. Bruxelles: Éd. de l'Université de Bruxelles, pp. 110 – 123;

271. Selznick P. *The Moral Commonwealth. Social Theory and the Promisa of Community.* Berkeley: University of California Press, 1992;
272. Selznick P., Nonet P. *Law and Society in Transition. Towards Responsive Law.* New York: Harper Torch Books, 1978;
273. Selznick Ph. A Case for Legal Naturalism: "Sociology and Natural Law" Revisited. *Polish Sociological Review*, 2000, No. 131, pp. 267-274;
274. Selznick Ph. *The Sociology of Law.* In: Silis D.L. (ed.) *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 9. New York: Free Press, 1968, pp.50-59;
275. Shubik M. *On Concepts of Efficiency.* *Policy Sciences* , 1978, Vol.9, pp. 121-129;
276. Sicko C. Erfüllen Gesetzesfolgenabschätzung und Gesetzesevaluation die verfassungsrechtlichen Anforderungen an das innere Gesetzgebungsverfahren? Überlegungen anlässlich des „Hartz – IV Regelsatz- Urteils“. *Zeitschrift für Rechtssoziologie*, 2011. Vol 32, Heft 1, S. 27 – 42;
277. Siehr A. *Symbolic Legislation and the Need for Legislative Jurisprudence: The Example of the Federal Republic of Germany.* *Legisprudence*, 2008. Vol II, No 3, pp. 271 – 305;
278. Sinaiskis V. *Krievu tiesību filozofija. (Sakarā ar iznākušo grāmatu.)* *Jurists*, 1934. Nr. 2 (54), 33. – 40.sl.;
279. Sinaiskis V. *Profesors Eižens Hubers (1849. – 1923.) par civiltiesību kodifikācijas uzdevumiem (E. Hubera piemiņai.)* *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1925, Nr. 4, 733. – 736.lpp;
280. Singer P. *Democracy and disobedience.* Oxford: OUP, 1970;
281. Sniedzīte G. *Tiesnešu tiesību jēdziens, evolūcija un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā.* Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2011;
282. *Sodu par piedalīšanos masu nekārtībās atzīst par nesamērīgu.* (b.a.) *Diena.lv*, 2010. gada 19. janvāris. Pieejams: <http://www.diena.lv/sabiedriba/politika/sodu-par-piedalisanos-masu-nekartibas-atzist-par-nesamerigu-714221>[aplūkots 2012.gada 3.oktobrī];
283. Steinberg R. *Evaluation als neue Form der Kontrolle final programmieeten Verwaltungshandelns.* *Der Staat*, 1976, pp.185-210;
284. Stučka P. *Tiesību un valsts revolucionārā loma. Vispārīga mācība par tiesībām.* Grām: *Rakstu izlase. 5. sēj.* Rīga: Avots, 1983;

285. Stučka P. Tiesa un taisnība. Grām: Rakstu izlase. 4. sēj. Rīga: Avots, 1981;
286. Strupišs A. Tiesiskā regulēšana un tās efektivitāte. Grām: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rīga: TNA, 1999., 132.- 142. lpp;
287. Svešvārdu vārdnīca. Baldunčiks J. (red). Rīga: Jumava, 1999;
288. Svešvārdu vārdnīca. Guļevska D.(red). Rīga: Norden, 1996;
289. Šulcs L. Dabisko tiesību jēdziens. Jurists, 1937., Nr. 1/2, 19. – 28. sl;
290. Šulcs L. Tiesību problēma VIII starptautiskā filozofu kongresā. Jurists, 1934, Nr. 6 (58), 163. – 170.sl.;
291. Šulmane D. Tiesiskuma koncepcijas mūsdienu Eiropā. LU 70. konferences rakstu krājums „Inovāciju juridiskais nodrošinājums”. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 310. – 320.lpp;
292. Šulmane D. Tiesību normu efektivitātes jēdziena problemātika mūsdienu tiesību socioloģijā. Grām: Juridiskās zinātnes aktuālās problēmas. Rakstu krājums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2012, 281. – 296. lpp;
293. Šulmane D. Trīs tiesnešu arhetipi mūsdienu tiesību filosofijā. Grām.: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 260. – 266.lpp;
294. Tamanaha B. An Analytical Map of Social Scientific Approaches to the Concept of Law. Oxford Journal of Legal Studies, 1995, No. 15, pp. 501- 535;
295. Terré F. Le rôle actuel de la maxime ”nul n’est censé ignorer la loi”. Études de droit contemporain. Paris: Cujas, 1966;
296. Terré F. La crise du loi. Dans: La loi, Archives de philosophie du droit. Tome 25. Paris: Sirey, 1980, pp.17-28;
297. Terré F. Remarques sur les relations entre la sociologie juridique et la philosophie du droit. Archives de philosophie du droit, 1969, Tome XIV, pp. 213-226;
298. Terré F. Legal Sociology in France. In: Treves R. and J. F. Glastra van Loon (eds.) Norms and actions. National reports on sociology of law. Hague: Martinus Nijhoff, 1968, pp. 210. – 235;

299. Teubner G. After Legal Instrumentalism? Strategic Models of Post-regulatory Law. *International Journal of the Sociology of Law*, 1984, No.12., pp. 375 – 400;
300. Teubner G. (ed). *Juridification of Social Spheres: A Comparative Analysis in the Areas of Labor, Corporat, Antitrust and Social Welfare Law*. Berlin: European University Institute Series, 1987;
301. Tisenkopfs T. Priekšvārds. Profesionālisms un godaprāts Latvijas socioloģijā: socioloģijas veidošanās un attīstība kopš 20. gs. 60. gadiem. *Latvijas Universitātes Raksti*, 2008. 736. Sēj. Socioloģija. Socioloģijai Latvijā – 40, 6. – 8. lpp;
302. Tomeo V. I problemi dell'analisi sociologica del diritto. *Quaderni di sociologia*, XXXII, 1985, pp. 4-5;
303. Torpman J., Jörgensen F. Legal Effectiveness: Theoretical Developments Concerning Legal Transplants. *Archiv Für Rechts und Sozialphilosophie*, 2005, Vol.4, p. 3. Pieejams: <https://regtransfers-sth-se.diino.com/.../LegalEffectivenessTransplants> [aplūkots 2012. gada 10. oktobrī];
304. Touscoz J. *Le principe d'effectivité dans l'ordre international*. Paris: L.G.D.J., 1964;
305. Treves R. *Sociologie du droit*. Paris: Presses Universitaires de France, 1995;
306. Treves R. and J. F. Glastra van Loon (eds.) *Norms and actions. National reports on sociology of law*. Hague: Martinus Nijhoff, 1968;
307. Treviño A.J. *The Sociology of Law. Classical and Contemporary Perspectives*. New Jersey: Transaction Publishers, 2008;
308. Tridimas T. *The General Principles of EC Law*. Oxford: Clarendon Press, 1999;
309. Troper M. *Pour une théorie juridique de l'État*. Paris: Presses Universitaires de France, 1994;
310. Truyol y Serra A. *Théorie du droit international public. Cours général. Recueil des cours, Collected Courses, Tome 173*. Hague: Brill, 1981;
311. Tucker R.W. The principle of effectiveness in international law. In: *Law and Politics in the world community, Essays on Hans Kelzen's pure theory and related problems in international law*. Los Angeles: O'Berkeley, 1953, pp. 31-48;
312. Tuori K. *Legislation Between Politics and Law*. In: Wintgens L. *Legisprudence: A New Theoretical Approach to Legislation*. Oxford-Portland: Hart Publishing, 2002;

313. Tulkens F. La sécurité juridique: un idéal à reconsidérer. *Revue interdisciplinaire d'études juridiques*, Bruxelles, 1990, Nr. 24, pp.25- 42;
314. Ugarte P.S. The Constitutionalism of Norberto Bobbio: a Bridge between Power and Law. *Mexican Law Review*, 2007, No.8. Pieejams: <http://info8.juridicas.unam.mx/introduction.htm> [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā];
315. Uusitalo L. Efficiency and Legitimation: Criteria for the Evaluation of Norms. *Ratio Juris*, 1989, pp.194 – 201;
316. Vago S. *Law and Society*. 9th ed. New Jersey: Pearson, 2009;
317. Valembois A.-L. *La constitutionnalisation de l'exigence de sécurité juridique en droit français*. Paris: LGDJ, 2005;
318. Vedung E. *Public Policy and Program Evaluation*. New Brunswick, N.J. and London: Transaction Publishers, 1997;
319. Verdel G. Le hasard et la nécessité. *Pouvoirs*, 1989, Nr. 50;
320. Verdross A., Simma B. *Universelles Völkerrecht: Theorie und Praxis* (3rd edn). Berlin: Duncker & Humblot, 1984;
321. Viandier A. La crise de la technique législative, *Crises dans le droit*. *Droits*, 1986, Nr.4, pp.75 – 80;
322. Villey M. *Philosophie du droit*. Tome 1. Paris: Dalloz, 1975;
323. Vilks A. *Deviantoloģija (Mācība par uzvedības sociālajām novirzēm)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2001;
324. Virally M. *La pensee juridique*. Paris: L.G.D.J., 1960;
325. Visscher C .De. *Les effectivités du droit international public*. Paris: Pedone, 1967;
326. *Vocabulaire juridique*. Cornu G. (dir) Paris: PUF, 1987;
327. Wassermann R. Loi et efficacité. *Actes du 12e colloque de droit européen: Principes et méthodes d'élaboration des normes juridiques*, 1982, pp. 91-106;
328. Weber M. *Economie et société*. Paris: Plon, 1971;
329. Weinberger O. Habermas on Democracy and Justice. Limits of a Sound Conception. *Ratio Juris*, vol.7. Nr.2, p.239-253;

330. Westerman P. The disintegration of natural law theory: Aquinas to Finnis. Leiden: Brill, 1998;
331. Westerman P. The Emergence of New Types of Norms In: Wintgens L.J. Legislation in Context: essays in legisprudence. Hampshire: Ashgate Publishing Company, 2007;
332. Wintgens L.J. (ed.) Legisprudence: A New Theoretical Approach to Legislation. Oxford-Portland: Hart Publishing, 2002;
333. Wintgens L. J. Legisprudence: Elements for a New Theory of Legislation. Associations, 1999, 3 (2), pp. 185 – 209;
334. Zwingmann K. The Sociology of Law in the Federal Republic of Germany: Current Position and Trends. In: Treves R. and J. F. Glastra van Loon (eds.) Norms and actions. National reports on sociology of law. Hague: Martinus Nijhoff, 1968, pp.262 – 282;
335. Quinney R. Critique of Legal Order: Crime Control in Capitalist Society. New Brunswick: NJ: Transaction Books, 2002;
336. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Москва: Инфра-М, 1998;
337. Бержель Ж.-Л. Общая теория права. Москва: NOTA BENE, 2000;
338. Бойко Л.Н. Эффективность права под углом национального правового менталитета. Журнал российского права. 2009, № 5. с. 134-141;
339. Болдырев В.Б. и др. Мониторинг реализации федерального закона от 27 июля 2004.г. Но. 79-ФЗ "О государственной гражданской службе Российской Федерации". In: Тихомиров Ю.А., Горохов Д.Б., ред., Правовой мониторинг. Научно-практическое пособие. Москва: Юриспруденция, 2009, с. 287 – 320;
340. Варламова Н. Правовой нигилизм: прошлое, настоящее... И будущее России? Сравнительное конституционное обозрение, 2000, № 1, с. 90-93;
341. Дюркгейм Э. Социология. Москва: Канон, 1996;
342. Жинкин С.А. О новых методологических подходах к исследованию проблем эффективности права. Российский следователь, 2009, № 10, с. 30 – 32;
343. Жинкин С.А. О плюрализме в исследовании проблем эффективности права 2009, История государства и права. № 11, с. 39 – 41;

344. Жинкин С.А. Некоторые проблемы исследования психологических факторов эффективности норм права. История государства и права, 2007, № 22;
345. Жоль К.К. Философия и социология права: Учебное пособие. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2005;
346. Зенков В.Н. Правовой мониторинг в части исследования эффективности законодательства о лицензировании образовательной деятельности. in: Тихомиров Ю.А., Горохов Д.Б., ред., Правовой мониторинг. Научно-практическое пособие. Москва: Юриспруденция, 2009, с.337 – 345;
347. Кабрияк Р. Кодификации. Москва: Статут, 2007;
348. Казимирчук В. П. Социальный механизм действия права. Советское государство и право, 1970, № 10, с. 37- 44;
349. Казимирчук В.П. Кудрявцев В.Н., Лившиц Р.З. Исследование эффективности правовых норм. Советское государство и право, 1971, № 10, с. 145-147;
350. Казмер М.Э. Социологическое направление в русской дореволюционной правовой мысли; АН ЛатвССР. Институт философии и права. Рига: Зинатне, 1983;
351. Карбонье Ж. Юридическая социология. Москва: Прогресс 1986;
352. Карбонье Ж. Принцип "никто не вправе ссылаться на незнание закона" во французском праве. СССР - Франция: социологический и международно-правовой аспекты сравнительного правоведения. Москва: Изд-во ИГиП АН СССР, 1987, с. 14 – 19;
353. Карпен У. Немецкий Опыт. Материалы Международного семинара "Оценка законов и эффективности их принятия" (16-17 декабря 2002 г.) Pīeejams: <http://www.consultant.ru/law/review/lawmaking/material/#5> [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā];
354. Касьянов В.В., Нечипуренко В.Н. Социология права. Ростов н/Д: Феникс, 2001. Pīeejams: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/kas/01.php [aplūkots 2012.gada 3.augustā];
355. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. Авт. предисл. И. Ю. Козлихин. — науч. изд., [репринтное]. Москва: Юридический центр Пресс, 2003;
356. Кудрявцев В. Н. Никитинский В. И, Самощенко И. С., Глазырин В. В. Эффективность правовых норм. Москва: Юридическая литература, 1980;

357. Лапаева В.В. Социология права: в поисках новой парадигмы. Государство и право, 1992, № 7, с. 19-25;
358. Лапаева В.В. Социология права: Краткий учебный курс. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 2000;
359. Лебедев М.П. Об эффективности воздействия социалистического права на общественные отношения. Советское государство и право, 1963, № 1, с. 22-31;
360. Ленин В.И. Сочинения. Марксизм о государстве. Т.36. Москва: Госполиздат, 1957;
361. Ллойд Д. Идея права. Москва: Югона, 2002;
362. Малько А.В. Популизм и право. Правоведение. 1994, № 1, с. 3 – 11;
363. Матузов Н. И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны „одной медали”. Правоведение, 1994, № 2, с. 3 – 16;
364. Новик Ю.И. Психологические проблемы правового регулирования. Минск: Университетское, 1989;
365. Новгородцев П. Историческая школа юристов. Ее происхождение и судьба (1896). Немецкая историческая школа права. Челябинск: Социум, 2010;
366. Оносов Ю.Б. Социальная и юридическая эффективность норм материального права. Grām: Лафитский В.И. Наследие юридической науки и современность. Материалы заседаний V Международной школы-практикума молодых ученых-юристов (Москва, 26-28 мая 2010 г.). Москва: Юриспруденция, 2011, с. 464 – 471;
367. Пашков А.С., Чечет Д.М. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления. Советское государство и право, 1965, № 8, с. 3-11;
368. Пиголкин А. С. (ред.) Законотворчество в Российской Федерации: Научно-практическое и учебное пособие. Москва: Формула права, 2000;
369. Пилипенко А.Н. Франция: усиление роли парламента. Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения, 2010. No. 5 (24), с. 45 – 50;
370. Пронина М.П. Эффективность правовых презумпций: понятие, критерии. Юридический мир, 2010, № 7 (163), с. 51-55;
371. Радбрух Г. Философия права. Москва: Междунар. отношения, 2004;

372. Сафаров Р.А. Социальный эксперимент и проблемы государства и права. Советское государство и право, 1964. № 10, с. 14-22;
373. Сырых В.М. Прогнозирование эффективности норм права. Grām: Пиголкин А. С. (ред.) Законотворчество в Российской Федерации: Научно- практическое и учебное пособие. Москва: Формула права, 2000, с. 147 – 176;
374. Тихомиров Ю.А., Горохов Д.Б. (ред.) Правовой мониторинг. Научно-практическое пособие. Москва: Юриспруденция, 2009;
375. Тихомиров Ю.А. Поведение в обществе и право. Журнал Российского права, 2011, No 2;
376. Туманов В.А. Правовой нигилизм в историко-идеологическом ракурсе. Государство и право, 1993, Nr. 8, с. 52 – 58;
377. Файярд Ж.-Р. Позиция Франции по вопросу экономической эффективности права (фонд континентального права и академический подход). Grām: Доронина Н.Г. (отв. ред.) Экономическая эффективность права: Материалы круглого стола V Международной школы-практикума молодых ученых-юристов (Москва, 26-28 мая 2010 г.). Москва: Юриспруденция, 2011, с. 22 – 27;
378. Фаткуллин Ф.Н., Чулюкин Л.Д. Социальная ценность и эффективность правовой нормы. Казань, 1977, с. 21 – 27;
379. Формирование уважения к советскому праву (социологические аспекты). (b.a.). Советское государство и право, 1975, № 4, с. 37- 47;
380. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе. Москва: АСТ, 2005;
381. Хабриева Т.Я. Экономико-правовой анализ: методологический подход. Журнал российского права, 2010, № 12, с. 5-26;
382. Черногор Н.Н., Пуляева Е.В., Чеснокова М.Д., Глазкова М.Е. Мониторинг эффективности правового механизма оказания социальных услуг. Журнал российского права, 2010. Nr 8, август, с. 66 – 76;
383. Четвернин В. Институциональная теория права (доклад 25 февраля 2010 в рамках научных семинаров Лаборатории институционального анализа ГУ-ВШЭ Leksijas ieraksts. Pieejams: <http://teoria-prava.hse.ru/seminars/other-seminars/139-lia-seminar> [aplūkots 2011.gada 22.jūlijā].\

384. Шуплецова Ю.И. Некоторые замечания к вопросу об измерении эффективности права. Grām: Доронина Н.Г. (отв. ред.) Экономическая эффективность права: Материалы круглого стола V Международной школы-практикума молодых ученых-юристов (Москва, 26-28 мая 2010 г.). Москва: Юриспруденция, 2011, с. 53 – 59.

Normatīvie akti

1. Apvienoto Nāciju Organizācijas Statūti. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/anostat.htm> [aplūkots 2012.gada 22.oktobrī];
2. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/anostat.htm> [aplūkots 2012.gada 22.oktobrī];
3. Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2006. 3.janvāris, nr.1;
4. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. Latvijas vēstnesis, 2007. 17. maijs, nr. 79;
5. Mikrouzņēmumu nodokļa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2010.gada 19.augusts, nr. 131;
6. Grozījumi likumā "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli": LR likums. Latvijas Vēstnesis: 2009. 21.decembris, nr.200;
7. Grozījumi likumā "Par pievienotās vērtības nodokli": LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2008. 23.decembris, nr.200;
8. Jaunatnes likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2008. 28.maijs, nr. 82.
9. Iesniegumu likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2007. 11. oktobris, nr. 164.
10. Administratīvā procesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14. novembris, nr.164;
11. Pilsonības likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1994. 11. augusts, nr. 93;
12. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: LR likums. Ziņotājs, 1984. 20.decembris, nr.51;
13. Latvijas PSR Kriminālkodekss. Rīga: Liesma, 1976;

14. Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju. Ministru kabineta 2004.gada 2.marta noteikumi. Latvijas Vēstnesis, 2004. 5.marts, nr. 36;
15. Francijas Republikas konstitūcija. Pieejams: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/texte-integral-de-la-constitution-de-1958.5074.html#titre5> [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā];
16. Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (Status as of 11 March 2012). Article 170. Pieejams: <http://www.admin.ch/ch/e/rs/1/101.en.pdf> [aplūkots 2012.gada 6. jūnijā];
17. Déclaration des droits de l'homme et du citoyen de 1789 (fr.val.). Pieejams: <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/dudh/1789.asp> [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā];
18. Loi n° 2006-339 du 23 mars 2006 relative au retour à l'emploi et sur les droits et les devoirs des bénéficiaires de minima sociaux et liens vers les décrets d'application. Article 32. Pieejams: http://www.legifrance.gouv.fr/html/actualite/actualite_legislative/decrets_application/2006-339.htm. [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā];
19. Loi n°2004-1343 du 9 décembre 2004 de simplification du droit. Pieejams: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000005925370&dateTexte=20110817> [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā];
20. Loi n° 2004-809 du 13 août 2004 relative aux libertés et responsabilités locales. Article 59. Pieejams: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000005824074&dateTexte=20110816> [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā];
21. Loi no 96-517 du 14 juin 1996 tendant à créer un Office parlementaire d'évaluation de la législation. Journal officiel du 15 juin 1996, p. 8911;
22. Joint Rules of Procedure of the Federal Ministries (GGO) Pieejams: http://www.staat-modern.de/Anlage/original_549908/Joint-Rules-of-Procedure-of-the-Federal-Ministries.pdf, section 2, para 43(1)6 [aplūkots 2011. gada 6. jūlijā];
23. Amendatory Act, 24.3.2005., Bundesgesetzblatt I (Federal Law Gazette Germany);

24. Sb. VYHLÁŠKA ze dne 11. července 2006, kterou se stanoví požadavky na teploměry používané ke stanovení spalného tepla pro bilanční měření. 1.40. Nr. 379/2006;
25. Федеральный закон Российской Федерации «Огосударственной гражданской службе Российской Федерации» (27.04.2004. Nr. 79 – ФЗ).

Juridiskās prakses materiāli

1. ANO Starptautiskās tiesas spriedums lietā: Nottebohm (Liechtenstein v. Guatemala). Judgment of 6 April 1955;
2. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas (ceturtās palātas) 2007. gada 7. jūnija spriedums lietā: C-222/05, C-223/05, C-224/05 and C-225/05 J. van der Weerd and Others v Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit;
3. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 2007. gada 13. marta spriedums lietā: C-432/05 Unibet (London) Ltd and Unibet (International) Ltd v Justitiekanslern;
4. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 2005. gada 6. decembra apvienotais spriedums lietās: C-453/03, C-11/04, C-12/04 un C-194/04. Nederlandse Vereniging Diervoederindustrie (Nevedi) v. Productschap Diervoeder (C-194/04);
5. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 2005. gada 22. novembra spriedums lietā: C-144/04 Werner Mangold v Rüdiger Helm;
6. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 2004. gada 17. jūnija spriedums lietā: C-30/02. Recheio — Cash & Carry SA v. Fazenda Pública / Registo Nacional de Pessoas Colectivas;
7. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 2004. gada 13. janvāra spriedums lietā: C-453/00 Kühne & Heitz NV v Produktschap voor Pluimvee en Eieren;
8. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 1999. gada 29. aprīļa spriedums lietā: C-224/97 Erich Ciola v. Land Vorarlberg;
9. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) tiesas 1999. gada 1. jūnija spriedums lietā: C – 126/97 Eco Swiss v Benetton International;

10. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1997. gada 2. decembra spriedums lietā: C-188/95, Fantask A/S e.a. v Industriministeriet (Erhvervministeriet);
11. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1995. gada 14. decembra spriedums lietā: C-430 un C-431/93 Van Schijndel and Van Veen v. SPF;
12. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1994. gada 18. maija spriedums lietā: C-309/89 Codorniu v. Council;
13. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1991. gada 25. jūlija spriedums lietā: C-208/90 I-4269, Theresa Emmott v Minister for Social Welfare and Attorney General;
14. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1990. gada 22. maija spriedums lietā: C – 70/88 Parliament v. Council;
15. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1989. gada 22. jūnija spriedums lietā: C-103/88 Fratelli Costanzo SpA pret Comune di Milano;
16. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1986. gada 23. aprīļa spriedums lietā: C-294/83 Les Verts v. Parliament;
17. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1986. gada 26. februāra spriedums lietā: C-152/84 Marshall v. Southampton and South'West Hampshire Area Health Authority;
18. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1976. gada 16. decembra spriedums lietā: C – 33/76 Rewe v Landwirtschaftskammer fuer das Saarland;
19. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1976. gada 16. decembra spriedums lietā: C-45/76 Comet v Produktschap voor Siergewassen;
20. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas (piektās palātas) 2001. gada 8. marta spriedums lietā: C-397/98 un C-410/98, Metallgesellschaft Ltd un citi (C-397/98), Hoechst AG un Hoechst (UK) Ltd (C-410/98) pret Commissioners of Inland Revenue un HM Attorney General;
21. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1970. gada 6. oktobra spriedums lietā: C- 9/70 Frans Grad v. Finanzant Transtein;
22. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1974. gada 4. decembra spriedums lietā: C-41/74 Van Duyn v. the Home Office;
23. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1978. gada 9. marta spriedums lietā: C-106/77 Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal;

24. Eiropas Savienības (bij. Kopienu) tiesas 1963. gada 5. februāra spriedums lietā: C- 26/62 Van Gend en Loos v Nederlandse Administratie der Belastingen;
25. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012. gada 19. jūlija spriedums lietā: No. 497/09, Koch v. Germany;
26. Eiropas Cilvēktiesību tiesas (Lielā palāta) 2011. gada 6. janvāra spriedums lietā: Application no. 34932/04, Paksas v. Lithuania;
27. Par likuma "Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009.gada līdz 2012.gadam" 2.panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109.pantam un 3.panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109.pantam. Satversmes tiesas spriedums 2009. gada 21. decembra lieta No. 2009-43-01;
28. Par likuma "Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam" 2. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam un 3. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109. pantam. Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01;
29. Par Izglītības likuma pārejas noteikumu 9. punkta 3. apakšpunkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 114. pantam, Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 1. protokola 2. pantam un tās 14. pantam (saistībā ar 1. protokola 2. pantu), Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 26. un 27. pantam, Starptautiskās konvencijas par visu veidu rasu diskriminācijas izskaušanu 5. pantam, Konvencijas par bērna tiesībām 2. un 30. pantam, kā arī Vīnes konvencijas par starptautisko līgumu tiesībām 18. pantam. Satversmes tiesas 2005. gada 13. maija spriedums lietā Nr. 2004-18-0106;
30. Par likuma "Par valsts pensijām" pārejas noteikumu 32. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam. 2005. gada 6. aprīļa Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2004-21-01. Latvijas Vēstnesis, 2005. 7. aprīlis, Nr. 55;
31. Par reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministra 2003. gada 27. maijā pieņemtā rīkojuma Nr. 2-02/57 "Par Jūrmalas pilsētas domes 24.10.2001. saistošo noteikumu Nr. 17 "Par detaļo plānojumu Jūrmalā, teritorijai starp Bulduru prospektu, Rotas ielu, 23. un 25. līnijām" darbības apturēšanu", 2003. gada 2. jūnijā pieņemto rīkojumu Nr. 2-02/60

- ”Par Jūrmalas pilsētas domes 09.10.2002. saistošo noteikumu Nr. 10 ”Par detālā plānojuma apstiprināšanu Jūrmalā, sabiedriskajam centram Vaivaros” darbības apturēšanu” un Nr. 2-02/62 ”Par Jūrmalas pilsētas domes 07.11.2001. saistošo noteikumu Nr. 18 ”Par detālā plānojuma apstiprināšanu Jūrmalā, zemesgabalam Bulduri 1001” darbības apturēšanu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1.pantam. Satversmes tiesas 2004. gada 9. marta spriedums lietā Nr. 2003-16-05;
32. Par Ministru kabineta 2001. gada 8. augusta rīkojuma nr. 401 “Par bīstamo atkritumu sadedzināšanas iekārtas izvietojumu Olainē” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 111. un 115. pantam, Atkritumu apsaimniekošanas likuma 5. pantam un 6. panta 1. – 3. punktam, likuma “Par ietekmes uz vidi novērtējumu” 3. un 11. pantam, likuma “Par piesārņojumu” 14. pantam un 17. panta pirmajai daļai, kā arī likuma “Par vides aizsardzību” 11. pantam. Satversmes tiesas 2003. gada 14. februāra spriedums lietā Nr. 2002-14-04;
 33. Par likuma “Par valsts pensijām” pārejas noteikumu 26. punkta atbilstību Satversmes 91. un 109. pantam. Satversmes Tiesas 2002. gada 19. marta spriedums lietā Nr. 2001-12-01;
 34. Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 17. novembra spriedums lietā nr. SKA-890/2010. Lieta Nr. A420613110;
 35. Francijas Konstitucionālās Padomes 2004. gada 12. augusta spriedums Décision n° 2004-503. Loi relative aux libertés et responsabilités locales;
 36. Francijas Konstitucionālās Padomes 1999. gada 16. decembra spriedums Décision n° 99-421;
 37. Francijas Konstitucionālās Padomes 1995. gada 28. decembra spriedums Nr. CC Nr 95-369 DC;
 38. Francijas Kasācijas tiesas 1892. gada 15. jūnija spriedums Patureau-Miran v. Boudier;
 39. Vācijas konstitucionālās tiesas (BVerfG) 2004. gada 5. februāra spriedums BVerfGE 109. 157;
 40. Partly Dissenting Opinion of Judge Costa joined by Judges Tsotsoria and Baka. Paksas v. Lithuania (no. 34932/04) Judgement 06 January 2011;
 41. Dissenting Opinion of Judge Bonello. Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina (application nos. 27996/06 and 34836/06). 22 December 2009.

Likumdošanas sagatavošanas un novērtēšanas prakses, zinātniskā darba dokumenti

1. Labāks regulējums. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/valsts-parvaldes-politika/labaks-regulejums/?print> [aplūkots 2012.gada 6.jūlijā];
2. "Clauses d'évaluation". Site de l'Office fédéral de la justice. Pieejams: www.ofj.admin.ch, onglet: thèmes, rubrique: documentation, sous-rubrique : documentation; état au 30 juillet 2007 [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā];
3. Placer l'évaluation des politiques publiques au coeur de la réforme de l'État. Rapport d'information n° 392 (2003-2004) de Bourdin J., André P., J.P., fait au nom de la délégation du Sénat pour la planification, déposé le 30 juin 2004. Pieejams: <http://www.senat.fr/rap/r03-392/r03-3922.html#toc7> [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā];
4. Rapport d'information n° 392 (2003-2004) de MM. Joël BOURDIN, Pierre ANDRÉ, Jean-Pierre PLANCADE, Placer l'évaluation des politiques publiques au coeur de la réforme de l'État. Fait au nom de la délégation du Sénat pour la planification, déposé le 30 juin 2004. Pieejams: <http://www.senat.fr/rap/r03-392/r03-3922.html#toc7> [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā];
5. Rapport remis au President de la Republique le 15 fevrier 1993 par le comite consultatif pour la revision de la constitution. Journal Officiel de la republique Française. pp.2537 – 2555. 16 fevrier 1993. Pieejams: <http://mjp.univ-perp.fr/france/vedel1993.pdf>. [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā];
6. Rapport N° 3075, 15.05. 2006. Assemblée Nationale. Fait au nom de la commission des lois constitutionnelles, de la législation et de l'administration générale de la république sur la proposition de loi constitutionnelle (n° 241 rectifié) de Paul Quilès, Jean-Marc Ayrault et des membres du groupe socialiste et apparentés, tendant à modifier l'article 34 de la Constitution afin d'élargir les pouvoirs du Parlement. Pieejams: <http://www.assemblee-nationale.fr/12/rapports/r3075.asp> [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā];
7. Rapport N° 3075, 15.05. 2006. Assemblée Nationale. Fait au nom de la commission des lois constitutionnelles, de la législation et de l'administration générale de la république sur la proposition de loi constitutionnelle (n° 241 rectifié) de Paul Quilès, Jean-Marc Ayrault et des membres du groupe socialiste et apparentés, tendant à modifier l'article 34 de

- la Constitution afin d'élargir les pouvoirs du Parlement; <http://www.assemblee-nationale.fr/12/rapports/r3075.asp>).
8. Rapport remis au President de la Republique le 15 fevrier 1993 par le comite consultatif pour la revision de la constitution. Journal Officiel de la republique Française. pp.2537 – 2555. 16 fevrier 1993. Pieejams: <http://mjp.univ-perp.fr/france/vedel1993.pdf> [aplūkots 2011.gada 3.jūlijā];
 9. Rapport public 2006 - Sécurité juridique et complexité du droit. FRANCE. Conseil d'État. Paris: La Documentation française, Études et documents, Conseil d'État , n° 57;
 10. Senate Control Law Enforcement, 57th Report (parliamentary year 2004-2005), Supplement No. 9 Bulletin of the commissions of the Senate , December 3, 2005. Pieejams: <http://www.assemblee-nationale.fr/12/rapports/r3075.asp> [aplūkots 2012. gada 6. jūnijā];
 11. Summary Report On The Seminar: Quality Of Legislation – German Views. Brussels, 30 March 2007. European Commission Legal Service. Legal Revisers Group. Pieejams: http://ec.europa.eu/dgs/legal_service/seminars/de_summary.pdf. [aplūkots 2011. gada 6. jūlijā];
 12. Mācību kursa „Theories and approaches to sociology of law” (Tiesību socioloģijas teorijas un pieejas) lekciju materiāli, Onati (Spānija) Tiesību socioloģijas institūts, Maģistra programma Tiesību socioloģijā, 2011/ 2012 m.g. Autores arhīva materiāli;
 13. Prof. Vinčenco Ferari (*Vincenzo Ferrari*) atziņa diskusijā ar darba autori Lundas Universitātē (Zviedrija) 2012. gada 25. aprīlī. Autores arhīva materiāli;
 14. Dr.habil.sc.pol., Dr.iur.T.Jundža elektroniskā vēstule autorei. 12.07.2012. Autores arhīva materiāli.

Dace Šulmane